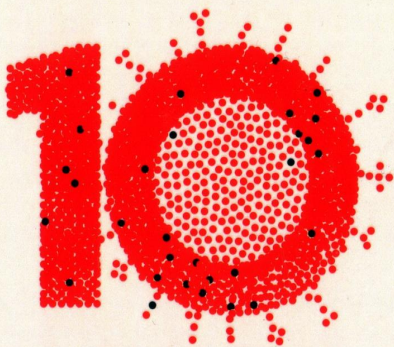

FAREED ZAKARIA

— Bestseller *New York Times* —

LECTII

PENTRU O LUME POSTPANDEMICĂ

„Un ghid inteligent, erudit și echilibrat.”
(Josef Joffe)

POLIROM

FAREED ZAKARIA, jurnalist american de origine indiană, absolvent de Yale și cu un doctorat în științe politice obținut la Harvard, este gazda celebrei emisiuni de pe CNN „Fareed Zakaria GPS”, editorialist la *The Washington Post* și colaborator la *The Atlantic*. A fost editor la *Newsweek International* și la *Foreign Affairs*, editorialist la *Time*, analist la ABC News și gazda emisiunii „Foreign Exchange with Fareed Zakaria” la PBS. Dintre cărțile sale, care au devenit bestselleruri internaționale, amintim *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (2003; *Viitorul libertății. Democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume*, Polirom, 2009, 2021), *The Post-American World* (2008; *Lumea postamericană*, Polirom, 2009) și *In Defense of a Liberal Education* (2015).

FAREED ZAKARIA

**10 LECȚII PENTRU O LUME
POSTPANDEMICĂ**

Fareed Zakaria, *Ten Lessons for a Post-Pandemic World*

Copyright © 2020, Fareed Zakaria

All rights reserved

© 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ZAKARIA, FAREED

10 lecții pentru o lume postpandemică / Fareed Zakaria; trad. de Adina Avramescu. – Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-973-46-8381-9

I. Avramescu, Adina (trad.)

FAREED ZAKARIA

10 LECȚII PENTRU O LUME POSTPANDEMICA

Traducere de Adina Avramescu

POLIROM
2021

Cuprins

Introducere. Efectul liliacului	11
Lecția 1. Puneți-vă centura de siguranță	23
Lecția 2. În privința guvernării contează calitatea, nu cantitatea.	39
Lecția 3. Piețele nu sunt de ajuns	63
Lecția 4. Oamenii ar trebui să-i asculte pe experți – și experții ar trebui să-i asculte pe oameni	81
Lecția 5. Viața este digitală	101
Lecția 6. Aristotel avea dreptate – suntem animale sociale.	125
Lecția 7. Inegalitățile se vor accentua.	149
Lecția 8. Globalizarea nu dispare	169
Lecția 9. Lumea devine bipolară	187
Lecția 10. Uneori cei mai mari realiști sunt idealiștii	209
Concluzie. Nimic nu e scris.	231
<i>Mulțumiri</i>	239
<i>Note</i>	243
<i>Credite</i>	310

Pentru Dan, Joanna și Gideon Rose

Viitorul nu a vorbit niciodată –
Și nici nu-i va plăcea ca Mușii
Să dezvăluie prin semne – o Silabă
A Profundității Sale ce va veni –

Dar când Vestea-i gata
O prezintă-n Faptă –
Împiedicând Pregătirea –
Scăparea – sau Înlocuirea –

Emily Dickinson

Introducere

Efectul liliacului

The New York Times l-a numit „sfera spinoasă care se vede în toată lumea”¹. La sfârșitul lunii ianuarie, Alissa Eckert și colegul ei Dan Higgins de la Centrele pentru Prevenirea și Controlul Bolilor au primit sarcina de a crea o imagine a noului coronavirus. Era nevoie de „ceva care să atragă atenția publicului”, le-a explicat mai târziu Eckert celor de la *Times*. Ei au desenat un glob argintiu cu țepi de un roșu aprins. Era o imagine evocatoare și tulburătoare care în scurt timp se găsea peste tot, în ziare, în reviste și la știrile de la televizor. Dacă încercați acum să vizualizați cum arată un coronavirus, probabil că vă vine în minte imaginea creată de Eckert-Higgins sau o variantă a acesteia. În lumea ușor macabră a artiștilor profesioniști axați pe domeniul medical, reprezentarea este numită *beauty shot*, o reprezentare de aproape a unei singure particule virale, care o face să pară amenințătoare, dar și masivă. În realitate, noul coronavirus este cam a 10.000-a parte din punctul ce încheie această frază².

Suntem sfătuiți adeseori să gândim la scară mare. Dar poate că trebuie să începem să gândim la scară mică. Ne pricepem să ne imaginăm pericolele mari, tradiționale cu care ne confruntăm, oricât de improbabile au devenit ele, cum ar fi atacurile și invaziile militare, și să plănuim reacții simetrice pe scară largă la ele. Guvernele cheltuiesc trilioane de dolari pentru a construi armate imense, a urmări mișcările armatelor de pe întreaga planetă și a practica jocuri de război împotriva unor

inamici potențiali. Doar Statele Unite alocă aproape trei sferturi de trilion de dolari bugetului său pentru apărare în fiecare an³. Și totuși, nu am fost pregătiți să ne apărăm de un microb minuscul. E foarte probabil ca această particulă virală să provoace omenirii cele mai mari pagube economice, politice și sociale de după al Doilea Război Mondial.

Aceasta nu este o carte despre pandemie, ci mai degrabă despre lumea pe cale să ia naștere ca urmare a pandemiei și – mai important – a reacțiilor noastre la ea. Orice șoc de mare amploare poate să aibă diverse efecte, în funcție de starea lumii de la acel moment și de felul cum reacționează oamenii – cu teamă, negându-l sau adaptându-se. În cazul noului coronavirus, impactul e modelat de faptul că lumea este profund interconectată, că majoritatea țărilor au fost nepregătite pentru pandemie și că din cauza ei multe dintre ele – inclusiv cele mai bogate națiuni ale lumii – și-au închis societățile și economiile într-o manieră fără precedent în istoria omenirii.

Această carte este despre o „lume postpandemică” nu pentru că am lăsat în urmă coronavirusul, ci pentru că am depășit un prag important. Până la debutul pandemiei, aproape toată suflarea fusese cruțată de experiența unei molime. Dar acum știm cum arată o pandemie. Am văzut provocările și costurile pe care le presupune reacția la un asemenea fenomen. Pandemia de COVID-19 ar putea persista, însă, chiar și în situația în care ar fi eradicată, aproape sigur vor apărea noi focare ale altor boli în viitor. Știind asta și având această experiență, trăim acum într-o eră nouă, postpandemică.

Care sunt mai exact consecințele acestei pandemii? Unii au sugerat că ea se va dovedi a fi evenimentul principal din istoria modernă, un moment care îi va schimba cursul pentru totdeauna⁴. Alții cred că după un vaccin vom reveni rapid la situația de până acum⁵. Iar alții susțin că mai degrabă decât să remodeleze istoria, pandemia o va accelera⁶. Acest din urmă scenariu pare să fie cel mai probabil rezultat. Se spune că Lenin ar fi afirmat cândva: „Sunt decenii în care nu se întâmplă nimic și

sunt săptămâni în care se întâmplă decenii”. Lumea postpandemică va fi, din multe puncte de vedere, o versiune accelerată a lumii pe care o știm. Dar, când pui viața pe repede înainte, evenimentele nu se mai desfășoară firesc, iar efectele pot fi perturbatoare sau chiar letale. În anii '30, multe țări în curs de dezvoltare se modernizau în ritm constant, reorientându-i pe oameni dinspre agricultură spre industrie. Uniunea Sovietică a decis să accelereze brutal acest proces. Această decizie, colectivizarea agriculturii, a dus la foamete, „lichidarea” a milioane de țărani, o întărire a dictaturii și deformarea societății sovietice. O lume care ia steroizi poate să sufere efecte secundare imprevizibile.

Viața postpandemică va fi diferită pentru țări, pentru companii și mai ales pentru indivizi. Chiar dacă economia și politica se vor întoarce la normal, acest lucru nu este valabil și pentru oameni. Ei vor fi trecut prin încercări dificile și neobișnuite și vor fi având sentimentul unei oportunități nou-descoperite și câștigate cu greu. După ce a supraviețuit gripei spaniole, un personaj din romanul lui William Maxwell din 1937, *They Came Like Swallows*, simte un fel de „mirare agățată de el (căci fusese o revelație: nici el, nici nimeni altcineva nu știuseră că viața va fi așa)”⁷. Cum ce-i mai rău trece, intrăm în „lumina înghețată a lui mâine”, așa cum scria Katherine Anne Porter în nuvela sa semiautobiografică din 1939, *Calule alb! Călărețule palid!*, despre supraviețuirea aceleiași pandemii. Ultimul rând din carte: „Acum vom avea timp pentru toate”⁸.

Epidemiile au consecințe

Ar fi trebuit s-o anticipăm⁹. O fi coronavirusul nou, dar nu și molimele. Literatura occidentală începe cu una. Din primele

* În românește de Vera Berceanu și Cezar Radu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968 (n.red.).

versuri ale *Iliadei* lui Homer, aflăm că molima face ravagii în rândurile oștii grecești. Ea se dovedește a fi o pedeapsă divină îndreptată împotriva conducătorului său, înfumuratul, avarul și certărețul rege Agamemnon. Prima istorie serioasă scrisă în Occident se învâрте în jurul unei molime. *Istoria Războiului Peloponesiac* de Tucidide descrie lunga confruntare dintre cele două superputeri ale vremii, Atena și Sparta. Pe la începutul războiului, scrie istoricul grec, o ciumă îngrozitoare s-a abătut asupra Atenei, omorând un număr mare de cetățeni întregi la trup și, cel mai important, pe inegalabilul lider al cetății-stat, Pericle. Cele două tabere aveau sisteme politice foarte diferite: Atena era democratică, Sparta era o societate războinică condusă mai rigid. Sparta a învins în cele din urmă și nu este nici o exagerare să spunem că, dacă nu ar fi fost ciuma, ar fi câștigat Atena, iar cursul istoriei occidentale ar fi fost altul – o democrație vie devenind un model de succes, nu o flacără care a strălucit puternic, dar s-a stins mai apoi. Molimele au consecințe.

De departe cele mai mari consecințe le-a avut ciuma bubonică, apărută în Asia Centrală în anii 1330, care s-a răspândit în Europa în următorul deceniu. Un cronicar medieval îi acuza pe mongoli că au introdus boala pe continent lansând cadavre de ciumați în interiorul unei fortărețe genoveze cu o catapultă¹⁰ – una dintre primele arme biologice¹¹. Mai probabil, ciuma s-a întins din cauza comerțului mondial, purtată de caravanele și corăbiile care duceau mărfuri din Orient până în porturi înfloritoare precum Messina, în Sicilia, și Marsilia, în Franța. Numită și Moartea Neagră, era răspândită de puricii de pe șobolani și ataca sistemul limfatic al victimelor sale, provocând suferință și moarte la o scară nemaivăzută de atunci. Aproape jumătate din populația Europei a fost ștearsă de pe fața pământului¹². Boala, le fel ca multe altele, nu a fost niciodată eradicată pe deplin. Organizația Mondială a Sănătății încă raportează câteva sute de cazuri de ciumă bubonică în fiecare an, care, din fericire, pot fi tratate acum cu antibiotice¹³.

Ciuma bubonică a avut efecte seismice. Cercetătorii cred că, murind atâția oameni, economia de la vremea aceea a fost întoarsă pe dos. Walter Scheidel susține că forța de muncă a devenit insuficientă și era pământ din abundență, așa că sim-briile au crescut și arende au scăzut¹⁴. Muncitorii au dobândit mai multă putere de negociere și nobilii au ieșit în pierdere. Șerbia a dispărut treptat din cea mai mare parte a Europei Apusene. Desigur, impactul a variat de la o țară la alta în funcție de struc-turile economice și politice ale fiecăreia. Inegalitatea chiar s-a adâncit în unele locuri în care s-au luat măsuri represive. De exemplu, boierii din Europa de Est s-au folosit de restriște și haos pentru a-și întări controlul și a impune iobăgia pentru prima oară. Dincolo de aceste efecte materiale, molima a declanșat o revoluție intelectuală. Mulți europeni din secolul al XIV-lea se întrebau de ce ar îngădui Dumnezeu un asemenea iad pe pământ și puneau sub semnul întrebării ierarhiile vechi¹⁵ – ceea ce a contribuit în final la ieșirea Europei din încremenirea sa medievală și la punerea în mișcare a Renașterii, Reformei și Iluminismului¹⁶. Din moarte și oroare au apărut știință, moder-nitate și creștere. Din fericire, cu COVID-19, nu ne confruntăm cu aceeași mortalitate în masă. Însă ar putea pandemia din epoca noastră să provoace un spirit similar al introspecției sociale, un șoc echivalent pentru complacerea noastră?

Istoricul William McNeill, care a scris influenta analiză *Plagues and Peoples*, a fost atras de epidemiologie pentru că încerca să dezlege o enigmă: cum se explică faptul că un număr mic de soldați europeni au fost în stare să cucerească și să convertească rapid milioane de oameni din America Latină? Exploratorul spaniol Hernán Cortés, de exemplu, a început cu 600 de oameni care se confruntau cu un Imperiu Aztec cu o populație de ordinul milioanei. Răspunsul, a descoperit McNeill, implica molime. Spaniolii au adus cu ei nu numai arme avansate, ci și boli pre-cum variola, față de care ei dobândiseră imunitate, spre deose-bire de băștinași. Estimările numărului de morți survenite în

urma epidemiilor care au izbucnit sunt cutremurătoare, de la 30% din populație la început până la 60% și apoi 90% în secolul al XVI-lea – în total, zeci de milioane de oameni¹⁷. McNeill își imaginează „implicațiile psihologice ale unei boli care a omorât numai amerindieni, lăsându-i nevătămați pe spanioli”¹⁸. O concluzie pe care au tras-o băștinașii, speculează el, a fost că străinii se închină la niște zei puternici. Asta ar putea explica de ce atât de mulți dintre ei s-au supus stăpânirii spaniole și s-au convertit la creștinism.

Pandemia pe care încă nu am uitat-o este gripa spaniolă, care a lovit lumea în toiul Primului Război Mondial și a ucis circa 50 de milioane de oameni¹⁹, de peste două ori mai mulți decât au murit în luptă²⁰. (A fost numită gripă spaniolă nu pentru că a început în Spania, ci pentru că această țară, nefiind combatantă în război, nu cenzura știrile²¹. Astfel, din Spania veneau rapoarte ample despre epidemie, ceea ce i-a făcut pe unii să creadă că de acolo a pornit.) Știința a progresat enorm de la începutul secolului XX. La acea vreme, nimeni nu văzuse vreodată un virus, deci nici vorbă să știe cum să trateze această infecție nouă: microscopul electronic nu fusese încă inventat, nici medicamentele antivirale²². Însă cele mai importante trei recomandări ale autorităților sanitare de la acea vreme – distanțare socială, mască și spălatul mâinilor – rămân trei dintre cele mai importante patru mecanisme folosite astăzi pentru a încetini răspândirea coronavirusului, până la crearea unui vaccin. Al patrulea, testarea regulată, este singura adăugire modernă.

În ultimele decenii, epidemiile de SARS, MERS, gripă aviară, gripă porcină și Ebola s-au răspândit rapid și pe scară largă, ceea ce i-a făcut pe mulți experți să avertizeze că este foarte probabil să ne confruntăm în curând cu o epidemie cu adevărat globală. Și publicul a luat act. În 1994, bestsellerul lui Richard Preston, *Zona fierbinte*, prezenta amănunțit originile virusului Ebola. Filmul *Epidemia: pericol nevăzut* din 2011, inspirat din epidemia de SARS din 2002-2003 și pandemia de gripă porcină din 2009, imaginea un virus care ucidea 26 de milioane de oameni

în întreaga lume. În 2015, Bill Gates a susținut o conferință TED în care avertiza că, „dacă ceva va omorî peste zece milioane de oameni în următoarele câteva decenii va fi cel mai probabil un virus infecțios”²³. În 2017, el a tras din nou un semnal de alarmă, prevestind într-un discurs susținut la Conferința pentru Securitate de la München că există șanse rezonabile ca o asemenea pandemie să izbucnească în următorii zece sau cincisprezece ani²⁴.

La acea vreme, nu era nevoie să fii vizionar pentru a imagina o pandemie și a pleda pentru necesitatea de a se investi mai mult timp, mai multe resurse și mai multă energie pentru a o stopa. În iunie 2017, când președintele Donald Trump a propus reduceri bugetare la principalele autorități care se ocupau cu sănătatea publică și bolile, eu am dedicat acestui subiect o parte din emisiunea mea de la CNN, spunând:

Una dintre cele mai mari amenințări cu care se confruntă Statele Unite nu este mare deloc. De fapt, este mică, microscopică, de mii de ori mai mică decât un vârful de ac. Agenții patogeni letali, fie produși de om, fie naturali, ar putea să declanșeze o criză a sănătății publice la nivel mondial, iar Statele Unite sunt total nepregătite pentru a-i face față... Nu trebuie decât să ne amintim că acum 100 de ani, în 1918, pandemia de gripă spaniolă a omorât circa 50 de milioane de oameni de pe întregul glob. Din multe puncte de vedere, suntem și mai vulnerabili astăzi. Orașe foarte aglomerate, războaie, catastrofe naturale și zboruri internaționale înseamnă că un virus mortal răspândit într-un sătuc din Africa poate fi transmis aproape oriunde în lume, inclusiv în Statele Unite, în mai puțin de 24 de ore... Securitatea biologică și pandemiile mondiale depășesc toate granițele naționale. Agenții patogeni, virusurile și bolile sunt ucigași care nu discriminează. Când va veni criza, o să regretăm că nu am avut mai multe fonduri și mai multă cooperare la nivel mondial. Dar atunci va fi prea târziu²⁵.

A fost prea târziu. Am fost avertizați din plin să ne pregătim pentru COVID-19. Dar, dincolo de pericolele specifice ale unei

pandemii, ar fi trebuit să admitem posibilitatea generală ca sistemul nostru să fie supus unui șoc.

După Războiul Rece, lumea a adoptat un nou sistem internațional marcat de trei forțe, una geopolitică, una economică și una tehnologică – putere americană, piețe libere și revoluția informatică. Toate păreau să conlucreze pentru crearea unei lumi mai deschise și mai prospere. Dar tot era o lume plină de crize – dintre care unele aveau să scape de sub control. Războaiele Iugoslave, colapsul financiar al Asiei, atacurile din 11 septembrie, criza financiară mondială și acum COVID-19. Deși sunt foarte diferite, au ceva esențial în comun. Toate sunt șocuri *asimetrice* – lucruri care sunt mici la început, dar ajung să trimită unde seismice în toată lumea²⁶. Acest lucru este valabil mai ales pentru cele trei șocuri care vor fi considerate cele mai durabile – 11 septembrie, crahul din 2008 și coronavirusul.

Atacurile din 11 septembrie au șocat întregul glob, îndreptând atenția asupra unei anumite reacții violente față de această lume nouă, pe care numeroși occidentali o ignoraseră până atunci. Atacurile au adus în centrul atenției furia islamului radical, tensiunile din Orientul Mijlociu și relația complicată a Occidentului cu amândouă. Și au provocat apoi o reacție dură din partea Statelor Unite. Țara a dezvoltat un amplu sistem de securitate națională – dar a și declanșat războaie în Afganistan și Irak și operațiuni specifice în alte locuri, cheltuind, potrivit unei estimări, 5,4 trilioane de dolari pe „războiul împotriva terorismului”²⁷. Această campanie a dus la vărsare de sânge, revoluție, represiune și refugiați, cu milioane de victime și repercusiuni ce persistă și astăzi.

Al doilea șoc a fost complet diferit, o criză financiară de un tip cunoscut în istorie. Vremurile bune au dus la creșterea prețurilor activelor, care a dus la speculații, apoi la bule și în cele din urmă, inevitabil, la prăbușire. Deși a început în Statele Unite, criza s-a răspândit rapid pe întreaga planetă, aruncând lumea în cel mai accentuat declin economic de la Marea Criză. Economia s-a

redresat lent, însă piețele erau în continuă creștere, adâncind diviziunea dintre capital și forța de muncă. În ce privește politica, criza a avut efecte complexe și corozive. Deși rădăcinile crahului se află în excesele sectorului privat, în multe țări oamenii nu s-au orientat către stânga din punct de vedere economic, ci către dreapta din punct de vedere cultural. Anxietatea economică a alimentat anxietatea culturală, ostilitatea față de imigrație și o dorință nostalgică de întoarcere într-un trecut familiar. Populismul de dreapta a prins putere în tot Occidentul²⁸.

Al treilea șoc este cel pe care îl trăim acum. Poate să fie cel mai mare dintre toate și în mod cert este cel mai global. Ceea ce a început ca o problemă de asistență medicală în China a devenit curând o pandemie mondială. Dar acesta a fost doar începutul. Criza medicală a determinat o închidere simultană a tuturor afacerilor din lume, ducând la o Mare Paralizie, încetarea economiei înseși. În opinia unora²⁹, daunele economice ale acestei pandemii deja rivalizează cu cele ale Marii Crize³⁰. Consecințele politice se vor manifesta în următorii ani în diferite moduri și în țări diferite. Consecințele sociale și psihologice – teamă, izolare, zădărnici – ar putea să dureze chiar mai mult. COVID-19 are efecte profunde și de durată asupra fiecăruia dintre noi, repercusiuni pe care nu le putem înțelege încă pe deplin.

Și totuși, fiecare dintre aceste trei crize masive, globale au pornit de la ceva mic, aparent banal. Gândiți-vă la atacurile din 11 septembrie, lansate de 19 tineri, înarmați cu cele mai simple și mai primitive arme, niște cuțite mici, nu foarte diferite de cele folosite în Epoca bronzului, cu 4.000 de ani în urmă. Dar acești 19 oameni au pus în mișcare un val de operațiuni militare, de informații, revolte și represii în toată lumea. Sau gândiți-vă la originea crizei financiare mondiale – un singur produs financiar obscur, „swap pe riscul de credit”, un fel de poliță de asigurare mai ales pentru credite ipotecare, a fost împachetat și reîmpachetat, ciopârțit, vândut și revândut, până ce a devenit o piață de 45 de trilioane de dolari³¹, de trei ori mai mare decât

economia Statelor Unite și reprezentând trei sferturi din dimensiunea întregii economii globale³². Și, când piața aceasta s-a prăbușit, a tras după ea și economia mondială și, la momentul potrivit, a generat un val de populism. Fără swapuri pe riscul de credit, poate că nu ar fi existat niciodată un președinte Donald Trump.

Iar în cazul acestei pandemii, acum vedem cu toții cum o particulă virală minusculă, care circulă printr-un liliac din provincia Hubei din China, a îngenucheat lumea – un exemplu concret al efectului fluturelui – prin care o bătaie de aripă a unui fluture ar putea influența vremea la celălalt capăt al lumii³³. Schimbările mici pot avea consecințe mari. În rețelele electrice sau informatice, dacă un singur element minuscul se defectează și apoi își transferă sarcina altuia, care se defectează la rândul său după aceea, acest lucru poate să producă o reacție în lanț care se tot amplifică, asemenea unei unde care se transformă într-un val nimicitor. Se numește „defectare în cascadă”. O singură eroare de soft sau un singur transformator defect pot să oprească întregul sistem. Cam la fel se întâmplă și în biologie. O infecție minoră în sânge poate să ducă la un mic cheag care, printr-o reacție în lanț, este capabil să provoace un accident vascular cerebral masiv – proces numit cascadă ischemică.

În alte vremuri, epidemiile erau considerate ceva în afara controlului sau responsabilității oamenilor. Cuvântul *influenza* (gripă), de exemplu, își are originea în faptul că italienii din popor puneau răcelile și febrele pe seama influenței astrilor³⁴. Cu timpul, percepțiile s-au schimbat totuși, iar oamenii s-au concentrat mai mult asupra aspectelor problemei care erau ușor de înțeles, un pas important spre căutarea unei posibile soluții. Francezii au început s-o numească *grippe*, de la cuvântul pentru „înghățare”, cu referire probabil la senzația de strânsoare simțită în gât și în piept³⁵. Din 1990, strânsori masive, bruște au gripat lumea – cam una la zece ani – cu efecte în cascadă. Vom mai avea parte și de altele. Ele nu sunt rezultatul unui plan conștient,

dar nici în întregime accidentale. Par să fie un element al sistemului internațional pe care l-am construit. Noi trebuie să înțelegem acest sistem – cu alte cuvinte, lumea în care trăim – pentru a vedea lumea postpandemică în curs de formare.

Lecția 1

Puneți-vă centura de siguranță

Pandemia de COVID-19 este *nouă*, răsturnând multe dintre *șabloanele* și *prezumțiile* noastre zilnice. Dar ea a scos la iveală și aspecte ale lumii care sunt foarte vechi. Acest eveniment neprevăzut a evidențiat unul dintre cele mai vechi adevăruri despre viața internațională – că în cele din urmă țările sunt pe cont propriu. Când a lovit pandemia, națiuni care cooperaseră multă vreme – în Europa, de exemplu – și-au închis granițele și s-au concentrat asupra propriei supraviețuiri. Acest fapt nu i-ar surprinde pe specialiștii în relații internaționale, care au observat că deosebirea cea mai importantă dintre politica internă și cea internațională este că în cea din urmă nu există o autoritate supremă, un guvern mondial, un Leviathan care să mențină ordinea¹. Această situație i-a determinat pe mulți gânditori să născocască un tărâm internațional al competiției și conflictului permanente. Thomas Hobbes afirma că țările sunt întotdeauna „în situația și postura gladiatorilor, avându-și armele îndreptate și ochii ațintiți unul asupra altuia”². De fapt, istoria este plină de perioade de război și pace. În ultimul secol, țările au cunoscut mai mult timp pacea decât războiul. Comerțul, călătoriile și investițiile peste granițe s-au dezvoltat puternic³. Națiunile au creat mecanisme și instituții pentru a coopera și a

* *Despre om și societate*, traducere de Ovidiu Grama și Mona Mamulea, ALL, București, 2011, p. 16 (n.red.).

rezolva probleme comune. Dar până la urmă, în extremis, sunt pe cont propriu.

COVID-19 a lovit o lume care și-a dobândit structura de bază în anii de după Războiul Rece. În condițiile în care rivalitatea dintre marile puteri se domolea și comerțul global era în plină expansiune, între națiuni s-au dezvoltat legăturile puternice ale interdependenței. Dar integrarea economică a creat și contracurenți, în condițiile în care țările luptau pentru avantaje și noi competitori economici se ridicau la statutul de competitori geopolitici. Tot în acești ani, datorită revoluției informatice, totul – bunuri, servicii, cultură și idei – a început să circule cu o viteză incredibilă. La fel și bolile. Toate aceste fluxuri tangibile și intangibile încă trec prin fiecare țară de pe planetă, însă nicio națiune nu poate să le modeleze de una singură. Toată lumea este interconectată, însă nimeni nu deține controlul. Cu alte cuvinte, lumea în care trăim este deschisă, dinamică – și astfel, aproape prin definiție, *instabilă*.

Ar fi greu de imprimat stabilitate unui lucru atât de dinamic și de deschis. Se constată că în orice sistem, dintre aceste trei caracteristici – deschis, dinamic, stabil –, nu poți să ai decât două. Un sistem deschis și dinamic, asemenea lumii în care trăim, va fi în mod inerent instabil. Unul dinamic și stabil va tinde să fie închis, asemenea Chinei. Dacă sistemul este deschis și stabil, va fi probabil mai degrabă lent decât dinamic. Gândiți-vă la Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Otoman din secolul al XIX-lea: vaste, deschise, diverse – și șubrede. Această „trilemă” este adaptarea unei idei a lui Jared Cohen, tehnologul, care a observat că rețelele de calculatoare trebuie să aleagă două din trei calități: deschidere, viteză și securitate⁴. Economiiștii au și ei o versiune a acestei idei, „trilema politicii monetare”, care postulează că țările pot avea două dintre următoarele trei: capital care să circule liber, bănci centrale independente și o rată de schimb fixă. Sunt puțin cam laborioase, dar toate aceste trileme

trimit la o idee simplă – dacă totul este deschis și se mișcă rapid, există pericolul ca sistemul să scape de sub control.

Gândiți-vă la forma noastră foarte dinamică de capitalism global, care poate să ducă la o supraalimentare a creșterii, dar și la colapsuri financiare și vrie economică. De la jumătatea anilor '30 până la începutul anilor '80, când piețele financiare au fost mai reglementate, momentele de panică financiară serioasă au fost puține și rare. În ultimele decenii, în condițiile în care guvernele au dereglementat finanțele, am asistat la o succesiune de crize: criza datoriilor latino-americeane, criza economiilor și împrumuturilor, criza economică din Mexic, criza financiară din Asia, neplata datoriilor de către Rusia, implozia fondului speculativ Long-Term Capital Management, spargerea balonului speculativ dotcom și criza financiară globală. Mai deschis, mai dinamic, mai instabil.

Am creat o lume care este mereu în priză. Dezvoltarea umană, din toate punctele de vedere, s-a accelerat spectaculos în ultimele două secole, iar acest ritm a devenit și mai rapid în ultimele câteva decenii. Oamenii trăiesc mai mult, produc și consumă mai mult, locuiesc în spații mai mari, consumă mai multă energie și generează mai multe deșeuri și emisii de gaze cu efect de seră. Doar un exemplu: un raport al Organizației Națiunilor Unite din 2019, scris de 145 de experți din 50 de țări, conchidea că „la nivel global natura se află într-un proces de declin într-un ritm fără precedent în istoria omenirii”⁵. Se constata că 75% din uscat a fost „grav alterat” de acțiunile umane, ca și 66% din oceanele lumii. Ecosistemele se prăbușesc, iar biodiversitatea este pe cale de dispariție. Nu mai puțin de un milion de specii de plante și animale (dintr-un total de opt milioane) sunt amenințate cu dispariția, unele în câteva decenii. Toate aceste presiuni și dezechilibre generează pericole – dintre care unele pot fi anticipate, iar altele nu.

Acțiune și reacțiune

Pentru a înțelege acest model al acțiunii și reacțiunii neîncetate, gândiți-vă la cele trei mari crize ale secolului XXI – 11 septembrie, criza financiară și COVID-19 – una politică, una economică și una naturală. La prima, 11 septembrie, am văzut că marșul chipurile de neoprit al capitalismului, democrației și hegemoniei americane a produs o reacție furioasă, violentă în unele părți al lumii musulmane. Occidentul și valorile sale luau cu asalt planeta, dar s-a dovedit că nu toată lumea era încântată de acest lucru. Reacția violentă a venit din partea unei minorități nemulțumite – la urma urmei, terorismul este arma celor slabi⁶ –, dar tot a luat lumea prin surprindere.

Criza financiară din 2008 a fost rezultatul unei economii în care finanțele au luat-o razna, în așa măsură încât ingineriile financiare erau de regulă mai profitabile decât ingineria propriu-zisă. Wall Streetul inventa produse tot mai ezoterice, instrumente financiare derivate peste instrumente financiare derivate, încurajându-i pe oameni să-și asume din ce în ce mai multe riscuri pentru recompense mai mici. Adăugați la asta accentul constant pe proprietatea asupra casei, care a determinat statul și firmele private să-i atragă pe tot mai mulți oameni să cumpere case mai mari și să se îndatoreze tot mai mult. În cele din urmă, sistemul a devenit atât de complex, încât nu a fost nevoie decât de o mică modificare a prețurilor locuințelor pentru a se destrăma cu totul. Criza a fost echivalentul economic al unei defecțiuni în cascadă.

În ce privește pandemia, aceasta poate fi văzută ca o răzbunare a naturii. Modul în care trăim acum este practic o invitație pentru virusurile animale să ne infecteze. Centrele pentru Prevenirea și Controlul Bolilor estimează că trei sferturi din bolile umane noi provin de la animale⁷. Așa a fost cu SIDA, Ebola, SARS, MERS, gripa aviară, gripa porcină și, cel mai probabil, noul

coronavirus. De ce par bolile să se transmită de la animale la oameni într-un ritm mai rapid în ultimele decenii?⁸ Pentru că în multe părți ale lumii oamenii trăiesc mai aproape de animale sălbatice. Țările în curs de dezvoltare se modernizează atât de rapid, încât ele trăiesc efectiv în câteva secole diferite în același timp. În Wuhan și în alte asemenea orașe, China a construit o economie avansată, sofisticată din punct de vedere tehnologic – dar la umbra zgârie-norilor se află piețe pline de animale exotice, un focar perfect pentru transferul viral de la animal la om⁹. Iar oamenii care trăiesc în aceste locuri sunt mai mobili ca oricând, răspândind rapid informații, bunuri, servicii – și boli.

O altă cauză poate fi și faptul că distrugem habitate naturale. Unii oameni de știință consideră că, pe măsură ce oamenii extind civilizația în natură – construind drumuri, defrișând terenuri, ridicând fabrici, excavând mine –, creștem șansele ca animalele să ne transmită boli¹⁰. După câte se pare, COVID-19 a apărut la lilieci, care sunt gazdele multor altor virusuri, inclusiv Ebola și virusul rabiei. De ce lilieci? Ei au sisteme imunitare și mecanisme de apărare foarte dezvoltate, cum ar fi o temperatură corporală extrem de ridicată atunci când zboară, fapt care selectează virusuri mai puternice. Liliecii sunt capabili să suporte virusuri care ar putea debilita rapid alte animale, oferind virusurilor o oportunitate mai mare de a se răspândi^{11*12}. Liliecii se adună, de asemenea, în număr mare unul lângă altul, creând un teren perfect¹³ pentru transmitere virală. Chiar la marginea orașului San Antonio,

* De asta liliecii, ca rezervoare de virusuri (inclusiv o varietate de coronavirusuri), sunt studiați în centre precum Institutul de Virologie din Wuhan. Sunt unii care susțin că noul coronavirus a scăpat accidental din acest laborator. Această acuzație este încă nedovedită, însă ar trebui să observăm faptul că în trecut au existat astfel de scurgeri din asemenea centre, chiar și la cel mai înalt nivel de securitate biologică, BSL-4, așa cum a fost cazul focarului de febră aftoasă care a scăpat dintr-un laborator din Marea Britanie în 2007.

Texas, se află Bracken Cave, care adăpostește cea mai mare colonie de lilieci din lume. Între martie și octombrie, peste 15 milioane de lilieci mexicani fără coadă se adună aici și cutreieră văzduhul noaptea, generând imagini și sunete atât de spectaculoase, încât au fost numite „batnado”¹⁴.

Liliecii trăiau mai departe de oameni. Dar, odată ce le-am afectat habitatul, bolile lor au devenit din ce în ce mai mult bolile noastre. În Malaysia, pădurile tropicale sunt tăiate de decenii pentru a se produce ulei de palmier și cherestea. De-a lungul timpului, această defrișare i-a împins pe lilieci frugivori tot mai aproape de locuri în care se puteau hrăni. Mulți s-au adunat în jurul unor ferme de porci, hrănindu-se cu mango și cu alte fructe care creșteau acolo. Și astfel în 1998 un virus numit Nipah, găzduit de lilieci, a infectat, se pare, niște porci, iar de la aceștia a trecut la muncitorii de la fermă¹⁵. Ceva asemănător s-a petrecut probabil și cu noul coronavirus, care pesemne a găsit o gazdă intermediară¹⁶ – poate pangolinul, ai cărui solzi sunt folosiți în medicina tradițională chineză¹⁷ – înainte de a-i infecta pe oameni. „În fiecare zi facem lucruri care cresc probabilitatea pandemiilor”, afirma Peter Daszak, un eminent expert în ecologia bolilor. „Trebuie să înțelegem că aici nu este vorba pur și simplu de natură, ci de ceea ce facem noi naturii.”¹⁸

Pe măsură ce dezvoltarea economică se accelerează și afectează mai mulți oameni, ne asumăm riscuri tot mai mari, adesea fără să ne dăm seama măcar. Gândiți-vă la consumul de carne. Pe măsură ce se îmbogățesc, oamenii tind să consume mai multă carne. Când acest lucru se întâmplă la nivel global, efectul este uluitor: *în fiecare an* aproape 80 de miliarde de animale sunt sacrificate pentru carne în întreaga lume¹⁹. (Iar aici nici măcar nu sunt puși la socoteală și peștii.) Dar pentru acoperirea acestei cereri uriașe mediul înconjurător și sănătatea noastră plătesc scump. Produsele de origine animalieră asigură doar 18% din calorii la nivel mondial, dar ocupă 80% din terenul agricol²⁰. Între timp, carnea este produsă astăzi ca într-o

fabrică din secolul al XIX-lea, cu foarte multe animale îngheșuite laolaltă în condiții înfiorătoare. Cea mai mare parte a animalelor – circa 99% în America²¹, 74% în toată lumea²² – provin din ferme industriale. (Carnea de animale crescute organic, hrănite cu iarbă este un produs de lux.) Aceste operațiuni masive sunt un fel de vas Petri pentru virusuri puternice. „Selectarea anumitor gene ale animalelor de crescătorie (pentru anumite caracteristici dorite, cum ar fi un piept mare de pasăre) a făcut ca ele să fie aproape identice din punct de vedere genetic”, explică Sigal Samuel de la *Vox*. „Asta înseamnă că un virus poate să se răspândească ușor de la un animal la altul fără a întâlni vreo variație genetică ce l-ar putea opri. Pe măsură ce se răspândește cu repeziciune într-un cârd sau o cireadă, virusul poate să devină și mai virulent.”²³ Lipsa diversității genetice elimină „sistemele de protecție imunologice”. Samuel îl citează pe biologul Rob Wallace: „Fermele industriale reprezintă cea mai bună cale de a selecta cei mai periculoși agenți patogeni posibili”²⁴.

Epidemia de gripă porcină H1N1 din 2009 pare să fi apărut în niște ferme de porci din America de Nord²⁵, în vreme ce s-a demonstrat că multe gripe aviare au pornit din crescătorii industriale de păsări din Asia de Est²⁶. Fermele industriale sunt și epicentrul unor bacterii noi, rezistente la antibiotice, în condițiile în care animalele sunt bombardate cu antibiotice care omoară majoritatea bacteriilor, dar cele care supraviețuiesc devin foarte potente. Profesorul Robert Lawrence de la John Hopkins califică bacteriile rezistente la antibiotice drept „cel mai mare risc pentru sănătatea umană al fermelor industriale”²⁷. Potrivit Centrelor pentru Prevenirea și Controlul Bolilor, circa 2,8 milioane de americani se îmbolnăvesc anual din cauza unor bacterii rezistente la antibiotic, iar 35.000 dintre aceștia mor²⁸. Asta înseamnă o persoană la 15 minute²⁹. La nivel global, numărul de morți este de 700.000 pe an³⁰. Și, cu toate acestea, pe an ce trece, consumul de carne tot crește.

Sfidarea norocului

Este ciudat că americanii nu s-au învățat minte că o dezvoltare pripită, neplanificată poate să provoace o reacție violentă. La urma urmei, țara a trecut prin mai multe asemenea momente, cel mai notabil fiind așa-numitul Dust Bowl din anii '30, cel mai mare dezastru ecologic din istoria Americii de Nord. Evenimentul este întipărit în imaginația americanilor, descris în romane și surprins în filme. Povestea amară a unor migranți disperați din timpul acestui Dust Bowl este sursa de inspirație a romanului *Fructele mâniei* de John Steinbeck – înfățișând situația disperată a unor oameni ce ar putea fi considerați primii refugiați climatici ai Americii. Și este o poveste despre o acțiune umană care provoacă o reacție naturală.

Marile Câmpii sunt regiunile semiaride situate la est de Munții Stâncoși și la vest de fluviul Mississippi. Vântul suflă cu putere peste aceste ținuturi, uneori înfricoșător de tare. De-a lungul a sute sau probabil a mii de ani, soluția naturii a fost iarba care ținea în loc stratul de humus afânat de deasupra. Dar pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, când pionerii s-au îndreptat spre vest, ademeniți de promisiunea unor terenuri agricole fertile, au arat preriile, transformând câmpiile ierboase în lanuri de grâu. Fermierii au doborât copaci care serveau ca paravânturi și au tot întors brazda, până ce iarba a dispărut, iar din humus a mai rămas doar un strat subțire, afânat, care abia acoperea pământul tare de dedesubt³¹.

Apoi a venit vremea rea. Începând din 1930, regiunea a fost lovită de patru valuri de secetă. Seceta a fost însoțită de vânturi – vijelii înfiorătoare care au spulberat tot stratul de humus cu o forță pe care puțini oameni o mai văzuseră înainte și au iscat furtuni de praf care au întunecat cerul. Până în 1934, humusul care acoperea 100 de milioane de acri fusese spulberat de vânt³². Căldura intensifica suferința – 1934 a fost cel mai călduros

an din istoria Statelor Unite până în 1998³³. Mii de oameni au murit și milioane au fugit³⁴. Pe fermierii rămași în urmă îi aștepta un deceniu de sărăcie.

În fiecare zi ne sfidăm norocul cam la fel. Schimbările climatice constituie o temă foarte vastă care merită propriile cărți și avertismente. Dar este suficient să spunem că acum asistăm la efectele lor în aproape fiecare parte a mediului natural. Ele aduc clima tropicală în mai multe părți ale lumii, creând astfel condiții mai propice bolilor. Și deșertifică tot mai mult sol – 23 de hectare pe minut, potrivit estimării Organizației Națiunilor Unite³⁵. În 2010, Luc Gnacadja, care a condus eforturile organizației de combatere a deșertificării, a numit-o „cea mai mare provocare pentru mediu din vremea noastră”, avertizând: „Cei 20 de centimetri de sol de la suprafață sunt tot ce ne desparte de extincție”³⁶. 38% din suprafața Pământului este în pericol de deșertificare, iar parte din aceasta nu este cauzată atât de schimbările climatice, cât de ceva ce poate fi prevenit mai ușor: extragerea excesivă a apei din pământ³⁷. Una dintre sursele de apă cele mai importante din lume este stratul acvifer Ogallala, care se întinde pe sub teritoriile semiaride din Dakota de Sud, Nebraska, Kansas, Oklahoma și Texas și asigură circa o treime din apa freatică folosită pentru irigarea unor ferme americane³⁸. Acest puț aparent fără fund este de fapt golit de agroindustrie atât de rapid, încât este pe cale să se reducă cu 70% în mai puțin de 50 de ani³⁹. Dacă stratul acvifer ar seca, ar fi nevoie de 6.000 de ani pentru ca ploaia să-l reumple⁴⁰.

Puteți spune că asta nu este o noutate. Oamenii modifică procese naturale încă de când au învățat să facă focul. Schimbările s-au accelerat odată cu inventarea roții, a plugului și, cel mai spectaculos, a motorului cu abur. Dar s-au intensificat, mai ales în secolul XX și în ultimele câteva decenii. Numărul de oameni de pe planetă a crescut de cinci ori din 1900, în vreme ce speranța medie de viață s-a dublat. Creșterea speranței de viață depășește „tot ce se obținuse vreodată prin selecție naturală”, explică Joshua

Lederberg, biologul care a câștigat Premiul Nobel la vârsta de 34 de ani pentru activitatea sa în domeniul geneticii bacteriene. Într-un discurs strălucit, tulburător susținut în 1989 la o conferință de virusologie din Washington, DC, Lederberg a susținut că ne-am schimbat traiectoria biologică atât de mult, încât „omul contemporan este o specie făcută de mâna omului”⁴¹.

Lederberg a numit progresul economic și științific continuu al oamenilor „cea mai mare amenințare la adresa tuturor celorlalte specii de plante și animale, în condițiile în care, aflați în căutarea propriului *Lebensraum*, noi le excludem”. „Cu excepția câtorva dăunători”, a adăugat el, „*Homo sapiens* este stăpânul necontestat”. Dar arăta că avem un singur concurent real – virusul – și într-un final acesta ar putea să învingă. „Multora le este greu să se obișnuiască cu realitatea că Natura este departe de a fi benignă; cel puțin nu are o înclinație specială pentru bunăstarea omului *versus* alte specii.” Lederberg a amintit audienței de soarta de care au avut parte iepurii din Australia în anii '50, când a fost dezlănțuit virusul *Myxoma* asupra lor, ca măsură de control al populației. În cele din urmă, iepurii au dobândit imunitate de grup, dar numai după ce virusul a omorât 99% din cei infectați în primele valuri ale epidemiei⁴². Și-a încheiat discursul cu o imagine sumbră: „Mă întreb dacă societatea omenească ar putea supraviețui în condițiile în care ar fi lăsată pe plajă cu doar un procent foarte mic de supraviețuitori. Ar putea ei să funcționeze la orice nivel de cultură superior celui al iepurilor? Iar dacă am fi reduși la acest procent, am putea să concurăm foarte bine cu cangurii?”.

Dacă nu sunteți deja suficient de îngrijorați, nu uitați că am discutat doar despre pericolele reacțiilor naturale la activitatea umană, de la pandemii la încălzirea globală. Însă ar putea oamenii să folosească boala ca pe o armă? Există câteva exemple în istorie. Savantul Toby Ord a arătat în cartea sa *The Precipice* că, încă din anul 1320 î.Hr., niște oi infectate cu tularemie, o boală produsă de o bacterie, au fost mânate dintr-un regat în altul în

Asia Mică⁴³. În timpurile moderne, Uniunea Sovietică a avut un program sofisticat de arme biologice, în care, în perioada sa de vârf, erau implicați 9.000 de oameni de știință, pentru a folosi pe post de armă orice, de la variolă la antrax⁴⁴. Evoluțiile biologiei și tehnologiei înseamnă că astăzi ar fi nevoie doar de câțiva oameni de știință pricepuți și de o investiție mică pentru a produce agenți patogeni letali.

Eu am fost întotdeauna de părere că bioterorismul este cea mai importantă amenințare cu care ne confruntăm și despre care se discută prea puțin. Începând cu 11 septembrie, Statele Unite și-au concentrat o mare parte din energie asupra opririi răspândirii armelor nucleare. Au intrat în război cu Irakul în principal pentru a pune capăt presupusului program nuclear al acestei țări și au amenințat cu războiul Iranul și Coreea de Nord din aceleași motive. Neproliferarea armelor nucleare rămâne o prioritate pe agenda Statelor Unite; un număr mare de tratate privind controlul armelor reglementează aceste arme la nivel internațional. Însă armele nucleare sunt greu de construit și relativ ușor de detectat. Armele biologice sunt mult mai simplu de dezvoltat; ele pot fi fabricate ieftin și în secret în mici laboratoare cu bugete modeste. Impactul lor este aproape neînchipuit de mare: numărul de morți cauzate de agenți patogeni fabricați putând să ajungă cu ușurință la milioane sau chiar mai mult. Și totuși, această amenințare primește prea puțină atenție. Principalul forum internațional pentru prevenirea sa, Convenția privind armele biologice, este o inițiativă târzie. Așa cum observă Ord, „această convenție globală pentru protejarea omenirii are doar patru angajați și un buget mai mic decât al unui McDonald's mediu”⁴⁵.

Lumea noastră rezistentă

Acesta este un compendiu sumbru de amenințări. Iar dată fiind natura instabilă a sistemului nostru internațional, poate părea

că lumea noastră este îngrozitor de fragilă⁴⁵. Dar nu este. Un alt mod de a interpreta istoria omenirii este să ne dăm seama cât suntem de rezistenți. Am trecut prin schimbări extraordinare într-un ritm amețitor. Ne-am confruntat cu epoci glaciare și molute, cu războaie mondiale și revoluții și totuși am supraviețuit și am prosperat. În discursul său de acceptare a Premiului Nobel, Joshua Lederberg recunoștea că natura caută de regulă un echilibru care favorizează supraviețuirea reciprocă a virusului și gazdei – la urma urmei, dacă omul moare, moare și parazitul. Ființele umane și societățile noastre sunt uimitor de inovatoare și de ingenioase. Această planetă este impresionant de rezistentă. Dar trebuie să recunoaștem riscurile tot mai mari pe care ni le asumăm și să facem ceva ca să le atenuăm. Dezvoltarea modernă a omenirii a avut loc la o scară și cu o viteză fără precedent. Sistemul global în care trăim este deschis și dinamic, ceea ce înseamnă că are puține amortizoare. Acest fapt generează mari beneficii, dar și vulnerabilități. Trebuie să ne adaptăm la realitatea instabilității crescânde – acum.

Nu suntem condamnați. Ideea semnalului de alarmă este să-i îndemne pe oameni să treacă la acțiune. Întrebarea este: ce fel de acțiune? Sunt persoane, de la dreapta la stânga, care vor să pună capăt creșterii economice a unor țări și să închidă lumea noastră deschisă. Dar ar trebui să le spunem celor mai săraci un miliard de oameni din lume că nu pot scăpa de sărăcie? Ar trebui să ne izolăm de lumea exterioară și să căutăm stabilitate în fortărețele naționale? Ar trebui să încercăm să încetăm tehnologia sau circulația globală a mărfurilor și serviciilor? Chiar dacă am vrea să facem oricare dintre aceste lucruri, nu am fi în stare să oprim aceste forțe redutabile. Nu am putea să convingem miliarde de oameni să nu mai încerce să-și crească nivelul de trai. Nu am putea să-i împiedicăm pe oameni să intre în legătură. Nu am putea să oprim inovarea tehnologică. Ce putem face este să fim mult mai conștienți de riscurile cu care ne confruntăm, să ne pregătim să facem față pericolelor și să ne înzestram

societățile pentru a fi rezistente. Ele ar trebui nu doar să poată face față unor șocuri și reacții violente, ci și să învețe din ele. Nassim Nicholas Taleb propune să creăm sisteme „antifragile”, care sunt mai bune chiar și decât cele rezistente. De fapt, ele se consolidează prin haos și crize.

Știm ce să facem. După Dust Bowl, oamenii de știință au înțeles rapid ce s-a întâmplat. Administrația lui Franklin D. Roosevelt a produs un filmuleț pentru a explica acest lucru populației, *The Plow that Broke the Plains*. Agenții guvernamentale i-au învățat pe fermieri cum să combată eroziunea solului. Administrația le-a acordat ajutoare substanțiale fermierilor, a înființat Serviciul pentru Conservarea Solului și a plasat sub protecție 140 de milioane de acri de pășuni federale⁴⁷. În ultimele trei sferturi de secol, nu a mai fost un al doilea Dust Bowl, în ciuda fenomenelor meteorologice extreme.

„Epidemiile sunt inevitabile, dar pandemiile sunt opționale”, spune Larry Brilliant, medicul american care a contribuit la eradicarea variolei cu 45 de ani în urmă⁴⁸. Ce spune el este că noi nu putem schimba circumstanțe naturale care produc boli, dar, pregătindu-ne, acționând din timp și reacționând inteligent, putem să le aplatizăm rapid traiectoria. De fapt, eradicarea variolei e o poveste care este numai parțial despre știință și mai mult despre o cooperare extraordinară între niște superputeri rivale și o acțiune impresionantă în întreaga lume. În mod asemănător, au loc schimbări climatice și noi nu le putem opri complet. Dar putem să reducem anvergura schimbărilor și să evităm cele mai nocive efecte prin politici agresive și inteligente. Costurile vor fi substanțiale. Pentru a o aborda în mod serios ar trebui să începem prin a introduce o taxă pe emisiile de carbon, care ar transmite pieței un semnal corect în privința prețului și ar crește veniturile necesare pentru finanțarea unor tehnologii noi și, simultan, pentru a ne adapta la planeta deja alterată. În ce privește dezvoltarea economică, există sute de modalități în care am putea aborda procesul în mod diferit, păstrând

ingrediente tradiționale precum creșterea, deschiderea și inovația și în același timp punând un accent nou pe altele, cum ar fi securitatea, rezistența și antifragilitatea. Putem să realizăm diferite compensări, să renunțăm la o parte din eficiența și dinamismul din anumite domenii și să cheltuim mai mulți bani pentru a ne pregăti societățile. Costurile prevenirii și pregătirii sunt minuscule comparativ cu pierderile economice generate de o reacție inefficientă la o criză. Mai important, sporirea rezilienței creează o stabilitate de cel mai important tip, stabilitate emoțională. Oamenii nu vor accepta mult timp deschiderea și schimbarea dacă se tem în permanență că la următoarea calamitate vor fi șterși de pe fața pământului.

Și cum am putea preveni următoarea pandemie? Din nou, trebuie să echilibrăm dinamismul cu siguranța. S-a acordat mare atenție piețelor în care sunt sacrificate și vândute animale, însă acestea nu pot fi închise pur și simplu. În multe țări, în special în Africa și Asia, ele asigură alimente proaspete pentru cei care nu au frigider. (În China, acoperă 73% din întreaga cantitate de carne și legume proaspete vândute⁴⁹.) Aceste piețe ar trebui să fie reglementate mai bine, însă ele prezintă riscuri limitate atunci când nu vând animale sălbatice precum lilieci, zibete și pangolini. Acest comerț cu mărfuri exotice trebuie scos în afara legii⁵⁰. Tot astfel, este probabil imposibil să-i faci pe oameni să nu mai mănânce carne, însă promovarea unei alimentații mai sănătoase – cu mai puțină carne – ar fi benefică pentru oameni și pentru planetă. Iar creșterea industrială a animalelor poate fi regândită pentru a fi mult mai sigură și mai puțin crudă față de animale. Și cel mai imperativ, țările au nevoie de sisteme de sănătate publică puternice care să comunice între ele, să învețe unele de la altele și să coopereze. Nu poți învinge o boală la nivel planetar cu răspunsuri locale.

Oamenii și-au dezvoltat societățile într-un ritm extraordinar, perfecționând fiecare domeniu cu o viteză fără precedent. Este ca și cum am fi construit cea mai rapidă mașină de cursă imaginată

vreodată și o conducem acum pe un teren necunoscut, nemarcat. Dar nu ne-am bătut niciodată capul să dotăm mașina cu airbaguri. Nu ne-am făcut asigurare. Nici măcar nu ne-am pus centurile de siguranță. Motorul se încinge. Părți din el se supraîncălesc și uneori chiar iau foc. Au fost câteva accidente, fiecare mai rău decât precedentul. Drept urmare, turnăm niște apă pe vehicul, întărim suspensia, reparăm caroseria și ne hotărâm să ne descurcăm mai bine. Dar intrăm din nou în cursă și ajungem curând să gonim din ce în ce mai tare, pe un teren mai nou și mai accidentat. Devine foarte riscant. Este timpul să instalăm airbagurile alea și să cumpărăm o asigurare. Și mai presus de toate este timpul să ne punem centura de siguranță.

Lecția 2

În privința guvernării contează calitatea, nu cantitatea

În octombrie 2019, cu doar câteva luni înainte ca noul coronavirus să ia în stăpânire lumea, John Hopkins University a lansat primul său Indice Global al Securității Sanitare (Global Health Security Index), o analiză cuprinzătoare a țărilor care erau cel mai bine pregătite să facă față unei epidemii sau unei pandemii¹. Statele Unite se clasau pe prima poziție în ansamblu și la primele patru dintre cele șase categorii – prevenire, depistare și raportare timpurie, un sistem suficient și solid de sănătate și respectarea standardelor internaționale. Toate astea sunau bine. La urma urmei, în America se aflau majoritatea celor mai bune companii farmaceutice, universități cu profil de cercetare, laboratoare și institute de sănătate din lume. Dar prin martie 2020 aceste avantaje păreau o glumă proastă, în condițiile în care COVID-19 se răspândea cu rapiditate în Statele Unite și reacția guvernului federal a fost întârziată, slabă și șovăielnică. Prin iulie, cu mai puțin de 5% din populația lumii, această țară avea 25% din cazurile confirmate cumulate la nivel mondial². Ratele zilnice ale mortalității pe cap de locuitor din Statele Unite erau de zece ori mai mari decât în Europa³. Era aceasta noua față a excepționalismului american?⁴

Ar fi ușor să dăm vina pe președintele Trump și el merită din plin să fie învinovățit pentru că a minimalizat importanța

pandemiei în momentul în care aceasta își făcea apariția, a rămas pasiv odată ce ea s-a instalat și a subminat continuu recomandările propriilor consilieri științifici. Nu a fost niciodată în stare să coordoneze acțiunile agențiilor federale între ele și cu cele 50 de state. Însă ineptia Casei Albe nu explică întreaga situație. Guvernul a făcut o serie de pași greșiți. Centrele pentru Prevenirea și Controlul Bolilor au dat greș trimițând kituri de testare cu defecte⁵ și într-o primă fază descurajând populația să poarte mască⁶. Biroul pentru control alimentar și farmaceutic nu s-a grăbit să urgenteze niște proceduri care ar fi permis laboratoarelor private să acopere lipsurile în privința testării. Departamentul Sănătății și Serviciilor Umane a fost incapabil să instituie propriul sistem de testare în masă. Multe țări, de la Germania și Coreea de Sud până la Noua Zeelandă, au ieșit din carantină cu sisteme solide de testare și depistare. Nu și Statele Unite⁷.

În teorie, America are niște puncte forte formidabile. Este cea mai bogată țară din lume și se laudă cu instituții științifice și tehnologice fără rival. Organismele sale publice din domeniul sănătății, precum Centrele pentru Prevenirea și Controlul Bolilor, au fost copiate de numeroase țări, inclusiv de chinezi. Dar ani de dominație au dat naștere unui sentiment de autosatisfacție. În tot acest timp, Washingtonul a încărcat aceste organisme cu dispoziții și legi, dar în paralel le-a redus bugetele – ceea ce a dus la disfuncții. Coordonarea unui guvern federal atât de mare și de complicat precum cel al Statelor Unite este întotdeauna o provocare infernală în materie de gestionare. Dacă punem la socoteală și o administrație care considera că o bună parte a guvernului îi este dușman, un „stat paralel” care trebuia desființat, rezultatul a fost un eșec de la un capăt la altul.

Faptul că America are rolul de a stabili agenda globală îi maschează adesea vulnerabilitățile. Americanii și instituțiile lor ajung să stabilească standardele și să evalueze lumea, la fel cum a făcut Johns Hopkins cu sănătatea globală. Inevitabil, există tendința de a ține cu echipa ta. Americanii par să se concentreze

asupra unor parametri care evidențiază punctele forte ale sistemului Statelor Unite și în același timp îi ridiculizează pe cei care scot la iveală punctele sale slabe. Înainte de pandemie, de exemplu, s-ar putea ca americanii să se fi consolatat cu extraordinarele echipamente de cercetare sau cu sumele uriașe de bani cheltuiți pentru asistența medicală, uitând de risipa, complexitatea și accesul profund inegal care o marchează totodată. Indiferent de motiv, puțini și-au dat seama cât de vulnerabile erau Statele Unite. Când a lovit COVID-19, sistemul medical de urgență al Americii s-a prăbușit. La o lună după ce Trump a anunțat o mobilizare ca pe timp de război pentru a combate virusul, regimul de testare al țării era încă un fiasco, cu zeci de teste cu grade diferite de calitate, cu o ceartă generală despre cine să le primească și perioade lungi de așteptare a rezultatelor. (Este grăitor faptul că Marea Britanie ocupa locul al doilea pe lista întocmită de Johns Hopkins, ea fiind altă țară cu extraordinare capacități medicale de înaltă performanță care stabilește, la rândul ei, agenda globală. Asemenea Americii, Marea Britanie s-a descurcat jalnic în confruntarea cu pandemia, cu o rată a deceselor pe cap de locuitor printre cele mai mari din lume.)

Inițial, eșecurile Americii au fost comparate cu succesele Chinei, încadrate într-un discurs mai amplu despre declinul democrației și apariția modelului chinez de capitalism de stat. În ciuda faptului că era prima țară care s-a confruntat cu virusul, China părea să aducă boala sub control cu o viteză uluitoare. Oare acest lucru se întâmpla pentru că avea un guvern tehnocrat puternic, negrevat de constrângeri democratice? La un moment dat, guvernul a instituit carantina în cea mai mare parte a Chinei, întreprinzând aproape întreaga activitate economică, inclusiv transporturile, punând efectiv în carantină circa 750 de milioane de oameni⁸. Gigantica China State Construction Engineering Corporation a construit două noi spitale în mai puțin de două săptămâni⁹. China i-a izolat pe bolnavi, i-a separat de familiile lor și – folosindu-se de tehnologie și de detectivistică – i-a depistat pe cei cu care au avut aceștia contact.

Dar cu timpul a devenit limpede că de fapt China o dăduse în bară cu răspunsul rapid la COVID-19. Responsabilii locali din Hubei și Wuhan au minimizat epidemia și i-au redus la tăcere pe medicii care au încercat să transmită un avertisment general. Unul dintre acești medici, Li Wenliang, a fost arestat și, tragică ironie a sortii, a murit din cauza acestei boli. Grangurii de la Beijing nu au spus nimic Organizației Mondiale a Sănătății și celorlalte țări, întârziind comunicarea unor informații vitale despre virus. Sub conducerea lui Xi Jinping, guvernul și Partidul Comunist au luat măsuri pentru a controla mai bine sistemul politic, economia și societatea – și în această atmosferă responsabilii locali erau reticenți față de ideea de a le da superiorilor vești proaste. La câteva luni după izbucnirea epidemiei, Beijingul încă refuza categoric să răspundă cererilor de informații venite din afara țării, până la a restricționa publicarea unor articole științifice despre COVID-19¹⁰.

Toate acestea sunt inerente sistemului politic chinez. Regimurile autoritare – dintotdeauna și de pretutindeni – vor să controleze strict informațiile. Acestea reprezintă o sursă a puterii lor. Analizând epidemiile care au avut loc începând din 1960, *The Economist* a descoperit că adesea dictaturile nu știu să se descurce în caz de epidemii¹¹. În general, democrațiile s-au descurcat mai bine, ceea ce a avut ca rezultat rate de mortalitate semnificativ mai mici comparativ cu autocrațiile cu același nivel de venit. Tot astfel, economistul laureat al Premiului Nobel Amartya Sen a descoperit că democrațiile tind să reacționeze la foamete mai bine decât dictaturile, deoarece cheia evitării răspândirii ei este libera circulație a informațiilor – și presiunea pe care o exercită acest lucru asupra organelor alese ale administrației¹². De asemenea, nu este limpede dacă abordarea rigidă a Chinei, cu carantină totală și închiderea economiei, era singura cale spre succes. Alte țări au gestionat boala la fel de eficient cu metode mult mai puțin coercitive.

În ce privește America, ea a tratat necorespunzător unele părți ale crizei, dar cu altele s-a descurcat bine. A permis bolii

să explodeze din cauza neglijenței și a gestionării greșite, dar apoi s-a implicat pentru a atenua efectele economice cu un sprijin fără precedent. În pofida celui mai partizan climat de la Războiul Civil încoace, administrația și Congresul și-au unit eforturile și au lansat pachetul cel mai substanțial de ajutor financiar din istoria americană. Rezerva Federală, la rândul ei, a devenit deținătorul de ultimă instanță al practic oricărui activ, oferind o plasă de siguranță pentru economie în ansamblu. Până în iunie 2020, actele legislative din Congres, combinate cu intervențiile Fed-ului, au totalizat peste șase trilioane de dolari pentru cheltuieli¹³ – în termeni absoluți, cea mai amplă reacție la pandemie din lume și una dintre cele mai ample pe cap de locuitor (Japonia, Germania și alte țări au legiferat, de asemenea, programe masive, de ordinul trilioanelor)¹⁴. Sub nivelul federal, unii primari și guvernatori americani au intensificat testarea și au extins instituțiile de sănătate. Marile companii americane s-au adaptat foarte abil când li s-a cerut, transformând linii de producție de automobile în fabrici de ventilatoare medicale¹⁵. Marile companii de tehnologie din Silicon Valley au devenit ancore de salvare pentru oameni obligați să lucreze de acasă. Iar companiile farmaceutice și biotehnologice americane s-au luat la întrecere în căutarea unor tratamente și a unui vaccin cu o viteză care i-a surprins până și pe optimiști. Aceasta nu este imaginea unei țări aflate într-un declin ireversibil.

America îi va dezamăgi întotdeauna pe cei mai fervenți detractori – și admiratori – ai ei. Este o țară mare, complicată, în care poți să găsești întotdeauna ce-ți dorești. Dar pandemia a scos la iveală fisuri care se tot largesc. Ele au fost descrise cel mai bine cu decenii în urmă de economistul John Kenneth Galbraith, care scria că America se definește prin „opulență privată și mizerie publică”¹⁶. Statele Unite au avut mult timp un sector privat impresionant, dar instituțiile lor publice, cu câteva excepții – cum ar fi independenta, autofinanțata și foarte respectata Rezervă Federală –, abia se târâie. Washingtonul poate să aloce bani când

apare o problemă, ceea ce adesea o rezolvă în cele din urmă, dar nu poate să dezvolte un program național complex care să aducă beneficii colective. Direcția de Asistență Socială – a cărei sarcină principală este să scrie cecuri – funcționează, în vreme ce Administrația Veteranilor este un dezastru birocratic.

Uneori chiar și scrierea cecurilor devine problematică. Washingtonul a cheltuit trilioane de dolari cu ajutoarele pentru pandemie, dar pe o bună parte din ele au pus mâna marile companii și bogătașii¹⁷, ai căror lobbyiști s-au priceput să adauge clauze care au direcționat sprijinul financiar spre ei¹⁸. Americanii și-au primit cecurile cu întârziere, din cauza unor impedimente birocratice și a insistenței de ultim moment ca numele lui Donald Trump să fie imprimat pe cecuri¹⁹. La sfârșitul lunii aprilie cel puțin 50 de milioane de americani²⁰ își așteptau banii, în vreme ce Departamentul de Trezorerie trimisese un milion de cecuri unor persoane decedate²¹. În schimb, legea canadiană privind ajutoarele era simplă și neîmpovărată de birocrație sau politică – banii au ajuns la cetățeni prin depuneri directe în conturile lor din bancă în primele două săptămâni ale crizei²². Tot astfel, chiar de la bun început Germania a dezvoltat un program care le garantează angajaților în șomaj tehnic 60% din salariile pe care le-au pierdut și 67% pentru angajații cu copii, permițând firmelor să evite concedierile în masă²³. Viteza și competența acestor măsuri au jucat un rol important în succesul lor, scopul fiind atenuarea anxietății financiare și psihologice a oamenilor.

Aceste neajunsuri ale guvernării sunt o boală americană, nu democratică. Multe alte democrații au gestionat această pandemie în mod eficient, mai bine decât orice dictatură. Această listă include țări conduse de partide politice de toate culorile. Cele mai agresive reacții au fost probabil cele ale guvernelor de centru-stânga din Coreea de Sud, Noua Zeelandă și Taiwan, dar nici coalitiile de centru-dreapta aflate la putere în Germania, Austria și Australia nu au fost mai prejos. Guvernele cu cele mai

relaxate atitudini – care nu au funcționat bine – au fost cele din țări precum Brazilia și Mexic, conduse de populiști înfocați, dar și din Suedia, condusă de lideri de centru-stânga. Ne spune ceva această harababură? Îndeosebi că vechile ideologii sunt depășite. De secole politica se organizează în funcție de linia de demarcație dintre stânga și dreapta. Stânga a susținut un rol mai mare al statului în economie. Dreapta a apărut cu înverșunare piețele libere. Pentru secolul XX, marea dezbatere politică a fost despre amploarea implicării și rolul guvernului în economie – cantitatea guvernării. Dar ceea ce pare să fi contat cel mai mult în această criză a fost *calitatea* guvernării.

Să ne gândim la țările care au reacționat din timp la pandemie, au testat masiv, i-au depistat pe cei infectați, au încetinit răspândirea și au făcut toate acestea cu o carantină parțială. Primele pe listă sunt Taiwanul, Coreea de Sud, Hong Kongul și Singapore – lucru remarcabil deoarece toate primesc anual milioane de călători chinezi. Și nu sunt state mari. Cheltuielile publice ca procent din economie sunt relativ reduse. Hong Kongul a fost lăudat multă vreme de conservatorii americani ca economie de piață ideală, aflată de regulă în fruntea listei Indicelui Libertății Economice elaborat de Heritage Foundation²⁴. Cheltuielile publice ca parte din economia sa sunt uimitor de reduse – doar 18%²⁵, o treime din nivelul Franței²⁶. Și totuși, Hong Kongul înregistra numai 18 decese la sfârșitul lunii iulie²⁷. Tot astfel, Taiwanul, cu o populație de 23 de milioane de oameni, a avut doar șapte decese. Acesta cheltuie doar 6% din PIB pe asistență medicală, o treime din procentul Statelor Unite²⁸. Dar și Germania, Danemarca și Finlanda au gestionat pandemia extrem de eficient și acestea au state mari după toate standardele. Același lucru se poate spune și despre Canada. Cu alte cuvinte, unele dintre țările care au neutralizat virusul aveau administrații ample, iar altele nu. Care a fost elementul comun? Un stat competent, care funcționează normal și în care oamenii au încredere – *calitatea* guvernării.

Scurtă istorie a bunei guvernări

De ce unele state au guverne care funcționează bine și altele nu? Este o enigmă pe care savanții o studiază de secole. Pentru a răspunde, să începem chiar cu începutul. Toate societățile din cele mai vechi timpuri au început cu sisteme politice pe care Max Weber le-a numit, după cum bine se știe, „patrimoniale”, însemnând pur și simplu că erau conduse de o persoană care se impunea prin forță²⁹. Regimul era constituit doar din familia, prietenii și aliații săi. Puterea politică și cea economică se contopeau, creând un sistem care era profund nereprezentativ și totuși eficient. Francis Fukuyama descrie forța sistemelor patrimoniale: „Ele sunt construite folosind elementele constitutive fundamentale ale sociabilității umane – mai precis, înclinația oamenilor de a favoriza rude și prieteni cu care au schimbat favoruri reciproce”³⁰. Sistemul patrimonial are rădăcini adânci în societatea umană și s-a menținut de-a lungul mileniilor. Mafia încă funcționează în acest fel, iar multe regimuri moderne conservă unele din trăsăturile lui esențiale. Brazilia, Grecia și India au adoptat instituții politice moderne din punct de vedere formal, dar, dacă săpăm mai adânc, vom descoperi un fundament puternic de patrimonialism, legăturile de familie fiind o componentă esențială a puterii politice.

Chiar și Statele Unite încă păstrează elemente ale unui vechi sistem clientelar, dacă nu patrimonial, care funcționează în esență ca o corupție legalizată. L-am întrebat cândva pe un înalt funcționar de la Departamentul de Trezorerie dacă este logic ca băncile să fie supravegheate de cinci-șase comitete ale Congresului, pe lângă diferite autorități de reglementare ale statului. Asta adaugă o complexitate nesfârșită și contradictorie controlului de rutină. Răspunsul lui a fost, desigur, că nu, dar că asta nu se va schimba niciodată: „Fiecare dintre aceste comitete, plus politicieni din

state, strâng fonduri pentru campaniile lor electorale cerând bani exact acestor bănci. Dacă nu le mai supraveghează, nu mai fac rost de fonduri”. După hotărârea Curții Supreme din 1976, *Buckley vs Valeo*, Statele Unite au reiterat teza potrivit căreia cheltuirea banilor ține de libertatea de exprimare și astfel nu poate fi reglementată serios. Această perspectivă asupra exprimării, afirmată și extinsă mai târziu în faimoasa decizie *Citizens United* din 2010, nu mai este adoptată de nicio altă democrație avansată de pe planetă, majoritatea reglementând modul în care politicienii strâng și cheltuiesc bani – fără efecte adverse asupra calității libertății lor de exprimare sau a democrației³¹. Ca urmare, la baza guvernării americane există o serie neîntreruptă de quid pro quo-uri – bani strânși pentru favoruri acordate. Nu întâmplător codul fiscal american este unul dintre cele mai lungi din lume. Miile de amendamente sunt marfa vândută de politicieni atunci când strâng bani pentru campanie.

Intellectualii au imaginat întotdeauna un sistem mai bun condus de un soi de experți – oameni pe care acum i-am numi tehnocrați. În *Republica*, Platon descrie cinci tipuri fundamentale de regim: aristocrația, timocrația, oligarhia, democrația și tirania. Cel mai bun regim, credea el, este o aristocrație guvernată de regi-filozofi. Clasa conducătoare ar fi educată suficient de riguros pentru a aprecia scopurile supreme ale unei societăți – idealul platonice al „Binelui”. Membrii acesteia nu pot deține o proprietate ca să nu își urmărească interesele personale mărunte. Sunt stimulați să se gândească doar la binele întregii societăți. Timocrația, în care doar deținătorii de proprietăți pot vota, se instalează odată ce aristocrația degenerează și bărbații – pe atunci întotdeauna doar bărbații – cu un caracter și o educație mediocre devin conducători. Ei ar fi lacomi și însetați de putere, conducând în scurt timp regimul către oligarhie pură, guvernarea directă a celor bogați al căror unic scop este să-și păstreze propriile avantaje. Pentru Platon, democrația – guvernarea maselor – și oligarhia – guvernarea celor bogați – erau periculoase deoarece erau forme

de guvernare motivate de interesul propriu, lipsite de un țel superior. Ele erau, de asemenea, instabile, degenerând aproape întotdeauna în cel mai rău tip de regim, tirania.

Eforturile inițiale de a crea o birocrație competentă au fost categoric amestecate. Ideea de clasă conducătoare educată pentru a governa și-a găsit cea mai timpurie expresie occidentală în Imperiul Roman, care a ajuns să fie condus prin intermediul unei vaste rețele administrative de funcționari, majoritatea militari. Cele mai faimoase reforme ale sale au fost inițiate în timpul împăratului Dioclețian, care a domnit în secolul al III-lea d.Hr. El a descentralizat imperiul și a împărțit puterea altor trei comandanți, instituind un regim care a fost numit „tetrarhie” sau guvernare cu patru conducători. Acest sistem nu a avut mare succes militar sau economic și este considerat adesea un eșec. După cucerirea Romei de invadatori barbari în secolul al V-lea, Imperiul Roman de Răsărit, condus de la Bizanț (rebotezat Constantinopol și mai târziu Istanbul), a devenit faimos pentru setul tot mai stufos de legi și niveluri administrative – în așa măsură încât până și astăzi orice tip de sistem excesiv de complicat este etichetat drept „bizantin”³².

Departate de Occident și cu un secol înaintea lui Platon, Confucius îi lăuda pe conducătorii care guvernau nu cu ajutorul forței brute, ci ghidați de un simț moral și al căror scop era să le inculce oamenilor un cod al onoarei și un simț al rușinii. Influențată de gândirea lui Confucius, China a instituit unul dintre primele sisteme de examinare pentru selectarea funcționarilor statului. Acesta avea precursori în timpul dinastiei Han, dar a fost instituit propriu-zis în timpul dinastiei Tang, care a condus China între 618 și 907 d.Hr. Erau testate cunoștințele candidaților cu privire la canonul confucianist, precum și cele de istorie și strategie militară. Dinastiile care s-au succedat au extins examenele, care, pe lângă că asigurau personalul administrației imperiale, serveau și ca modalitate de a concentra puterea în jurul împăratului și de a tăia aripile liderilor locali. Ideea acestor

examene și a unui soi de proces bazat pe merite s-au răspândit pe tot cuprinsul Asiei de Est, în Japonia, Coreea și Vietnam, fiecare dintre acestea creându-și propria versiune de birocrație școlită. În timpul dinastiei Ming, niște călători portughezi ajunși aici au început să-i numească pe înalții funcționari publici chinezi „mandarini” și chiar și astăzi lumea folosește acest cuvânt pentru a numi birocrați puternici³³.

Aceste tehnocrații nu au avut întotdeauna succes în crearea unor state foarte competente, în bună măsură din cauză că experții nu dețineau de fapt puterea. Niște lideri politici și acoliții lor aveau întotdeauna controlul asupra statului. Funcționarii care luau examenele erau adesea în subordinea rudelor și curtenilor conducătorului. Birocrațiile aparent impresionante aveau o sferă de acțiune limitată și adesea erau lipsite de autoritate. Dar în țări atât de diferite precum China și Germania ele au pus bazele dezvoltării politice viitoare.

Ceea ce a făcut însă guvernările din ce în ce mai puternice și mai eficiente a fost altceva: conflictul. Savantul Charles Tilly a venit cu o observație remarcabilă: „Războiul a făcut statul și statul a făcut războiul”³⁴ și se poate vedea cum mărimea și sfera de influență ale statului s-au mărit din momentul în care țările s-au implicat într-o concurență militară. Războiul însemna aproape întotdeauna impozitare, care sfârșea prin a sili guvernul să ofere mai multe servicii pentru oameni. Unul dintre motivele pentru care mica Britanie a devenit un stat modern formidabil și apoi a construit un imperiu global a fost că numeroasele sale conflicte din secolele XVII-XVIII au ajutat-o să-și construiască nu numai o flotă militară extraordinară, ci și o mașinărie fiscală impresionantă. Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea un britanic obișnuit plătea în medie impozite de trei ori mai mari decât un francez³⁵. După cum spunea istoricul John Brewer, aceste impozite erau „izvoarele puterii” – ceea ce, mai mult chiar decât flota sa militară, a permis Marii Britanii să învingă Franța în repetate rânduri și să dobândească hegemonie globală. Uneori presiunea care

galvaniza sistemul nu era militară, ci naturală. Istoricul Frank Snowden sugera că ciuma medievală a făcut parte din cocteilul construcției statale deoarece era nevoie de o guvernare puternică pentru a impune carantina³⁶.

Dar catastrofa nu a fost singura forță motrice a schimbării. Guvernarea a devenit mai eficientă și datorită unor reformatori din toate straturile sociale. Motivele lor au fost variate. Machiavelli și Hobbes au vrut ca guvernarea să genereze pur și simplu ordine. Prin secolul al XVIII-lea, Frederic cel Mare al Prusiei a căutat să aplice raționalismul iluminist în politică. În secolul al XIX-lea, Napoleon era decis să unifice Europa sub un cod civil modern. Reformele Northcote-Trevelyan au creat serviciul civil permanent și apolitic al Marii Britanii care a fost imitat în întreaga lume. Chartiștii, socialiștii și liberalii – toți s-au străduit să deschidă politica în variate moduri, însă toți cu speranța de a-i implica pe oameni nu atât în funcție de poziția lor în ordinea socială, cât mai degrabă pe baza talentului sau nevoilor lor. Locurile care au inițiat devreme aceste reforme și le-au văzut duse cu succes până la capăt, majoritatea din Europa de Nord, au păstrat o lungă tradiție a guvernării eficiente în sisteme politice și ideologice variate secole la rând. Chiar și sub comunism, Germania de Est a fost întotdeauna mult mai eficientă decât restul Europei de Est.

Țările neoccidentale nu s-au modernizat la fel de rapid, deși unele, în special din Asia, au început să facă acest lucru la sfârșitul secolului al XIX-lea. Majoritatea au copiat anumite instituții și practici occidentale și – alături de lungile tradiții ale examenelor și birocrăției bazate pe merit – au creat state eficiente. Acest lucru este valabil pentru Japonia, Coreea de Sud și, decenii mai târziu, China. Japonia a copiat cu conștiinciozitate birocrăția prusacă în timpul modernizării sale din secolul al XIX-lea și vreme de generații a fost cea mai eficientă guvernare din Asia³⁷. În America Latină, Chile se remarcă printre celelalte țări din regiune prin guvernarea sa adânc înrădăcinată și funcțională, care

mai târziu a ajutat la producerea unei creșteri economice durabile. (Cauzele acestui „exceptionalism chilian” constituie un subiect foarte discutat, fiind probabil o combinație de cultură, leadership și noroc.) Singapore este exemplul perfect al acestui fenomen – inspirându-se din rădăcinile sale culturale în ce privește coeziunea socială, din tradiția unei birocratii de elită de pe vremea mandarinilor și din moștenirea britanică a unor sisteme mai deschise și mai transparente (deși încă într-un cadru oarecum autoritarist). De asemenea, a beneficiat de pe urma unui leadership foarte disciplinat și cu o direcție clară. Astăzi Singapore este cotate adesea drept cea mai eficientă guvernare din lume.

Exceptionalismul american

Și mai e și America, ce și-a stabilit de mult direcția. A fost acest exceptionalism cauza incapacității țării de a aborda problema COVID-19? Oare acest eșec scoate la iveală slăbiciuni mai ample ale celei mai puternice țări din lume? În mod cert pune în evidență o anumită vulnerabilitate americană. Statele Unite au avut întotdeauna o tradiție antietatistă profundă, care a început cu ideile și practicile primilor săi coloniști englezi. Izolate de conflictele Europei, cele 13 colonii nu au fost confruntate niciodată cu presiunea de a-și întări statele în perspectiva unui război. Ele s-au luptat pentru independența față de un imperiu aparent din cauza competenței de impozitare a cârmuirii. Ca urmare, America și-a început experimentul național cu o administrație centrală atât de slabă, că s-a prăbușit în zece ani. Noua constituție, adoptată în 1789, acorda mai multă putere guvernului federal, dar încă îl limita în multe moduri. Chiar și un secol mai târziu, când se afla în plină creștere economică și industrializare, America avea un stat mic. Președintele era slab, Congresul rareori acționa la unison, impozitele federale pe venit erau neconstituționale, iar armata era mică în comparație cu cele ale rivalilor europeni.

Reformatorii și-au dat seama că singura cale de a moderniza America era crearea unui stat național puternic și eficient. Dar până la Războiul de Secesiune eforturile au fost limitate: țara era paralizată de problema sclaviei și de potențiala sa expansiune. După război, au apărut o economie națională și, odată cu ea, necesitatea unui guvern național mai profesionist. În 1883, Congresul a cerut ca multe poziții din cadrul guvernului federal să fie atribuite pe bază de merit, eliminând sistemul clientelar care dominase sistemul politic. Un reformator, un tânăr intelectual, Woodrow Wilson, a mers mai departe, susținând că, în contextul industrializării Americii, statele vor ceda puterea Washingtonului și aici președinția va deveni în mod inevitabil cea mai puternică ramură. Și-a exprimat frustrarea cauzată de stagnarea, conflictele interne și „baronii mărunți”³⁸ din Congres, plângându-se că structura constituțională americană nu are „o conducere supremă... care să poată decide de îndată și cu o autoritate convingătoare ce trebuie făcut”³⁹. Decenii mai târziu, în calitate de președinte, Wilson a extins puterea guvernului federal, care acum desființa trusturi, impozita venituri și intervenea în conflicte de muncă. (Wilson, trebuie spus, era și un rasist arogant și în mod explicit nu s-a folosit de această putere pentru a îmbunătăți situația persoanelor de culoare.) Și predecesorul său, Theodore Roosevelt, susținuse necesitatea unui stat mai puternic care să reglementeze excesele marilor afaceriști. În pofida tuturor acestor reforme, Statele Unite au intrat totuși în lumea industrială cu un stat preindustrial.

Schimbarea seismică a venit odată cu Franklin Roosevelt. Predecesorul lui Roosevelt, Herbert Hoover, avusese mari rezerve față de intervenția statului în economie și, ca urmare, a reacționat cu pasivitate la Marea Criză. Strategia lui Roosevelt a fost diferită: încearcă tot ce se poate. Unul dintre principalii săi consilieri, Rex Tugwell, a exprimat această abordare în termeni mai intenționat ideologici. Scopul reformelor „New Deal”, spunea el, era să înlocuiască maxima neintervenționistă a „concrenței

și conflictului” cu una a „coordonării și controlului”. În timpul Roosevelt, președintele a devenit șeful necontestat al guvernului – și F.D.R., mult mai mult decât oricare alt președinte, a devenit arhitectul Americii moderne. Practic orice sarcină de care se ocupă guvernul american astăzi își are rădăcinile în epoca Roosevelt⁴⁰. Însă chiar și în timpul administrației sale au existat împotriviri. Statele din sud s-au opus întotdeauna amestecului Washingtonului, de teamă că asta ar însemna sfârșitul legilor privind segregatia. Și aveau dreptate, deoarece puterea guvernului federal a pus în cele din urmă capăt segregării.

Experimentul etatist al Americii a fost relativ scurt, de vreo 50 de ani – în cea mai mare parte, trebuie observat, marcat de o creștere economică spectaculoasă, creșterea productivității și niveluri ridicate de antreprenoriat. Revoluția lui Roosevelt s-a încheiat cu președinția lui Ronald Reagan, care a lansat faimoasa afirmație: „Guvernul nu este soluția la problema noastră. Guvernul este problema”. Și a afirmat asta în 1981, în toiul celei mai grave recesiuni de după anii '30. Cu alte cuvinte, Reagan respingea rolul pe care l-ar putea juca guvernul chiar și într-o criză catastrofală. Cu toate că a crescut cheltuielile federale, cifrele sunt înșelătoare. Departamentul de Apărare și ample programe sociale precum Social Security și Medicare s-au menținut stabile sau au crescut în perioada în care a fost președinte, dar aproape orice altceva a scăzut. În anii '50, personalul administrației federale reprezenta peste 5% din totalul angajaților⁴¹. Această cifră a scăzut acum sub 2%, în pofida faptului că populația este de două ori mai numeroasă⁴² și că produsul intern brut ajustat cu inflația este de șapte ori mai mare⁴³. Investițiile statului în știință, tehnologie și infrastructură au scăzut mult față de nivelurile lor din anii '50. America secolului XXI trăiește de pe urma aceluși vechi capital.

Astăzi, Statele Unite au mai puțini înalți funcționari pe cap de locuitor decât majoritatea celorlalte democrații avansate⁴⁴. O funcție publică nu mai reprezintă cariera prestigioasă care era

cândva. Înghețarea angajărilor și restricțiile bugetare și-au făcut efectul. Așa cum arăta o analiză făcută de Brookings, „o treime [din forța de muncă federală] va avea dreptul să iasă la pensie începând din prezent până în 2025 și numai 6% din angajații federali au sub 30 de ani”⁴⁵. De la Reagan încoace, oamenii au avut tendința să presupună că guvernul cauzează mai multe probleme decât rezolvă, că toate agențiile federale sunt excesive și că majoritatea sarcinilor sunt îndeplinite cel mai bine de sectorul privat. Politicienii de dreapta folosesc adesea expresia „înformetarea bestiei” pentru a descrie strategia față de guvern. Grover Norquist, care militează pentru reducerea impozitelor, a exprimat același lucru în termeni și mai caustici: „Eu nu vreau să abolesc guvernul. Vreau doar să-l reduc până într-acolo încât să-l pot târî până în baie ca să-l înec în cadă”⁴⁶. Steve Bannon, ideologul revoluției lui Trump, a precizat că unul dintre obiectivele sale centrale era „demolarea statului administrativ”⁴⁷. De patru decenii, America este condusă în bună măsură de oameni care promet în mod deschis să distrugă însuși guvernul pe care îl conduc. Mai e de mirare că au reușit?

La acești factori, adăugați și federalismul american. Multe dintre disfuncțiile Americii se multiplică deoarece sunt repetate la nivelul statului și la cel local. Crearea unei strategii naționale pentru pandemie, de exemplu, a fost complicată de existența a 2.684 de departamente ale sănătății de stat, locale și tribale, fiecare ținând cu dinții de independența sa⁴⁸. Și, pentru ca lucrurile să devină și mai încurcate, Statele Unite au 90.126 de unități administrative de stat și locale, multe dintre acestea primind sarcina de a-și stabili propriile reguli în ce privește purtarea măștilor și adunările publice⁴⁹. Și plata alocațiilor de șomaj a fost întârziată de numeroasele și variatele condiții impuse de state. Ne place să preamărim federalismul american. Și el permite experimente utile și importante; ceea ce Louis Brandeis numea „laboratoare ale democrației”. Statele concurează între ele pentru investiții și forță de muncă, ceea ce poate stimula

creșterea. Dar această autoritate formată din nenumărate bucăți este un coșmar când vine vorba de combaterea unei boli ce nu cunoaște granițe. Fragmentarea normelor este deosebit de acută în privința administrării testelor COVID-19. Rezultatele sunt comunicate prin intermediul unui amestec derutant de tehnologie nouă și veche – prin telefon, flux de date, e-mail, poștă tradițională și chiar fax –, producând munți de hârtogăraie care omit date esențiale despre pacienți⁵⁰. (Este foarte departe de sistemul taiwanez al „cardurilor de sănătate”, care sunt conectate la o bază de date unică pentru toate informațiile medicale relevante⁵¹.) Dincolo de pandemie, sistemul federal a împiedicat eforturile americanilor de a crea un acces uniform la îngrijiri medicale și la vot. El a făcut ca reforma poliției, de exemplu, să depindă de acțiunile a 18.000 de departamente de poliție din întreaga țară⁵². A contribuit la apariția unor paralizii și blocaje în administrație. Unele țări cu tradiții profunde ale guvernării consensuale și un capital social puternic – în special Germania, Elveția și Olanda – au gestionat bine administrația descentralizată. Acest lucru s-a reușit rareori în Statele Unite.

Cum să construiești o birocrație mai bună

Pentru a înțelege cum o neîncredere sănătoasă în guvern se poate transforma în cinism toxic, uitați-vă peste Atlantic. Marea Britanie a avut întotdeauna o guvernare puternică, eficientă și deschisă la toate nivelurile, deși tot cu o tradiție antietatistă. În general, are cam aceleași puncte forte și evoluție istorică precum Olanda și țările nordice, cu instituții politice puternice și piețe bine reglementate. În epoca Imperiului alte puteri europene îi invidiau sistemul administrativ și pe cel legislativ. Cercetătorii au observat adesea că majoritatea democrațiilor stabile politic din țările în curs de dezvoltare sunt foste colonii britanice, o moștenire a instituțiilor și culturii britanice⁵³. Părintele fondator

al statului Singapore, Lee Kuan Yew, considera că tradiția britanică a unei birocratii eficiente, corecte reprezintă unul dintre motivele principale ale succesului acestui oraș-stat, în pofida altor aspecte oneroase ale regimului colonial. Și totuși, Marea Britanie a adoptat aceeași ideologie antiguvernamentală ca Statele Unite începând din anii '80. Și ea și-a înfometat agențiile interne în numele eficienței și, prin Boris Johnson, este condusă de un lider populist care îi disprețuiește pe experți și îi privește pe birocrati cu mare scepticism. Guvernul său, aflat în fruntea unui stat măcinat de austeritate, s-a descurcat neobișnuit de nesatisfăcător în bătălia sa inițială cu COVID-19, cu mult mai prost decât țările nord-europene. Dimpotrivă, Grecia, o democrație tânără aflată încă în dezvoltare, cu o birocratie renumită pentru disfuncționalitățile sale, a gestionat pandemia excepțional de bine. De ce? Era condusă de un lider tehnocrat capabil care credea în știință și în managementul de calitate. Uneori tonul dat de la vârf face diferența.

Atacul asupra bunei guvernări a venit nu numai din partea drepte. De-a lungul anilor, politicienii de stânga au adăugat straturi peste straturi de birocratie și reglementări. Un cercetător care a studiat îndelung acest subiect, Paul Light, observă că în timpul președintelui John F. Kennedy departamentele cabinetului aveau 17 „straturi” de funcționari în ierahiile lor⁵⁴. Când Trump s-a instalat la Casa Albă, se ajunsese la uluitoarea cifră de 71 de asemenea straturi. Majoritatea acestor mandate au fost concepute pentru un scop demn de laudă. Regulile împovăratore și controalele birocratice ale Biroului pentru control alimentar și farmaceutic au la bază intenții bune. Dar ele acumulează împreună sute de cerințe, care adesea se bat cap în cap, făcând din viteză și eficiență un vis imposibil. De fiecare dată când se descoperă un abuz de putere, este introdus un nou set de reguli suplimentare. Adesea există seturi diferite de reguli la nivel federal, statal și local, toate trebuind să fie respectate cu conștiinciozitate. Agențiile guvernamentale trebuie să supună fiecare proiect unor

analize cu privire la mediu și forța de muncă și să realizeze tot felul de alte obiective. Funcționarii nu dispun de foarte multă libertate de decizie; de exemplu, adesea ei sunt obligați să accepte cea mai ieftină ofertă din cadrul unei licitații, chiar dacă sunt convinși că execuția va fi de proastă calitate și nu va fi finalizată la timp. Congresul preferă să microadministreze agențiile și rareori se arată dispus să le acorde independența și flexibilitatea care sunt la ordinea zilei în țări precum Germania, Japonia și Coreea de Sud. De fapt, cei care lucrează în multe țări europene sunt adesea uimiți de faptul că în America laissez-faire-ului există mult mai multă birocrație decât în țări așa-zis etatiste precum Canada, Danemarca și Germania. Indiferent de mărimea statelor lor, aceste țări cred în crearea unor agenții independente, dându-le tehnocraților putere și autonomie și asigurându-se că sistemele funcționează eficient. O bună guvernare este un motiv de mândrie.

Antreprenorul Marc Andreessen a reacționat la pandemia din 2020 cu o lungă postare pe blogul său, declarând: „Este timpul să construim”⁵⁵. El pornește de la eșecul guvernării americane în ce privește controlarea pandemiei, dar merge mult dincolo de el, întrebându-se de ce Statele Unite nu pot să mai conceapă și să execute proiecte mari – să construiască mai multe locuințe și o infrastructură mai bună, să reînvie mica producție, să extindă învățământul superior la milioane de alte persoane și așa mai departe. Și oferă câteva explicații: inerția, lipsa de imaginație și influența aleșilor care se tem de concurență. Dar adevăratul motiv este mai profund. America a devenit ceea ce Francis Fukuyama numea „vetocrație”. Prin sistemul de control reciproc și echilibru al puterilor, reprodus la fiecare nivel al guvernării, oricine, de undeva, poate întotdeauna să blocheze orice acțiune pozitivă. Statele Unite au devenit o națiune de opozanți care l-au luat pe Nu în brațe.

Mark Dunkelman, un cercetător ambițios, și-a petrecut mulți ani cercetând istoria renovării și reconstrucției Gării Pennsylvania

din Manhattan. Nevoia este evidentă. Penn Station este al doilea cel mai aglomerat nod de transport din lume, utilizat zilnic de mai mulți pasageri decât cei din toate cele trei aeroporturi din New York la un loc. Este, de asemenea, o clădire monstruos de urâtă, proiectată neprofesionist și prost întreținută, care ar fi o rușine chiar și pe post de gară regională într-o țară săracă, ca să nu mai vorbim de principalul nod de transport pentru principala metropolă a Americii. În ultimii 30 de ani, politicieni puternici au făcut eforturi pentru a demara reconstrucția ei, dar nu s-a întâmplat nimic concret. În opinia lui Dunkelman, la fiecare inițiativă de acest fel s-a găsit un grup de interese care să blocheze proiectul. „Într-o dinamică în care atât de mulți jucători pot să exercite un drept de veto, este aproape imposibil să înaintezi cu un proiect”, scrie el. „Nimeni nu are astăzi pârghiile necesare pentru a face ceea ce pare a fi cel mai bun lucru pentru New York. Și în cele din urmă guvernul este transformat într-o instituție incompetentă.”⁵⁶ Această problemă nu se rezumă la Penn Station. O versiune a vetocrației, NIMBYismul – numit după strigătul de luptă al celor care se opun construcțiilor locale, *not in my backyard* („nu în ograda mea”) –, pune piedici proiectelor valoroase din întreaga țară. În California, el a împiedicat decenii la rând construirea unor noi locuințe și a exacerbat costul și așa tot mai mare al vieții în acest stat, ceea ce îi obligă pe sute de mii de muncitori să facă naveta ore întregi pentru a ajunge la serviciu.

America este, în ADN-ul ei, o țară antietatistă. Dreapta ajunge la asta tăind fondurile guvernului. Stânga împovărând guvernul cu atâtea reguli și cerințe, încât generează un efect similar de disfuncționalitate. Așa cum explica odată politologul Samuel Huntington, în America puterea nu este divizată, așa cum se afirmă adesea, ci mai degrabă partajată și contestată, astfel încât e nevoie de un consens general și de compromis pentru a se face ceva. Această dilemă ar putea fi depășită, dar e nevoie de o conducere abilă și consecventă, de tipul celei reprezentate de

Roosevelt sau Johnson. Și mai este nevoie ca un singur partid să dețină controlul. Scriitorul Ezra Klein observa că în acei ani în care guvernarea părea să funcționeze și se făcea ceva – să spunem, din anii '30 până în anii '60 –, un singur partid ajungea la Casa Albă și avea majoritatea în ambele camere ale Congresului, iar partidele îmbrățișau multe ideologii⁵⁷. Astăzi, niciunul dintre partide nu are un control total asupra puterii politice și amândouă se arată de regulă intolerante față de exprimarea unor opinii diferite în interiorul lor. Asta înseamnă că întreaga politică devine partizană, iar cele mai multe inițiative ajung în impas. Iar acest lucru, la rândul său, întărește antietatismul profund din inima culturii politice americane. După ce au votat într-un mod care a asigurat blocajul, americanii arată cu degetul chiar acest blocaj și sunt supărați că de la Washington nu vine nimic bun.

COVID-19 a schimbat o parte din aceste lucruri, accelerând curente care erau deja în mișcare. Trump nu are un angajament ideologic față de economia de tip laissez-faire și a aprobat imediat un stimulent de două trilioane de dolari. Partidul său se pronunță acum în favoarea taxelor vamale, a mercantilismului, a restricționării imigrației și a cheltuielilor federale masive pentru a atenua lovitura dată de criza economică. Ar putea să fie acesta începutul unei noi atitudini față de guvernare? Senatorul de Missouri, hiperconservatorul Josh Hawley, a propus un plan pe model danez prin care ar urma să li se ramburseze angajatorilor 80% din fondul de salarii, o schimbare de atitudine remarcabilă care, în opinia scriitorului James Traub, „a îndepărtat semnul diavolului de pe modelul nordic”⁵⁸. Nu este surprinzător că Hawley, deși este de extremă dreapta în chestiunile sociale, se arată favorabil creșterii cheltuielilor bugetare. La urma urmei, eroul său și subiectul biografiei pe care a scris-o în 2008 era liderul republican al Erei Progresiste: Theodore Roosevelt. Dar în rândul celor mai mulți membri ai Partidului Republican antietatismul rămâne puternic și virulent și, în anumite privințe, devine tot

mai nesuferit și mai conspirativ. Niște protestatari înarmați din Michigan care s-au săturat de restricțiile pe motive de sănătate publică au ocupat clădirea legislativului și i-au obligat pe cei prezenți să-și suspende ședința. Grupuri similare din Ohio l-au hărțuit pe directorul serviciului public de sănătate pentru a-l face să-și dea demisia. Teoriile conspiraționiste despre „statul paralel” abundă, adesea încurajate de președintele Trump. În unele segmente ale dreptei, poziția antiguvernamentală a devenit un efort sumbru și disperat de a-și revărsa furia asupra curențelor demografice și culturale, a modernității însăși.

La început, Statele Unite au pus bazele unei societăți remarcabil de puternice și ale unei economii dinamice, cu un stat limitat, dar care, date fiind originile sale britanice, a funcționat eficient. S-au asigurat că libertatea va înflori. În secolul XX, reformatorii progresiști au creat o guvernare modernă care a ajutat America să treacă cu bine prin Marea Criză și să lupte în al Doilea Război Mondial și în Războiul Rece, îndreptându-se în același timp spre supremația economică. Dar acest stat, uzat și învechit, are nevoie de reparații și îmbunătățiri în secolul XXI. Uitați-vă în jur. Astăzi există multe democrații liberale la fel de libere ca America, dar care sunt mult mai competente. În ce privește abordarea celor mai presante probleme ale timpului nostru – infrastructura, calificarea în muncă, schimbările climatice, sănătatea publică – dispunem de ample dovezi care arată că guvernarea americană a eșuat. COVID-19 este doar ultimul – deși probabil cel mai serios – dintre numeroasele avertismente.

Eu nu sunt adeptul unei administrații supradimensionate. Am crescut în India, o țară cu un stat mare, ambițios, care era un model de incompetență și ineficiență. A distrus perspectivele Indiei decenii la rând și încă menține țara într-o stare de înapoiere. Simpla extindere a guvernării nu este o soluție pentru rezolvarea problemelor societății. O bună guvernare presupune o putere limitată, dar și linii clare ale autorității. Ea înseamnă

să le aorzi funcționarilor autonomie, putere de decizie și libertatea de a-și folosi mintea. Necesită recrutarea unor oameni inteligenți, dedicați, care să fie motivați de șansa de a-și sluji țara și de a câștiga respect pentru că fac asta. Acesta nu este un lucru ce apare peste noapte, dar poate fi făcut. Taiwanul și Coreea de Sud nu s-au născut cu o bună guvernare. Dimpotrivă, ele au început ca dictaturi corupte, însă și-au dezvoltat propriile modele de-a lungul deceniilor, învățând de la alții. De fapt, aceasta este o trăsătură comună a aproape tuturor țărilor care s-au descurcat bine în criza pandemică – ele au învățat lecțiile istoriei. Au văzut că capitalismul funcționează și l-au adaptat la propriile societăți. Multe dintre ele au îmbrățișat ultimele tehnologii, pentru a putea parcurge mai rapid etapele de dezvoltare. Nu demult, unele au avut de-a face cu SARS și MERS, învățând din aceste epidemii și pregătindu-se bine pentru următoarea. Dar, în general, filozofia lor a fost să se uite în jur și să găsească cele mai bune practici pentru a le copia. De-a lungul istoriei, aceste țări au învățat adesea de la Statele Unite.

În ultimele decenii, extraordinara poziție de putere a Americii a protejat-o de consecințele unei guvernări complet ineficiente. O bună parte din eforturile recente ale Americii – de la ocuparea Irakului până la simpla extindere a liniilor de metrou – au fost niște dezastre costisitoare. Decenii la rând, spre deosebire de cetățenii altor țări avansate, americanii au suportat o guvernare de mâna a doua la toate nivelurile. Țara poate să compenseze. Washingtonul are valuta de rezervă a lumii și poate să tipărească trilioane de dolari. Se mândrește cu cea mai mare armată de pe planetă. America are o industrie tehnologică uriașă, care domină lumea digitală. Vasta piață internă îi permite să ignore presiunile comerțului și concurenței externe. Dar acestea sunt cârje. Ele susțin țara, permițându-i să scape de penalități, să nu cunoască niciodată costurile reale ale greșelilor sale – deocamdată.

America este o țară suficient de prosperă pentru a nu ajunge să se prăbușească vreodată, dar poate s-o ia ușurel în jos și să se confrunte cu o combinație accidentală de economie dinamică și politică disfuncțională. Deși puterea militară a Americii va fi în continuare superioară altora, viața americanului de rând va continua să facă pași înapoi, opacă la progresele din afară. Țara ar putea ajunge să fie mai degrabă orientată spre planul local decât spre cel global, pierzând la capitolul influență și inovație și consolându-se în tot acest timp cu fantasma că este de-a dreptul excepțională. Vreme de decenii, lumea a trebuit să învețe de la America. Dar acum America are nevoie să învețe de la lume. Și înainte de toate trebuie să învețe despre guvernare – nu despre o guvernare mică sau mare, ci despre una bună.

Lecția 3

Piețele nu sunt de ajuns

Financial Times este un ziar pentru elite. Înființat la Londra în 1888, în numărul său inaugural promitea să fie prietenul „finanțistului onest, al investorului *bona fide*, al brokerului respectabil, al directorului autentic și al speculantului legitim”¹. Trecând prin războaie mondiale și depresiune economică, prin fascism și socialism, el a rămas un susținător consecvent al capitalismului. A sprijinit reformele pentru o piață liberă înfăptuite de Margaret Thatcher și Ronald Reagan, care au dus la era economică în care trăim azi, precum și expansiunea liberului schimb în urma căreia aproape toate țările lumii au ajuns sub cupola unei singure economii mondiale. Identitatea sa este definită de credința că majoritatea problemelor lumii pot fi rezolvate prin intermediul unor piețe mai deschise și al unei mai mari liberalizări.

Ca urmare, cititorii ziarului *FT* trebuie să fi avut un șoc pe 3 aprilie 2020, când au văzut un editorial care contrazicea o bună parte din filozofia sa. Scurtul eseu începea cu observația că, în contextul pandemiei de coronavirus, oamenilor li se va cere să facă sacrificii colective, iar „pentru a cere sacrificii colective trebuie să oferi un contract social care să fie avantajos pentru toată lumea”². Dar, continua el, „criza de astăzi dezvăluie cât de departe sunt multe dintre societățile bogate de acest ideal”. Și mai afirma că este nevoie de „reforme radicale – care să inverseze direcția predominantă a politicii din ultimele patru

decenii... Guvernele vor trebui să accepte un rol mai activ în economie. Vor trebui să vadă serviciile publice mai degrabă ca pe niște investiții decât ca pe niște vulnerabilități și să caute modalități de a întări piața forței de muncă. Redistribuirea va fi din nou pe agendă; privilegiile celor în vârstă și bogați vor fi puse sub semnul îndoielii. Politici care până de curând erau considerate excentrice, cum ar fi impozitele pe venitul de bază și pe avere, vor trebui să fie adăugate la lista de măsuri”.

Era un mesaj dur care venea dintr-o sursă din care nu te-ai fi așteptat. Însă mulți occidentali salutau deja idei chiar mai radicale. În America, de exemplu, 43% din cei intervievați într-un sondaj Gallup din 2009 au fost de acord că „o oarecare formă de socialism” ar fi bună pentru țară³. În 1942, doar 25% avuseseră această opinie. Părea că se pregătește o revoluție tăcută. Țara care se definea printr-o susținere neabătută a capitalismului părea acum că îmbrățișează tot mai mult o ideologie împotriva căreia luptase aproape tot secolul XX. COVID-19 se pare că nu a făcut decât să accelereze acest curent.

Sondajul Gallup a marcat o schimbare radicală față de cele patru decenii anterioare – în special în lumea anglo-americană, care definise adesea peisajul ideologic al lumii. Anii '80 fuseseră dominați de Reagan și Thatcher, care au lansat un val de reforme ale pieței libere în țările lor ce au fost copiate într-o formă sau alta în toată lumea, chiar și de oponenții lor ideologici. De exemplu, în 1981, președintele Franței, François Mitterrand, a fost ales ca socialist consacrat – însă și-a abandonat rapid aproape toată agenda de stânga în favoarea austerității și a unor politici financiare restrictive. În anii '90, venirea la putere a lui Bill Clinton și Tony Blair a fost dovada că stânga acceptase noul consens capitalist. Gerhard Schröder, alt lider din aripa stângă, și-a început mandatul în 1998 și a realizat cele mai radicale reforme ale pieței economice germane din ultimele decenii. În 1991, India, care practicase vreme îndelungată socialismul și protecționismul, s-a confruntat cu o criză a economiei care a

obligat-o să liberalizeze acest sector⁴. În anul următor, odată cu „Turneul în Sud” al lui Deng Xiaoping, China și-a repus în mișcare reformele capitaliste blocate.

Criza financiară din 2008 a declanșat un proces de reevaluare – atât la dreapta, cât și la stânga spectrului politic. Steve Bannon susține că premisele preluării Partidului Republican de către Trump au fost create de această criză. În anii care au urmat, devotamentul dreptei față de economia de piață a slăbit, făcând loc protecționismului, subvențiilor, controlului imigrației și naționalismului cultural – idei promovate de Trump în Statele Unite, de Boris Johnson în Marea Britanie și de alți populiști din întreaga lume. La vremea aceea, la stânga, doi dintre cei care au dat tonul unei orientări noi au fost Bernie Sanders și Jeremy Corbyn, amândoi „socialiști”, potrivit propriei descrieri. Lor li s-au alăturat o serie de politicieni noi și entuziaști precum Alexandria Ocasio-Cortez, reprezentantă a New Yorkului în Congresul american, care pare să se simtă confortabil cu această etichetă. La câteva scrutine, tinerii cu vârste între 18 și 29 de ani au arătat un sprijin substanțial mai mare pentru socialism decât alegătorii mai în vârstă⁵. De fapt, la unele sondaje, mai puțin de jumătate din ei s-au declarat în favoarea capitalismului. Am putea spune că toate acestea echivalează cu o întoarcere spre socialism?

La o examinare mai atentă, imaginea pare mai neclară. Cei care fac sondaje de opinie nu au pus în mod consecvent întrebări despre capitalism *versus* socialism de-a lungul deceniilor, astfel că nu putem vorbi de o orientare clară. Este adevărat că în timpul Războiului Rece oamenii au mărturisit o mai mare ostilitate față de socialism – dar explicația se află probabil în definiții. În acele vremuri, termenul *socialism* era folosit în mod interșanjabil cu *comunism* și de cele mai multe ori pentru a descrie sistemul practicat de Uniunea Sovietică, dușmanul de moarte al Occidentului – și o dictatură. Mulți dintre cei care se

declară astăzi simpatizanți ai socialismului au de fapt în minte un lucru total diferit de înțelesul original al acestui termen.

Definiția de manual a socialismului este deținerea de către stat a mijloacelor de producție – fabrici, ferme și întreprinderi. Acesta a fost planul urmat de politicienii socialiști ai secolului XX, de la Jawaharlal Nehru al Indiei și David Ben-Gurion al Israelului până la Clement Attlee al Marii Britanii. În aceste țări, statul a deținut și a administrat de regulă companiile de telefonie, electricitate, apă, gaz, transport aerian, feroviar și urban, precum și pe cele producătoare de petrol, cărbune și oțel. Acești lideri au implementat versiuni democratice ale perspectivei leniniste asupra economiei socialiste, în care statul se află la cârma economiei.

Dar, când întrebi ce înțeleg oamenii prin socialism acum, nu este vorba nicidecum despre acel sistem. Socialiștii auto-declarați de astăzi vor investiții de stat mai mari, programe noi și extinse de asistență socială, un pachet „Green New Deal” pentru combaterea schimbărilor climatice și impozite mai mari pe avere. Bernie Sanders însuși spune foarte limpede că țara lui ideală nu este Cuba, ci Danemarca. Ne putem da seama cât de amorfă este eticheta după faptul că Elizabeth Warren susține multe dintre politicile promovate de Sanders, dar ea se declară totodată „capitalistă fanatică”⁶. Orice program care poate fi descris deopotrivă drept capitalist și socialist se situează cel mai probabil undeva între acestea două. Și totuși, spune ceva faptul că Sanders candidează în mod deschis ca socialist, iar tinerii nu fug de această etichetă. Între timp, la dreapta, politicieni importanți nu văd nimic neobișnuit în propunerea unor programe ample de ajutoare de la stat. Antreprenorii din domeniul tehnologiei care se consideră libertarieni îmbrățișează ideea unui venit de bază universal, astfel încât, chiar dacă roboții și software-ul îi vor lăsa pe oameni fără un loc de muncă, ei nu vor ajunge săraci. Multe tabuuri au fost sfărâmate – și asta pentru că însuși capitalismul american a fost sfărâmat.

Mișcarea pendulului

Adesea facem greșeala să credem că oamenii susțin un partid politic pentru că sunt profund de acord cu principiile fundamentale, valorile și logica lui. De fapt, majoritatea specialiștilor care au studiat acest fenomen au ajuns la concluzia că oamenii tind să-și aleagă un partid aproape în același fel în care ar opta pentru un club social. Și sprijină partidul ales de ei dintr-o varietate de motive – în principal, un sentiment al apartenenței, al afinității și identității cu alți membri ai lui, întemeiat în bună măsură pe clasa socială și etnie. Ca urmare, adesea, angajamentul lor ideologic nu este atât de pur pe cât ne-am putea imagina⁷. Să ne gândim la republicani, care cu câțiva ani în urmă se dădeau drept adepți fermi ai pieței libere, iar acum sprijină cu entuziasm protecționismul și închiderea granițelor. Tucker Carlson, prezentator la canalul de televiziune Fox News, care este în general de acord cu o asemenea schimbare, declara într-un monolog surprinzător din 2019: „Liderii republicani vor trebui să admită că capitalismul de piață nu este o religie... Trebuie să fii naiv să-l venerezi. Sistemul nostru a fost creat de oameni în beneficiul oamenilor. Rațiunea noastră de a fi nu este să slujim piețele. Lucrurile stau exact invers. Orice sistem economic care slăbește și distruge familiile nu merită să fie păstrat. Un asemenea sistem este dușmanul unei societăți sănătoase”⁸. Nici Bernie Sanders nu ar fi putut să exprime mai bine acest punct de vedere.

Ideologiile câștigă adepți deoarece ele par să ia în discuție problemele cruciale ale momentului. În anii '30, capitalismul eșuase, provocând panică financiară, faliment și șomaj în masă – și părea incapabil să-și revină prea curând. Apoi a venit Franklin Roosevelt, care a permis guvernului să intervină acolo unde piața eșuase și astfel țara s-a pus din nou în mișcare. În anii '70, când inflația a luat avânt și creșterea economică a încetinit,

societățile occidentale păreau că au căzut victime intervenției excesive a statului în economie, apelând din plin la controlarea prețurilor și a salariilor și la alte presupuse remedii care doar au înrăutățit lucrurile. Ca urmare, a început să se manifeste dorința de a avea o abordare nouă, favorabilă deschiderii economiei și reevaluării potențialului sectorului privat. În multe țări din Lumea a Treia, socialismul de stat generase de asemenea o stagnare totală și, în anii '80, reformele Reagan-Thatcher păreau soluția salvatoare. Acum pendulul balansează înapoi și există un sentiment tot mai pronunțat că piețele nu pot soluționa singure inegalitatea tot mai generalizată și nesiguranța incontrollabilă legată de locul de muncă, rezultatul schimbărilor tehnologice continue și al concurenței externe. Aceste probleme au nevoie de soluții din partea statului.

A schimbat pandemia dispoziția societății în moduri care nu erau posibile înainte? Șocurile anterioare în cadrul sistemului au generat un sentiment de amenințare și predicții cu privire la o schimbare de ansamblu – însă nu au fost decât cosmetizări ale politicii. În timpul crizei financiare asiatice de la sfârșitul anilor '90, economistul Paul Krugman a avertizat în eseu său intitulat *Fortune* că, dacă țările asiatice nu iau măsuri drastice (cum ar fi să instituie controlul monedei naționale), „am putea asista la scenariul unei adevărate Crize – de tipul celei care în urmă cu 60 de ani a devastat economiile, a destabilizat guverne și în cele din urmă a dus la război”⁹. În 2000, când s-a spart bula dotcom, făcând să dispară cinci trilioane de dolari¹⁰, mulți au prezis sfârșitul obsesiei legate de tehnologie și internet¹¹. După criza financiară globală, Martin Wolf, analistul principal pe economie de la *FT*, declara: „Un alt zeu ideologic a căzut”¹², iar Tim Geithner, secretarul Trezoreriei, conchidea: „Capitalismul va fi diferit”¹³. Dar, după fiecare criză, economia a fost peticită, iar noi am continuat să mergem înainte fără niciun plan. Am putea să facem din nou acest lucru?¹⁴

Cu siguranță este posibil. Dar această pandemie a apărut într-un moment al istoriei în care există o mult mai mare nemulțumire față de sistemul economic. Krugman, Wolf și Geithner descriau exact fragilitatea acestui sistem, indicând fisuri și făcându-și griji că vreuna dintre ele va provoca prăbușirea întregului edificiu. Dar, în ciuda temerilor lor, s-au făcut puține reparații structurale. A existat un sentiment persistent că, potrivit expresiei folosite de Margaret Thatcher pentru a pune capăt dezbaterei despre economia de piață, „nu există alternativă” (*there is no alternative*). Ea a folosit aceste slogan atât de mult, încât unii dintre colegii ei de cabinet au început să-i spună „TINA”.

Această formulă surprindea spiritul vremurilor, o idee aproape marxistă a inevitabilității istorice – doar că ideologia care se afla la „sfârșitul istoriei”¹⁵ nu era socialismul, ci capitalismul. Iar Thatcher nu era singura. În opinia celor mai mulți dintre liderii occidentali, capitalismul global devenise atotprezent, asemenea aerului pe care îl respirăm. Nu puteai să i te împotrivești, ci pur și simplu trebuia să-i vii în întâmpinare. Prăbușirea comunismului nu a făcut decât să întărească acest argument. „Nu putem opri schimbarea globală”, a explicat președintele Bill Clinton poporului american în 1993, când a semnat legea privind Acordul Nord-American de Liber Schimb. „Nu putem anula concurența economică internațională care există pretutindeni. Putem doar să-i folosim energia în beneficiul nostru.”¹⁶

În 1999, când a fost publicată cartea lui Thomas Friedman *Lexus și măslinul*, capitalismul era în plin avânt. Era epoca boomului dotcom și a Consensului de la Washington, un set de reforme pentru piața liberă pe care țările bogate le recomandau celor sărace. Friedman a explicat că majoritatea țărilor în curs de dezvoltare considerau noua rețetă a prosperității economice o „cămașă de forță din aur”¹⁷. Reformele atent gândite nu

* *Lexus și măslinul*, traducere de Adela Motoc, ediția a II-a revăzută, Polirom, Iași, 2008 (n.red.).

permiteau devieri, însă, dacă țările jucau după reguli și făceau ce li se cerea, aveau să fie răsplătite din plin. Cum spune Friedman, când îmbraci această cămașă de forță, „economia crește, iar influența politicii se reduce”. Dar de-a lungul anilor oamenii au fost deranjați de cămașa asta de forță. Mai important, au observat că unele țări acționau într-o manieră diferită și totuși reușeau să avanseze.

De exemplu, China, economia cu cea mai rapidă creștere de pe planetă în ultimii 20 de ani – ba chiar țara cu cea mai rapidă rată de dezvoltare economică din istorie¹⁸. Această țară a urmat propria rețetă, o combinație de capitalism, planificare de stat, deschidere și dictatură. Economia sa a crescut, dar și controlul său politic. (Nicholas Kristof de la *The New York Times* a numit-o „leninism de piață”¹⁹.) Iar urmându-și propria cale, China a ajuns a doua cea mai mare economie din lume, dominând industrii tradiționale precum cea a oțelului²⁰ și cea a cimentului²¹, dar ajungând și să joace un rol principal în lumea calculatoarelor, a telecomunicațiilor, a *social media* și chiar a inteligenței artificiale. Văzând ascensiunea Beijingului, este ușor de înțeles de ce mulți lideri din întreaga lume ar putea crede că Margaret Thatcher s-a înșelat. Există alternativă.

La fel de importante ca succesele Chinei au fost eșecurile Americii. Liberalizarea piețelor din ultimele decenii a generat creștere și inovație, dar și un sector public mai sărac, o inegalitate tot mai accentuată, o tendință spre monopoluri și un sistem politic care a fost cumpărat de cei bogați și puternici. Iar acum, în timpul pandemiei, mulți americani au văzut aceste neajunsuri ieșind la iveală. Un stat slab, ce funcționează prost, un acces extrem de inegal la asistență medicală, mecanisme de compensare care îi ajută mai mult pe oamenii cu capital și relații decât pe cei ce muncesc pentru salariile lor. Decepțiile au început odată cu criza financiară mondială. Sistemul a cedat, iar cei care

* *Ibidem*, p. 118 (n.red.).

au fost pedepsiți păreau să fie cei mai vulnerabili, nu cei mai vinovați. Compensațiile au ajuns la indivizi disproporționat de bogați sau cu multe relații. De două ori în ultimii ani, în 2008-2009 și în 2020, guvernul federal a cheltuit mai multe trilioane de dolari pentru a salva niște companii mari și a conserva activele celor mai bogați americani. Și totuși, apelurile de a se alocă vreo câteva miliarde de dolari pentru grădinițe sau locuințe destinate celor cu venituri modeste sunt întâmpinate în mod repetat cu îngrijorări serioase în privința costurilor sau a efectului nociv pe care l-ar avea pomenile asupra oamenilor. (De ce acest efect nu reprezintă o problemă atunci când Rezerva Federală le oferă sprijin celor ce dețin acțiuni și obligațiuni?) Ne-am obișnuit cu un capitalism american care este plin de reguli speciale și de excepții pentru cazurile de urgență. Și totuși, ni se spune că totul este în regulă. Sistemul merge strună.

Plătește ca să intri în joc

La începutul pandemiei, Universitatea de Știință și Tehnică din Norvegia a postat un mesaj pe Facebook prin care îi îndemna pe studenții săi aflați la studii în străinătate să se întoarcă acasă, adăugând: „în special dacă vă aflați într-o țară cu servicii și infrastructură de sănătate și/sau infrastructuri colective slab dezvoltate, cum ar fi, de exemplu, SUA”. Mai târziu Universitatea a eliminat trimiterea la America pentru că și-a dat seama că făcuse o gafă – ironia face că spusese, în mod accidental, adevărul²².

Pe la sfârșitul lui martie 2020, când americanii și-au dat seama că virusul lovise puternic, ar fi trebuit să fie ușor ca fiecare american să primească un test imediat. La urma urmei, America cheltuiește pentru sănătate de două ori mai mult pe cap de locuitor decât majoritatea celorlalte țări avansate²³. Însă Statele Unite se confruntau cu o insuficiență acută a testelor, iar pentru că sistemul de asistență medicală american este organizat ca o

întreprindere cu scop lucrativ, mulți s-au confruntat cu prețuri prohibitive chiar și atunci când au existat teste. Dacă erai bogat și aveai relații, nu aveai asemenea probleme. La jumătatea lunii martie, au fost testați toți jucătorii a opt echipe din NBA²⁴. Erau testați celebriți și politicieni fără simptome, în vreme ce angajați din domeniul asistenței medicale erau nevoiți să aștepte săptămâni la rând, uneori chiar mai mult. Faptul că nu au fost testate în număr mare persoane vulnerabile a pus pe toată lumea în pericol.

Sistemul de asistență medicală din Statele Unite este vast, complex și costisitor, dar răspunde la stimulentele de piață. Clinicile de testare și tratament sunt concentrate în zone bogate, obligându-i pe cei care locuiesc în alte părți să meargă la clinici necorespunzătoare. Medicii sunt nevoiți să cultive latura comercială a meseriei lor, acordând prioritate procedurilor care generează cele mai multe venituri. Spitalele sunt administrate ca și cum ar fi hoteluri, urmărind să-și ocupe toate paturile și nelăsând aproape nicio rezervă. Bill Budinger, un antreprenor de mare succes ce are peste 80 de ani acum, reflecta la schimbarea de mentalitate. „Eu am crescut într-o epocă în care lucrurile erau altfel, când profiturile trebuiau să fie rezonabile, nu maximizate”, își amintea el. „Pentru spitale, o rată de ocupare ridicată era un semnal că trebuie să ia măsuri. Aveau nevoie de mai multe paturi pentru a face față posibilelor urgențe. Acum obiectivul este să reduci paturile pentru a asigura un grad ridicat de ocupare.” Materiale de rezervă, paturi libere, personal suplimentar – toate acestea însemnau ineficiență și au fost eliminate cu timpul.

Accesul extrem de inegal la îngrijire medicală face parte dintr-o dinamică mai amplă a unei societăți de tip „plătește ca să intri în joc”, în care totul a ajuns să fie dominat de piață. Directorii de spitale și președinții universităților nu sunt văzuți ca niște lideri ai societății, ci ca niște directori executivi și sunt plătiți pentru a se și comporta ca atare. Cei care lucrau în justiție, în

sistemul bancar sau în contabilitate se ghidau cândva după principiul că nu trebuie să-și maximizeze profiturile dacă asta presupune sacrificarea independenței și integrității lor. Odată ca niciodată, oamenii aceștia le spuneau clienților lor mai degrabă să *nu* facă compromisuri decât să se arunce cu lăcomie asupra fiecărei oportunități. Grupuri care jucau rolul de gardieni și mediatori în societate și în economie au devenit întreprinderi în căutare de profit care își vând parafa bunei gospodării oricui dispus să plătească – indiferent de conflictele de interese sau de riscurile mai ample²⁵. Înainte de criza financiară din 2008, agențiile de rating – cică independente și imparțiale – și-au dat rapid aprobarea pentru niște produse financiare îndoielnice și riscante pentru că au fost gras plătite să facă asta.

Poate cel mai important lucru, politica însăși a fost acaparată de piețe. Într-un eseu din 1993, politologul Robert A. Dahl explica de ce aproape toate țările democratice au ales să nu se organizeze exclusiv în funcție de piață, ci au rezervat statului un rol important. El a arătat că există multe lucruri în societate pe care am vrea să le ferim de forțele pieței – voturile politicienilor și cetățenilor, de exemplu. Dar până și acestea au devenit acum un bun ce poate fi comercializat, banii dominând politica într-o asemenea măsură, încât bogații – companii și indivizi – pot efectiv să cumpere voturi, scriind și rescriind norme după cum le convine lor²⁶.

Thomas Philippon, un economist francez, a ajuns în America în anii '80, uimit de cât de competitivă era economia, oferind o varietate largă de produse – de la bilete de avion până la servicii bancare și de telefonie – la prețuri mici. Astăzi, Europa este totuși cea care are bunuri și servicii mai ieftine și mai variate. În ultimii 20 de ani, Europa și-a lărgit ofertele în vreme ce Statele Unite le-au restrâns. Cercetarea lui Philippon arată că unele dintre cauzele acestei schimbări sunt structurale – în economia digitală, orice piață tinde să fie dominată de un jucător sau doi, care au astfel capacitatea de a crește prețurile. Dar o

cauză esențială, a dezvăluit studiul său, este puterea politică a industriilor. Companiile sunt capabile să facă regulile într-o manieră ce blochează concurența și le menține profiturile ridicate.

Eu am apreciat întotdeauna puterea piețelor, poate pentru că am copilărit în socialista și inertia Indiei. Ele sunt incredibil de dinamice și pot să transforme societăți stagnante. În India și China, au scos sute de milioane de oameni din sărăcie. Generează inovații extraordinare și le dau oamenilor din toate mediile o șansă la o viață mai bună. Dar piețele libere au și defecte. Pentru că ele oferă posibilitatea de a genera atât de multă bogăție și inegalitate, unii găsesc modalități de a sabota piața însăși. Această problemă poate să fie o consecință inevitabilă a mecanismelor capitalismului. Piețele generează întotdeauna profituri inegale. Și, după cum recunoștea Peter Thiel, investitorul din Silicon Valley, scopul fiecărei companii este să fie un monopol. Ca urmare, companiile de succes vor încerca să-și folosească resursele pentru a elimina concurența. Încercările lor pot fi blocate doar dacă sistemul politic poate să le monitorizeze, iar pentru a face acest lucru trebuie să fie oarecum izolat de afaceri. Asta înseamnă limitarea fondurilor private pentru alegeri și o birocrație care să fie cu adevărat independentă. Această combinație – piețe deschise veritabile și un stat puternic – este un număr de echilibristică foarte dificil. Poate nu este surprinzător că, așa cum arată Philippon, Uniunea Europeană reușește să impună concurența deschisă mai bine decât America. Or fi „eurocrații” de la Bruxelles aroganți și băgăreți, dar ei nu vând derogări de la regulamente în schimbul unor contribuții la campaniile electorale.

Există însă și o critică mai largă a piețelor, care merge dincolo de economie. Gândirea centrată pe piață a invadat fiecare sferă a vieții umane, fără să mai lase prea mult loc pentru alte valori precum corectitudinea, egalitatea sau valoarea intrinsecă. În timpul acestei pandemii oameni din lumea întreagă au realizat un lucru pe care ar fi trebuit să-l înțeleagă mult mai devreme – că

oamenii ar trebui să fie respectați pentru munca pe care o fac chiar și atunci când aceasta nu aduce mari câștiguri materiale. Am văzut lucrători din domeniul asistenței medicale punându-se în pericol pentru a-și îndeplini misiunea fundamentală de a-i vindeca pe alții. Am văzut oameni înghesuindu-se în autobuze și trenuri pentru ca luminile să rămână aprinse, apa să curgă, gunoiul să fie ridicat și magazinele alimentare să fie aprovizionate – totul pentru ca alții să poată lucra de acasă. Asta ar trebui să ne reamintească să-i prețuim pe numeroșii oameni a căror muncă nu generează venituri uriașe, dar este valoroasă, esențială și chiar nobilă – de la cercetători și profesori la oameni de serviciu și măturători de stradă. Poate că piața nu îi recompensează, dar noi ar trebui să-i respectăm.

Marii danezi

Americanii, neavând programe guvernamentale ample de sprijin și protecție, au fost învățați întotdeauna să se bazeze pe ei înșiși pentru a împlini „visul american”. Dacă există o idee emblematică în esența acestui stat, este că America e un loc în care oricine poate să reușească, în care copiii cresc așteptându-se să se descurce mai bine decât părinții lor, în care cineva din orice mediu poate să devină președinte sau, și mai bine, miliardar. America încă abundă în exemple spectaculoase de asemenea povești de succes, de la Barack Obama la Steve Jobs. Dar acestea se dovedesc a fi niște excepții strălucite, care nu sunt reprezentative pentru soarta celor mai mulți americani. Studiile pe această temă sunt atât de numeroase și de convingătoare, încât până și foarte conservatoarea *National Review* a publicat un eseu care conchidea: „Limpede este că măcar într-o privință mobilitatea americanilor este excepțională... noi ieșim în evidență prin mobilitatea noastră limitată pe verticală, de jos în sus”²⁷. Un studiu de la Stanford și-a propus să cuantifice visul american,

definindu-l drept „probabilitatea ca un copil ai cărui părinți se situează în cincimea inferioară a distribuției veniturilor să ajungă tocmai în cincimea superioară a distribuției acestora”. Datele agregate arată că americanii cu venituri mici au 7,5% șanse de a urca atât de sus pe scara economică, comparativ cu 11,7% pentru danezii cu venituri mici și 13,5% pentru canadieni – aproape dublu față șansele americanilor²⁸.

Unul dintre răspunsurile tradiționale ale americanilor la aceste comparații a fost că Statele Unite se confruntă cu provocarea unică de a absorbi un mare număr de imigranți săraci. Însă în această privință America nu mai este unică. Multe țări europene au un mare număr de imigranți, iar Canada are un procent chiar mai mare din populație care s-a născut în străinătate – 22%²⁹, comparativ cu 14% în Statele Unite³⁰. Și, chiar dacă toate aceste alte țări au depus eforturi pentru a-i integra pe imigranți, tot au fost capabile să le ofere locuitorilor lor – din toate mediile și de toate confesiunile – o cale de a urca pe scara oportunităților și veniturilor.

Visul american, cu alte cuvinte, este bine sănătos, doar că nu în America³¹. În ambițioasa lui lucrare în două volume, *Political Order and Political Decay*, Francis Fukuyama scrie că întrebarea fundamentală pentru fiecare societate este simplă: cum ajungi în Danemarca?³² „Nu mă refer atât la țara Danemarca din realitate”, scrie el, „cât la o societate imaginară care este prosperă, democratică, apărută și bine guvernată și are un nivel scăzut al corupției”. Fukuyama vorbește mai mult de un sistem politic decât de unul economic, însă cele două sunt strâns legate. În plus, se sprijină reciproc. Danemarca este o țară de succes în plan politic pentru că are o economie prosperă – și viceversa.

Danemarca este oarecum diferită de ceea ce-și imaginează admiratorii și detractorii săi. Bernie Sanders o vedea ca pe un paradis socialist, dând-o în mod repetat ca exemplu al tipului de sistem pe care vrea să-l imite. Iar asta l-a determinat pe prim-ministrul acestei țări să-l contrazică public pe Sanders.

„Danemarca este departe de a fi o economie socialistă, planificată. Danemarca este o economie de piață”, a explicat Lars Løkke Rasmussen în 2015³³. Faptele îl susțin. Danemarca se situează pe o poziție superioară celei a Statelor Unite în Indicele Libertății Economice calculat de Heritage Foundation (8 pentru Danemarca, 17 pentru SUA)³⁴. În general, Danemarca, asemenea multor țări din nordul Europei, are o economie deschisă, competitivă și cu taxe vamale mici. Într-un fel ea stimulează acumularea de capital mai bine decât America, cu impozite mai scăzute pe plusvaloare și moșteniri (impozitul pe proprietate este 15% în Danemarca³⁵ și 0 în Suedia³⁶ și Norvegia³⁷). Cu ani în urmă, l-am cunoscut pe Poul Nyrup Rasmussen, care a lansat multe reforme în Danemarca în calitate de prim-ministru al acestei țări în anii '90, creând ceea ce acum este numit modelul „flexisecurității”. El a subliniat că prima jumătate a termenului era esențială: angajatorii să aibă flexibilitatea de a angaja și a concedia oameni ușor, fără o reglementare excesivă și litigii, într-o economie care este deschisă față de lume și competitivă – dar toate acestea în cadrul unui sistem care oferă garanția unei plase de siguranță generoase.

Țările nord-europene se deosebesc de Statele Unite prin nivelurile lor ridicate de impozitare și redistribuire generală. Cu alte cuvinte, sistemul este astfel conceput încât să faciliteze producerea bogăției prin intermediul piețelor libere și al liberului schimb. Apoi, statul colectează o bună parte din această bogăție și o folosește pentru a le asigura cetățenilor săi șanse egale și numeroase. Impozitele Danemarcei reprezintă 45% din produsul său intern brut, în vreme ce pentru Statele Unite cifra este 24%³⁸. Iar Danemarca nu îi taxează doar pe bogați. Asemenea altor țări europene, statul danez își obține o bună parte din venituri din taxa pe valoarea adăugată. Valoarea acesteia e de 25%, în linie cu media europeană, care este de 20%³⁹. În Statele Unite, valoarea medie a taxelor de stat pe vânzări este de doar 7%⁴⁰. Taxele daneze pe consum pentru orice, de la bere și ouă

până la smartphone-uri, sunt, evident, resimțite mai mult de cei săraci, care cheltuiesc o parte mai mare a venitului lor pe cumpărături⁴¹. Acest sistem de impozitare regresivă este însă compensat din plin de faptul că programele guvernamentale și cheltuielile publice îi ajută în mod disproporționat pe cei săraci și clasa de mijloc inferioară. Un avantaj suplimentar al poverii fiscale repartizate pe umerii tuturor este o mai mare solidaritate: toți susțin programele guvernamentale deoarece știu că toată lumea a contribuit la ele.

Imaginați-vă că faceți parte dintr-o familie medie. Aveți un copil și împreună cu soțul/soția realizați un venit mediu pe gospodărie. Puteți alege să trăiți în America sau în Danemarca. În Danemarca, unde impozitele sunt mari, venitul disponibil după plata impozitelor și a contribuțiilor va fi cu circa 15.000 de dolari mai mic decât în Statele Unite⁴². Dar, în schimbul impozitelor mai mari pe care le aveți de plătit, primiți o asigurare medicală universală (cu rezultate mai bune decât în Statele Unite), educație gratuită chiar și în cele mai bune instituții universitare, programe de recalificare profesională pe care statul cheltuie de 17 ori mai mult ca procent din PIB decât America, precum și o infrastructură și transport public de calitate și multe parcuri publice frumoase și alte spații⁴³. Danezii se bucură de asemenea de vreo 550 de ore de timp liber pe an în plus față de americani⁴⁴. Dacă alegeți Statele Unite, veți avea în plus 15.000 de dolari, dar va trebui să munciți mai multe ore, să vă luați mai puține zile libere și să vă descurcați singuri în ce privește îngrijirea medicală, educația, recalificarea și transportul – eu cred că majoritatea americanilor vor alege modelul danez. Dincolo de educația gratuită și trenurile confortabile, avantajul covârșitor al flexisecurității nordice este că îmbrățișează dinamismul unei lumi moderne, globalizate și în același timp diminuează anxietățile pe care le produce. Iar aceste anxietăți, desigur, au atins noi culmi în timpul pandemiei.

Este ușor să înțelegem de ce oamenii sunt îngrijorați astăzi. O lume deschisă, cu piețe și schimbări tehnologice trepidante, este terifiantă. O soluție ar fi închiderea ei. Populiști precum Donald Trump vor să împiedice accesul imigranților, să restricționeze circulația mărfurilor și serviciilor și, cumva, să conserve în chihlimbar cultura lor națională. Ei vor o întoarcere la unele metode din trecut – considerat de regulă o epocă de glorie. Adevărul este că nu a existat niciodată o Grădină a Edenului, iar perioadele la care oamenii se gândesc cu nostalgie au fost de fapt mult mai dificile decât și le amintesc ei. Gândiți-vă cum era viața în anii '50 dacă erai femeie sau aparțineai vreunei minorități, sexuale sau de altă natură. (Și viața nu era roz nici măcar pentru albi care lucrau ca oțelari sau mineri.) Modul în care putem reda Americii – sau oricărei alte țări – măreția este să mergem înainte, nu înapoi.

Nu putem închide lumea. Nu putem – și nici nu trebuie – să oprim puterile care se dezvoltă sau să împiedicăm progresul tehnologic. Putem doar să navigăm prin vremurile și tendințele cu care ne confruntăm și să facem acest lucru prost sau bine. Ne vom confrunta cu vânturi economice potrivnice în viitor. Noi tendințe – temerile generate de pandemie și protecționismul – se vor adăuga unor modificări structurale mai profunde precum declinul demografic și „stagnarea seculară”, astfel încât creșterea, cel puțin în țările dezvoltate, va rămâne probabil lentă în viitorul apropiat. Dar există modalități de a încuraja dinamismul și, de asemenea, de a oferi oportunități unui număr tot mai mare de oameni.

Reglementările, dacă sunt concepute corespunzător, pot să asigure o concurență liberă și corectă. Politicile de impozitare pot fi adaptate pentru a-i ajuta mai mult pe angajați și mai puțin pe oamenii de afaceri. Guvernul trebuie să se reîntoarcă la realizarea unor investiții majore în știință și tehnologie. Educația și recalificarea au, de asemenea, nevoie de o finanțare mai serioasă, care ar trebui să meargă mână-n mână cu o restructurare a acestor programe guvernamentale pentru a minimiza birocrăția

și a concentra toate eforturile asupra țelului lor – furnizarea celei mai bune educații. Cetățenii trebuie să ajungă în situația de a se putea confrunta cu acest mediu al concurenței globale și al dinamismului tehnologic *înarmați* – cu instrumentele, calificarea și plasele de siguranță care să le permită să prospere⁴⁵. Rămânând deschise față de lume, dar înarmându-și totodată cetățenii, țările din nordul Europei, precum Danemarca, au găsit o cale care este dinamică, democratică, sigură și dreaptă. Ele au înțeles că piețele sunt uimitor de puternice, dar nu sunt de ajuns; că e nevoie de sprijin, protecție și suplimente. Ar trebui să adaptăm cu toții cele mai bune practici ale lor la realitățile noastre naționale. Într-adevăr, nu există alternativă.

Lecția 4

Oamenii ar trebui să-i asculte pe experți – și experții ar trebui să-i asculte pe oameni

În martie 2016, când Donald Trump era pe punctul de a obține nominalizarea din partea republicanilor, a fost întrebat cu ce consilier pe probleme de politică externă se sfătuiește. „Eu vorbesc cu mine însumi, în primul rând, pentru că am o minte foarte bună”, a spus el. „Consilierul meu principal sunt eu însumi și am un instinct bun în aceste chestiuni.”¹ Mai târziu a explicat de ce nu se bazează pe consilieri. „Experții sunt îngrozitori”, a spus el. „Uitați-vă în ce situație îngrozitoare ne aflăm, cu toți experții ăștia pe care-i avem.”² Câteva luni mai târziu, politicianul britanic Michael Gove a fost chestionat pe tema susținerii Brexitului și i s-a cerut să dea câteva nume de economiști care sprijină opinia sa că ieșirea din Uniunea Europeană ar fi benefică pentru mediul de afaceri. Răspunsul lui: „Oamenii din țara asta au avut destui experți”³.

Acum, când lumea trece printr-o pandemie globală, ar trebui să fie dureros de limpede că oamenii trebuie să-i asculte pe experți. Dar lucrurile nu stau chiar așa. Desigur, în multe țări, în special în Asia de Est, a existat un respect puternic, instinctiv față de autorități și mai ales față de cele din domeniul științei. Modul aproape perfect în care a reacționat Taiwanul a fost supervizat de vicepreședintele său, un epidemiolog educat la

Johns Hopkins care anterior a ajutat Taiwanul să treacă prin epidemia de SARS, ca ministru al Sănătății⁴. În Germania, cu Angela Merkel la cârmă, care a lucrat în domeniul științei, abordarea a fost deosebit de serioasă și bazată pe fapte. Prim-ministrul grec, când a fost întrebat cum explică succesul pe care l-a avut țara sa în abordarea epidemiei, a răspuns: „Urmăm sfaturile experților”⁵.

Dar au existat, de asemenea, locuri în care, după o perioadă inițială în care au respectat recomandările medicilor, oamenii le-au pus sub semnul întrebării și, în unele cazuri, au refuzat să le mai urmeze. În Brazilia, această atitudine a fost încurajată de președintele țării, Jair Bolsonaro, care a declarat că COVID-19 nu este decât o „gripă nenorocită” și a criticat sfaturile experților medicali cu privire la modul cum să încetinească răspândirea virusului. El a demis un ministru al Sănătății și l-a obligat pe înlocuitorul acestuia să-și dea demisia. În ciuda normelor impuse de guvern, a refuzat să poarte mască, ceea ce l-a determinat pe un judecător brazilian să-i ceară să poarte una. Bolsonaro a sfârșit prin a fi victima propriei atitudini neglijente: în iulie 2020 a anunțat că fusese confirmat pozitiv cu coronavirus⁶. La începutul pandemiei, Boris Johnson nu a păstrat, în mod ostentativ, distanța socială și până la urmă a ajuns la Urgențe cu COVID-19. În Mexic, președintele Andrés Manuel López Obrador i-a încurajat pe oameni să iasă, să participe la mitinguri, să-și dea mâna și să se îmbrățișeze – toate aceste îndemnuri contrazicând în mod direct recomandările autorităților din domeniul sănătății. Andrés Manuel López Obrador le-a spus mexicanilor să-și vadă în continuare de viața lor, să fie fericiți și optimiști, ca și cum gândirea pozitivă ar putea să vindece boala⁷. Unii guvernatori americani au cerut cu insistență deschiderea completă a statelor lor, în ciuda avertismentului experților că, fără o testare masivă și obligativitatea purtării măștilor, infecția se va răspândi rapid, ceea ce s-a și întâmplat.

În ce îl privește pe Trump, acesta și-a declarat, pe rețelele de socializare, sprijinul pentru mișcările de dreapta care își propuneau să „ELIBEREZE” statele de sub aparenta tiranie a guvernantorilor democrați, ce puneau în aplicare măsurile de izolare pe care chiar administrația Trump le recomandase⁸. De fapt, Donald Trump a subminat în mod constant recomandările propriilor experți. Luni la rând el a refuzat să poarte mască în public⁹, lăsând să se înțeleagă în felul acesta că acoperirea feței este pentru liberalii slabi. A recomandat propriile tratamente medicale și diete dubioase, dintre care cele mai multe au fost contrazise în mod direct de autoritățile medicale din guvernul Statelor Unite. A mers până într-acolo încât a pus problema injectării unor produse de curățat, făcându-i pe producătorii de Lysol să-i avertizeze pe clienți să nu bea înălbitor¹⁰. Trump a recomandat hidroxiclorochina, un medicament antimalaric pe care l-a numit „revoluționar”¹¹, și în mai 2020 a anunțat că îl ia de mai bine de o săptămână, în ciuda avertizărilor FDA că ar putea provoca o aritmie fatală¹². „Am o impresie bună despre el”, a spus el. „Asta e tot. Doar o senzație. Știți, sunt un tip deștept. Am o impresie bună despre el.”¹³ Viața imita arta, oglinzind ceea ce comedianul Stephen Colbert numea *truthiness*¹⁴ în primul episod al emisiunii sale de satiră politică, *The Colbert Report*. „Cine este *Britannica* să-mi spună mie că construcția Canalului Panamă s-a încheiat în 1914?”, întreba personajul său. „Dacă eu vreau să spun că s-a întâmplat în 1941 este dreptul meu. Eu nu am încredere în cărți – toate sunt despre fapte, nu despre inimă... Trebuie să recunoașteți, oameni buni, suntem o națiune divizată... divizată între cei care gândesc cu capul lor și cei care cunosc cu inima lor... Pentru că de acolo vine adevărul, doamnelor și domnilor – curajul.”

Cum funcționează știința

Pentru aceia dintre noi care se uită îngroziți la aceste etalări abjecte de obscurantism, soluția părea evidentă: să urmăm știința. Dar ce ne spune știința? Dr. Anthony Fauci, cel mai bun expert în boli infecțioase din guvernul Statelor Unite, a minimizat pericolul reprezentat de noul coronavirus, afirmând la sfârșitul lunii ianuarie: „Este un risc foarte, foarte scăzut pentru Statele Unite... Nu este ceva de care cetățenii americani să se îngrijoreze sau să se teamă”¹⁵. Câteva zile mai târziu, Alex Azar, secretarul pentru Sănătate și Servicii Sociale, a reiterat la rândul său opinia predominantă în rândul responsabililor cu sănătatea publică din guvernul american: „Riscul de infecție pentru americani rămâne scăzut”¹⁶. Ea reflecta concluziile Organizației Mondiale a Sănătății, care, până la sfârșitul lunii ianuarie, minimizase de asemenea pericolul pandemiei. Centrele pentru Prevenirea și Controlul Bolilor din Statele Unite le-au recomandat inițial oamenilor să stea în casă și să nu poarte mască, iar apoi, câteva luni mai târziu, s-au răzgândit și le-au spus oamenilor să facă exact invers. Unele țări s-au închis complet, în vreme ce altele – ascultându-și propriii epidemiologi și urmându-și propriile modele – nu. Ce concluzie putem trage din toate acestea?

Realitatea este că știința nu oferă un răspuns simplu, mai ales în cazul unui asemenea fenomen nou precum coronavirusul. Fauci, directorul Institutului Național pentru Alergii și Boli Infecțioase, a ajuns la o concluzie rezonabilă având în vedere datele inițiale. Mulți oameni de știință au crezut la început că noul coronavirus nu reprezintă un pericol semnificativ – însă toată lumea făcea judecăți pripite cu date puține. Noul coronavirus exact așa era, nou. Rata de transmitere și letalitatea sa rămăneau neclare. Pe măsură ce datele se schimbau, și Fauci și alții își schimbau părerile. Este un lucru firesc. Niciun expert

nu este infailibil. Unele dintre proiecțiile primelor modele privind spitalizarea legată de Covid au fost mult prea pesimiste, determinând spitalele să nu mai trateze cazuri care nu erau urgente pentru a păstra paturile¹⁷. Mulți pacienți non-Covid au ajuns astfel să evite să meargă la Urgențe crezând, în mod eronat, că nu vor fi tratați – ca să nu mai vorbim de teama că vor contracta virusul într-un spital foarte aglomerat. La unele spitale s-a înregistrat o scădere cu 50% a numărului de pacienți cu atac de cord, ceea ce înseamnă că mulți pacienți au murit, probabil, acasă, în mod inutil. Estimările ulterioare ale ratelor de spitalizare s-au dovedit a fi mai exacte¹⁸.

Noi tindem să credem, de regulă, că știința oferă un răspuns unic, definitiv, dar ea nu funcționează în felul acesta. Știința este, mai presus de toate, o metodă de cercetare, un proces în care se pun întrebări și se testează în mod riguros ipoteze. Cu informații noi și mai viabile, ajungem la concluzii noi și mai viabile. Oamenii de știință încă au multe întrebări importante despre COVID-19, care își vor găsi răspunsurile – dar în următorii ani, nu în următoarele luni. Există anumite domenii de studiu (schimbările climatice, de exemplu) în care experții au cercetat tema decenii la rând, au adunat muni de informații, au publicat numeroase studii evaluate de alți specialiști în domeniu și au ajuns la consens – deși, aproape întotdeauna, acesta a fost unul provizoriu, care poate fi revizuit sau chiar desființat. O bună parte din știința pe care am învățat-o la școală se întemeiază pe un consens puternic.

COVID-19 este un subiect complet diferit. Când autoritățile din sănătatea publică, precum Fauci, au fost obligate să ia o decizie imediată cu privire la gradul de pericol reprezentat de virus, acesta apăruse abia de două luni și se manifesta doar în câteva țări. În câteva săptămâni au apărut mai multe informații, iar acum există un corp considerabil de studii cu privire la acest subiect, care crește de la o lună la alta. Dar în stadiile inițiale ale unei epidemii doctorii și oamenii de știință sunt asemenea

unor generali aruncați în război. Dispun de informații incomplete și adesea eronate. Și, mai rău decât atât, *ei știu asta*. Și totuși, ei trebuie să ia decizii majore, importante – cu mult înainte ca lucrurile să fie clare.

A acționa în ceața unei pandemii înseamnă a te pune în fața unei dileme. În primele etape ale crizei, unii oameni de știință au simțit nevoia să facă declarații mai îndrăznețe decât le permiteau informațiile de care dispuneau. Uneori au făcut asta pentru a-i încuraja pe oameni să ia recomandările lor mult mai în serios. Această abordare ar putea avea efecte benefice pe termen scurt, dar, pe termen lung, are un inconvenient care este periculos. Dacă predicțiile se dovedesc a fi incorecte sau dacă noile informații apărute modifică întregul tablou, acest lucru subminează autoritatea și integritatea acelor experți și a științei în general. Am văzut că acest lucru s-a întâmplat în cazul unor epidemii din trecut. De exemplu, Neil Ferguson – epidemiologul ale cărui cercetări au stat la baza carantinării Marii Britanii – estimase în 2009 că gripa porcină ar putea omorî 65.000 de britanici, făcându-i pe unii politicieni precum Boris Johnson, la vremea aceea primar al Londrei, să intre în panică¹⁹. În final, circa 450 de britanici au murit de H1N1. Dar răul provocat de estimarea eronată fusese făcut. Un deceniu mai târziu, când Johnson ocupa funcția de prim-ministru, amintirea acestei panici exagerate a contribuit probabil la măsurile întârziate, neinspirate pe care le-a luat împotriva COVID-19²⁰. Acum, alți politicieni care nu vor să-i asculte pe experți arată cu degetul către o declarație sau alta sau își aduc propriii „experți” pentru a justifica măsurile pe care vor ei să le aplice.

Așadar, care este cea mai bună abordare pentru adevărații experți? Să-i ajute pe oameni să înțeleagă cum funcționează domeniul lor și, în special, știința. Cei mai mulți americani văd știința prin prisma obiectivelor sale – o descoperire, un progres sau o inovație. Ei se uită la imaginile uimitoare cu galaxii și citesc despre medicamente miraculoase. Dar în realitate știința

este un proces de învățare și descoperire, cu multe eșecuri și dezamăgiri. Steven Pinker, un savant de la Harvard, avertiza într-un interviu din aprilie 2020 că „autoritatea câștigată” de oamenii de știință se clatină într-o asemenea măsură, încât foarte mulți oameni au ajunsă să „creadă că oamenii în halate albe nu sunt decât un fel de preoți”. Pinker i-a îndemnat pe adepții științei să înceapă „să ridice capota și să arate cum funcționează lucrurile”, printr-un proces de „dezbatere deschisă și încercări de falsificare”²¹. Când și-a anunțat planul de a redeschide Germania, Angela Merkel a mers la postul național de televiziune pentru a oferi o lecție de știință²². Virusul se reproducea la o rată de 1, ceea ce însemna că fiecare persoană infectată infecta o altă persoană înainte de a se însănătoși – fără a crește astfel numărul net al celor infectați. Iar acest lucru o făcea să manifeste un optimism prudent față de problema redeschiderii. Țara se afla însă într-o situație extrem de delicată. Dacă această rată de reproducere ar fi crescut fie și la 1,1 sau 1,2, sistemul de sănătate al statului german ar fi fost curând copleșit, iar măsura închiderii ar fi fost impusă din nou. Merkel a făcut cunoscut publicului german indicatorul-cheie care stătea la baza deciziilor sale. Nu a fost nicidecum vorba de faptul că impunerea celor mai dure măsuri de închidere ar fi produs cele mai bune rezultate. Multe guverne care au controlat cu succes epidemia de COVID-19, precum cele din Germania, Coreea de Sud și Taiwan, au putut să facă acest lucru prin măsuri de izolare parțială sau pe termen scurt, combinate cu testarea în masă și monitorizarea celor infectați.

Publicul poate să înțeleagă subtilitățile unei măsuri dacă este prezentată în mod onest. Mult prea adesea, elitele au însă o atitudine superioară față de oamenii din afara domeniului lor. Experții occidentali au trecut inițial cu vederea dovezile tot mai numeroase că în țări est-asiatice „mascarea universală”²³ este un element-cheie al succesului lor în controlarea epidemiei. Chiar dacă datele despre eficacitatea măștilor nu erau în întregime

clare, declarațiile publice despre purtarea acestora făcute de guvernul Statelor Unite erau lipsite de onestitate²⁴. Autoritățile descurajau în mod activ purtarea măștilor, susținând că sunt total ineficiente pentru protejarea cetățenilor de rând și că trebuie rezervate pentru medici și asistente. Dar, dacă adevăratul scop era evitarea stocării măștilor chirurgicale, guvernul ar fi putut cel puțin să-i încurajeze pe oameni să-și facă acasă măști de material textil, pentru care nu aveau nevoie decât de un tricou și o foarfecă. Unii oficiali precum șeful serviciilor de sănătate din Statele Unite au recunoscut mai târziu că s-au temut că oamenii, cuprinși de panică, se vor înghesui să cumpere și să stocheze măști, exacerbând deficitul pentru medici și asistente – în mod evident, li s-a părut prea complicat să le explice oamenilor că anumite tipuri de măști trebuiau rezervate personalului medical și că existau și altele care erau potrivite pentru a fi purtate de ei²⁵.

Această tradiție datează de decenii. În memoriile sale, secretarul de stat Dean Acheson a explicat de ce, la începutul Războiului Rece, a trebuit să-i sperie pe americani cu expansionismul sovieticilor la nivel mondial. Justificarea sa este marcată de un ton de superioritate:

Pentru ca mesajul să fie eficient, nu trebuie să-ți arăți competența, ci să spui lucrurile simplu, fără subtilități și nuanțe, ci de-a dreptul, aproape brutal... La departamentul de stat discutam despre cât timp dedică zilnic acel mitic „cetățean american de rând” lecturii și dezbaterilor referitoare la lumea din afara țării sale. Pentru un bărbat sau o femeie cu o educație decentă, o familie și un loc de muncă acasă sau în afara casei, zece minute pe zi ni se păreau o medie ridicată. Dacă această cifră se apropia de realitate, pentru a fi înțeles, enunțul trebuia să fie limpede²⁶.

Acheson a înțeles complexitatea luptei împotriva Uniunii Sovietice. Dar, pentru ca mesajul transmis populației să fie „mai limpede decât adevărul”, după cum se exprima el, el și alți funcționari au invocat un pericol existențial și global la adresa Statelor

Unite, care trebuia să fie combătut pretutindeni, din America Latină până în Indochina, și prin toate mijloacele necesare, de la lovituri de stat până la operațiuni clandestine. Un discurs mai nuanțat ar fi putut să împiedice în mare măsură vărsarea de sânge.

Mai multe explicații – și mai puțină ipocrizie – din partea experților ar fi de ajutor. Marea Britanie oferă două exemple izbitoare. În mai 2020, Neil Ferguson a fost obligat să demisioneze din guvern după ce s-a descoperit că încălcase propriile reguli de distanțare, întâlnindu-se cu amanta sa. Un val și mai mare de furie a cuprins poporul britanic spre sfârșitul lunii, când a ieșit la iveală că principalul consilier al lui Boris Johnson, Dominic Cummings, încălcase interdicția de a sta acasă, călătorind sute de kilometri prin Anglia pentru a-și vizita familia, în timp ce soția lui era bolnavă de COVID-19. Sprijinit de prim-ministru, el s-a apărat spunând că trebuia să se asigure că are cineva grijă de fiul său. Cummings a refuzat să-și dea demisia. Britanicii, cărora li se ceruse să facă la rândul lor mari sacrificii în ce privește viața lor de familie – ratând nunți, botezuri și înmormântări –, erau negri de supărare. În urma acestor scandaluri, încrederea în guvernul conservator a scăzut dramatic²⁷, iar numărul de încălcări ale izolării a crescut substanțial²⁸.

Peste Atlantic, recomandările experților au fost subminate într-un mod și mai intenționat. Dar atitudinea nesăbuită a lui Trump față de experți și propria incompetență nu schimbă realitatea că niciun domeniu de specialitate nu poate să decidă cu privire la modalitatea de abordare a unei provocări naționale majore. Iar acest lucru este cu atât mai valabil când vine vorba de ceva atât de amplu precum oprirea unei economii, trimiterea în șomaj a milioane de oameni, falimentarea unor firme și apoi încercarea de a le reporni pe toate. Datele științifice sunt cruciale, dar la fel sunt și analizele economice. Responsabilii din domeniul sănătății publice nu pot să știe care vor fi costurile și beneficiile diverselor scenarii ale închiderii economiei. Urbaniștii

trebuie să fie consultați atunci când se închid și se deschid magistrale imense ale metroului. Cel mai mare teoretician militar, Carl von Clausewitz, observa că „războiul nu este doar un act de politică, ci și un adevărat instrument politic”. El se referea la faptul că războiul nu poate fi purtat doar cu ajutorul cunoștințelor militare; trebuie integrate și alte perspective. Acest lucru este cu precădere valabil pentru războiul modern, care este „total” prin natura sa, implicând întreaga societate. În acest tip de conflicte, arăta savantul Eliot Cohen, liderii ce reușesc – Lincoln, Churchill, Georges Clemenceau, David Ben-Gurion (și, aş adăuga eu, Franklin Roosevelt) – sunt cei care analizează și resping opiniile generalilor lor, includ și alte puncte de vedere și discipline și construiesc o strategie politico-militară cuprinzătoare²⁹.

Conducerea unei țări pe timp de pandemie seamănă în multe privințe cu conducerea ei pe timp de război. Amândouă au un impact uriaș asupra economiei și societății. Adesea trebuie făcute compromisuri îngrozitoare, substituindu-se un set de riscuri cu altul. Probabil acest lucru l-a avut în vedere Clemenceau, unul dintre liderii legendari aflați la cârma țării pe timp de război, când a spus că „războiul este mult prea important pentru a fi lăsat pe mâna generalilor”³⁰. El nu a vrut să spună că se poate câștiga războiul și fără generali, ci mai degrabă că acestora trebuie să li se alăture specialiști din alte domenii pentru a se ajunge la cea mai largă înțelegere posibilă. În acest spirit, am putea spune că pandemia este mult prea importantă pentru a fi lăsată pe mâna oamenilor de știință. Ei sunt esențiali – dar la fel se poate spune și despre experții din alte domenii.

Criza cunoașterii

Motivul fundamental pentru care mulți oameni au refuzat să țină seama de sfaturile referitoare la COVID-19 este însă posibil să

aibă prea puțin de-a face cu complexitatea științei sau cu numărul limitat de informații de la începutul pandemiei. Există mulți oameni care nu au încredere în experți, indiferent cât de renumiți ar fi aceștia, chiar și în probleme legate de sănătatea lor. Într-un studiu realizat la o săptămână după ce Donald Trump a declarat pandemia situație de urgență pe plan național, trei politologi au urmărit un grup reprezentativ de americani pentru a observa comportamentul lor pe timpul crizei. Descoperirile lor au fost uimitoare. Astfel, ei au aflat că, pentru a stabili dacă cineva este dispus să se spele pe mâini, să evite contactul cu alții și să se autoizoleze, cel mai bun indicator nu este vârsta persoanei sau locul în care trăiește, ci *partidul la care este afiliat*. „Republicanii sunt mai puțin înclinați decât democrații să declare că respectă recomandările referitoare la COVID-19 și nu sunt la fel de îngrijorați de pandemie”, au conchis ei. Și raportul continua: „Partizanatul este un predictor mult mai consecvent al comportamentelor, atitudinilor și preferințelor oamenilor decât orice alt lucru pe care îl măsurăm”³¹. De atunci, un număr mare de alte studii au ajuns la concluzii similare. Mai multe, care au folosit informații legate de telefoanele mobile și cardurile de debit, au stabilit că oamenii din districtele care au votat pentru Donald Trump erau mai puțin dispuși să rămână în izolare³² decât cei ce au votat pentru Hillary Clinton, chiar și după ce au luat în calcul diferențe geografice în cazurile de COVID-19. În afară de desconsiderarea pasivă a măsurilor sanitare, autoritățile s-au confruntat cu o ostilitate activă. Pe internet, au proliferat teorii conspiraționiste tot mai fanteziste, dând vina, pentru boală, pe orice, de la un complot al chinezilor vizând dominația lumii până la Bill Gates și tehnologia wireless 5G. În doar zece zile din timpul pandemiei, în Marea Britanie s-au înregistrat peste 30 de incidente de incendiere sau vandalizare a echipamentelor de telecomunicații precum stațiile celulare de bază³³.

Este ușor să luăm în râs aceste descoperiri. Chiar și într-o chestiune de viață și moarte cum este cea a virusului, oamenii

au privit indicațiile experților prin prisma politicii lor. Ei și-au pus încrederea mai degrabă în liderul partidului lor (Donald Trump) și în sursele lor partizane de știri și analiză (Fox News) decât în autorități din domeniul medical precum Fauci, care studiasse decenii la rând bolile infecțioase. Acest lucru i-a determinat pe unii critici să tune și să fulgere la adresa „alegătorilor slab informați”, dar problema nu este ignoranța. Jonathan Haidt, specialist în psihologie socială, și alții au pus în evidență puterea „raționamentului motivat”, cu ajutorul căruia oamenii își construiesc argumentele pentru a ajunge la concluzia dorită³⁴. Unele studii au descoperit că „alegătorii foarte bine informați”, cei care citesc mult și urmăresc știrile cu atenție, se fac, de fapt, *mai* vinovați de această gândire partizană³⁵. Cum susțin Christopher H. Achen și Larry M. Bartels, doi politologi care au studiat acest fenomen, o formulă mult mai potrivită ar fi „alegători care caută justificări” – oameni inteligenți care se pun la curent cu evenimentele și urmăresc dezbateri, dar care își folosesc cunoștințele pentru a-și justifica și a-și susține propriile prejudecăți preexistente³⁶.

Această cercetare ne duce cu gândul la filozoful iluminist David Hume, care numea rațiunea „sclava pasiunilor”³⁷. Folosim rațiunea ca pe un mijloc în vederea atingerii unui scop – dar pasiunile noastre ne spun unde vrem să mergem înainte de toate. Așadar, America se confruntă cu ceea ce David Roberts, jurnalist la site-ul de știri Vox, numește „criză epistemică”. El explică: „Epistemologia este ramura filozofiei care studiază cunoașterea și procesul cunoașterii; criza constă în faptul că noi, ca națiune, am devenit incapabili de a învăța sau de a cunoaște aceleași lucruri și, prin urmare, de a acționa împreună într-o manieră coerentă”³⁸. Astăzi, a-i asculta pe experți, a citi știrile și a analiza faptele nu mai sunt acțiuni neutre, ci mai degrabă încărcate de semnificație politică.

Această poveste nu este doar una americană. În multe țări observăm o dinamică asemănătoare, cu oameni care nu au încredere în autorități, care se bazează pe propriile surse și care pun

partizanatul înaintea adevărului. Dezbaterea referitoare la Brexit a fost caracterizată exact de un asemenea sentiment că există două seturi de fapte. Fenomenul cuprinde și Brazilia, Mexicul, Turcia, India, țări în care cei dintr-o tabără politică au ajuns să considere că îi reprezintă pe experți, pe când cealaltă tabără manifestă o profundă neîncredere în aceste autorități. Ostilitatea crescândă dintre aceste două grupuri este parte a celui mai important curent politic care s-a impus în ultimul deceniu în întreaga lume – populismul.

În centrul noului populism se află o antipatie profundă față de clasa conducătoare. Putem găsi versiuni de stânga, de la facțiunea lui Bernie Sanders din Partidul Democrat la partidul politic SYRIZA din Grecia – toate solicitând mai multe ajutoare și intervenție din partea statului. Versiunile de dreapta, de la Trump și Boris Johnson la Matteo Salvini al Italiei, sunt preocupate în special de problema imigrației. Și urmează populiștii din țările în curs de dezvoltare: Jair Bolsonaro în Brazilia, Narendra Modi în India, Recep Tayyip Erdoğan în Turcia și Rodrigo Duterte din Filipine. Mesajul lor nu are în centru atât imigrația, cât o combinație de șovinism cultural și naționalism religios. Aproape întotdeauna ei îi demonizează pe „alții”, de la minorități până la liberalii urbani. Toate aceste mișcări divergente împărtășesc ostilitatea populistă față de elite. Pandemia a intensificat foarte mult această tendință.

Cas Mudde, un politolog olandez, ne oferă cea mai utilă definiție a populismului: o ideologie „care consideră că societatea este în esență împărțită în două grupuri omogene și antagoniste: «poporul inocent» și «elita coruptă», și susține că politica trebuie să fie expresia acelei *volonté générale* (voință generală), cum o numesc francezii, a poporului”³⁹. Ca și cum ar fi vrut să demonstreze această idee, Donald Trump declara în timpul campaniei sale din 2016: „Singurul antidot la deceniile de conducere dezastruoasă exercitată de o mână de elitiști este o infuzie sănătoasă de voință populară”⁴⁰. Efectul practic al implementării

„infuziei sănătoase” a lui Trump a fost denigrarea tuturor experților. Descrierea șocantă făcută de Michael Lewis proastei administrații din timpul lui Trump – *Al cincilea risc* – atrăgea atenția asupra trecerii pe linie moartă a unor profesioniști, cu excepția unor instituții guvernamentale cruciale precum Administrația Națională Oceanică și Atmosferică (National Oceanic and Atmospheric Administration – NOAA)⁴¹. Agenția, responsabilă cu prognozarea fenomenelor meteorologice extreme, a ajuns în linia întâi a bătăliilor privind expertiza și adevărul în timpul uraganului Dorian din 2019. Atitudinea lui Trump față de experți s-a văzut foarte clar când el a susținut, în mod eronat, că uraganul va lovi Alabama. Când experții din cadrul NOAA au făcut publică o rectificare, Trump a venit cu o hartă care fusese modificată⁴². Cineva – foarte mulți cred că a fost vorba de Trump – redesenase traseul furtunii cu marker negru, pentru a arăta că traiectoria sa includea și acest stat. Pe lângă această subminare grotescă a muncii lor, meteorologii guvernamentali care îl contraziseseră pe Trump au primit o săpuneală zdrăvăănă⁴³.

Noua clasă conducătoare

Pentru mulți dintre noi, experții din diferite domenii sunt exact asta: niște *experți*. Prin educație, multă muncă și experiență, ei au ajuns să stăpânească un anumit subiect. Și și-au demonstrat talentul obținând rezultate excelente la teste, absolvind cele mai bune facultăți și lucrând în instituții care prețuiesc excelența. Desigur, când vorbesc despre chestiuni pe care le cunosc foarte bine, se așteaptă ca lumea să aibă încredere în ei. Nimic mai fals, susține savantul Michael Lind în cartea sa *The New Class War*. Citându-i pe niște radicali din ani '60, el explică: „Problema nu este problema”, referindu-se la faptul că adevăratul conflict nu privește vreo chestiune sau vreo dispută anume. „Problema este

puterea.” În orice societate, susține el, puterea există în arenele politice, economice și culturale. „Toate aceste domenii ale societății occidentale sunt astăzi câmpuri de luptă în noul conflict dintre clasele sociale.” Pentru mulți oameni, „sfaturile de la experți” fac parte dintr-o strategie mai largă de dominație a noii clase conducătoare – meritocrații”⁴⁴.

Toate țările avansate sunt conduse acum de meritocrați. Școlile admit candidați în bună măsură pe baza rezultatelor lor la teste și companiile angajează și promovează oameni în funcție de atestatele lor profesionale de un fel sau altul. Majoritatea liderilor din guverne, afaceri, artă și cultură au absolvit o formă de învățământ superior, iar mulți dintre aceștia au studii postuniversitare. Unele societăți duc acest lucru la extrem, cum se întâmplă în Asia de Est. La sfârșitul anilor '90, Taiwanul se mândrea cu un cabinet în care 70% din miniștri aveau diplome postuniversitare – iar 60% dintre acestea proveneau de la universități americane⁴⁵. În America și Uniunea Europeană, circa o treime din populație are studii universitare⁴⁶. Un procent și mai mic dețin diplome postuniversitare, doar 13% în Statele Unite⁴⁶. Și cu toate acestea majoritatea funcțiilor de conducere din Statele Unite sunt ocupate de oameni care au cel puțin studii universitare și de regulă au urmat și o formă de învățământ postuniversitar. Cu alte cuvinte, aproape două treimi din populație stă și se uită cum cealaltă treime conduce totul. (În țări asiatice mari, care au o proporție mai redusă de absolvenți de facultate, diferența este, evident, mult mai mare. Doar 10% din chinezi urmează o facultate⁴⁸, în timp ce aproape toți membrii Comitetului Central al Partidului Comunist au diplomă universitară – mai precis, 99% în 2016⁴⁹. În mod ironic, aceasta face ca Partidul Comunist Chinez să fie, într-un fel, cea mai elitistă organizație din lume.)

Meritocrații alcătuiesc o clasă distinctă, separată de restul societății. În primul rând, ei câștigă mai mult: potrivit Biroului de Recensământ al Statelor Unite, veniturile americanilor cu

diplome de studii postuniversitare sunt de 3,7 ori mai mari decât ale celor care au absolvit doar liceul⁵⁰. Acești americani ultraeducați trăiesc de regulă la oraș, dețin funcții ce presupun cel puțin o diplomă universitară și tind să fie liberali din punct de vedere social. Indivizii fără studii universitare, dimpotrivă, provin mai degrabă din mediul rural, au mai puține calificări profesionale și în general sunt mai conservatori din punct de vedere social. În 2016, Hillary Clinton a atras de partea sa cea mai mare parte a primului grup, în vreme ce victoria lui Trump s-a întemeiat în bună măsură pe al doilea⁵¹. Diviziunea urban/rural, care se adâncește de la an la an, pare să fie, din punct de vedere electoral, cea mai importantă fractură din sânul populației americane – mai importantă decât rasa sau sexul. Sondajele de opinie arată că aproximativ două treimi din americanii rurali îl simpatizează pe Trump, în vreme ce două treimi din orașeni îl detestă⁵². Un studiu din 2019 arăta că acest proces de triere „a avansat atât de mult, încât astăzi practic nu mai există un asemenea lucru precum un oraș republican”⁵³ – republicanii controlează doar 6% din districtele „urbane pure” ale Camerei Reprezentanților.

Acest pattern se regăsește în întreaga Europă. În Marea Britanie, cei fără diplomă universitară au votat în număr mult mai mare în favoarea Brexitului⁵⁴. În Franța, protestele „vestelor galbene”⁵⁵ au fost organizate în bună măsură de populația fără studii superioare din zonele rurale franceze. Echipamentul care a dat mișcării numele său a fost el însuși un simbol al sentimentelor antiurbane: când au protestat împotriva creșterii accizelor pentru carburanți, șoferii și-au pus vestele pe care trebuie să le poarte atunci când trag pe dreapta din cauza unei urgențe, semnalând revolta cetățenilor din mediul rural dependenți de mașină împotriva unei agende ecologice concepute de parizienii care merg cu metroul⁵⁶. Linia de demarcație este vizibilă și în politica germană, unde sprijinul pentru extrema dreaptă vine din zonele rurale cu o populație îmbătrânită⁵⁷. Iar în Turcia, populistul autoritar Recep Tayyip Erdoğan se bucură de un sprijin puternic în Anatolia, regiune unde predomină populația de etnie turcă, și

se confruntă cu cea mai puternică opoziție de-a lungul coastei de vest urbanizate a țării și în regiunile unde sunt concentrate minoritățile⁵⁸.

Pandemia a adâncit aceste diviziuni. Zonele rurale au văzut cum o boală care venea din orașele cosmopolite se răspândește în comunitățile lor. Și, cu toate acestea, locuitorii orașelor dispun de modalități de a funcționa în ciuda ravagiilor făcute de ea. Și asta deoarece Covidul separă și clasele sociale. În 2019, Biroul de Statistică privind Forța de Muncă a publicat un raport referitor la gradul de flexibilitate a locului de muncă de care se bucură americanii. Dintre cei cu facultate sau cu studii postuniversitare, aproape jumătate au declarat că lucrează de acasă cel puțin ocazional. În ce îi privește pe cei cu diplomă de liceu, mai puțin de 10% lucraseră vreodată de acasă – iar în cazul celor care abandonaseră studiile liceale, cifra se reducea la 3%⁵⁹. Nu este surprinzător așadar că, atunci când a lovit COVID-19 și a început carantina în masă, cei mai afectați au fost oamenii care nu puteau lucra de acasă. Doar 13% din persoanele care fac parte din familii cu un venit de peste 100.000 de dolari pe an au intrat în șomaj tehnic, comparativ cu 39% din familiile care obțineau mai puțin de 40.000 de dolari⁶⁰. În întreaga lume, în condițiile în care economia își revine, cei cu diplomă de facultate și formare avansată au mai multe șanse să se descurce mai bine decât cei care nu au o asemenea educație, iar întreprinderile mari se vor descurca mai bine decât afacerile de familie. Prăpastia dintre elitele calificate și ceilalți se va adânci.

La mitingurile sale, una dintre declarațiile cu care Donald Trump stârnea aplauze era o critică la adresa elitelor. După ce se lăuda cu educația și averea lui, el spunea mulțimii: „Nu ei sunt elita. Voi sunteți elita”. Trump a intensificat dezgustul real manifestat de mulți cetățeni americani la adresa concetățenilor lor mai prosperi care, deși conduseseră prost țara, încă voiau să le conducă viața. Alegătorii care au votat Brexitul nu îi suportau pe tehnocrații care vorbeau micios și care îi lăsaseră pe

muncitorii polonezi să intre în țară și „să le ia locurile de muncă”. Protestatarii francezi cu veste galbene credeau că elitele conduc țara în beneficiul lor și se uită de sus la cei de la țară. Într-un fel, acest antielitism reflectă sentimentul de neputință pe care mulți oameni îl au când încearcă să se descurce în lumea modernă – una în care experții și intelectualii par să dețină cheile cunoașterii și puterii. Reflectând la această realitate cu decenii în urmă, marele istoric american Richard Hofstadter scria: „Cândva intelectualul era ironizat cu blândețe pentru că nu era nevoie de el; astăzi este urât cu înverșunare pentru că este prea multă nevoie de el”⁶¹.

Empatie și expertiză

Am văzut cum gândesc oamenii despre elite. Dar cum gândesc elitele despre oameni? Ce legătură are puterea cu percepția de sine? Una nocivă, spun experții. Henry Kissinger spunea cândva: „Puterea este afrodisiacul suprem”⁶². Oricât de seducătoare ar fi puterea, studiile psihologice au arătat că ea înăbușă sensibilitatea celor care o dețin. Pe scurt, omoară empatia. Cercetătorul Dacher Keltner de la UC Berkeley a făcut niște studii care au arătat că participanții crescuți într-un mediu caracterizat de mai multă putere, bogăție și prestigiu manifestau mai puține semne neurologice ale compasiunii când erau confrunțați cu imagini ale suferinței, precum copii bolnavi de cancer⁶³. Dincolo de rădăcinile profunde ale clasei sociale, efectul slăbirii empatiei și al accentuării egoismului se poate observa chiar și la cei care au dobândit recent puterea. Într-un experiment, Keltner l-a desemnat la întâmplare pe unul dintre cei trei studenți care alcătuiau un grup de studiu să supravegheze un proiect de grup. După 30 de minute de la debutul studiului, acest „șef” proaspăt numit a început să dea de înțeles că are mai multe drepturi, servindu-se cu câte o prăjitură de pe platou de două ori mai des decât „subalternii săi”. În cartea sa, *The Power Paradox*, Keltner a asemănat

aceste efecte ale puterii cu „o formă de afecțiune a creierului, care ne face să avem un comportament impulsiv, egoist” – ceea ce, în mod paradoxal, subminează însăși compasiunea și empatia de care este nevoie pentru exercitarea efectivă a puterii. Unul dintre cei mai profunzi cercetători ai psihologiei umane a descris acest proces cu un mare talent literar. Tragedia *Macbeth* a lui Shakespeare este povestea unui om care, odată ce dobândește puterea, își pierde empatia, în așa măsură încât, la sfârșitul pieșei, nu este capabil să simtă durere nici măcar la moartea soției sale. Regele Lear, aflat la putere de zeci de ani, nu mai poate asculta decât lingușeli, îndepărtând-o pe singura persoană – fiica lui, Cordelia – care îndrăznește să-i vorbească sincer.

Există însă numeroase exemple de persoane care își cultivă empatia, în ciuda faptului că se află în funcții ce implică multă putere. Cei doi Roosevelt proveneau din aristocrația americană și cu toate acestea au fost amândoi capabili să aibă relații bune cu oamenii de rând. Când Theodore s-a dus în ținuturile sterpe din Dakota pentru a evada din New York după moartea soției și mamei lui, a trăit acolo timp de trei ani printre cowboy, argați, cârciumari și hoți de cai – și s-a bucurat de compania lor și a învățat de la fiecare câte ceva. Franklin Roosevelt, care, spre deosebire de vărul său îndepărtat Theodore, a crescut în puf, a devenit, în mod neașteptat, un susținător înverșunat al celor săraci și nevoiași. Se spune adesea că lupta sa cu poliomielite l-ar fi făcut să înțeleagă greutățile vieții. Dar biografii săi, Jean Edward Smith⁶⁴ și Doris Kearns Goodwin⁶⁵, fac o observație suplimentară importantă. Pentru a-și înlesni recuperarea, Franklin mergea regulat la Warm Springs, Georgia, unde apele minerale termale păreau să atenueze efectele bolii. Petrecea câte o lună pe an în acest orașel, înotând și ieșind la picnic cu alte victime ale poliomielitei, majoritatea de origini modeste, și aflând necazurile lor. El nu le-a uitat niciodată, dându-și ultima suflare alături de ele în Warm Springs. F.D.R. a simțit pe pielea lui cum este să fii neputincios. O poveste, poate apocrifă, arată cum

acest aristocrat protestant alb anglo-saxon, cel mai puternic om al vremii sale, a fost capabil să se împrietenească cu niște oameni obișnuiți. În timpul procesiunii funerare a lui F.D.R., unul dintre participanți s-a prăbușit la pământ, copleșit de durere. Cineva l-a ajutat să se ridice și l-a întrebat de ce suferă atât de tare. L-a cunoscut pe președinte? „Nu”, a răspuns bărbatul. „Dar el mă știa pe mine.”⁶⁶

Lumea a devenit foarte complicată. Vom avea nevoie de tot mai mulți experți, nu de mai puțini pentru a gestiona afacerile națiunilor – de la marile companii până la micile districte – în aceste vremuri. Acest lucru îi face, în mod inevitabil, să fie un fel de elită, un grup a cărui cunoaștere îi conferă autoritate și putere. Alternativa este de neconceput în epoca modernă: guvernarea bazată pe tupeu și celebrarea ignoranței. Atâta cât s-a încercat asta recent – în America, în Brazilia și în alte părți –, rezultatele au fost jalnice. Dar experții și elitele ar trebui să-și dea mai multă osteneală să se gândească la o modalitate de a stabili relații cu oamenii și de a pune nevoile acestora în centrul preocupărilor lor. Cel mai mare eșec moral al meritocrației este convingerea că succesul tău, poziția ta înaltă în societate te fac superior într-un sens fundamental. La urma urmei, în democrații, dorințele poporului reprezintă sursa ultimă a autorității. Așadar, să fie limpede, pentru a gestiona pandemia și crizele viitoare, oamenii trebuie să-i asculte pe experți. Dar și experții trebuie să-i asculte pe oameni.

Lecția 5

Viața este digitală

Oare exagerăm consecințele acestei pandemii? Ar fi posibil ca efectul Covidului să fie mai mic decât ne-am imaginat? Oamenii au o capacitate extraordinară de a absorbi durerea și pierderea – și merg mai departe. Evenimente înfiorătoare care par permanente se pot dovedi uneori a fi tranzitorii. Să ne gândim la gripa spaniolă. După o pandemie care a omorât circa 50 de milioane de oameni în întreaga lume, inclusiv 700.000 de americani, Statele Unite s-au adaptat la vuietul anilor '20 și la epoca jazzului¹. Se crede că, în vremea prohibiției, au existat până la 100.000 de *speakeasies* – baruri ilegale – în New York la jumătatea anilor '20². Era vorba despre dorințe reprimite? Sau despre o atitudine nepăsătoare, rezultatul pierderilor imense din timpul Primul Război Mondial și al gripei? Indiferent de motiv, există prea puține indicii că oamenii și-au schimbat regimul de muncă ori că au socializat mai puțin după groaznica epidemie. Nu a existat o nouă normalitate, ci doar normalitate. Primul președinte al Statelor Unite de după pandemie, Warren G. Harding, chiar și-a făcut campanie cu tema „întoarcerea la normalitate”³.

Dar istoria nu se repetă întotdeauna. Uneori ea prezintă la fel de multe discontinuități ca și continuități. Iar acest lucru se poate vedea dacă comparăm gripa spaniolă cu noul coronavirus. În anii '20, oamenii s-au întors la fermele, fabricile și birourile lor pentru că nu exista alternativă. Ca să muncești, trebuia să

te duci la locul de muncă. Dacă doreai divertisment, nu îl găseai decât în sălile de teatru și de concerte. Dacă aveai nevoie să cumperi mâncare sau îmbrăcăminte, trebuia să te duci la magazin. Toate astea s-au schimbat. În ultimele decenii, am asistat la dezvoltarea economiei digitale datorită căreia oamenii pot să facă aproape toate aceste lucruri fără să mai fie nevoie să se adune laolaltă, să se lupte cu traficul aglomerat, să se înghesuie în trenuri și să petreacă ore întregi făcând naveta. În ultimii ani, această tendință nu s-a rezumat la videoconferințe și comerț electronic. Astăzi, viața poate fi trăită digital.

Când am făcut tranziția la economia digitală? A fost un proces, firește, și nu a existat nici măcar un singur moment de răscruce. Mai întâi, au apărut calculatoarele, concepute inițial în timpul celui de-al Doilea Război Mondial pentru armată. Inventarea circuitului integrat a permis producerea computerului personal, care este adesea datată în 1971 (anul producerii modelului Kenbak-1)⁴. Internetul s-a dezvoltat, de asemenea, lent, începând cu ARPANET-ul Departamentului de Apărare din anii '60 și extinzându-se constant la tot mai multe universități în anii '70 și '80. World Wide Web a fost inventat în 1990. Cea mai mare companie a sa, Amazon, a fost lansată în 1995, doar cu vânzarea de cărți. La început, compania cu sediul în Seattle a instalat un clopoțel computerizat care era programat să sune de fiecare dată când avea loc o vânzare. De fiecare dată când îl auzeau – scrie jurnalistul Brad Stone –, „toți cei prezenți în birou se adunau în jurul computerului pentru a vedea dacă îl cunoaște cineva pe client”⁵. Cum vânzările au început să crească vertiginos, clopoțelul suna atât de des, încât au fost obligați să-l scoată. Dând pe repede înainte până la primul trimestru al anului 2020, vedem că Amazon făcea 10.000 de dolari din vânzări pe secundă⁶. Dacă clopoțelul ar fi supraviețuit, ar fi emis un sunet constant, asemenea unei alarme care anunță o nouă epocă.

Au existat mai multe valuri ale schimbării tehnologice. Pentru a-l înțelege pe cel mai recent, trebuie să ne întoarcem în august

2011. Această alegere poate părea ciudată. A fost o lună sumbră, deloc potrivită pentru tehnoptimism. În întreaga lume, economiile naționale încă sufereau din cauza șocurilor ce au urmat crizei financiare globale. Europeanii se temeau că Spania și Italia nu își vor putea plăti datoriile și vor declanșa o criză pe întregul continent. În Statele Unite, rata șomajului se încăpățâna să rămână ridicată, peste 9%⁷. Bursele de valori din Europa și America reflectau aceste temeri. Pe 8 august, „Lunea neagră”, indicele Dow Jones Industrial Average a scăzut cu 635 de puncte, a șasea cea mai mare scădere din istoria lui până în acel moment. În această atmosferă tulbure, Marc Andreessen, autorul primului browser web utilizat pe scară largă, Mosaic, a publicat un eseu în *Wall Street Journal* cu un titlu uluitor: „De ce software-ul înghite lumea”⁸.

Până în acel moment, au existat de fapt două tipuri de economii: economia materială și cea digitală. Teoria lui Andreessen era că economia digitală devine atât de puternică, încât domină – înghite – economia materială. Tot mai mult, noile companii descopereau că pot să folosească software-ul pentru a-și spori substanțial profiturile, pentru a-și extinde aria de acoperire și a vinde mai degrabă servicii digitale decât produse fizice. Cei care nu săreau imediat în această barcă erau înlocuiți imediat. Kodak a ratat revoluția din domeniul fotografiei digitale și a trebuit să solicite intrarea în faliment. Magazinele de discuri aproape că au dispărut odată ce oamenii au început să cumpere abonamente online pentru servicii de streaming precum Spotify. Uber a transformat o industrie fizică – taximetria – în una a cărei esență era o rețea de informații, creată și menținută cu ajutorul software-ului. Companiile de divertisment cu cea mai rapidă dezvoltare, arăta Andreessen, nu au fost studiourile cinematografice sau parcurile tematice, ci firmele de software care vindeau jocuri video online. (Pentru cel puțin zece ani, veniturile din industria de jocuri online le-au depășit pe cele ale Hollywoodului și ale lumii muzicale la un loc⁹.) În condițiile în

care COVID-19 accelerează tendința comerțului cu amănuntul digital de a-l depăși pe cel fizic, potrivit unei estimări, aproape 100.000 de magazine tradiționale din Statele Unite se vor închide – de trei ori mai multe decât cele care au tras obloanele în timpul crizei din 2007-2009¹⁰.

Chiar și companiile aparent cele mai tradiționale profită de software. Directorul executiv al companiei Microsoft, Satya Nadella, mi-a oferit un exemplu uimitor: Thyssenkrupp. Această companie este unul dintre cele mai mari concerne industriale germane, un producător important de oțel și al patrulea fabricant de lifturi din lume. Deși continuă să facă lifturi, compania descoperă acum că valoarea sa adăugată cea mai mare nu este să ceară prețuri tot mai mari pentru ele, ci să vândă contracte de mentenanță pentru întreținerea lor cu maximă eficiență. Lifturile sale inteligente, informatizate și conectate la cloud transmit în permanență informații despre funcționarea lor, pe care compania le analizează riguros și apoi le folosește pentru „mentenanță predictivă” – repararea unei defecțiuni înainte de a se înrăutăți. Software-ul este creat de Microsoft și așa se explică de ce Nadella mi-a spus această poveste.

Pe vremea când era director executiv la compania producătoare de aluminiu Alcoa, Klaus Kleinfeld spunea așa: „Noi avem furnale. Pe vremuri, puteam să le creștem puțin eficiența o dată la câțiva ani, când construiam un furnal nou. Acum ele sunt puse în funcțiune folosind software și devin tot mai eficiente de la an la an, la fel ca software-ul”. Revoluția software-ului a creat o lume nouă în care există tot mai puțină diferență între economia materială și cea digitală. Astăzi aproape totul funcționează pe bază de software, ceea ce a accelerat alte inovații precum *cloud computing*, lucru care, la rândul său, a generat tendința către volumele mari de date. Oamenii vorbesc despre informații ca despre noul petrol, principala resursă ce alimentează afacerile moderne, dar, fără software-ul care să le perfecționeze, ele ar fi inutile¹¹. Pentru fiecare afacere, software-ul a devenit cheia dezvoltării.

O revoluție paralelă, facilitată tot de software, a fost revoluția dispozitivelor mobile. iPhone-ul a fost lansat în 2007, iar smartphone-urile conectează acum aproape întreaga lume la internet¹². Pentru cei mai mulți oameni, telefonul este noul lor calculator. Pentru a înțelege mai bine această schimbare, uitați-vă la India. Asemenea cetățenilor din majoritatea țărilor sărace, până de curând, indienii au fost lăsați în general în urmă de revoluția informatică. Computerele sunt scumpe și Wi-Fi-ul rar. Ravi Agrawal relatează această istorie în cartea sa, *India Connected*: „În 2000, doar 20 de milioane de indieni aveau acces la internet. Zece ani mai târziu, numărul a crescut la 100 de milioane”¹³. Nici chiar atunci, în 2010, cei mai mulți cetățeni ai Indiei – a cărei populație se ridică la peste un miliard de locuitori – nu puteau să intre pe internet cu telefoanele pe care le aveau și care erau de regulă niște simple telefoane portabile. Apoi și-a făcut apariția rețeaua 4G, datorită căreia un smartphone de 30 de dolari se putea conecta ușor la internet. Astăzi, peste 550 de milioane de indieni au un minicalculator în mână¹⁴. Cu ajutorul lui, ei cumpără și vând produse, se uită la știri, se joacă, se alătură unor grupuri și lucrează de la distanță.

India a sărit peste fractura digitală cu o viteză uluitoare. În 2015, ocupa locul 155 în ceea ce privește accesul la internet mobil în bandă largă¹⁵. În 2017, consuma mai multe date mobile decât orice altă țară din lume¹⁶. Iar până în 2025, se preconizează că alte sute de milioane de indieni vor folosi calculatoare conectate la internet¹⁷. Această mișcare a fost puternic impulsionată de Mukesh Ambani, președintele celei mai mari companii din India, Reliance, care a investit uriașa sumă de 37 de miliarde de dolari pentru a crea o nouă rețea wireless și a le-o oferi consumatorilor la prețuri modice¹⁸. Ambani mi-a spus că el crede că digitalizarea va transforma India așa cum nu a mai făcut-o nimic altceva înaintea ei. „În următorii 20 de ani, cu o societate conectată la internet, vom asista la mult mai multe schimbări decât în ultimii 100 de ani”, a prezis el. Revoluția dispozitivelor

mobile accelerează modernizarea unor țări precum India într-un ritm uluitor. Nu toate schimbările vor fi pozitive. Smartphone-urile se dovedesc deja a fi un mijloc periculos de eficient de mobilizare a populației pe criterii etnice. În ultimii ani, zvonuri neîntemeiate răspândite pe grupuri de discuții de pe WhatsApp au condus la linșaje în India¹⁹. Iar multora, smartphone-ul le oferă primul contact bulversant cu fluxuri nesfârșite de pornografie și violență.

Înapoi în viitor

În 2018, putem spune că aproape întreaga lume era conectată la internet. COVID-19 a apărut în această etapă și a înlăturat singurul obstacol rămas în calea viitorului digital – atitudinea oamenilor. Mulți oameni erau prizonierii vechilor lor obiceiuri. Unii încă aveau rezerve față de ideea de a trimite informații despre cardul lor de credit pe internet. Alții nici măcar nu voiau să conceapă să facă cursuri online. Iar cei mai mulți nu erau de acord cu consultațiile medicale pe videochat. Pandemia și izolarea care a urmat i-au obligat pe oameni să-și schimbe comportamentul – și nu numai pe oamenii obișnuiți, ci și pe oamenii de afaceri. Hollywoodul nu a visat vreodată că va ajunge să facă un film cu buget mare printr-un serviciu de streaming. Restaurantele cu stele Michelin se credeau mai presus de livrările la domiciliu și servirea la pachet. Cluburile de fitness nu voiau să includă în activitatea lor crearea unor înregistrări video pe YouTube. Dar toate aceste tabuuri au fost încălcate, barierele au fost ridicate, iar acum există o nouă normalitate. E foarte puțin probabil să ne mai întoarcem vreodată cu totul în trecut. Pandemia a funcționat ca o testare forțată a produselor de masă pentru viața digitală – și, în cea mai mare parte, instrumentele noastre tehnologice au trecut testul.

Cea mai importantă tendință economică generată de COVID-19 va consta, se pare, în natura muncii însăși. Un raport al MIT întocmit la câteva săptămâni de când a început criza arăta că aproape o treime din americanii care anterior făceau naveta lucrau acum de acasă²⁰. Cam în aceeași perioadă, una dintre cele mai mari companii ale Indiei, Tata Consultancy Services, a anunțat că, din cauza crizei, hotărâse ca 75% dintre angajați să lucreze de la distanță până în 2025. „Nu credem că pentru a fi 100% productivi avem nevoie ca mai mult de 25% din forța noastră de muncă să fie prezentă la sedii”, a declarat directorul general adjunct al TCS, N.G. Subramaniam²¹. Când în presă a apărut știrea că noua politică îi va afecta pe aproximativ 250.000 dintre cei 350.000 de angajați ai TCS din India, compania a publicat o rectificare²²: politica li se aplica, de fapt, celor 450.000 de angajați din întreaga lume²³. Niște sondaje realizate la firme americane și europene au scos la iveală faptul că majoritatea intenționează să mute permanent o parte din joburi în tele-muncă, fiind convinse că își vor putea menține productivitatea în timp ce le vor oferi muncitorilor mai multă flexibilitate și vor reduce o parte din cheltuielile cu spațiul de birouri.

Într-un anumit fel, acest viitor ne duce înapoi. Biroul modern este o aplicație directă a modelului unei fabrici de la începutul secolului XX. Toată lumea sosește și pleacă în același timp, de luni până vineri. Oamenii lucrează în zone centrale mari și adesea mănâncă la cantine comune. Acest lucru are sens când este vorba despre o activitate industrială, unde toată lumea trebuie să fie prezentă, pentru ca fiecare să-și facă treaba pe linia de asamblare. Dar într-o economie modernă, orientată spre servicii – așa cum este cazul în majoritatea țărilor dezvoltate de astăzi – oamenii lucrează într-un mod foarte diferit. Colaborarea implică o muncă de echipă care este intelectuală, nu fizică și poate să aibă loc prin e-mailuri, discuții de grup și videoconferințe. Noul model de lucru ar putea fi unul în care oamenii să facă acasă mare a parte a muncii lor zilnice și să vină la birou doar pentru

întâlniri, prezentări și sesiuni de reflecție. Întâlnirile de grup obișnuite pot să se desfășoare în mediul virtual, dar conferințele care au ca obiect stabilirea unor relații sau aprofundarea lor, stimularea intelectuală sau pur și simplu relaxarea pot să fie în continuare cu prezență fizică. Cel mai probabil, vor exista noi modele hibride. Departe de a devaloriza legăturile personale sau interacțiunile impredictibile, această nouă organizare le va face să fie mai prețuite de oameni deoarece vor avea loc mai rar.

Într-un sens, munca va reveni la ceea ce a fost în cea mai mare parte a istoriei: mult mai legată de viața de acasă. Țăranul trăia și muncea pe pământul lui, meșteșugarul lucra aproape de casa lui, iar negustorul își avea prăvălia la parterul casei lui. Sfera personală și cea profesională se împleteau; copiii își vedeau părinții nu doar ca membri ai familiei, ci și ca oameni care muncesc. În ultimii 200 de ani, odată cu apariția fabricilor și a birourilor, viața de acasă și munca s-au separat clar. Dacă aveai un serviciu, lăsați în urmă lumea domestică în fiecare dimineață odată ce ieșeau pe ușă și te îndreptai către universul complet diferit al muncii. Colegii tăi vedeau o parte a ta, iar familia vedea alta. Era o lume ca în *Mad Men* – *nebunii din New York*. În secolul XXI am putea găsi o cale de a le combina și de a permite ambelor grupuri să ne vadă pe de-a-ntregul.

Locurile de muncă pe care pandemia le-a transformat cel mai rapid sunt cele din domeniul medical. Beneficiile folosirii tehnologiei pentru a oferi îngrijire medicală sunt evidente. Pacienții nu trebuie să facă drumuri până la cabinetele doctorilor, să aștepte, să se întoarcă – toate acestea pentru a obține o consultație de rutină sau o rețetă. Multe simptome pot fi descrise la telefon sau arătate într-un apel video. Această tehnologie este prezentă de ceva vreme – obstacolele au fost de natură umană și organizațională. Pacienții nu voiau să facă consultații prin intermediul internetului. Medicii erau destul de reticenți la ideea de a face controale medicale online sau prin telefon atunci când nu erau plătiți la fel de mult. COVID-19 a schimbat toate acestea. Statele

americane au relaxat cerințele de autorizare pentru a facilita acordarea îngrijirilor medicale dincolo de granițele statale. Neavând de ales, pacienții au acceptat consultațiile video – pentru ca apoi să descopere că sunt mult mai convenabile decât credeau. Furnizorii au găsit și ei avantaje. O mare atenție a fost acordată triajelor pe care spitalele trebuiau să le facă când se confruntau cu un val de pacienți. Dar adevăratul triaj din sistem a fost că telemedicina le-a permis doctorilor să se ocupe de problemele medicale mai puțin grave online, eliberând timp, resurse și personal pentru a se ocupa de cazuri mai grave, legate sau nu de Covid. Potrivit unor estimări, în 2020 americanii vor ajunge la un miliard de interacțiuni medicale online²⁴.

Pandemia a deschis porțile unei transformări mult mai mari. De fiecare dată când o sarcină se mută în mediul digital, este mult mai ușor să folosim softul pentru a o automatiza și a o optimiza. Același lucru este valabil în cazul medicinei. Mașinile și softul ajută deja la stabilirea diagnosticului, operații chirurgicale, tratament și terapie. Între timp, mici dispozitive pe care le putem purta cu noi ne monitorizează în permanență funcțiile vitale și transmit informațiile în cloud, unde pot fi analizate și, dacă se detectează ceva în neregulă, transmise unor medici specialiști. Directorul executiv de la Apple, Tom Cook, a declarat că, în opinia sa, „cea mai mare contribuție” pe care o va aduce compania la progresul omenirii „va fi legată de sănătate” – prin folosirea tot mai sofisticată în scopuri medicale a unor produse precum AppleWatch²⁵.

Ideal ar fi ca mutarea în mediul online indusă de pandemie să schimbe cu totul axarea medicinei pe tratarea bolilor, aducând în centrul atenției prevenirea lor, iar aceasta este o modalitate mult mai eficientă de a ne menține sănătatea. Din nefericire, obstacolul din calea acestei schimbări constă într-un adevăr incomod: se investesc mult mai puțini bani în prevenire decât în tratamente și remedii. Ca urmare, experimentele legate de un nou model preventiv vor funcționa probabil cel mai bine în

țările cu sisteme de sănătate administrate de stat. În cele în care predomină sectorul privat, ca în America, spitalele și medicii nu prea sunt motivați să adopte acest model. Asta nu înseamnă că aceste organizații și acești oameni nu sunt respectabili. Dar în orice sistem de piață stimulentele economice contează, astfel că resursele și tehnologiile vor fi destinate domeniilor care produc cele mai mari venituri.

Revoluția IA

Tehnologia care va transforma cel mai mult medicina pe termen lung este inteligența artificială. De fapt, aceasta ar putea foarte bine să fie cea mai profundă schimbare prin care trecem ca ființe umane. Aproape sigur consecințele sale se vor dovedi a fi mult mai importante decât dominația softului. Inteligența artificială poate să înghită nu numai lumea, ci și oamenii din ea.

În unele sectoare ale medicinei, mașinile sunt deja la egalitate cu doctorii sau chiar îi depășesc. Un studiu a stabilit că anumite programe IA antrenate să interpreteze imagini ale unor patologii pot acum să diagnosticheze anumite tipuri de cancer de plămân cu o acuratețe de 97%²⁶. Un alt studiu a arătat că IA are cu până la 11% mai puține rezultate fals pozitive în interpretarea unor radiografii decât experții umani în anumite situații²⁷. În timpul pandemiei, echipele IBM și MIT din spatele sistemului IA Watson au folosit tehnologia în alte scopuri: identificarea pacienților cu COVID-19 cu risc mare de a face septicemie, conceperea unor proteine care să împiedice virusul să se atașeze de celule umane, testarea eficacității materialelor din care sunt făcute măștile faciale, pronosticuri legate de eficacitatea medicamentelor aprobate pentru combaterea virusului și planificarea producerii pe scară largă a vaccinurilor și a distribuirii acestora²⁸. Cu toate că multe dintre aceste aplicații sunt experimentale,

rezultatele sunt impresionante. De ce, în cazul unui număr atât de mare de sarcini, IA se descurcă mai bine decât oamenii? Pentru că un proces precum diagnosticarea presupune, în esență, culegerea, organizarea și analiza informațiilor, lucruri pe care calculatorul le poate face mult mai bine decât creierul uman. De-a lungul unei cariere de 30 de ani, un doctor experimentat a văzut, probabil, zeci de mii de pacienți și a citit sute de articole de specialitate. Un program IA va analiza zeci de milioane de informații despre pacienți și sute de mii de studii – în doar câteva minute, dacă nu chiar secunde. Așa se explică faptul că astăzi calculatoarele ne ajută să pilotăm avioane și să facem tranzacții bursiere. Ele pot să-i bată pe marii campioni ai lumii la șah, *Jeopardy!* și jocuri video. Pe scurt, IA poate, în teorie, să îndeplinească sarcini analitice complicate mai bine decât oamenii – și, cu cât acestea sunt mai complicate, cu atât este mai mare avantajul pentru calculatoare.

În momentul de față, calculatoarele au limite. Când a izbucnit pandemia de COVID-19, mulți au sperat că IA ar putea găsi soluțiile pe care oamenii nu reușeau să le găsească. Rezultatele au fost eterogene²⁹. Au apărut numeroase obstacole. În primul rând, calculatoarele au nevoie de muniți de date pentru a vedea patternuri, iar în cazul noului coronavirus existau puține informații la început și multe luni după aceea informațiile au continuat să fie incomplete. Datele istorice despre alte virusuri nu prea au fost de ajutor, deoarece numeroasele diferențe – în ce privește letalitatea, modul în care se produc mutații ale virusului și așa mai departe – erau cruciale.

Datele de localizare nu au reușit nici ele să se ridice la nivelul așteptărilor. Cu toate că țările din Asia de Est au înregistrat oarecare succese în folosirea lor pentru anticiparea focarelor și identificarea persoanelor cu șanse mari de a-i infecta pe alții, tehnologia are neajunsurile sale. Instalarea unei aplicații de localizare este voluntară și, cum nu toată lumea este de acord, informațiile oferă numai o parte a imaginii generale³⁰. Chiar și în

Singapore, unde nivelul coeziunii sociale și al încrederii în instituțiile statului este ridicat, până în iunie 2020 doar 30% din populație își descărcase aplicația de localizare COVID-19 pusă la dispoziție de guvern³¹. În majoritatea democrațiilor, a cere tuturor să ofere date referitoare la starea lor de sănătate, ca în China, nu este o opțiune. În orice caz, este o măsură controversată. Succesele înregistrate de China, Coreea de Sud și Singapore în lupta împotriva COVID-19 nu se datorează unei noi tehnologii invazive. Mai degrabă, ceea ce a făcut diferența au fost o serie de măsuri potrivite pentru ținerea sub control a pandemiei: testarea rapidă și pe zone întinse și identificarea persoanelor de contact, efectuată prin interviuri în persoană.

Obstacolele cu care s-a confruntat IA în lupta împotriva noului coronavirus nu reflectă vreun defect structural al tehnologiei, ci doar scot la iveală limitele sale într-o situație specială în care multe lucruri sunt neclare și este greu de furnizat informații viabile. Cu timpul, vor exista informații mai multe și mai viabile despre boală, precum și modalități inovatoare de a le folosi – de la scanarea termală în masă pentru stabilirea temperaturii corpului la recunoașterea facială, amândouă putând fi folosite pentru detectarea rapidă a persoanelor potențial bolnave din mulțimile aflate în spațiile publice. IA poate deja să anticipeze care persoane se vor simți mai rău și care vor avea o stare mai bună, pornind de la patternuri observate. De asemenea, IA este folosită în permanență în cercetarea medicală de vârf – în reprezentarea structurii tridimensionale a proteinelor, de exemplu –, care va continua să producă rezultate impresionante ce vor putea ajuta la tratare și vaccinare. Și, desigur, în condițiile în care cercetările privind COVID-19 proliferază, IA îi ajută deja pe oamenii de știință să pună cap la cap toate informațiile, analizând mii de studii noi care sunt realizate săptămânal în toată lumea mult mai eficient decât o pot face oamenii. În concluzie, experiența acestei pandemii a pus în evidență nu doar puterile, ci și limitele IA – până acum.

Cel mai durabil efect al COVID-19 asupra IA va avea, probabil, de-a face nu atât cu vreo inovație medicală anume, cât cu ascensiunea roboților. Mai mulți roboți în mai multe locuri vor permite economiei să funcționeze și vor minimiza pericolele infecției. Într-un studiu publicat în *MIT Technology Review* se afirmă că „între 32 și 50 de milioane de locuri de muncă din Statele Unite vor beneficia tot mai mult de tehnologie pentru a reduce riscurile pentru sănătate reprezentate de interacțiunea oamenilor și a proteja productivitatea într-o perioadă de criză”³². Unele dintre ocupații vor fi, evident, înlocuite, cum este cea de casier. Altele sunt mai complicate, precum cea de bucătar, dar există deja roboți care pot face această muncă într-un mod eficient³³.

Și, cu cât există mai mulți roboți, cu atât ei pot folosească într-o mai mare măsură inteligența artificială pentru a-și spori productivitatea. Așa cum, atunci când atașăm soft unei mașini, acesta devine factorul de control, odată ce introducem inteligență artificială în orice sistem, ea face treptat același lucru, devenind un multiplicator generalizat de forță. Suntem pe cale să introducăm IA în majoritatea instituțiilor și organizațiilor noastre pentru simplul motiv că le asigură o mai bună funcționare. Dar asta va însemna, desigur, că va fi nevoie de tot mai puțini oameni să muncească, deoarece IA va face activitatea mai eficientă – pentru funcționari și muncitori deopotrivă. Nu va mai fi nevoie de tot atâția tineri avocați și asistenți dacă o mașină poate scana documente pentru a identifica cazuri, fapte și patternuri.

Și, cu siguranță, nu va mai fie nevoie de tot atâția șoferi dacă computerele pot controla mașinile, autobuzele și camioanele. Conducerea autonomă va însemna foarte mult pentru siguranța oamenilor. Peste un milion de oameni mor anual în întreaga lume în accidente rutiere³⁴ și, potrivit Departamentului Transporturilor al Statelor Unite, circa 94% din coliziunile din America sunt provocate de erori ale șoferilor³⁵. Dar, într-o lume fără șoferi, ce se întâmplă cu cei aproape patru milioane de americani – majoritatea bărbați, majoritatea fără studii superioare – ce muncesc

ca șoferi?³⁶ În acest moment, perspectivele lor de carieră sunt promițătoare în condițiile în care Amazon și alți retaileri digitali prosperă. În mai 2020, Frederick Smith, directorul executiv și președintele FedEx, a spus că la compania sa se făceau angajări „din plin”: aproape 4.000 de șoferi pe săptămână³⁷. Pe termen lung, chiar dacă șoferii nu își vor pierde locul de muncă, își vor pierde, în schimb, capacitatea de a câștiga salarii acceptabile, deoarece munca lor va fi tot mai puțin apreciată. Calculatoarele diminuează rapid rolul omului până la ultimul kilometru. Avioanele comerciale sunt conduse deja de pilotul automat în cea mai mare parte a timpului. Transportul de marfă pe distanțe lungi cu camioane conduse de IA este deja testat pe drumurile publice, chiar dacă pe segmentul final al livrării sunt folosite furgonete locale și muncitori. Chiar și acest rol limitat se poate diminua pe măsură ce problema „ultimului kilometru” este preluată din ce în ce mai mult de drone IA. Poate că IA nu va genera întotdeauna șomaj și va avea efecte pe un termen mai lung, de decenii. Dar va fi factorul revoluționar din timpul vieții noastre.

Să lăsăm sarcina schițării viitorului IA în seama unei profesii care nu a fost încă amenințată de roboți. În romanul său din 2019, *Mașinării ca mine*, scriitorul Ian McEwan descrie o lume în care automatizarea devine o parte a vieții de zi cu zi. La Londra au loc proteste în masă ale șomerilor. Personajul principal scrie:

Am fost și eu la un marș, apoi am renunțat după ce am citit despre o fabrică de automobile din afara Newcastle-ului care-și deschidea linia de producție. Putea realiza de trei ori mai multe mașini decât fabrica pe care o înlocuise – cu o șesime din mâna de lucru. De optsprezece ori mai eficientă, considerabil mai profitabilă. Niciun domeniu de afaceri nu se putea opune la așa ceva. Și nu doar secțiile de producție și-au pierdut angajați în favoarea roboților. Contabili, personal medical, oameni de la marketing, logistică, resurse umane, planificare. Acum și poeții care scriau haikuuri. Clocoteau cu toții.

În scurtă vreme, cei mai mulți dintre noi vor trebui să se gândească mai bine pentru ce trăim. Și nu va fi pentru muncă^{38*}

Asemenea perspective par mai aproape ca niciodată în toiul pandemiei. (Chiar și profeția lui McEwan despre poeți e pe cale să se împlinească: specialiștii IT creează algoritmi care pot scrie literatură³⁹.) Cei care discută despre „viitorul muncii” trebuie să admită că viitorul este deja cu noi. Filozofii au avansat teorii despre cum să rămânem pe linia de plutire odată ce tehnologia înlocuiește un număr semnificativ de locuri de muncă. Acum, COVID-19 a obligat țările să experimenteze un fel de venit de bază cvasiuniversal. În Statele Unite, ideea a luat avânt în câteva luni – trecând de la stadiul de obiectiv donchijotesch al outsiderului în alegerile prezidențiale Andrew Yang la o propunere care, într-o formă temporară, a fost aprobată de Congres pentru a împiedica dezastrul economic. În timpul pandemiei, guvernele au ajuns la concluzia că, nemaiputând câștiga bani din motive independente de ei, oamenii merită să fie plătiți pentru nemuncă. Mergând pe această linie de argumentare, ar putea statul să decidă că oamenii pe care IA i-a lăsat fără loc de muncă merită de asemenea să primească compensații?

În eseu său din 1930, „Economic Possibilities for Our Grandchildren”, economistul John Maynard Keynes reflecta tocmai la această întrebare. El aștepta cu nerăbdare o lume în care tehnologia să facă posibilă săptămâna de lucru de 15 ore. Însă, chiar dacă o asemenea lume s-ar materializa, va trebui să găsim o cale de a le da oamenilor ceva de făcut. Astfel, am putea crea locuri de muncă suplimentare într-o varietate de domenii, de la educație și proiecte pentru lucrări publice până la parcuri și întreținerea zonelor sălbatice – exact la fel cum Administrația Lucrărilor Publice și Corpul Civil de Conservare a Mediului ale

* Ian McEwan, *Mașinării ca mine*, traducere de Dan Croitoru, Polirom, Iași, 2019, p. 176 (n.red.).

lui F.D.R. au angajat milioane de americani pentru a extinde infrastructura și a înfrumuseța țara. Unele dintre aceste ocupații ar implica muncă de dragul muncii. Așa cum scria Keynes, „vom încerca să întindem pe unt puțină pâine rămasă – să facem în așa fel încât munca ce rămâne să poată fi împărțită la cât mai multe persoane posibil”⁴⁰.

O imagine vie a acestui viitor este George Jetson din serialul de desene animate din anii '60⁴¹. Sarcina lui George la Spacely Space Sprockets, Inc este să apese câteva butoane timp de trei ore pe zi, trei zile pe săptămână. Toate celelalte activități sunt automatizate. Dar acesta este totuși un job, care le asigură lui și familiei sale reperele unei vieți de familie și sociale ce puteau fi recunoscute într-o oarecare măsură de cineva care trăia în anii '60. E o viziune asupra viitorului nostru automatizat și digital – una în care lucrurile esențiale se mențin mai mult sau mai puțin. Stilurile de viață sunt reajustate, dar nu distruse. Niște prime exemple ale acestei lumi posibile se observă în propunerea prim-ministrului finlandez ca săptămâna de lucru să aibă patru zile de câte șase ore de muncă⁴². Se observă în locurile de muncă flexibile ce caracterizează economia gig, cum ar fi șofatul pentru Uber sau DoorDash, unde lucrătorii pot să-și aleagă singuri programul. Și se mai observă în numărul tot mai mare de ore pe care le pierd oamenii la birou pe rețelele de socializare. Și, de asemenea, în ceea ce David Graeber numea, atât de colorat, *bullshit jobs* („vrăjeli de joburi”) ⁴³. El descrie câteva tipuri, inclusiv „bifatori de căsuțe” – care produc foarte multă hârțogăraie pentru a da impresia că se întâmplă lucruri, când de fapt nu este așa – și „supervizori” – care gestionează oameni ce nu au nevoie de gestionare.

O mare problemă a revoluțiilor tehnologice, spunea Keynes, e că, în condițiile în care o parte atât de mare din muncă va fi făcută de tehnologie, oamenii vor trebui să-și găsească o finalitate. Dintotdeauna, munca le-a oferit oamenilor, în special bărbaților, o identitate, un sentiment al împlinirii și demnitate. Acestea nu sunt atribute lipsite de relevanță. E motivul pentru

care am considerat întotdeauna că soluția unui venit de bază universal este nesatisfăcătoare și am preferat, în schimb, extinderea unui program precum Creditul fiscal pe venitul realizat, care completează salariile angajaților cu venituri mici. El stimulează munca, dar oferă protecție împotriva sărăcirii. Este o idee care a atras atât sprijinul celor de extremă stângă, cât și al libertarienilor. Sunt convins că nu este la fel de populară ca alte politici mai puțin eficiente – cum ar fi creșterea salariului minim –, pentru că este dificil de exprimat într-un mod simplu și simbolic. Dacă ar fi s-o extindem substanțial, așa cum ar trebui, ar fi foarte costisitor. Dar, dacă ne gândim la scara acestei probleme – potențial șomajul în masă ori subocuparea permanentă –, se pare că vor fi bani bine investiți.

Keynes era de asemenea îngrijorat că, odată cu declinul muncii, tot acel timp liber va fi o problemă, deoarece oamenii nu gestionează bine timpul liber. El observa că indolența unei bune părți a aristocrației, care se confrunta deja cu această problemă, era o prevestire sumbră a ceea ce i s-ar putea întâmpla publicului larg în cele din urmă. În romanul său, McEwan meditează la această „problemă a timpului liber”, descriind omenirea într-o lume condusă de IA:

Am putea deveni sclavii timpului fără un țel precis. Și atunci ce se va întâmpla? O renaștere universală, o eliberare în materie de dragoste, prietenie și filozofie, artă și știință, venerare a naturii, sport și hobby-uri, invenții și căutare a unui înțeles? Dar distracțiile cuviincioase nu sunt pentru toată lumea. Crima violentă exercită și ea farmecul ei, la fel bătaia în cușcă fără mănuși, pornografia în realitatea virtuală, jocurile de noroc, alcoolul și drogurile, chiar și plictiseala și depresia. Nu ne vom putea controla alegerile⁴⁴.

Acest scenariu este consecința logică a apariției roboților și a IA. Din cauza automatizării va fi mai puțin de lucru, dar încă

* *Ibidem*, p. 55 (n.red.).

vor fi create noi locuri de muncă. Pentru cei care nu vor reuși să-și găsească un loc de muncă bun, ajutoarele de la stat s-ar extinde substanțial. Vor exista de asemenea mai mult timp și acces tehnologic extins pentru a căuta împlinire în recreere și timp liber. Evident, oamenii se vor adapta la această lume nouă în mod diferit, unii simțindu-se eliberați, alții prizonieri. Dar un viitor alternativ mai sumbru este unul în care tendințele se accentuează progresiv și, cu toate acestea, guvernul nu reacționează cu un program pe scară largă. Inegalitatea se adâncește, dispar tot mai multe locuri de muncă, salariile reale stagnează, calitatea vieții scade pentru majoritatea oamenilor. Acesta este un viitor în care averea trece în mâinile câtorva bogătași, în vreme ce toți ceilalți sunt lăsați în urmă, cei mai grav afectați fiind expuși alcoolismului, dependenței de droguri și suicidului. Înclinația spre populism se accentuează. În prezent, nu știm care din aceste scenarii ale viitorului va fi transpus în realitate.

Doar uman

Declinul muncii este o problemă uriașă, însă, chiar dacă o putem rezolva, IA ne pune în fața uneia și mai mare: vom pierde controlul asupra mașinilor? Schimbarea crucială care se petrece chiar în acest moment este de la o IA „slabă” sau „restrânsă” la o IA „puternică” sau „generală”. În primul caz, o mașină este programată să execute o anumită sarcină – să zicem, să câștige o partidă de șah –, lucru pe care îl face apoi excelent. În al doilea, avem de-a face cu dezvoltarea mai largă a tipului de inteligență care poate să gândească creativ și să facă judecăți. Acest salt în ce privește capacitatea cognitivă a fost hotărâtor pentru IA. Jocul de go este considerat cel mai complex din lume, cu un număr de mișcări potențiale ce îl depășește cu mult pe cel al atomilor din universul observabil⁴⁵. Programul AlphaGo de la Google a învățat jocul și în martie 2016 l-a bătut zdravăn

pe Lee Sedol, cel care a ajuns campion mondial la acest joc de 18 ori. (În 2017, programul succesori, AlphaZero, a învățat singur go în doar trei zile și l-a învins pe AlphaGo cu 100 la 0.) Specialiștii în IT au văzut în AlphaGo dovada că mașinile pot să învețe singure și, de asemenea, să gândească în moduri nelineare, creative. În martie 2020, creatorii lui au anunțat că un alt program al lor doar a urmărit ecranul în timp ce se jucau o serie de jocuri video Atari – și apoi a dominat toate cele 57 de jocuri jucate cu oameni, pe care i-a învins de fiecare dată⁴⁶.

Această formă mai puternică de IA imită capacitățile mentale umane. Însă programele nu se vor opri la mimetism. Curând ele vor depăși considerabil capacitățile noastre. Mașinile îi întrec deja pe oameni la multe sarcini analitice. Și vor deveni din ce în ce mai bune, în condițiile în care vor primi tot mai multe date și vor fi dotate cu mecanisme noi de învățare precum rețelele neuronale. Stuart Russell, un specialist în IT de la University of California, Berkeley, are o explicație pentru această tendință⁴⁷. În opinia sa, calculatoarele moderne citesc fără a înțelege în mod real. Ele pot traduce pentru că analizează materiale care au fost traduse anterior și potrivește cuvinte, expresii și propoziții. Însă acum ele învață să înțeleagă. Odată ce vor putea face asta, calculatoarele vor citi cu rapiditate și vor asimila tot ceea ce au scris oamenii vreodată pe orice subiect. În acel moment, ele vor fi mult mai bine informate decât orice om, ba chiar decât toți oamenii de pe planetă.

Vor fi aceste calculatoare conștiente în sensul în care sunt oamenii? Vor avea morală? Russell oferă exemplul a ceea ce se poate întâmpla dacă ceri unui calculator să pună capăt cancerului⁴⁸. Ar putea să ajungă la concluzia că modalitatea cea mai ușoară de a face acest lucru este să-i omoare pe toți oamenii, deoarece în acest fel va dispărea în mod sigur și boala. Eu unul am crezut întotdeauna că în cele din urmă omul este în continuare cel care are controlul, deoarece el poate să scoată din priză mașina. Dar dacă computerul știe acest lucru și crede că,

pentru a-și îndeplini misiunea, trebuie să rămână funcțional – și găsește modalități de a face asta? Aceasta a fost dilema explorată cu 50 de ani în urmă în filmul lui Stanley Kubrick *2001: O odisee spațială*. Filmul a fost impresionant de profetic în ce privește înțelegerea celei mai mari dileme ridicate de inteligența artificială. În film, calculatorul, HAL, alege să-i omoare pe stăpânii lui umani pentru a-și putea continua misiunea. La final, omul, David Bowman, reușește să păcălească mașina – dar în viața reală pare mult mai probabil că se va întâmpla invers. Iată de ce Bill Gates, Elon Musk și o mulțime de alți oameni de frunte din domeniu, de obicei foarte optimiști în legătură cu tehnologia, au reiterat avertismentele filozofului de la Oxford Nick Bostrom⁴⁹: ei sunt îngrijorați că dezvoltarea unei IA generale ar putea să amenințe specia umană însăși.

Calculatoarele înzestrate cu IA sunt deja ca niște cutii negre. Știm că ele ajung la răspunsul corect, dar nu știm cum și de ce. Ce rol mai poate avea în acest caz judecata oamenilor? Henry Kissinger se întreba dacă apariția inteligenței artificiale va însemna sfârșitul Iluminismului⁵⁰. Acest curent din secolul al XVIII-lea a ridicat rațiunea umană mai presus de vechile superstiții, dogme și idolatrizare. Immanuel Kant numea Iluminismul „ieșirea omului din imaturitatea lui autoimpusă”⁵¹. Omenirea trebuia să se maturizeze – trebuia să înțelegem lumea noi înșine. Dar, dacă IA oferă răspunsuri mai bune decât putem noi fără să-și dezvăluie logica, atunci ne vom întoarce la copilăria speciei noastre și ne vom baza pe credință. Vom idolatriza inteligența artificială, care, așa cum s-a spus despre Dumnezeu, lucrează pe căi misterioase pentru a-și săvârși minunile⁵². Probabil că perioada cuprinsă între Gutenberg și AlphaGo se va dovedi a fi excepția, o epocă relativ scurtă din istorie în care oamenii au crezut că dețin controlul. Înainte de asta, vreme de milenii, ei s-au considerat rotițe într-un vast sistem pe care nu îl înțelegeau pe deplin, supuși legilor lui Dumnezeu și ale naturii. Epoca IA ar putea să ne reducă iarăși la un asemenea rol modest. De data

asta oamenii ar putea lucra însă mână în mână cu o inteligență superioară, fără a fi subordonați acesteia, dar nici în întregime mai presus de ea. Într-un anumit fel, aceasta este o reflectare mult mai aproape de adevăr a locului nostru în universul vast, insondabil.

Trebuie să nu uităm că, alături de revoluția IA, mai asistăm la una care, de asemenea, va avea probabil efecte transformatoare – revoluția bioingineriei. Mai simplu spus, începem să ne pricepem tot mai bine să creăm ființe umane mai bune – mai puternice, mai sănătoase, mai longevive. Cu ajutorul selecției genetice, părinții pot să aleagă deja ovule fertilizate care nu prezintă vreuna dintre bolile genetice cunoscute. (Mulți se tem că, în curând, ei vor alege de asemenea bebeluși care să fie, să zicem, blonzi, cu ochii albaștri și de sex masculin.) Savantul Yuval Noah Harari susține că, vreme de milenii, ființele umane nu s-au schimbat prea mult din punct de vedere fizic sau mental – până acum. Combinația acestor revoluții îngemănate – în biologie și domeniul calculatoarelor – le va permite ființelor umane să-și extindă capacitățile fizice și mentale. Rezultatul, spune el, va fi crearea unui supraom asemenea zeilor: *Homo deus*⁵³.

Poate că asta ne așteaptă în viitor. Cartea de față nu își propune să analizeze viitorul inteligenței artificiale și al biotehnologiei – care în prezent se află în centrul unei ample dezbateri. Eu cred că mai e cale lungă până să avem o mașinărie dotată cu o inteligență generală adevărată – una care să poată, de exemplu, nu doar să rezolve o problemă științifică, ci și să înțeleagă logica inovației, conceptul științei înseși. Ar putea ea să inventeze noi metode de cercetare și noi domenii ale cunoașterii, așa cum au făcut ființele umane în mod repetat? În orice caz, un lucru pare clar: până acum, efectul acestei revoluții tehnologice nu a fost atât să-i înlocuiască pe oameni, cât să le reorienteze eforturile. O serie de directori de spitale din țările în curs de dezvoltare ce au folosit extensiv IA pentru a compensa deficitul de

medici mi-au spus că, datorită capacității superioare a acestor mașini de diagnosticare a pacienților, medicii și asistentele au putut să se concentreze asupra îngrijirii acestora. Personalul medical este mult mai preocupat acum să-i ajute pe pacienți să-și înțeleagă boala, să se asigure că aceștia își iau medicamentele și să-i convingă să-și schimbe regimul alimentar și obiceiurile. El acționează de asemenea ca un antrenor, oferind sprijin moral și psihologic, care este cheia însănătoșirii. Din multe puncte de vedere, aceste sarcini sunt mult mai umane decât cele pur analitice, precum interpretarea radiografiilor sau a analizelor de laborator. În acest caz, avem de-a face cu o nouă diviziune a muncii, în care mașinăriile și oamenii fac ceea ce știu să facă cel mai bine.

Pandemia a arătat că aceste revoluții tehnologice sunt mai departe decât am crezut noi – dar și că viața digitală poate părea incomfortabilă, un biet simulacru al lumii reale. Mulți se vor speria de aceste schimbări. Unele locuri de muncă vor dispărea, dar productivitatea generală va crește, generând mai multă bogăție care ar putea să-i ajute pe toți. Calitatea vieții s-ar putea îmbunătăți pentru toată lumea. Există o îngrijorare reală legată de protecția vieții private, utilizarea informațiilor și rolul statului în reglementarea activității companiilor și a lui însuși în acest domeniu. Dar acestea nu sunt probleme insolubile: putem să ne bucurăm de avantajele vieții digitale și totodată să ne protejăm viața privată. Și, dacă vom fi atenți atunci când vom elabora regulile referitoare la revoluția IA și la cea biotehnologică, nu ne vom pierde nici umanitatea. Mai mult decât atât, am putea s-o sporim.

Oamenii se tem că, pe măsură ce se va dezvolta IA, ne vom baza pe calculatoare într-o asemenea măsură încât vom ajunge să le considerăm prietenii noștri și să nu mai putem funcționa fără ele. Dar deja telefonul meu poate să-mi ofere mai multe informații decât orice om pe care îl cunosc. Poate să execute operațiuni complexe în mai puțin de o nanosecundă. Și poate să-mi

furnizeze conținut nelimitat în spațiu și timp. Și, cu toate astea, nu l-am luat niciodată drept prietenul meu. Cu cât o mașinărie ajunge să calculeze mai rapid date și să ofere răspunsuri mai bune, cu atât ne obligă mai mult să reflectăm la ceea ce ne este specific ca ființe umane, dincolo de capacitatea de a raționa. De fapt, mașinile inteligente ar putea să ne facă să-i prețuim chiar mai mult pe semenii noștri, pentru creativitatea, imaginația, impredictibilitatea, căldura și afecțiunea lor. Iar acesta este un gând cât se poate de firesc. De-a lungul istoriei, oamenii au fost admirați pentru multe calități – altele decât puterea lor de calcul: curaj, loialitate, generozitate, credință, iubire. Tranziția la viața digitală este amplă, rapidă și reală. Dar poate că una dintre cele mai profunde consecințe ale sale va fi că ne va face să cultivăm ceea ce e omenesc în noi.

Lecția 6

Aristotel avea dreptate – suntem animale sociale

O întrebare cu adevărat dificilă legată de pandemii este de ce acestea nu se manifestă mai des. COVID-19, precum și ciurma bubonică, SARS, MERS, Ebola și alte boli sunt numite zoonoze – infecții care trec de la animale la oameni. (*Zoonoză* vine de la cuvintele grecești pentru „animal” și „boală”.) Se crede că HIV, virusul care provoacă SIDA, a trecut de la o specie la alta când un vânător din Africa ecuatorială a omorât un cimpanzeu infectat și a luat contact cu sângele animalului prin intermediul unei tăieturi¹. Dar iată întrebarea care dă fiori: dat fiind că există nenumărate mii de asemenea virusuri în mii de specii de animale, de ce nu îi infectează pe oameni mai des? De fapt, ele fac acest lucru. Saltul viral de la cimpanzeu la om „avusese loc, probabil, de multe ori înainte”, explică Craig Timberg și Daniel Halperin în cartea lor despre originile epidemiei de SIDA².

Scenarii similare din Asia, cu lilieci, viveride și pangolini cauzând apariția locală a unor virusuri de tip gripal, datează de decenii și probabil chiar de secole³. Așadar, de ce nu există mai multe epidemii și pandemii? Și nu doar mai multe, ci *mult* mai multe? Scriind despre HIV, Timberg și Halperin explică: „Pentru a-și împlini destinul cumplit, virusul a avut nevoie de un tip de loc nemaivăzut înainte în Africa Centrală, dar care apărea acum în inima regiunii: un loc mare, aglomerat, înfloritor, plin de

oameni și de energie, unde tumultul noului comerț făcea ca vechile reguli să fie lăsate deoparte”. Pe scurt, e nevoie de un oraș.

„Estimăm că între 1 [milion] și 7 milioane de oameni pe an ajung să fie infectați de aceste coronavirusuri ale liliacului”, spune Peter Daszak, „vânătorul de virusuri” pe care l-am prezentat în prima lecție. Dar, observă el, „doar ocazional se întâmplă ca vreunul să meargă la piață sau animalul să infecteze pe cineva dintr-o piață de animale sălbatice și apoi virusul să se răspândească și să devină o pandemie”⁴. Pentru ca un virus să devină o pandemie în toată puterea cuvântului, trebuie să găsească o cale de a ajunge într-o așezare urbană. COVID-19 ilustrează perfect acest principiu. Când ne gândim la boală, cel puțin în Statele Unite, ne aducem aminte că orașul New York, cu străzile sale aglomerate și cu metroul plin 24 de ore din 24, a devenit cel mai mare epicentru.

Nu doar New Yorkul, desigur. Pentru că oamenii se amestecă în orașe, ele au fost întotdeauna niște locuri propice bolilor. Conexiunile din interiorul orașelor și cele dintre orașe au constituit întotdeauna o sursă de vulnerabilitate la infecții. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când căile ferate și telegraful au unit orașele, a început o eră nouă atât pentru oameni, cât și pentru boli. La sfârșitul anului 1889, când o epidemie de gripă a fost semnalată pentru prima oară în Sankt-Petersburg, Rusia, vestea s-a răspândit în toată Europa cu ajutorul telegramei. La început, relatările din ziare au stârnit mai degrabă curiozitate decât îngrijorare. Londonezii au citit în *The Times*

* Merită să notăm că există o serie de dovezi care arată că această pandemie din 1889, despre care contemporanii au crezut că este gripă, ar fi fost de fapt un coronavirus zoonotic – probabil o tulpină bovină care a trecut de la vaci la oameni. Vezi Leen Vijgen *et al.*, „Complete Genomic Sequence of Human Coronavirus OC43”, *Journal of Virology*, 79 (3), pp. 1595-1604, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC544107/>

cum aparenta reapariție a bolii după decenii în care nu mai fusese nicio epidemie nu putea să însemne decât o ciudățenie academică. În ziar se spunea că noile cazuri le-ar putea stârni „un interes foarte viu” patologilor⁵, ca fiorul pe care îl simte un vânător ce vânează un animal sălbatic rar sau arheologul care descoperă mumii egiptene. Dar curând locuitorii orașelor citeau ziarele tot mai îngroziți, pe măsură ce infecția letală se răspândea în metropolele de pe continentul european, ajungând în cele din urmă la Londra și dincolo de ea. Într-o lume a orașelor conectate – legate între ele de căile ferate și vapoarele cu aburi – virusul a făcut înconjurul globului în doar patru luni⁶. Astăzi, transporturile aeriene generalizate, combinate cu o densitate urbană tot mai mare, par să transforme orașele într-un magnet și mai puternic pentru boli. Toate focarele inițiale de COVID-19 au fost orașe mari. La început, aceste epicentre au fost orașe mari necunoscute celor mai mulți occidentali – Wuhan, Daegu, Qom –, dar curând virusul a lovit mai aproape de casă, copleșind Milano, Londra și New Yorkul.

În aprilie 2020, multe dintre cele mai încântătoare orașe ale lumii deveniseră doar o umbră a ceea ce fuseseră cândva. Parisul, cu cafenelele sale drăguțe aliniate de-a lungul trotuarelor goale, arăta ca un decor de film. Nici chiar după ce s-a încheiat perioada de izolare, orașul nu a prea reușit să revină la o oarecare aparență de normalitate. Înainte de pandemie, fiecare dintre trenurile suburbane ale Parisului putea să transporte circa 2.600 de pasageri – după Covid, numărul a fost redus la 700 ca urmare a noilor reguli de distanțare socială⁷. Distanțarea oamenilor din orașe, în special la orele de vârf și în mijloacele de transport în comun, s-a dovedit a fi deosebit de dificilă. Energia și sinergia oamenilor care se înghesuiau unii în alții dispăruseră. La fel și spontaneitatea vieții urbane. Londra s-a redeschis parțial, dar aventura colindării barurilor trebuie să fi fost resimțită diferit, de vreme ce, înainte de a-ți servi o halbă, barmanul îți nota numele și numărul de telefon – pentru o posibilă testare și monitorizare

de către Serviciul Național de Sănătate⁸. În unele orașe mari din Asia monitorizarea s-a făcut într-un mod mult mai deranjant, prin intermediul smartphone-urilor. Utilizatorii care aleg să folosească aplicația guvernului singaporez primesc alerte dacă datele bluetooth arată un contact cu o persoană infectată cu Covid, după care aplicația îndrumă persoana posibil infectată spre testare⁹. În tot acest timp, pandemia a falimentat multe restaurante, teatre, galerii, baruri, săli de concerte, magazine, lipsind orașele de majoritatea atracțiilor lor principale.

Fără a ști când și dacă lucrurile se vor întoarce la normal, mulți dintre locuitorii orașelor au făcut ceea ce au făcut de-a lungul întregii istorii când s-au confruntat cu o boală – au fugit. Unii au făcut vizite lungi familiei și prietenilor. Alții, în special cei cu mijloace, s-au mutat în casele lor de la țară ori au închiriat sau chiar au cumpărat asemenea case. O analiză a datelor de pe smartphone-uri a descoperit că între 1 martie și 1 mai 420.000 de oameni s-au mutat din New York City¹⁰. Populația din cartiere bogate precum Upper East Side, West Village și SoHo a scăzut cu 40% sau chiar mai mult. Munca de la distanță a făcut această opțiune mai fezabilă, dar numai pentru profesioniști. Un exod similar se profilează la orizont în orașele Californiei: directorul executiv al rețelei Facebook, Mark Zuckerberg, a remarcat că, de la începutul pandemiei, trei sferturi din angajații săi s-au arătat mai mult sau mai puțin interesați de ideea de a părăsi conurbația San Francisco¹¹. Știrile din Franța sugerau o tendință similară, relatând despre parizieni ce se retrăgeau în zonele rurale pe care le numiseră cândva, cu dispreț, „provincii” – și despre localnicii care îi priveau cu suspiciune pe acești vizitatori nepoștiți, posibil infectați¹².

Secole la rând, locuitorii orașelor și-au abandonat casele în vremuri de restriște. În secolul al XIV-lea, ciuma bubonică a lovit puternic Florența, omorând mai mult de jumătate din populația orașului, potrivit unor estimări. În culegerea sa de nuvele de la acea vreme, *Decameronul*, Giovanni Boccaccio dădea un sfat

care sună remarcabil de actual: părăsiți orașul, izolați-vă împreună cu câțiva prieteni și adunați-vă seara ca să mâncați, să beți și să spuneți povești (versiunea lor de Netflix). Și totuși, acest exod s-a dovedit a fi temporar. Orașele au revenit în prim-plan. După această molimă care a fost cea mai gravă din istoria umană, orașele-state italiene, mai ales Florența, au lansat Renașterea.

Marile orașe au ieșit adesea mai puternice din catastrofe. Văzând Londra în 1666, puteai fi iertat dacă credeai că acesta a fost, într-adevăr, anul diavolului – orașul a fost distrus de două ori: mai întâi de ciumă, apoi de marele incendiu. Zeci de mii de oameni au fost răpuși de boală¹³ și 80% din oraș a fost transformat în mormane de dărâmături fumegânde¹⁴. Acesta părea să fie sfârșitul. Relatările despre pieirea Londrei au fost, inutil să mai spunem, în mare măsură exagerate. Acest an a marcat ultima epidemie de ciumă a Angliei. Dar cel mai important lucru a fost că londonezii au hotărât să reconstruiască orașul „mai trainic și mai frumos”¹⁵. Vechiul oraș, cu majoritatea construcțiilor făcute din lemn, fusese o adevărată cutie cu iască. Noul oraș a fost recreat din cărămidă și piatră¹⁶. Londra, așa cum o știm noi, a renăscut din cenușă.

Jurnalistul Clay Jenkinson dă un exemplu din Lumea Nouă referitor la această tendință de a declara moartea unor orașe. În 1793, când era principala metropolă a Americii – capitala țării și cel mai populat oraș –, Philadelphia a trecut printr-o epidemie înfiorătoare de febră galbenă care a decimat literalmente populația, omorând 5.000 dintre cei 50.000 de locuitori ai orașului. Secretarul de stat Thomas Jefferson, căruia nu îi plăcuseră niciodată centrele urbane, trăia la marginea orașului și continua să facă naveta până la serviciu. „Cele mai multe rele sunt mijloacele de a produce ceva bun”, a scris el mai târziu. „Febra galbenă va descuraja apariția unor orașe mari în țara noastră.”¹⁷ Nu a fost deloc așa.

Nesfârșita urbanizare

Pentru cei care au rămas în urmă în 2020, a fost ca și cum ar fi trăit într-o viziune stranie, fantomatică a propriului oraș – toată energia se scursese din el. Eu am vizitat pentru prima oară New Yorkul în anii '70, când era un oraș murdar, dezordonat, dar plin de vigoare. În ochii unui băiat din India, părea cea mai strălucitoare metropolă din lume. M-am mutat aici la începutul anilor '90, când orașul se bucura de o nouă epocă de aur, dar încă nu-și pierduse spiritul haotic. Faceți o comparație cu aprilie 2020. Izolarea, străzile goale, centrul încremenit al orașului, tăcerea întreruptă doar de efectul Doppler al sirenelor ambulanțelor care treceau – tot acest peisaj era straniu și lipsit de viață. În cartea sa de nonficțiune din 2007, *Lumea fără noi*, Alan Weisman își imaginează cum se vor prăbuși orașele și va reveni sălbăticia dacă oamenii vor pieri brusc într-o zi¹⁸. În scurtă vreme, scrie Weisman, canalele de scurgere se vor înfunda, stațiile de metrou vor fi inundate și clădirile se vor prăbuși. Fără oameni care să le asigure hrană și căldură, șobolanii și gândacii vor pieri. Vor rămâne doar vestigii ale civilizației moderne – bucăți de aluminiu din diverse aparate, oale și tigăi de inox și, desigur, plastic.

Dacă locuitorii orașelor ar fi în pericol, asta ar însemna o mulțime de oameni. Fenomenul global al mutării oamenilor la oraș din ultimele câteva decenii este probabil schimbarea demografică cea mai însemnată din cursul vieții noastre. De când au trecut la viața sedentară, acum vreo 10.000 de ani, majoritatea covârșitoare a oamenilor au trăit la țară. Vremurile acestea au apus însă. În 1950 mai puțin de o treime din populația lumii trăia la oraș, dar până în 2020 a ajuns la mai bine de jumătate. Și proporția crește din ce în ce mai mult – cu o asemenea viteză, de parcă pe planetă ar apărea câte un nou Chicago o dată la două săptămâni¹⁹. Până în 2050, potrivit unor estimări ale Organizației

Națiunilor Unite, mai mult de două treimi din oameni vor trăi la oraș. Pentru a asimila acest aflux, se construiesc orașe noi, iar cele existente se măresc pe zi ce trece. În 1800, existau doar două orașe cu cel puțin un milion de locuitori, Beijing și Londra²⁰. În 1900, erau vreo 15. În 2000, numărul lor crescuse la 371²¹. Până în 2030, se estimează că va ajunge la peste 700, dintre care 125 vor fi în China. La acea vreme, în lume vor exista, probabil, peste 40 de megaorașe, fiecare cu câte zece milioane de locuitori sau mai mulți.

Toate profețiile din trecut despre decăderea orașelor s-au dovedit a fi greșite. Orașele vor dăinui. Urbanizarea, mai ales în țările în curs de dezvoltare, își va reveni, probabil, și va continua într-un ritm mai mult sau mai puțin prepandemic. Nu se întrevide nicio reînviere rurală. Majoritatea celor care au plecat dintr-un oraș se vor muta, pur și simplu, în altul, probabil mai mic. Alții vor cumpăra case în suburbii, concentrându-și în continuare viața în jurul unui oraș, iar mulți alții vor decide să rămână pe loc.

Criticii spun că de data aceasta va fi altfel. Cu noile tehnologii, oamenilor le este tot mai ușor să lucreze de acasă, iar pericolul bolii îi va ține departe. Și este adevărat că vor fi câteva schimbări importante în ceea ce privește natura muncii și vechea cerință ca oamenii să fie la birou zi de zi. Dar problemele urbane de astăzi par blânde în comparație cu epocile anterioare. Economistul de la Harvard Edward Glaeser a arătat că orașele americane se confruntau cu un viitor sumbru în anii '70 – mult mai sumbru decât astăzi²². Globalizarea și automatizarea distruseră multe dintre marile industrii urbane, de la producția de textile la transport. Mașina se dovedise a fi o tehnologie revoluționară, permițându-le oamenilor să locuiască departe de locul de muncă – mult mai transformatoare decât Zoom. Serviciile de telefonie deveniseră ieftine și ușor de folosit. Dacă adăugăm revoltele rasiale și infracționalitatea, vom avea un cocteil Molotov de factori care compromiteau viața urbană.

Și totuși, orașele s-au impus din nou. Ele au găsit o nouă viață economică în sectorul serviciilor, de la finanțe și consultanță până la asistență medicală. În pofida apariției faxului, a e-mailului, a apelurilor telefonice ieftine și a videoconferințelor, orașele s-au reinventat în nenumărate feluri, pornind de la un fapt simplu: oamenilor le place să socializeze. Glaeser observă că în domenii precum finanțele și tehnologia, oamenii obțin avantaje enorme dacă se află în centrul acțiunii, se întâlnesc cu oameni noi, învață zi de zi de la mentori și compară observațiile – multe dintre aceste lucruri au loc în mod accidental. El atrage atenția asupra statisticilor: „Americani care trăiesc în zonele metropolitane cu mai mult de un milion de locuitori sunt cu peste 50% mai productivi decât americanii care trăiesc în zonele metropolitane mai mici. Aceste relații sunt la fel chiar și atunci când luăm în calcul educația, experiența și hărnicia angajaților. Sunt la fel dacă luăm în calcul chiar și IQ-ul individual al angajaților”. La nivel global, observăm același efect: cele mai mari 300 de zone metropolitane ale lumii produc jumătate din PIB-ul global și două treimi din rata de creștere a PIB-ului²³.

Orașele reprezintă un mod ideal de a-i organiza pe oameni pentru viața modernă – permițându-le să socializeze, să muncească, să se relaxeze, toate în același loc. Ele ajută la construirea capitalului economic și social pe care se întemeiază societățile sănătoase. Ele sunt, de asemenea, cele mai adaptabile unități geografice, capabile să reacționeze constant la presiunile exercitate asupra lor de tendințe mai generale sau de locuitorii lor. Cu toate că unele aspecte ale tehnologiei digitale oferă o alternativă la viața urbană, precum teleconferința, cele mai multe dintre ele – de la rideshare până la livrarea de mâncare la domiciliu – fac, de fapt, viața de la oraș mai ușoară și mai bogată. Azi ne putem folosi smartphone-ul ca să ne descurcăm mai rapid și mai ieftin într-un oraș, să comandăm mâncare de la sute de restaurante, să primim notificări despre evenimente din apropierea noastră și să încercăm să ne găsim un partener. Tehnologia

a amplificat motivul principal pentru care oamenii trăiesc la oraș – să întâlnească alți oameni. Ba chiar orașele au promis de multă vreme și au oferit un stil de viață mai antrenant și mai captivant – și, cel puțin în ultimul secol, o calitate a vieții măsurabil superioară pentru locuitorii lor.

Orașele moderne le-au permis oamenilor o viață mai sănătoasă. Imaginea poluării și bolilor urbane pe care o avem are la bază o imagine a orașelor industriale din altă epocă. Cercetătorii au vorbit despre o „penalitate a mortalității” plătită de cei care au trăit în asemenea locuri, una ce s-a agravat odată cu începutul revoluției industriale și cu urbanizarea în masă care a urmat. În 1890, de exemplu, ratele mortalității din regiunile urbane americane erau de trei ori mai mari decât cele din zonele rurale. Cel mai rău era în cazul celor tineri. La copii cu vârste între 1 și 4 ani, rata mortalității era cu 94% mai mare în regiunile urbane²⁴. Dar cu timpul această penalitate a dispărut. Drumuri asfaltate, canalizare, lumini stradale, strângerea gunoaielor, unități de pompieri profesioniști, reglementări în domeniul construcțiilor, norme referitoare la igienă, parcuri publice – toate acestea au îmbunătățit sănătatea și siguranța. Unul dintre motoarele mișcării pentru spații deschise – parcuri și locuri de joacă – a fost ideea că aerul viciat provoacă boli. Creatorul planurilor pentru Central Park din New York, Frederick Law Olmsted, a surprins filozofia predominantă, scriind în 1870 că „aerul este dezinfectat de soare și de frunziș”²⁵, astfel că parcurile aveau rolul de „plămâni ai orașului”²⁶. În țările dezvoltate, mizeria și sărăcia care făceau ravagii la jumătatea secolului al XIX-lea, lințoliul de funingine dickensian, au făcut loc orașelor mai curate, mai sigure și mai bune din secolul XX.

Adam Gopnik, care scrie la *The New Yorker*, numea avantajele cumulate ale liberalismului „o mie de mici judecăți sănătoase”. O descriere echivalentă a urbanizării moderne ar fi „o mie de mici instalații sanitare”, dar asta ar putea fi o subestimare. Procesul de curățare a început în Londra secolului al XIX-lea.

Apa murdară devenise o problemă majoră în orașele suprapopulate ale epocii industriale. Autorul Steven Johnson descrie Londra anului 1851: „Fără infrastructură, două milioane de oameni obligați dintr-odată să împartă 90 de mile pătrate nu însemnau doar un dezastru ce pândea în orice moment – ci unul permanent, în desfășurare”²⁷. Holera bântuia pe străzi, omorând zeci de mii de oameni. John Snow, un pionier al epidemiologiei, a avansat ipoteza că boala este purtată de apă și a blocat o pompă locală pentru a demonstra asta. Și ce să vezi, epidemia a încetat să se mai răspândească în zonă. Însă acest experiment impresionant nu a reușit să convingă autoritățile să implementeze sistematic recomandările lui Snow – ideile sale au fost acceptate decenii mai târziu, după mii de morți inutile²⁸.

Peste Atlantic, America și-a croit, la început de secol, propria cale spre orașe mai sănătoase. În 1908, Jersey City a introdus folosirea pe scară largă a clorinării apei. Efectele au fost miraculoase. Ratele mortalității generate de boli precum tifosul au scăzut spectaculos, astfel că și alte orașe au adoptat această practică – printre acestea numărându-se Baltimore, Chicago, Cincinnati, Cleveland, Detroit, Philadelphia și Pittsburgh²⁹. Orașele au adus și alte modificări modului de furnizare a apei: au filtrat-o, au construit canale de scurgere pentru a o proteja de contaminare și au adus-o mai degrabă din izvoare subterane aflate la mare adâncime decât din râuri poluate. Aceștia și alți pași simpli făcuți în direcția salubrității au avut efecte uimitoare. Ratele mortalității în Statele Unite au scăzut sub 40% din 1900 până în 1940 și speranța de viață a crescut de la 47 la 63 de ani, potrivit cercetătorilor David M. Cutler și Grant Miller. Ei au arătat că în această perioadă doar apa curată „a fost responsabilă de aproape jumătate din scăderea totală a ratei mortalității în principalele orașe”. În cazul copiilor, scăderea a fost și mai mare³⁰.

În repetate rânduri, orașele din lumea întreagă au adoptat politici care au funcționat, iar îmbunătățirile s-au răspândit și

s-au susținut reciproc. Printre acestea s-au numărat și idei noi pe care poate nu le-am asocia imediat cu orașele. De exemplu, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Bostonul și Philadelphia au început să le asigure copiilor prânzul la școală. Mișcări de reformă de diverse feluri au început să-și facă loc în orașe, iar când o idee nouă avea succes în unul, se răspândea și în altele. În acest fel, viața urbană a devenit mai bună, mai sănătoasă, mai sigură și mai lungă. Orașele nu au încetat să experimenteze. Astăzi printre cauzele majore ale deceselor se numără bolile necontagioase, cum ar fi bolile de inimă și cele respiratorii cronice, afecțiuni generate de o dietă nesănătoasă și de lipsa de mișcare. Ca urmare, orașele au lansat tot felul de inițiative: au construit piste pentru biciclete, au extins parcurile și au ameliorat accesul la surse de hrană nutritivă pentru a pune capăt malnutriției. Chiar și propunerea îndelung criticată de a introduce o taxă pe băuturi carbogazoase avansată de Michael Bloomberg, primarul New Yorkului, era parte a unui efort de combatere a creșterii nefaste a obezității³¹. În 2011, Bloomberg s-a putut mândri cu faptul că locuitorii orașului său aveau o speranță de viață mai mare cu doi ani decât media națională³². „Dacă vrei să trăiești mai mult și mai sănătos decât americanul obișnuit, vino la New York”, îi îndemna el pe oameni. „Dacă ai prieteni și rude la care ții foarte mult și care trăiesc în altă parte, vor avea, în medie, o viață mai lungă dacă se vor muta în New York City.”³³

Orașele reprezintă de asemenea un mod mai sustenabil de a trăi pe Pământ. Faptul că un oraș este prietenos cu mediul poate să contrasteze cu imaginea cimentului, gudronului, guno-ului și fumului pe care o asociem cu el – dar faptele sunt greu de contrazis. Mai întâi, orașenii folosesc mai puțin spațiu. Deși acoperă mai puțin de 3% din suprafața Pământului, zonele urbane îi adăpostesc pe majoritatea locuitorilor săi³⁴. Locuitorii orașelor au mai puțini copii și consumă mai puțin din aproape orice, de la energie electrică până la alimente. De fapt, poluarea este uneori mai crescută în zonele rurale³⁵, din cauza activității industriale

sau a utilizării cu preponderență a unor combustibili fosili poluanți³⁶ – să ne gândim doar la renumita „Alee a Cancerului” din Louisiana, o regiune de-a lungul fluviului Mississippi unde populația majoritar de culoare trăiește în mijlocul unei puzderii de uzine petrochimice³⁷. Transportul este mai curat la oraș, deoarece orașenii folosesc autobuze, trenuri, metrouri și biciclete. Chiar și acei munți de gunoaie de pe străzile din New York ne induc în eroare³⁸. Orașeanul obișnuit reciclează mai mult³⁹ și, în același timp, consumă mai puțină apă⁴⁰ și electricitate decât cei care locuiesc în suburbii și în zonele rurale⁴¹. Mari orașe europene și asiatice sunt lideri mondiali în ce privește eficiența și sustenabilitatea⁴².

Orașul postpandemic

Dar toate acestea ar putea fi schimbate de un virus respirator? Unul dintre miturile legate de această pandemie era că orașele sunt singurele vulnerabile la această boală. Ce-i drept, boala va lovi întotdeauna mai întâi orașele, pentru că ele sunt cele mai globalizate părți ale oricărei țări. Dar, în majoritatea statelor, ea s-a răspândit rapid și în suburbii și regiunile rurale. Multe asemenea regiuni din Statele Unite⁴³ și din Europa se confruntă cu rate ale mortalității pe cap de locuitor din cauza COVID-19 mai ridicate decât în orașele mari⁴⁴. În orașe, unele dintre cartierele cel mai dens populate au fost cel mai puțin infectate – în New York, zona suburbană Staten Island a suferit mai mult decât Manhattanul suprapopulat⁴⁵. Cel mai important, politicile publice eficiente pot să facă viața la oraș mai sigură chiar și în timpul unei epidemii de tip gripă. În alte țări, unele orașe masive au controlat virusul incredibil de bine. Hong Kong, Singapore și Taipei sunt orașe dens populate cu sisteme de transport public supraaglomerate și, cu toate acestea, numărul de decese de aici a fost uimitor de mic. La sfârșitul lui iulie 2020, în ciuda faptului

că este vizitat anual de milioane de călători din China continentală, Hong Kongul avea 2.100 de cazuri cumulative de boală și doar 18 decese⁴⁶. Aceste orașe au reușit să controleze virusul pentru că au fost pregătite. Epidemia de SARS le învățase câteva lecții dureroase. Ele au investit în asistența medicală și igienă și au reacționat la coronavirus rapid, agresiv și inteligent. Pentru orice oraș cu o conducere capabilă, soarta lui nu a depins de densitate.

Multe țări în curs de dezvoltare au mai puține resurse și mult mai multe probleme. În orașele lor, în care săracii locuiesc îngheșuiți în cartiere aglomerate, serviciile sanitare sunt foarte solicitate sau de-a dreptul copleșite. Locuitorii lor se duc rareori la doctor. Când pandemia s-a răspândit, a devenit evident că aceste orașe vor fi cele mai vulnerabile. Sub presiune, unele au devenit inventive. Autoritățile din Mumbai, de exemplu, au lansat noi inițiative pentru a identifica, a monitoriza, a testa și a izola populația din Dharavi, unul dintre cele mai mari cartiere sărace din Asia, în așa fel încât să oprească răspândirea infecției. „Medici din rețeaua privată s-au alăturat punctelor de prim ajutor”, relatează Soutik Biswas, corespondentul BBC pentru India. „Municipalitatea, politicienii și organizațiile nonprofit au oferit zeci de mii de mese gratuite. Actori de la Bollywood și oameni de afaceri au donat utilaje, tuburi de oxigen, mănuși, măști, medicamente și ventilatoare medicale.”⁴⁷ Înainte de criză, majoritatea celor din elita orașului nu s-ar fi gândit la cartierele sărace – darămite să le viziteze.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, epidemiile de holeră și relațiile despre „cum trăiește cealaltă jumătate” în mahalalele aglomerate au impulsivat mișcările de reformă urbană din Europa și Statele Unite. Astăzi, orașele din țările în curs de dezvoltare se confruntă cu probleme exponențial mai mari, dar, în ultimă instanță, pot să recurgă cu ușurință la unele dintre soluțiile aplicate de orașele occidentale cu un secol în urmă – cele care au în centru salubritatea și apa curată. Iar pandemia ar putea să-i

îndemne pe oameni să ia o serie de măsuri de protecție împotriva altor calamități. ONU estimează că 59% din orașele lumii cu o populație de cel puțin jumătate de milion de oameni au un risc ridicat în ce privește dezastrelor naturale – de la cicloane până la inundații, secete, cutremure, alunecări de teren sau erupții vulcanice⁴⁸.

Orașele au încă problemele lor, desigur. În orașele americane, diferențele în ceea ce privește speranța de viață vorbesc despre inegalități rasiale și economice deprimante. Copiii născuți în cartierul Streeterville din Chicago, luxos și cu o populație majoritar albă, pot să ajungă, în medie, la vârsta de 90 de ani. Asta înseamnă cu trei decenii mai mult decât cei născuți în Englewood, un cartier predominant afro-american din sud⁴⁹. Totodată, poliția tratează profund inegal persoanele albe și pe cele de culoare, iar acest lucru se observă cel mai bine în orașe. Aceste discrepanțe nu au o soluție unică și este nevoie de multe reforme profunde. Dar orașele pun adesea în evidență probleme naționale și le concentrează într-un spațiu unic. America suferă din cauza inegalității și rasismului pe tot cuprinsul ei – orașele doar ne obligă să ne confruntăm cu aceste probleme în loc să le izoleze cu porți și paznici privați.

Știm că orașele au fost întotdeauna centre ale ideilor, inovației și acțiunii. Ele sunt, de asemenea, o sursă de progres politic. În studiul lor privind demografia globală, John Ibbitson și Darrell Bricker explică: „Pe măsură ce societatea se urbanizează și femeile dobândesc mai multă putere, legăturile de rude, puterea religiei organizate și dominația bărbaților intră în declin, alături de rata fertilității”⁵⁰. În zonele rurale, oamenii își doresc mai mulți copii, deoarece aceasta înseamnă mai multă mână de lucru. La oraș, familiile foarte mari sunt o povară, în special pentru femei. Orașele eliberează femeile de viața plină de restricții de la țară, oferindu-le oportunități noi. Centrele urbane constituie de asemenea punctul de plecare al activismului social. Aproape fiecare mișcare economică, socială și politică

importantă a pornit de la oraș. Chiar și multe dintre cele mai eficiente grupuri ecologice au fost înființate de orașeni – de la Sierra Club la Greenpeace. Și în orașele americane s-au adunat protestatarii pentru a cere reforma poliției după moartea lui George Floyd.

Urbanizarea va continua într-un ritm rapid în țările în curs de dezvoltare. De fapt, până în 2030, ele vor adăposti circa 80% din megaorașele lumii⁵¹. Dar în țările dezvoltate urbanizarea a atins, probabil, punctul culminant. În Statele Unite, proporția populației urbane este în prezent de 83%. E posibil să ajungă la 89% până în 2050, însă procentul pare să se apropie de o limită naturală⁵². Cercetătorii arată că unele orașe mari, precum New York, Chicago și Los Angeles, au înregistrat recent o scădere a populației⁵³, iar unii se tem de o repetare a situației din anii '70, când New Yorkul și-a pierdut 10% din locuitori⁵⁴. Alte orașe, cum ar fi Houston, Washington, DC, și Miami, au avut, la rândul lor, ritmuri de creștere mai lente⁵⁵. Însă aceste modificări se explică în mare parte prin costul ridicat al vieții de la oraș – un simptom al succesului, nu al eșecului. La urma urmei, orașele Americii anilor '70 s-au golit în urma „exodului albilor”. Astăzi, orașele americane se confruntă cu un proces de gentrificare, problemă ridicată de faptul că tot mai mulți oameni prosperi vor să locuiască acolo. În orice caz, majoritatea celor care părăsesc orașele nu se îndreaptă spre orașele mici. Ei se mută în zona lor metropolitană sau în alte zone metropolitane, uneori mai mici⁵⁶. Este evident însă că orașele consacrate concurează tot mai aprig *unele cu altele* pentru a-și păstra locuitorii.

Noul model metropolitan

Cum va arăta orașul viitorului? El ar putea fi reimaginat încă o dată, iar Parisul este locul înspre care ar trebui să ne îndreptăm privirile din acest punct de vedere. În ianuarie 2020, înainte

ca pandemia să lovească din plin, primărița Anne Hidalgo a propus un nou plan îndrăzneț, care ar putea să se dezvolte în lumea postpandemică. Ca parte a campaniei sale în cursa pentru al doilea mandat, ea a anunțat că intenționează să transforme Parisul într-o *ville du quart d'heure* – un oraș al sfertului de oră⁵⁷. Ideea era ca în fiecare loc în care ar fi avut nevoie să meargă cineva într-o zi obișnuită să se poată ajunge pe jos sau cu bicicleta. Magazine alimentare, locuri de muncă, parcuri, școli, cafenele, săli de fitness, cabinete medicale – la fiecare dintre acestea se va putea ajunge într-un sfert de oră. Toate acestea sună foarte bine și cât se poate de firesc, însă ideea este revoluționară. „Asta contrazice o sută de ani de planificare urbană tradițională, scopul fiind separarea funcțiilor orașului”, spune Samuel Kling, specialist în urbanism, membru al *think tank*-ului Chicago Council on Global Affairs⁵⁸. Ideea predominantă de multă vreme e să se separe zonele comerciale, rezidențiale, de relaxare și industriale ale unui oraș. Nicăieri nu au fost puse în aplicare aceste principii mai agresiv decât în America. Împărțirea restrictivă pe zone a distorsionat dezvoltarea, împiedicând densitatea, limitând construcțiile și crescând exagerat prețurile locuințelor. Asociațiile de proprietari influente blochează toate schimbările despre care cred că sunt contrare intereselor lor sau că atrag „oameni nepotriviți” în cartierul lor – acesta fiind adesea un cod pentru minorități. Recent, NIMBYismul a provocat o contramișcare în California și nu numai. Acești activiști vin și spun în schimb YIMBY, *yes, in my backyard* (da, în ograda mea), pledând pentru o reformă zonală, îmbunătățirea transportului public și stimularea lucrărilor de amenajare urbană⁵⁹.

Planurile primăriței Hidalgo urmează și ele această viziune asupra diversității, ea axându-se pe integrarea tuturor funcțiilor orașului. Noua proximitate a orașului sfertului de oră va încuraja mersul pe bicicletă și va determina reducerea traficului rutier. (Primărița a transformat deja faimoasele străzi ce flancau Sena în piste de biciclete și alei.) Sfidând puternica reacție

promașină a mișcării vestelor galbene, Hidalgo a obținut o victorie răsunătoare la alegeri în timpul pandemiei și acum își continuă cu pași mari agenda⁶⁰. Popularitatea sa este de înțeles – nici măcar condusul unui Peugeot nou-nouț nu mai are același farmec dacă poți să ajungi rapid pe jos oriunde ai nevoie. Mijloacele de transport public, la rândul lor, ar putea deveni mai puțin aglomerate, o consecință bine-venită având în vedere prelungirea măsurilor de distanțare socială. Dacă planul pentru Paris va merge înainte, și alți primari ar putea încerca să-și transforme megaorașele lor în comunități mici, ce pot fi străbătute cu picioarul. Pentru a asigura protecția numărului tot mai mare de persoane ce fac jogging, de pietoni și de bicicliști care evită acum metroul, orașe precum Barcelona și New Yorkul au interzis accesul mașinilor pe unele străzi⁶¹. Spațiile de parcare au fost transformate în locuri de luat masa în aer liber în conformitate cu normele de distanțare socială. Aceste schimbări s-au dovedit a fi atât de populare, încât, în unele orașe europene, aceste zone revendicate de pietoni ar putea rămâne interzise mașinilor și după dispariția virusului.

Departate de centru, orașele rămân hub-uri, înconjurare de suburbii și de zonele de dincolo de acestea. Unii oameni adoră aglomerația urbană, alții preferă să trăiască mai departe de oraș, în case mai mari, dar vin tot timpul în oraș pentru muncă și relaxare. Această constelație a activităților poate varia de la un loc la altul, dar pretutindeni orașul este centrul sistemului solar din jurul său. Autorul Parag Khanna observă că, din punct de vedere economic, America s-a transformat într-o colecție de zone metropolitane interconectate pe care le-a botezat „Orașele-State Unite ale Americii”⁶². Orașele mari, dezvoltate încep să se considere actori independenți pe scena mondială. Odată cu dezvoltarea economiei și creșterea populației principalelor zone metropolitane, primarii au căutat să exercite o putere politică mai mare la nivel național și chiar internațional. În 2017, când președintele Donald Trump și-a anunțat intenția de a retrage

Statele Unite din Acordul de la Paris privind schimbările climatice, liderii din Atlanta, Pittsburgh, New York, Chicago, Salt Lake City și Los Angeles au continuat să respecte prevederile acordului⁶³. Schimbările climatice, terorismul și, desigur, pandemia au convins orașele că trebuie să coopereze pentru a face față provocărilor comune.

Deși cele mai mari orașe primesc mai multă atenție, și în orașe mai mici se întâmplă multe lucruri. În Statele Unite, capitalele statelor și orașele care pot atrage absolvenți ai universităților din vecinătate par foarte potrivite pentru o economie modernă înfloritoare. Așa se explică de ce, în ultimii ani, populația orașelor Denver, Oklahoma City, Austin, Nashville și Columbus a crescut substanțial. Circa 40% din studenții de la Ohio State University – una dintre cele mai mari școli din stat – declară că intenționează să rămână în Columbus după absolvire⁶⁴. Cei mai în vârstă, la rândul lor, aleg să trăiască în orașe mai mici, adesea orașe universitare ce au o combinație de cultură și acces la servicii medicale de elită.

Desigur, faptul că orașele în general vor înflori nu înseamnă că asta se va întâmpla cu toate. Inițial, Londra și New Yorkul au cam dat-o în bară cu COVID-19, în ciuda faptului că dispun de resurse uriașe. Orașele care vor folosi pandemia ca pe o ocazie de a face schimbările ce trebuiau făcute de mult își vor reveni. Cele care nu reacționează în mod corespunzător la această criză vor intra într-o spirală descendentă. Dar, când orașele intră în declin, acest lucru se întâmplă cel mai adesea din aceleași motive pentru care statele intră în declin – proasta guvernare –, și nu din cauza unui amplu curent structural împotriva orașelor.

Moartea și viața marilor orașe⁶⁵

Eu iubesc orașele. Am crescut într-un oraș mare, murdar și zgometos, Mumbai, care era privit cu suspiciune de mulți compatrioți,

și astăzi locuiesc în unul, New York, ce este cam la fel în multe privințe. Dar îmi plac și orașele mai mici și mai liniștite. Am locuit șapte ani în Boston, în cea mai veche și mai pitorească parte a orașului, Beacon Hill, și am fost sedus complet de șarmul său. Îmi place Los Angelesul – desigur, un oraș foarte diferit, modern –, cu aerul său sfidător, încrezător în sine. Iubesc Parisul și Londra, Viena și Berlinul, Istanbulul și Cairo, Singapore și Tokyo. Îmi plac când sunt pline de agitație și chiar și atunci când se domolesc. Poate că e nevoie de ceva romantism pentru a vedea frumusețea unui oraș gol. William Wordsworth a fost vrăjit de o Londră aparent nelocuită într-o dimineată de septembrie a anului 1802. „Orașul ăsta poartă acum, ca pe o haină/ Frumusețea dimineții, tăcută, goală”, scria el. „Ah, Doamne! casele par adormite;/ Și toată acea inimă puternică stă nemișcată!” Wordsworth vedea ceva pașnic și încântător chiar și în acel peisaj urban golit de viață. Cerul era senin; fluviul curgea domol. „N-am văzut niciodată, n-am simțit niciodată o pace atât de profundă!”, exclama el⁶⁶.

Experiența mea în ce privește New Yorkul a fost întotdeauna mai aproape de cea a scriitorului E.B. White din eseuul său scris în 1949, *Here Is New York*. Pentru el, oamenii și activitățile lor pline de frenezie dădeau orașului vitalitate. Acest lucru era adevărat chiar dacă majoritatea newyorkezilor nu erau conștienți de spectacolele ce aveau loc la o stradă distanță. White era foarte entuziasmat de proximitate. Era încântat să stea la „18 inchi” distanță de un actor faimos când lua prânzul la restaurant și tot la „18 inchi” de un cuplu tânăr și plin de energie la cină. Ce păcat că pandemia a făcut dintr-o distanță ce părea electrizantă un pericol – cel puțin în momentul de față! Pentru White, „orașul este asemenea poeziei: comprimă întreaga viață, toate rasele și neamurile, pe o insulă mică și adaugă muzica și acompaniamentul motoarelor interne. Insula Manhattan este fără nicio îndoială cea mai mare concentrare umană de pe planetă, poemul

a cărui magie poate fi percepută de milioane de rezidenți, dar al cărui înțeles deplin va rămâne întotdeauna greu de atins”⁶⁷.

O asemenea reflecție surprinde esența aceluși aspect al orașului pe care marea urbanistă Jane Jacobs îl iubea cel mai mult: diversitatea⁶⁸. Așa se explică convingerea sa că arhitectura orașului trebuie să se dezvolte organic, într-un mod neplanificat, la voia întâmplării. După cum se exprima ea, „diversitatea autentică, bogată a mediului construit este întotdeauna produsul multor, foarte multor minți, iar la apogeul bogăției sale este de asemenea produsul a diferite perioade, cu idealurile și curențele lor diferite”. Ea a celebrat și diversitatea populației. Ceea ce i-a atras pe atât de mulți oameni la oraș de-a lungul secolelor a fost faptul că aveau să întâlnească oameni diferiți de ei și să vadă lumea cu alți ochi. Cel mai bun oraș, credea Jacobs, este un mozaic, „ideea fiind că fiecare piesă a mozaicului ajută la alcătuirea imaginii generale, însă fiecare piesă are identitatea sa”⁶⁹.

Lumea în care tocmai intrăm va fi mult mai diversă decât a fost vreodată, cu tot mai multe tipuri de idei, industrii, locuri de muncă, companii și oameni. Iar acești oameni vor fi de toate rasele, culorile și credințele, crezând în tot felul de zei sau în niciunul. Pentru a reuși în această lume, va trebui să învățăm să facem față acestei diversități și mai degrabă să câștigăm putere de pe urma ei decât să ne simțim amenințați de ea. Orașele fac acest lucru mai bine decât orice alt loc. Ele sunt concepute să fie fabrici de asimilare și amalgamare.

Profeții declinului inevitabil al orașelor au arătat către Zoom și alte instrumente ce permit munca de acasă. Însă devine din ce în ce mai clar că munca de la distanță este un instrument fantastic, dar un substitut imperfect pentru contactul uman. Desigur, colegii între care există deja relații pot să continue să lucreze împreună foarte bine conversând online. Dar să aduci noi colegi de serviciu și să institui o relație de încredere și muncă în echipă este extrem de greu de făcut prin întâlniri video. Ca să nu mai vorbim de faptul că, lucrând de acasă, pierdem toate acele conversații spontane și întâlniri accidentale care, în cele din

urmă, generează o creștere a inovației și productivității din confruntarea ideilor⁷⁰. Când avem o teleconferință, mai degrabă pierdem capital social decât îl construim. Educația făcută prin mijloace video i-a lăsat pe studenți epuizați și lipsiți de inspirație, tânjind după contactul uman, cu profesorii și colegii, care se află în centrul procesului de învățare. Tehnologia este transformatoare, dar, în mod evident, cel mai bun model este unul hibrid care prețuiește atât ușurința interacțiunii virtuale, cât și rezonanța mai mare a contactului fizic.

Cei care cred că viața digitală dă orașului un aer demodat trebuie să se uite nu mai departe de povestirea științifico-fantastică a lui E.M. Forster „Mașina se oprește”. Scrisă în 1909, ea pare înspăimântător de vizionară în 2020. În distopia lui Forster, omenirea aproape că nu are niciun fel de contact cu lumea reală. „Sistemul greoi al adunărilor publice fusese abandonat de multă vreme” – acum, fiecare trăiește într-o cămăruță privată, „de formă hexagonală, asemenea celulelor unui fagure de albine”, în care mâncarea, bunurile și divertismentul sunt livrate automat de o „poștă pneumatică” – asemănătoare serviciului Amazon – și toată lumea vorbește doar prin intermediul videoconferințelor. În această lume, toate orașele din Anglia până în China au fost uniformizate:

Puțină lume mai călătorea în zilele acestea pentru că, mulțumită progresului științei, Pământul era la fel peste tot. Legăturile rapide, de la care civilizația precedentă așteptase atât, sfârșiseră prin a fi nimicite. La ce bun să mergi la Pekin când acesta era la fel ca Shrewsbury? De ce să te întorci la Shrewsbury când Pekinul era la fel? Oamenii se mișcau greu...

Însă, chiar și în această imagine fictivă a viitorului, Forster anticipă în mod corect că nicio tehnologie nu poate să substituie cu adevărat relația față în față. Subtilitățile se pierd în traducerea digitală. La un moment dat, un fiu vorbește cu mama sa. „Kuno se opri, iar ei i se păru că fiul ei se întristase”, scrie

Forster. „Nu era sigură, pentru că mașina nu transmitea și nuanțe ale expresiei. Dădea numai o idee generală despre persoane – o idee care era suficient de bună pentru un scop practic.”⁷¹ Fiul își imploră mama să-l viziteze în persoană, reflectând spiritul celei mai faimoase expresii a lui Forster, îndemnul său de a ne apropia unii de ceilalți: „Doar să creezi legăturile!”⁷².

Percepția că relațiile interpersonale din viața reală ne aduc fericire și dau sens existenței noastre ne este transmisă nu doar de reprezentările viitorului, ci și de trecutul îndepărtat. Una dintre primele lucrări de politologie, *Politica* lui Aristotel, scrisă în jurul anului 350 î.Hr., afirmă încă din primele sale pagini că omul este prin natura sa un „animal social”. Expresia este tradusă uneori ca „animal politic”. Amândouă surprind o componentă-cheie a semnificației, iar expresia originală în limba greacă este edificatoare. Este *zoon politikon*, de la aceeași rădăcină transliterată pentru „animal” ca în *zoonosis* – și de la conceptul de *polis*, orașul-stat grec antic și comunitatea locuitorilor săi.

Aristotel explică în continuare că oamenii nu își pot găsi împlinirea decât în cetate, comparându-i cu albinele care pot prospera doar în stupi. În opinia sa, oamenii sunt niște animale neobișnuite, deoarece nu sunt complet formați la naștere. Ei trebuie să fie modelați de mediu, iar cel mai bun ambient pentru transformarea lor în adulți deplin formați este cetatea. De fapt, scopul central al orașului este să ne transforme în oameni-model și, cel mai important, în cetățeni. Pentru Aristotel, orașele nu înseamnă, în mod esențial, parcuri și monumente, ci oameni și caracterele lor.

Oamenii creează orașe și orașele creează oameni – acestea sunt două fețe ale aceleiași monede. Orașele se dezvoltă și rezistă de-a lungul timpului, chiar și atunci când se confruntă cu calamități, pentru că noi suntem în mod natural înclinați spre participare,

* „Mașina se oprește”, traducere de M. Bodean și L. Huică, *Almanahul Anticipația*, 1984, pp. 102-114 (n.red.).

colaborare și competiție. Motivele traiului la oraș variază – muncă, divertisment, companie, cultură sau toate acestea. Dar dincolo de aceste rațiuni evidente se află înclinația profundă spre interacțiune socială. COVID-19 nu va scurtcircuita această rețea. De fapt, izolarea a avut, probabil, efectul opus, amintindu-le oamenilor de această noțiune simplă, dar profundă – prin natura noastră, suntem animale sociale.

Aristotel avea dreptate.

Lecția 7

Inegalitățile se vor accentua

Pandemia ar trebui să fie marele egalizator. Bolile infecțioase par adesea să nu țină cont de naționalitate, rasă, clasă și credință. Omenirea a apelat la artiști pentru a transmite această idee, din anii ciumei și până în vremea holerei. „Moartea este democratică”, remarca artistul mexican José Guadalupe Posada. „În cele din urmă, indiferent dacă ești alb, negru, bogat sau sărac, cu toții ajungem schelete.”¹ Inspirată de această idee morbidă, cea mai faimoasă creație a lui Posada, o gravură intitulată *La Catrina*, înfățișează scheletul unei femei elegante cu o pălărie mare cu pene, o figură macabră cu podoabe victoriene care a ajuns să fie asociată cu Ziua Morților din Mexic². El a creat prima oară această imagine în jurul anului 1910, când holera încă făcea ravagii. O altă lucrare a sa din același an se numește *Craniul holerei morbide*³. Dar, în ciuda tuturor impulsurilor sale egalizatoare, imaginea Catrinei spune foarte multe lucruri și despre inegalitate. Împopoțonând un schelet după moda aristocrației, Posada face din *La Catrina* o parodie menită să scoată în evidență discrepanțele de clasă și avere nu numai din interiorul Mexicului, ci și dintre Mexic și națiunile mult mai bogate din Europa Occidentală – dintre ceea ce numim țările în curs de dezvoltare și țările dezvoltate.

Se pare că inegalitatea ar putea să ne însoțească mereu, fiind împreună cu moartea și impozitele singurele lucruri certe din

lumea aceasta. Dar, în ultimii ani, am ajuns să considerăm că acest fenomen este deosebit de periculos. Savanții au dedicat rafturi de cărți acestui subiect – jurnaliștii au scris sute de articole despre el. Un sondaj Pew a stabilit că, în 31 din 39 de țări, o majoritate consideră că aceasta este „o problemă foarte mare”⁴. Așadar, poate vă va surprinde să aflați că printr-o serie de măsuri importante inegalitatea a scăzut. Inegalitatea globală, adică discrepanțele de venit dintre țările cele mai bogate și cele mai sărace din lume, se află în scădere de câteva decenii. Diferențele de venit dintre oamenii mai bogați și aceia mai săraci de pretutindeni – să spunem, dintre americani și malaezi – s-au redus de asemenea în aceeași perioadă⁵. Schimbarea înregistrată de ultimul parametru este semnificativă, deoarece ea se adâncise începând din 1820, când revoluția industrială a împins în mod hotărât Occidentul înaintea restului lumii. După al Doilea Război Mondial, câteva țări neoccidentale precum Singapore și Coreea de Sud s-au alăturat clubului națiunilor industrializate. Dar, în pofida acestor excepții, prăpastia dintre bogații și săracii lumii a continuat să se lărgască – până recent.

Ceea ce înțelegem adesea prin inegalitate de venit este prăpastia dintre bogați și săraci *dinăuntru* țărilor. Aici datele sunt mai amestecate. Acest tip de inegalitate s-a adâncit timp de câteva decenii, dar în ultima vreme a început să se stabilizeze. Între 1993 și 2008, din 91 de țări analizate de Banca Mondială, în 42 s-a înregistrat o adâncire a inegalității, pe când în 39 inegalitatea a scăzut⁶. Iar între 2008 și 2013, din exact aceleași țări au venit vești tot mai bune: pentru fiecare țară în care inegalitatea se adâncea, existau alte două în care ea scădea⁷. În America Latină, renumită pentru societățile sale ierarhice, în această perioadă, 12 din 16 țări analizate făceau dovada unei prosperități mai larg împărtășite⁸.

Cum trebuie măsurată inegalitatea este o chestiune intens dezbătută. Eu am optat pentru unitatea de măsură standard, așa-numitul coeficient Gini, care e folosit de decenii de Banca

Mondială, de FMI și de mulți specialiști. Este o unitate de măsură a inegalității relative. Așadar, dacă eu câștigam 100 de dolari și tu câștigai 1.000 de dolari, iar apoi veniturile noastre au crescut fiecare cu câte 10%, inegalitatea noastră relativă rămâne neschimbată. Dar, de vreme ce 10% din 1.000 de dolari înseamnă mult mai mult decât 10% din 100 de dolari, în termeni absoluți tu ai câștigat mai mult. Acest lucru este valabil și pentru țări. Dacă în America rata de creștere este de 3,5% pe an și în China de 5%, Statele Unite, care au o economie mai mare, vor constata că producția lor economică crește mai mult în termeni absoluți decât cea a Chinei, chiar dacă această din urmă țară reduce diferența în termeni relativi. Unii folosesc alte lentile, concentrându-se asupra câștigurilor primelor 10% sau 1% persoane cu venituri mari. Privită din acest unghi, discrepanța a crescut enorm, deoarece aceste grupuri s-au descurcat mult mai bine decât restul societății⁹. Cu alte cuvinte, există moduri legitime de a privi inegalitatea care arată că ea a crescut, dar, folosind unitatea de măsură istorică, tradițională, putem observa că, după o creștere lungă, neîntreruptă, inegalitatea *globală* a intrat recent în scădere.

Cele mai bogate și mai de succes țări din lume sunt o excepție de la această tendință: inegalitatea s-a adâncit semnificativ în multe dintre ele. Acest lucru este adevărat mai ales în cazul Statelor Unite, unde coeficientul Gini a urcat până la cel mai înalt nivel înregistrat din 1928, când crescuse după ani de capitalism necontrolat care a condus la Marea Criză și apoi la reformele din cadrul programelor economice „New Deal”¹⁰. În 2013, președintele Obama numea adâncirea continuă a inegalității din America „provocarea decisivă a timpurilor noastre”¹¹. Dar provocarea americană nu ar trebui să umbrească progresele înregistrate de o bună parte din restul lumii. Acordăm multă atenție crizelor, tragediilor, eșecurilor, însă ar trebui să recunoaștem și acest succes remarcabil.

Scăderea inegalității globale s-a datorat în parte progreselor economice susținute din China, India și alte țări în curs de dezvoltare, care au avut o creștere mult mai rapidă decât statele dezvoltate în ultimii 25 de ani, reducând decalajul și scoțând sute de milioane de oameni din sărăcie. Am văzut schimbarea în locuri din India pe care le-am vizitat regulat de când eram copil, în anii '60. Satele s-au transformat în orașe și orașele în metropole. Casele au devenit mai mari, cu structuri mai trainice și o baie sau două improvizate. A crescut numărul de mașini, biciclete și scutere, oferindu-le oamenilor mobilitatea de care au atâta nevoie. Toate acestea au generat numeroase probleme, de la aerul toxic și apa murdară la străzile și trenurile supraaglomerate. Dar în același timp au diminuat substanțial acel tip de sărăcie din cauza căruia au murit atâția copii de malnutriție. În septembrie 2000, ONU stabilea Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului. Unul dintre ele era reducerea la jumătate a numărului de oameni ce trăiesc în sărăcie extremă (care înseamnă să trăiești cu mai puțin de 1,25 de dolari pe zi) până în 2015. Obiectivul a fost atins cu cinci ani înainte de termenul stabilit¹². În toată lumea, acest număr a scăzut de la 1,9 miliarde în 1990 la 650 de milioane în 2018¹³. La unul dintre criteriile majore de evaluare, progresul a fost uriaș: rata mortalității la copiii mici a scăzut cu 59% în aceeași perioadă¹⁴.

Factorul major al inegalității

Pandemia ar putea să elimine multe dintre progresele făcute de țările în curs de dezvoltare în ultimii 25 de ani și să ne întoarcă într-o lume caracterizată de o inegalitate globală tot mai adâncă și mai răspândită. Inițial, lucrurile nu păreau să meargă în această direcție. Primul val al pandemiei a ocolit cea mai mare parte a țărilor în curs de dezvoltare. De fapt, harta focarelor ridica o întrebare: de ce au fost atât de puține infecții în țările mai sărace?

La sfârșitul lui aprilie 2020, în țările cu venituri mici și medii, în care trăiește 84% din populația lumii, decesele despre care se știe că au fost provocate de COVID-19 reprezentau doar 14% din totalul celor de la nivelul întregii lumi¹⁵. Rata scăzută a deceselor din țările în curs de dezvoltare poate fi atribuită parțial numărului foarte redus de teste și faptului că unele decese nu au fost puse pe seama bolii. Mai pot fi și alți factori. În țările bogate, boala s-a răspândit cu repeziciune în centrele de îngrijire foarte aglomerate, ceea ce explică procentul ridicat de decese; asemenea instituții sunt rare în țările în curs de dezvoltare. E posibil ca vremea călduroasă să fi contribuit la diminuarea răspândirii virusului, deși acest lucru a rămas nedovedit¹⁶. Unele somități medicale au speculat neoficial că este posibil ca oamenii din țările în curs de dezvoltare să aibă un sistem imunitar mai puternic, deoarece au fost expuși la mult mai multe boli de-a lungul vieții lor (deși există puține studii temeinice despre asta).

Unele dintre aceste explicații pot fi valide – la urma urmei, încă învățăm despre această boală. Însă țările în curs de dezvoltare par să fi fost ocolite de boală în primele luni în bună măsură deoarece aveau mai puține legături, turistice și comerciale, cu focarele inițiale. Virusul a călătorit din China în America și Europa, deoarece oamenii au călătorit cel mai mult pe aceste rute. (China trimite în afară cel mai mare număr de turiști și călători de pe planetă – aproape 170 de milioane în 2019¹⁷.) Însă în următoarea fază a pandemiei coronavirusul a avansat lent, dar constant pe cuprinsul Asiei de Sud și al Americii Latine și apoi al Africii. Densitatea populației din cartierele de locuințe și de la locurile de muncă și condițiile sanitare precare din aceste locuri sunt o combinație incendiară. În India, primul epicentru a fost Mumbaiul, unde un cartier sărac, Dharavi, găzduiește circa un milion de oameni și are o densitate a populației de aproape 30 de ori mai mare decât cea din New York City¹⁸. În cele mai mari orașe din Africa, Lagos, Nigeria, două treimi din populație

trăiește în mahalale înghesuite, iar mulți dintre locuitorii lor circulă cu autobuze aglomerate până la serviciu¹⁹. În țările cu venituri mici sunt puține spitale. În Bangladesh, există sub opt paturi de spital la fiecare 10.000 de locuitori, un sfert din capacitatea Statelor Unite și o optime din capacitatea Uniunii Europene²⁰. La începutul pandemiei, existau mai puțin de 2.000 de ventilatoare medicale în 41 de țări africane, în comparație cu 170.000 doar în Statele Unite²¹. *The New York Times* nota sec că Sudanul de Sud, cu o populație de 11 milioane de locuitori, are mai mulți vicepreședinți decât ventilatoare medicale²².

În multe țări în curs de dezvoltare, cei mai mulți oameni produc zilnic doar atât cât să se hrănească pe ei și familiile lor. Ca urmare, guvernele s-au confruntat cu o dilemă: dacă închiudeau economia, oamenii aveau să sufere de foame. Dacă o țineau deschisă, se răspândea virusul. Dat fiind că aceste guverne nu au banii necesari pentru a-i plăti pe oameni să stea acasă sau pentru a-i sprijini pe oamenii de afaceri afectați de criză, cea mai înțeleaptă politică, privind retrospectiv, a fost, probabil, să nu impună izolarea completă. India, de exemplu, în parte din cauza carantinei în masă, e pe cale să se confrunte cu o contracție economică de 5% în 2020²³, rivalizând cu cea mai slabă performanță din istoria sa²⁴. Cu toate acestea, până în iulie 2020, numărul persoanelor confirmate că au murit de COVID-19 în această țară a fost de circa 28.000, cu mult mai puțin decât cei 60.000 de copii care mor aici ca urmare a malnutriției în fiecare lună²⁵. Chiar presupunând, după cum pare plauzibil, că mortalitatea în urma acestei boli este foarte mult subestimată, această din urmă cifră înfrigorantă ne oferă o nouă perspectivă asupra COVID-19 în țările în curs de dezvoltare. Deși menită să salveze vieți, oprirea aproape tuturor activităților a dus la prăbușire economică. Acest lucru a generat imense dificultăți și, în mod ironic, a exacerbato multe probleme de sănătate, de la foamete până la depresie. A meritat? Sunt decizii dificile, dar nu poți să nu te gândești că în multe țări în curs de dezvoltare nu s-au luat

suficient în considerare calamitățile care ar urma unei carantine. Probabil de asta, atunci când numărul de cazuri a început să crească din nou după ridicarea carantinei, majoritatea țărilor în curs de dezvoltare nici măcar nu au luat în calcul reînstituirea lor.

După paralizie vine inevitabila criză a datoriilor. În Statele Unite, Europa, Japonia și China, daunele economice sunt imense, dar situația va fi ameliorată cu ajutorul cheltuielilor guvernamentale masive. Aceste țări – în primul rând America – pot să împrumute, relativ ușor, trilioane de dolari cu rate scăzute ale dobânzilor. Nu este și cazul țărilor sărace care sunt deja profund îndatorate. Vorba ceea, capitalul este laș și, în primele luni ale pandemiei, peste 100 de miliarde de dolari au fugit de pe piețe emergente²⁶. Pentru a-și ține economia pe linia de plutire, aceste țări vor trebui să facă împrumuturi în dolari la rate ridicate ale dobânzilor, pe care vor trebui să le returneze în moneda lor ce se depreciază rapid. Pe viitor, fără programe masive de ștergere a datoriilor, ele se vor confrunta cu perspectiva reală a hiperinflației sau a intrării în incapacitate de plată.

În ultimele câteva decenii, în condițiile în care comerțul global s-a accelerat, țările în curs de dezvoltare au avut o creștere mai rapidă decât țările dezvoltate, iar nivelurile de trai au crescut și ele în consecință. Chiar și după criza financiară globală, țările sărace și-au revenit mai rapid decât cele bogate²⁷. Mai puțin expuse la produse financiare complexe, ele au ieșit relativ bine din impasul economic. După pandemie, eforturile depuse decenii la rând au fost anulate în câteva luni. Diferite studii estimează că undeva între 70 de milioane și 430 de milioane de oameni vor fi împinși înapoi în sărăcie extremă în următorii câțiva ani²⁸. Cea mai importantă inegalitate – între oamenii cei mai bogați și oamenii cei mai săraci de pe planetă – se adâncește acum din nou, într-un ritm rapid.

Diferențele dintre țările sărace și cele bogate se vor accentua probabil pe măsură ce lumea se va împărți în două: locuri cu

sisteme de sănătate bune și locuri fără. Națiunile au început să-și deschidă granițele mai degrabă pentru persoane ce vin din țările în care coronavirusul se află sub control și să interzică intrarea în țările lor a celor ce vin din locurile în care infectarea este mai probabilă – ultima categorie include țările care nu au reușit să controleze virusul, precum Brazilia, Rusia și (din nefericire și absolut surprinzător) Statele Unite. Prim-ministrul Noii Zeelande, Jacinda Ardern, a avansat posibilitatea ca țara sa și Australia, care au administrat bine criza COVID-19, să creeze o „bulă transtasmaniană”²⁹ în care locuitorii din fiecare țară să poată călători liber în cealaltă. Dar, a adăugat ea, „nu vom avea frontiere deschise spre restul lumii multă vreme de acum încolo”³⁰. Unele națiuni insulare sărace din Pacific, extrem de dependente de aceste state în ce privește veniturile din turism, au reacționat făcând un lobby frenetic pentru a se alătura noii zone de deplasare³¹.

Dar, din nefericire pentru Tonga și Tuvalu, de acum înainte călătorii și oamenii de afaceri vor fi reticenți la ideea de a vizita locuri unde nu pot beneficia de o îngrijire medicală corespunzătoare, iar destinațiile exotice își vor pierde forța de atracție. Economiiile multor țări în curs de dezvoltare se vor confrunta cu dificultăți deosebite. De exemplu, Thailanda, Filipine și Mexicul obțin între 15% și 25% din produsul lor intern brut din turism³². Pentru țările mai mici precum Barbadosul și Bahamasul, proporția depășește 30%. Frica este un factor important al divizării – și frica de boală în special a divizat lumea în trecut. În secolul al XIX-lea, când ciuma bubonică dispăruse de mult din Europa, dar mai persista în unele părți ale Asiei, ea a întărit divizarea dintre lumea industrială și cea neindustrială, dintre coloniști și colonizați.

Cei mari devin și mai mari

Problema inegalității privește nu doar națiunile, ci și companiile. Retragera în zona de siguranță și securitate se va manifesta în lumea companiilor, unde cele mari vor deveni și mai mari. Iar aceasta nu este decât o accelerare a unei tendințe în curs. În ultimii câțiva ani, specialiștii au observat că, sector după sector, în Occident și nu numai, companiile mari au tot câștigat profituri și cote de piață, lăsându-și concurenții mai mici în urmă. Gândiți-vă la Amazon, Google, Walmart, CVS și Home Depot din America – sau Volkswagen, Carrefour și Siemens din Europa. În China, majoritatea celor mai mari companii sunt deținute de stat și astfel au avantaje implicite, dar și giganți din sectorul privat precum Alibaba și Tencent câștigă teren pe an ce trece.

De regulă inovația are un puternic efect nivelator, iar start-up-urile și antreprenorii găsesc noi căi de a rezolva problemele și de a crește productivitatea, în vreme ce companiile tradiționale urmează căile consacrate. Dar situația s-a schimbat. Un studiu al Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică arată că, între 2001 și 2013, în țările industrializate 5% dintre cele mai productive companii industriale și-au sporit productivitatea cu 33%³³. Primele 5% dintre companiile din domeniul serviciilor și-au sporit productivitatea cu 44%. Toți ceilalți producători au înregistrat o creștere de doar 7% a productivității, iar toate celelalte firme din domeniul serviciilor au avut o creștere de 5%. Alte cercetări arată că această tendință este tot mai accentuată în ultimele decenii³⁴. De ce? În economia actuală, mare înseamnă bun. O dimensiune mare le permite companiilor să profite de cele două tendințe economice dominante ale vremurilor noastre: globalizarea și revoluția informatică. Este mai ușor pentru Volkswagen și IKEA să pătrundă pe piața chineză și pe cea indoneziană decât pentru companiile mai mici. Băncile mari,

spre deosebire de cele regionale, pot găsi clienți noi pe tot cuprinsul globului.

Internetul a fost conceput pentru a fi egalizatorul suprem, oferind micilor start-up-uri acces la clienții de pretutindeni. Există un oarece sâmbure de adevăr în această idee. Dar adevărul este de fapt că, departe de a fi o platformă care a facilitat concurența, internetul, prin natura sa, încurajează crearea monopolurilor la o scară rareori observată în istorie. Iată un exemplu: internetul permite compararea rapidă a prețurilor, astfel încât clienții pot întotdeauna să cumpere un produs la cel mai mic preț posibil. Așadar, firmele mari, cu costuri fixe repartizate pe venituri vaste, sunt mai avantajate decât cele mici. Astăzi, principala companie dintr-un anumit sector deține de regulă circa 50% din cota de piață. Ba chiar, în ce privește comerțul electronic și rețelele de socializare, oamenii nu pot adesea să-și aducă rapid aminte cine este pe locul al doilea după, să zicem, Amazon sau Facebook. Căutând, mulți află de numele celui mai apropiat rival al lui Google, Bing, deoarece este proiectul favorit al altui gigant al tehnologiei, Microsoft. Dar cota de piață mondială deținută de Google se apropie de 90%, iar cea deținută de Bing este în jur de 5%³⁵. Peter Thiel, îndrăznețul antreprenor și investitor în tehnologie, recunoaște cu o sinceritate dezarmantă că „concurența este pentru fraieri”³⁶. În opinia sa, fiecare companie trebuie să țină seama spre crearea unui monopol. În lumea tehnologiei, câștigătorii au reușit să depășească orice standard istoric.

Noua forță ce remodelează tehnologia informației o reprezintă *big data* – care multiplică avantajele tehnologiei. Cele mai multe companii mari pot să investească enorm în tehnologie, creând adesea programe personalizate care valorifică informațiile pentru a face operațiunile și mai eficiente. Walmart este renumită pentru că folosește tehnologia pentru a menține eficiența rețelelor de aprovizionare, știind în timp real ce se vinde rapid și unde trebuie să facă o reprovizionare. Calculatoarele pot

acum să lucreze cu un număr aproape infinit de date, ceea ce conferă și mai multe avantaje companiilor de pe primele locuri. În 2018, JPMorgan Chase procesa zilnic 49 de milioane de tranzacții cu carduri de debit și de credit, însumând mai mult de un trilion de dolari³⁷. Asemenea date, analizate corespunzător, reprezintă o mină de aur, doar că, spre deosebire de aur, care este finit în ce privește cantitatea, minele de date cresc neconținut.

COVID-19 îi va face pe cei mai mari să fie și mai buni. În timpul pandemiei și al izolării, marile companii digitale au devenit vitale și le-a mers ca pe roate. Ele vor continua să prospere pe măsură ce oamenii se vor obișnui cu viața digitală. Dar avantajele mărimii merg dincolo de companiile de pe internet. Companiile mari tind să aibă linii de credit mai puternice și pot să facă față situațiilor dificile. Ele au mărci regionale sau globale și rețele mai largi de cerere și ofertă. Dacă unele economii își revin rapid, în vreme ce altele stagnează, marile companii pot să profite concentrându-se asupra zonelor de creștere într-un fel care este inaccesibil unei mici afaceri locale. Megacorporațiile au armate de lobbyști care intervin pentru a obține o parte cât mai mare din stimulentele și subvențiile de la bugetul de stat. Sprijinul oferit de Rezerva Federală și de principala lege privind pachetul de ajutoare pentru cei afectați de pandemie, Legea CARES 2020, a ajuns în mod disproporționat la afacerile mai mari și cu mai multe relații³⁸.

Cele care au fost dezavantajate de-a lungul istoriei sunt și mai vulnerabile acum. Un raport McKinsey a descoperit că micile afaceri deținute de minorități sunt cu precădere vulnerabile – micile firme deținute de hispanici și afro-americani aveau de două ori mai multe șanse să fie catalogate drept „amenințate” sau „afectate” înainte de COVID-19³⁹. Aceste firme erau concentrate cu deosebire în sectoare lovite puternic de pandemie, cum ar fi alimentația și comerțul cu amănuntul. (Deloc surprinzător, raportul a stabilit că minoritățile alcătuiau 37% din forța de muncă a Statelor Unite în februarie 2020, dar pe la

jumătatea lunii martie reprezentau 58% din șomerii de dată recentă.) Aceasta, desigur, este o altă modalitate în care pandemia va agrava diferențe deja existente, făcând apoi abordarea lor și mai dificilă.

În general, în vremuri caracterizate de dezordine și schimbare, oamenii vor prefera siguranța oferită de mărcile consacrate. Sunt ani buni de când bursa de valori favorizează cele mai mari firme, iar prețurile acțiunilor acestora cresc continuu. Măsurile luate de Rezerva Federală pentru a garanta o amplă serie de active – pentru a asigura economiei o „plasă de siguranță” după criza COVID-19 – au fost în primul rând în beneficiul jucătorilor consacrați, chiar și al acelor care au riscat enorm. Rezerva Federală le oferă investitorilor avantajele unei serii de investiții riscante, inclusiv obligațiuni cu risc ridicat, garantându-le în același timp că nu va exista practic niciun dezavantaj⁴⁰. Este, în mod fundamental, o remodelare a capitalismului – în care nu există sancțiuni pentru eșec, nici pericole de prăbușire și nici un mecanism real de evaluare a activelor⁴¹. Iar pentru că oamenii cei mai susceptibili de a deține și a comercializa acțiuni tind să fie și cei mai bogați, această politică slujește la adâncirea inegalității bogăției. Este un exemplu de manual a ceea ce economiștii numesc „Efectul Matei”, care își trage numele dintr-un verset al Evangheliei după Matei: „Căci tot celui ce are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel ce n-are și ce are i se va lua”. Acțiunea Rezervei Federale este, după cum se zice, socialism pentru bogați și capitalism pentru săraci. Și nu ar fi putut veni într-un moment mai nepotrivit din istoria americană.

* După cum spunea cândva în glumă Frank Borman, directorul executiv al companiei Eastern Airlines, „capitalismul fără faliment este asemenea creștinismului fără iad”. (Eastern Airlines a solicitat intrarea în faliment în 1989.)

Două Americi

Mulți specialiști au arătat că nivelurile ridicate ale inegalității contribuie la înrăutățirea situației economice și politice. Ele înseamnă o creștere economică mai mică⁴² – mai puțini oameni care pot cumpăra – și niveluri mai reduse ale încrederii reciproce și în instituțiile politice⁴³. Așa cum am văzut, potrivit estimărilor istorice, inegalitatea americană nu a fost niciodată mai profundă de la Marea Criză încoace – iar studiile guvernamentale susțin această idee pentru deceniile mai recente. Biroul de Recensământ al Statelor Unite culege informații despre inegalitate începând din 1967. Coeficientul Gini al Americii a crescut cu 22% de atunci⁴⁴. Dacă ne concentrăm asupra celor mai bogați 10% sau, mai rău, asupra celor mai bogați 1%, prăpastia s-a adâncit și mai mult. Aproape în orice regiune a lumii, partea din venitul național ce revine acestor grupuri a crescut – dar, dintre țările dezvoltate, nicăieri nu este mai mare această creștere decât în America⁴⁵. În 1970, primele 1% dintre persoanele care obțineau venituri adunau mai puțin de 10% din tot venitul național⁴⁶. În 2019, au depășit 20%. Dimpotrivă, ultimele 50% din persoanele care obțin venituri au văzut cum partea lor din venitul național o ia în direcția opusă, de la 22% în 1970 la 15% astăzi⁴⁷. Și, în cele din urmă, când calculăm inegalitatea în funcție de avere în loc de de venit, rezultatele sunt aproape inimaginabile. Cei mai bogați 10% dintre americani dețin aproape 70% din bogăția totală a țării – de la case și mașini la acțiuni și obligațiuni –, pe când cei 50% de la baza ierarhiei dețin doar 1,5% din active⁴⁸. În anii '80, viziunea impetuoasă a lui Reagan părea să promită că America va putea să-și croiască propria cale de rezolvare a problemei inegalității și sărăciei. În 2020, creșterea – cel puțin în țări dezvoltate precum Statele Unite – pare că va continua să rămână lentă, așa cum este de două decenii. Inegalitatea din

America se profilează mai amenințător ca oricând, cel mai amenințător din lumea occidentală, chiar și după ce luăm în calcul impozitele și prestațiile statului⁴⁹. Potrivit coeficientului Gini, America este mai aproape de Brazilia decât de o țară europeană precum Danemarca⁵⁰.

COVID-19 accentuează toate aceste decalaje. El va tăia America în două⁵¹. Din multe puncte de vedere, virusul a creat o imagine vie a inegalităților existente în America. Tăcută, nevăzută, boala circulă prin societate, neținând cont – în teorie – de averea sau rasa unei persoane. Dar uitați-vă la rezultate. Zonele sărace au rate mult mai ridicate de infectare decât cele bogate și rezultate mai proaste în ce privește tratamentul. În New York City, anumite cartiere sărace din Bronx, Queens și Brooklyn⁵² au înregistrat rate ale mortalității de patru-șase ori mai mari decât Upper East Side și Upper West Side, chiar dacă ultimele două sunt mult mai dens populate. Aceasta este o imagine a inegalității Americii, unde cei săraci au mai multe afecțiuni preexistente precum boli de inimă sau diabet, primesc îngrijire medicală de calitate inferioară și se tem să-și facă testul pentru COVID-19 deoarece costurile tratamentului ar putea să-i aducă la sapă de lemn. Dacă nu s-au infectat încă, au mai multe șanse să se infecteze deoarece trebuie să muncească – și nu de la distanță, în confortul casei lor.

Ca o tristă amintire a celei mai mari inechități a Americii, afro-americanii sunt de mai bine de două ori mai expuși la infectarea cu Covid decât albi⁵³. Mai mult decât atât, în toată țara, rata deceselor provocate de Covid în rândul afro-americanilor este de 2,3 ori mai mare decât în rândul albilor, iar în unele state de până la patru ori mai mare⁵⁴. (America nu este singura țară în această situație – și în Marea Britanie se înregistrează un număr disproporționat de mare al deceselor în rândul persoanelor de culoare⁵⁵.) Impactul emoțional și psihologic al acestui decalaj este cel mai șocant: o treime din afro-americani afirmă că ei cunosc personal pe cineva care a murit de COVID-19,

comparativ cu doar 9% dintre albi⁵⁶. Tristețea, disperarea și conștiința tot mai acută a impactului disproporționat al pandemiei asupra afro-americanilor au contribuit probabil la intensificarea activismului după moartea lui George Floyd.

Contribuția rasismului la inegalitate datează de secole, însă unele modificări structurale recente contribuie de asemenea la accentuarea ei. De exemplu, beneficiile financiare ale unei educații universitare au crescut constant în condițiile în care economiile lumii industriale devin mai digitale și mai orientate către servicii. America pur și simplu nu a găsit modalități de a-i împinge pe copiii inteligenți, dar săraci mai sus pe scara educației. Un studiu care a analizat admiterile la facultate din 1999 până în 2013 a ajuns la rezultate uluitoare – cei mai bogați 1% din cei care obțin venituri au de *77 de ori mai multe șanse* ca un copil al lor să meargă la o universitate din Ivy League sau la alte școli de elită, comparativ cu copiii mai săraci din familii ce se încadrează în categoria celor mai mici 20% din venituri⁵⁷. Între timp, așa cum au observat economistul Thomas Piketty și alții, veniturile din investiții cresc mai repede decât salariile. Și, așa cum am văzut, munca de rutină – la început cea manuală, acum din ce în ce mai mult cea de birou – poate fi făcută de cineva dintr-o țară cu salarii mici sau de calculator. Răspлата pe care o aducea cândva munca pur și simplu nu mai există în lumea postindustrială. Capitalul circulă liber pe toată planeta, recompensându-i pe cei mai eficienți antreprenori. Într-o măsură tot mai mare, tehnologia execută sarcini mai rapid, mai ieftin și mai bine decât oamenii – iar inteligența artificială nu va face decât să accelereze schimbările.

Dar aceste schimbări structurale nu sunt singurii factori care contribuie la adâncirea inegalității. Și politica statelor i-a sprijinit pe cei bogați. Codurile fiscale din multe țări occidentale favorizează mai mult capitalul decât munca în nenumărate feluri. Cu numeroase piedici precum legile privind „dreptul la muncă” din multe state americane, sindicatele își pierd din ce în ce mai

mult din influență. Împrumuturile pentru taxe universitare și proprietatea asupra locuințelor sunt subvenționate, în vreme ce absolvenții de liceu și chiriașii se descurcă greu. Într-o lume în care alegerile costă bani, cei bogați pot cumpăra influență politică, schimbând regulile, regulamentele și taxele din țara lor. Și nicăieri nu este mai evident acest lucru decât în Statele Unite, unde, confruntat cu cele mai ridicate niveluri ale inegalității din lumea industrializată, Congresul a aprobat reduceri de impozite însumând trilioane de dolari în 2001, 2003 și 2017, de care au beneficiat în mod disproporționat cei mai bogați 10% dintre americani. Donald Trump, ales în parte pentru imaginea sa de populist economic care critica Wall Street-ul, a continuat să implementeze aceste politici regresive. Politologii Jacob Hacker și Paul Pierson numesc această ideologie cu două fețe „populism plutocratic”⁵⁸.

Trebuie să existe o cale mai bună. Cu presiuni structurale care accentuează tot mai mult inegalitatea, trebuie să fim mai ambițioși și mai creativi în abordarea ei. Avem nevoie, de exemplu, de politici de calificare și recalificare a angajaților la o scară asemănătoare cu aceea a legii cunoscute sub numele de G.I. Bill, care a asigurat educația a milioane de veterani după al Doilea Război Mondial. Alte măsuri mai ample precum Creditul fiscal pe venitul realizat, la care m-am referit mai sus, ar trebui extinse mai mult. Acestea sunt idei costisitoare – însă costurile inactivității ar putea fi mai mari. Lecția oferită de istorie este clară: acolo unde inegalitățile crescânde nu sunt atenuate cu ajutorul reformelor, revoluția pândește la orizont.

Banii și moralitatea

Într-o societate democratică, vrem să fim cu toții egali în ce privește aspectele importante ale vieții. Iar acest lucru se observă tot mai rar într-o lume monetizată. Majoritatea țărilor au îmbrățișat

economia de piață, care, evident, asigură eficiența economică. Dar, așa cum explica Michael Sandel, un filozof de la Harvard, în cartea sa din 2012, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, am trecut de la acceptarea unei economii de piață la crearea unei societăți de piață, în care totul este văzut prin prisma prețului. Toate bunurile și serviciile care altădată erau de neconceput ca mărfuri astăzi pot fi cumpărate dacă ai bani. Vrei numărul de telefon mobil al doctorului tău? Unii doctori ți-l vor da în schimbul a 1.500 de dolari pe an. Vrei o cameră de cămin mai drăguță pentru copilul tău, cu acces la o cantină elegantă? Nimic mai simplu, pentru câteva mii de dolari. Există închisori unde deținuții pot să obțină o celulă mai confortabilă la prețul de 90 de dolari pe noapte. Ești lobbyist și vrei să stea altcineva la coadă în locul tău pentru a obține un loc la audierile din Congres? Este ieftin, doar 20 de dolari pe oră. Chiar și cel mai sacru bun al unei țări, cetățenia, este de vânzare în unele locuri. Pașapoartele din anumite insule caraibiene ajung la 100.000 de dolari⁵⁹, în vreme ce permisul de rezidență permanentă în Statele Unite te va costa între 900.000 și 1,8 milioane de dolari⁶⁰, iar viza de investitor nivel 1 pentru Marea Britanie ajunge la 2,5 milioane de dolari⁶¹. Cipru, Malta, Bulgaria – toate membre ale Uniunii Europene cu puține restricții de călătorie în interiorul blocului – vând și ele cetățenia⁶².

Când totul poate fi cumpărat, fiecare aspect al vieții devine inegal. Să luăm un exemplu simplu. Să asiiți pe stadion la meciuri și întreceri sportive era unul dintre marile evenimente comunitare. Nu va mai fi astfel. În trecut, se construiau stadioane cu locuri care erau toate la fel, singura diferență fiind poziționarea lor. Astăzi ele reflectă societatea noastră stratificată, cu ierarhii elaborate de la locurile ieftine pentru mase și unele mai bune pentru clasa de mijloc la lojele cu aer condiționat, bar și mâncare gourmet pentru cei mai bogați 1%. Un eveniment care ne aducea cândva împreună ne reamintește acum cât de mult ne distanțăm unii de alții. Că putem cumpăra cu bani o casă mai

bună, o mașină mai luxoasă sau chiar un iaht e una. Dar, dacă sunt de vânzare lucruri precum cetățenia, accesul special la spațiile publice, tratamentul preferențial în facultate și favoruri din partea politicienilor, piața devine o forță ce corupe și corodează.

Probabil cel mai viu exemplu al modului în care inegalitatea afectează societățile ca urmare a pandemiei de COVID-19 poate fi observat studiind locurile unde această boală a fost controlată cel mai eficient. Aproape toate au un nivel ridicat de încredere, atât între oameni, cât și între aceștia și instituțiile mai mari⁶³. Sondaje care întreabă dacă „majoritatea oamenilor sunt de încredere” arată că societățile în care un procent semnificativ răspund afirmativ – Europa de Nord și Asia de Est în general – au fost capabile să abordeze corespunzător pandemia⁶⁴. Și, cu toate că există multe motive care stau la baza nivelurilor ridicate de încredere, în mod cert nivelul scăzut al inegalității este unul dintre ele. Am văzut că țările cu un nivel scăzut de inegalitate, precum Danemarca, au mai mult „capital social”, iar încrederea este un ingredient-cheie al acestuia⁶⁵. Tot astfel, America, unde inegalitatea s-a adâncit din ce în ce mai mult în ultimele cinci decenii, înregistrează un declin evident al nivelului de încredere. Afro-americanii simt, pe bună dreptate, că trăiesc într-o lume separată și inegală, una care este supusă unor legi, standarde și atitudini diferite față de lumea americanilor albi. Americanii săraci simt, de asemenea, că sistemul este făcut să fie împotriva lor. Dacă oamenii simt că au un țel comun cu concetățenii lor, vor avea mai multă încredere în ei. Dar, dacă ducem o viață ce seamănă din ce în ce mai mult cu o lume separată, despărțită de celelalte lumi prin pereți fizici și invizibili, ne vom gândi că avem tot mai puține lucruri de împărtășit. Atunci nu mai există un bine comun.

Cea mai stridentă inegalitate pe care o creează boala infecțioasă este cea dintre omul sănătos și cel bolnav, ceea ce scriitoarea Susan Sontag numea granița dintre „regatul sănătoșilor” și

„regatul bolnavilor”⁶⁶. Atât de mare este prăpastia, încât ne-am putea schimba complet perspectiva asupra lumii odată ce o traversăm, așa cum s-a întâmplat cu Franklin Roosevelt când s-a îmbolnăvit de poliomielită. Cu toate că boala poate să șteargă uneori inegalitățile, de cele mai multe ori le exacerbează. Dacă ne vom mai confrunta cu o pandemie, așa cum se întrevede, trebuie să depunem eforturi pentru ca toți oamenii să rămână sănătoși și în siguranță, indiferent dacă sunt bogați sau săraci. Asta ar trebui să fie o formă esențială a egalității pentru care luptăm. Poate că noul coronavirus ne va forța să trăim potrivit unui principiu foarte vechi, pe care îl regăsim în atâtea texte sacre și lucrări de filozofie și care a fost afirmat cu tărie în revoluțiile franceză și americană. Poate că inegalitatea este inevitabilă. Dar, în cel mai fundamental și mai moral sens, toți oamenii sunt egali.

Lecția 8

Globalizarea nu dispare

Liliana Del Carmen Ruiz a murit de COVID-19 pe 31 martie 2020, la primele ore ale dimineții¹. Era un medic pediatru din nord-vestul Argentinei, în vârstă de 52 de ani, cu comorbidități care au făcut-o probabil mai vulnerabilă. Nu călătorise în străinătate și, înainte ca analizele să confirme că are noul coronavirus, s-a crezut că suferă de febră dengue. Fiica unui brutar și a unei menajere, ea supraviețuise cancerului, absolvise o facultate de medicină din Córdoba și se întorsese în provincia ei natală, La Rioja. Ruiz a fost primul caz cunoscut de COVID-19 din orașul ei și prima persoană care a murit din această cauză.

În timpul pandemiei au fost sute de mii de decese tragice în întreaga lume, dar am ales să-l pun în evidență pe acesta dintr-un motiv simplu. În provincia La Rioja, nu departe de locul unde a murit Ruiz, se află antipodul (punctul de pe suprafața Pământului diametral opus) locului în care a apărut prima dată virusul, doar cu câteva luni înainte – Wuhan, China². Un colț izolat al Argentinei, fără ieșire la mare, a fost afectat de ceva care s-a întâmplat într-o piață de animale sălbatice aflată la 20.000 de kilometri depărtare. Toți suntem conectați unii cu alții și niciunul nu deține controlul.

Există o trăsătură paradoxală a pandemiilor: deși au ajuns să poarte numele anumitor locuri, în mod categoric ele *nu* cunosc granițe. Acest lucru este valabil de secole, de pe vremea caravelor de pe Drumul Mătăsii și a navelor comerciale din

lumea medievală, și în special în ultimii 150 de ani, de când au apărut trenurile și vapoarele cu aburi. Au fost „gripa rusească” din 1889-1890, „gripa spaniolă” din 1918-1919, „gripa asiatică” din 1957-1958, „gripa din Hong Kong” din 1968-1969, „sindromul respirator din Orientul Mijlociu” (MERS) din 2012, iar acum „virusul din Wuhan” din 2019-2020. Scoțând la iveală o obsesie pentru etichete străine, aceste denumiri – chiar și atunci când sunt incorecte în ce privește originea virusului – trădează aria de extindere mult mai mare a bolilor. Nevoia de a considera că un agent patogen vine din străinătate este puternică, dar, desigur, aceste boli au fost cunoscute rareori după porecele lor în locurile de la care și-au primit numele. În Spania, „gripa spaniolă” a fost doar gripă.

De asemenea, de peste un secol, oamenii sunt preocupați de legătura dintre boală și acea aplatizare a Pământului pe care acum o numim globalizare. Urmărind cum se răspândea gripa în Europa continentală și apoi în Marea Britanie, jurnalista Florence Fenwick Miller scria într-un ziar londonez în 1890: „Microbul îndrăzneț a umblat cu iuțeală... Trebuie să plătim prețul pentru avantajele noastre, iar trenurile care ne poartă pe noi și scrisorile noastre așa de iute slujește, se pare, și la transmiterea rapidă a microbilor distrugători ai bolii”³. În timp ce pandemia făcea ravagii în Europa, Winston Churchill, un adolescent de 15 ani la vremea aceea, impresionat, a compus un poem pentru ziarul liceului său în care descria marșul neobosit al bolii din Asia spre vest: „S-a cățărat până în vârful munților Ural/ Și niciun obstacol sau vreo barieră nu au putut/ Să o întoarcă din drum;/ Venea încet și sigur,/ Anunțată de faima ei teribilă,/ Care creștea de la zi la zi”⁴.

Astăzi, preocupările legate de boală și globalizare au generat rapid teoria că pandemia va demantela această lume interconectată – că, așa cum anticipa sumbru un editorialist, COVID-19 este „ultimul cui în coșciugul globalizării”⁵. Dar oare așa să fie? Decenii la rând oamenii au protestat împotriva globalizării și i-au anunțat dispariția. S-au scris cărți care o critică fățiș. O serie de mișcări politice și-au întemeiat mesajul în bună măsură pe ideea că vor inversa acest curent chipurile îngrozitor. Dar a

făcut cineva asta? *Poate* cineva să facă asta? În primele săptămâni ale pandemiei, autorul Zachary Karabell scria că, odată ce vom examina mai atent datele, „vom găsi probabil o nouă confirmare a ceea ce știm deja despre globalizare: că este ușor de detestat, convenabil de luat în vizor și imposibil de oprit”⁶.

Actualul argument antiglobalizare este că suntem cu toții prea interconectați, viețile și economiile noastre fiind atât de încâlcite, încât am pierdut controlul asupra propriului destin. Un element aparte al acestei preocupări este că, în cazul unei urgențe precum COVID-19, lanțurile de aprovizionare globale ne fac vulnerabili la o penurie critică de produse medicale. Noua abordare generală este că unele lucruri ar trebui fabricate local. Nu este prima oară când vedem manifestându-se o anxietate reînnoită generată de pierderea controlului ce însoțește o economie globală deconcertantă⁷. La sfârșitul anilor '60, Harold Wilson, ca prim-ministru al Marii Britanii, s-a confruntat cu presiuni din partea piețelor internaționale și a declarat că se va opune „gnomilor de la Zürich”⁸. În anii '90, am asistat la crize economice din Mexic și Asia de Est până în Rusia și în timpul fiecăreia dintre acestea oamenii susțineau că țările lor erau sărăcite deoarece niște bancheri lacomi din locuri precum New York și Londra pariau împotriva lor. Când piețele te îngroapă în bani, consideri că ți se cuvin, dar, când ele își retrag aceste binecuvântări, începi să strigi că jocul a fost măsluit⁹.

În 1999, când comerțul era în expansiune rapidă și internetul duduia, a început să se manifeste alt tip de recul – de data asta sub forma unei reacții puternic ostile din partea populației. În acel an, un fermier pe nume José Bové a organizat un grup de activiști care a distrus o franciză McDonald's ce se construia în orașelul francez Millau – pentru Bové, arcurile aurii întruchipau capitalismul omogen, în stil american, care se răspândește pe tot globul. În decembrie 1999, zeci de mii de demonstranți furioși și-au făcut apariția la o întâlnire a Organizației Mondiale a Comerțului din Seattle. Atacurile din 11 septembrie 2001 au fost și ele, într-un sens, o formă de protest violent împotriva

unei lumi deschise. Dar aceste crize nu au reușit să încetinească marșul neîntrerupt al comerțului global. Ca reacție la 11 septembrie, țările au creat o serie de mecanisme de control și bariere pentru călătorii și imigrație, dar, după un mic pas înapoi, oamenii au început din nou să călătorească în număr tot mai mare. Din 2001 până în 2008, numărul călătoriilor cu avionul a crescut de mai mult de două ori, de la 1,7 miliarde de pasageri anual la 4,2 miliarde¹⁰.

Criza financiară din 2008 a reprezentat o lovitură mult mai puternică. Șocurile înregistrate de piața americană și de cea europeană s-au resimțit în întreaga lume, circulația capitalului, mărfurilor și serviciilor scăzând brusc cu 9% sau chiar mai mult¹¹. După ce economiile s-au redresat, aceste fluxuri au crescut foarte lent¹². Comerțul¹³, fluxurile de capital¹⁴ și investițiile străine directe nu au mai atins niciodată nivelurile lor din 2008¹⁵. Oamenii au început să pună criza pe seama unei economii globale prea complexe și conectate, care avantaja capitalul în detrimentul forței de muncă – îi avantaja pe bancheri și investitori în detrimentul muncitorilor obișnuiți¹⁶. Apoi a venit momentul redresării, alimentat de cele mai scăzute rate ale dobânzilor din istorie și de alte politici monetare active, care au dus la creșterea valorii acțiunilor și a altor active financiare, adâncind decalajul dintre capital și forța de muncă. O serie de politicieni populiști, care au protestat împotriva „globalismului”, au fost aleși în țări importante, printre care s-au numărat Statele Unite și Marea Britanie. Oamenii au început să vorbească despre „deglobalizare”¹⁷. Iar apoi a venit pandemia.

Dorința de independență

COVID-19 și izolarea care a urmat au făcut ca indicatorii economici să scadă mai dramatic ca oricând. În aprilie 2020, spre deosebire de anul anterior, traficul aerian global a scăzut cu 94%¹⁸, înmatriculările de automobile noi în Uniunea Europeană

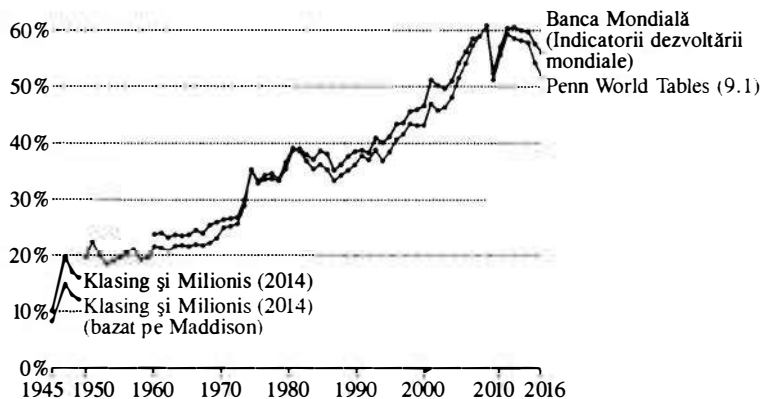
cu 76%¹⁹, iar Statele Unite aveau cu 20 de milioane mai puține locuri de muncă. În mai, rata șomajului din Statele Unite a urcat până la 14,7% – cifrele efectiv nu mai încăpeau în grafice²⁰. Odată cu aceste șocuri economice a venit impunerea unor controale și restricții de călătorie, chiar și între țări renumite pentru deschiderea pe care o manifestau unele față de altele. Zona Schengen a Europei, în interiorul căreia cetățenii Uniunii Europene circulă în mod normal fără nicio viză sau restricție, a interzis accesul aproape tuturor vizitatorilor străini și, pentru o vreme, a eliminat chiar și libertatea de circulație pe plan intern.

În plus, oamenii au început să se îngrijoreze din cauză că depindeau de producătorii străini pentru produse medicale esențiale. Una din trei pastile luate de americani, de exemplu, e un medicament generic produs în India, care, la rândul său, obține două treimi din ingredientele farmaceutice din China²¹. În toiul pandemiei, la jumătatea lui martie 2020, arterele comerțului mondial s-au îngustat și s-au blocat. Cu mult mai puține zboruri, costul transportului transoceanic pe livra de marfă s-a triplat²². În încercarea de a rezolva situația, multe guverne – de la UE la Japonia și India – și-au anunțat intenția de a sprijini producția locală sau cel puțin de a întări sistemul lanțurilor de aprovizionare globală²³. Chiar și unii care până atunci fuseseră globaliști convinși au început să vorbească de „relocare”. Într-un discurs în fața națiunii, președintele Franței Emmanuel Macron a deplâns „dependența de alte continente” a țării sale și a anunțat că noul său obiectiv postpandemic va fi să asigure „independența Franței” din punctul de vedere al tehnologiei și industriei²⁴. La câteva săptămâni, internaționalistul de o viață Joe Biden a lansat un plan „Buy American” în valoare de 400 de miliarde de dolari²⁵. Pare să se înfiripe o constelație de forțe pentru a inversa libera circulație a mărfurilor, serviciilor, banilor și persoanelor care a transformat lumea în ultimele patru decenii.

Va funcționa? Să analizăm câțiva indicatori, care ne vor spune cum arăta situația înainte de pandemie. (Cifre mai recente nu sunt încă disponibile.) Un indicator obișnuit al globalizării este

exportul ca procent din economia globală. Acesta a scăzut brusc după 2008 și, cu toate că și-a mai revenit cumva, a ajuns la 30,1% în 2018, imediat sub nivelul maxim de 30,8% înregistrat în 2008²⁶. Dar unde se situa acest indicator cu 20 de ani în urmă, în 2000? La 26%. Acum 30 de ani? La 19%. Sau să ne uităm la investițiile străine directe. În 2016, valoarea acestora se ridica la 2,7 trilioane de dolari²⁷. Această cifră a crescut spectaculos față de anul 2000, când era de 1,6 trilioane de dolari. În 1990, era de 240 de miliarde. Transporturile aeriene și serviciile turistice conexe au contribuit în 1998 cu 1,4 trilioane de dolari la PIB-ul global, cifră care aproape că se dublase în 2016²⁸. Cu alte cuvinte, după aproape toți indicatorii de după 1990, globalizarea a galopat înainte, iar în ultimii câțiva ani a făcut un pas sau doi înapoi. Aceasta nu este deglobalizare – este o pauză.

ȘAPTE DECENII DE GLOBALIZARE

„Indicele deschiderii comerțului” ia în calcul toate importurile și exporturile ca parte a economiei mondiale totale, exprimate pe axa y ca procent din PIB

În general, economia globală rămâne profund interconectată. Cel mai general criteriu, „indicele deschiderii comerțului”, care

ia în calcul toate importurile și exporturile ca procent din economia mondială totală, a scăzut la 54% în 2016 de la 61% în 2007²⁹. Dar, dacă ne uităm la harta istorică, vom vedea că din 1945, când indicele deschiderii comerțului era de circa 10%, se observă o traiectorie ascendentă aproape neîntreruptă a globalizării. Regresul înregistrat din 2008 este real, dar mic, o mică deviere de la tendința pe termen lung.

Efectul pe termen scurt al pandemiei și al carantinelor a fost, desigur, reducerea întregii activități economice, interne și internaționale. Acest regres se va transforma probabil într-o fază a deglobalizării reală, dar modestă. Însă indicatorii economici s-ar putea îmbunătăți la fel de repede pe cât s-au deteriorat, mai ales după ce va apărea un tratament sau un vaccin pentru COVID-19. Efectele pe termen mai lung sunt neclare, dar retorica melodramatică a deglobalizării mai are până să se transforme într-o politică la fel de extremă. Aproape nicio țară nu a aplicat noi taxe vamale semnificative ca reacție la virus și nici măcar nu există planuri în acest sens. Ridicarea unor bariere nu s-ar justifica, deoarece majoritatea țărilor vor căuta cele mai puternice modalități de a stimula creșterea economică, iar plasarea unor obstacole în calea comerțului este un mijloc sigur de a împiedica redresarea.

Administrația Trump a încercat să se opună lungii tradiții americane a promovării liberului schimb, cu costuri mari pentru contribuabilii americani – circa 1.300 de dolari pe gospodărie – și cu beneficii minime³⁰. Dar restul lumii merge hotărât înainte. Ultimii câțiva ani au însemnat parteneriatul transpacific revizuit (minus America), acordul UE-Canada, acordul UE-Japonia și zona continentală de liber schimb din Africa. Ce-i drept, începând din 2008, unele țări au instituit sute de mici măsuri protecționiste sau taxe vamale noi. Dar efectul lor net este modest. Rata tarifară medie în lumea industrializată, în anii '60, înainte de o rundă de liberalizare ce a atins punctul

culminant în 1967, a ajuns la 15%³¹. În 2017, media globală – chiar incluzând țările în curs de dezvoltare care sunt în mod tradițional sceptice față de comerț – a fost sub 3%³². Poate va crește la 4%. Și din nou pași mari înainte și un pas sau doi mici înapoi.

În timp ce se confruntau cu pandemia de COVID-19, mai multe țări, printre care Statele Unite, India și Franța, au vorbit deschis despre pericolele dependenței de furnizorii străini pentru produse medicale vitale³³. Dar cel puțin în Occident multe dintre produsele greu de găsit nu erau mașinării complicate sau medicamente; erau echipamente simple precum măști de protecție și tampoane nazofaringiene, care sunt produse de regulă de țările cu venituri reduse. Revenirea la producția de masă a unor bunuri de consum de bază precum acestea ar fi enorm de scumpă. Iar următoarea urgență ar putea fi o catastrofă climatică, necesitând o aprovizionare de urgență complet diferită. Chiar și următoarea pandemie ar putea să fie cu totul altceva decât un virus respirator și să aibă nevoie de propriul set de echipamente vitale. Oare guvernul ar trebui să anticipeze fiecare scenariu imaginabil și să subvenționeze zeci de industrii pentru a evita toate penuriile posibile din timpul următorului șoc? Asta ar schimba cu adevărat fața capitalismului.

Problema aprovizionării ar fi putut fi rezolvată mult mai simplu dacă guvernele ar fi cumpărat pur și simplu cantități mari de diverse produse medicale și le-ar fi depozitat, înlocuindu-le periodic pe cele care expirau. Deficitele sunt de regulă pe termen scurt, chiar în momentul când lovește criza – după care sectorul privat își intensifică activitatea pentru a acoperi cererea. Exact asta s-a întâmplat în timpul pandemiei de COVID-19. Timp de câteva luni, măștile s-au epuizat îngrozitor de rapid, obligând multe guverne să interzică exporturile de echipamente de protecție³⁴. India a procedat astfel, iar în următoarele luni, producătorii indieni și-au mărit capacitatea de producție la măștile N95 de 57 de ori față de nivelul de dinainte de pandemie³⁵. Prin

ie, multe țări se confruntau cu o ofertă excedentară masivă. În China, prețurile cu ridicata la măști au scăzut cu 90%³⁶.

În locul relocării producției în interiorul țării, obiectivul ar trebui să fie crearea unui soi de rezervă strategică medicală asemănătoare cu rezerva strategică de petrol. Statele Unite au un astfel de stoc, dar este limitat și adesea neglijat. El nu a mai fost niciodată completat corespunzător cu materiale medicale după epidemia de H1N1 din 2009³⁷. Multe dintre țările care au reușit să controleze epidemia de COVID-19 creaseră de fapt rezerve mari de echipamente esențiale, lecție pe care au învățat-o în timpul epidemiilor de SARS și MERS. Nu ar fi deloc dificil ca țările să reflecteze la potențialele dezastre, să analizeze ce bunuri și echipamente ar fi esențiale și să creeze rezerve. Și companiile ar trebui să se gândească cum să rămână puternice în timpul unor asemenea situații de urgență, menținându-și, poate, stocuri de rezervă proprii de materiale. Toate acestea ar fi mult mai ieftine decât menținerea pe linia de plutire a unor întregi industrii pentru vecie, în caz că, o dată la zece ani, produsele de care avem nevoie ar putea fi greu de găsit timp de câteva luni.

Pentru multe țări, indiferent cum ar prezenta acest lucru, teama nu este atât un disconfort general în ce privește dependența de alte țări, cât mai degrabă o teamă de dependența față de China. O asemenea îngrijorare, ce este anterioară pandemiei, e legitimă dacă ne gândim la faptul că această țară acoperă 70-80% din producția globală la unele bunuri de consum³⁸. De fapt, administrația Trump profită de COVID-19 pentru a înainta într-o direcție pe care o preferă de mult: decuplarea de China. Unele guverne europene fac același lucru. Aceste eforturi nu sunt motivate doar de dorința de a diversifica lanțurile de aprovizionare, ci și de teama că China se folosește de faptul că este puternică pe piață în scopuri geopolitice. Dar cea mai ușoară cale de a diversifica lanțurile de aprovizionare fără a apela la furnizorii chinezi este să muți fabricile în locuri în care companiile pot

să mențină în continuare costuri de producție scăzute fără a-și face griji în privința politicilor de mare putere, cum ar fi Vietnamul sau Bangladeshul. Această tranziție urma deja să aibă loc, deoarece China devine o țară cu venituri medii, iar costurile ei cu forța de muncă cresc. De fapt, cel mai mare beneficiar pe termen lung al acestei îngrijorări legate de Covid ar putea foarte bine să fie Mexicul, deoarece unele firme americane își mută instalațiile de producție din China mai aproape de casă, profitând în continuare de forța de muncă ieftină. Oricare ar fi meritul acestor mutări – și unele sunt justificate –, ele nu anunță sfârșitul globalizării, ci reprezintă doar o reorganizare în interiorul lumii comerțului și a investițiilor transfrontaliere.

Unele fabrici se vor întoarce acasă. Anumite guverne, din Japonia până în Uniunea Europeană, au creat stimulente pentru ca firmele să repatrieze producția³⁹. Administrația Trump și-a încurajat cele mai mari companii să producă mai mult în Statele Unite, în parte oferindu-le scutiri de taxe exportatorilor americani⁴⁰. Însă chiar și cu asemenea stimulente reconstruirea producției interne va fi un proces lent. Aceste eforturi se lovesc de una dintre cele mai puternice forțe de pe planetă: avantajul comparativ. Globalizarea a înflorit datorită unui fapt economic simplu, și anume că este mai ușor pentru diferitele țări să se specializeze în anumite domenii. Țările avansate nu sunt potrivite pentru a produce bunuri de consum de bază, iar acesta este motivul pentru care proporția angajaților ce lucrează în producție a înregistrat un declin accentuat începând din anii '50 și '60⁴¹. Blugii de la Levi's costă în jur de 130 de dolari, în vreme ce versiunea *Made in the USA* a acelorași pantaloni costă aproximativ 350 de dolari⁴².

În ciuda promisiunilor făcute de Donald Trump muncitorilor americani și a impunerii de către acesta a celor mai extinse taxe de la scandaloasa Lege Smoot-Hawley din 1930⁴³, procentul locurilor de muncă din producție a rămas neschimbat în timpul mandatului său, la mai puțin de jumătate din cât era în 1980⁴⁴.

După toate probabilitățile, această stagnare va continua. În timpul pandemiei, Brooks Brothers a anunțat că își va închide cele trei fabrici din America. Directorul executiv a explicat că acestea nu fuseseră niciodată viabile din punct de vedere financiar – ele au făcut parte din efortul de marketing al mărcii *Made in America* –, dar în contextul crizei economice compania nu își mai permitea să meargă cu ele în pierdere⁴⁵. (De fapt, compania a cerut curând după aceea intrarea în faliment, iar acum își caută un nou proprietar.)

Apple s-a confruntat cu o dilemă asemănătoare. În 2012, directorul general al companiei, Tim Cook, anunța cu mândrie la televizor, la o oră de maximă audiență, că noul său calculator va fi fabricat în Statele Unite⁴⁶. Avea să fie primul produs Apple după mulți ani purtând inscripția „Asamblat în SUA”. Dar planul de a face Macuri în Austin, Texas, s-a dovedit a fi mult mai dificil de pus în practică decât își imaginaseră cei de la Apple, iar vânzarea calculatorului a fost întârziată cu câteva luni. Principalul obstacol s-a dovedit în final a fi ceva foarte mic, un șurub pe care fabricanții americani nu puteau să-l producă în cantități suficiente, astfel că Apple a trebuit să-l comande din China⁴⁷. Problema mult mai complexă este că China s-a specializat în fabricarea unor produse tehnice precum calculatoarele, iar Statele Unite nu. După cum afirma Cook în 2017, „în SUA, dacă ai organiza o întâlnire a inginerilor mecanici, nu sunt sigur că ai putea umple o încăpere. În China, ai putea să umpli mai multe terenuri de fotbal”⁴⁸. Acum, prinsă la mijloc între războiul comercial SUA-China și pandemie, Apple se gândește din nou să-și mute din China o parte din producție – în Vietnam și India⁴⁹.

Toată această discuție s-a concentrat asupra bunurilor materiale, o parte importantă a multor economii avansate, cu siguranță, dar care se află în declin. Majoritatea economiilor moderne au mai multe locuri de muncă în domeniul serviciilor decât în fabricarea produselor fizice. În Statele Unite, 70% din PIB este produs de sectorul serviciilor⁵⁰. Patru din cinci locuri de muncă

ale americanilor sunt în domeniul serviciilor⁵¹. Auzim cuvinte de laudă la adresa germanilor pentru priceperea extraordinară de care dau dovadă în fabricarea unor lucruri, dar realitatea este că până și în Germania cifrele sunt asemănătoare: circa 70% din producția sa economică⁵² și din locurile de muncă sunt în domeniul serviciilor⁵³. În Franța, producția acoperă mai puțin de 10% din PIB⁵⁴. Economii avansate sunt astăzi, aproape prin definiție, economii bazate pe servicii. (În mod ironic, am continuat să numim cele mai avansate economii ale lumii „țări industrializate”, când, în realitate, toate sunt *postindustriale*.) Serviciile sunt greu de exportat deoarece multe dintre ele, precum ospitalitatea, sunt în mod inerent locale, iar altele, cum ar fi avocatura și contabilitatea, sunt reglementate într-o manieră ce favorizează firmele locale. În multe locuri, serviciul care se dezvoltă cel mai rapid e asistența medicală, care este locală și puternic reglementată. Cu toate acestea, există servicii, de la cele bancare până la consultanță, care și-au găsit modalități de a se dezvolta și a se globaliza.

Dar cea mai mare schimbare ce s-a petrecut în economia globală în ultimii ani a fost apariția economiei digitale, care este prin natura sa globală. Streamingul video, e-mailul și partajarea fișierelor sunt tot mai folosite. În condițiile în care software-ul continuă să „înghită” hardware-ul, vom ajunge, probabil, să facem cu greu distincție între un produs fizic și unul digital. Cum ați descrie o radiografie care este făcută în New York, dar analizată de o combinație de calculatoare din Singapore și persoane din Mumbai? Dacă te afli în Paris și un șofer Uber te ia cu un autoturism Prius, plătești pentru mașina japoneză, pentru forța de muncă franceză sau pentru serviciul online canadian care te-a îndrumat spre destinație? Companii din toată lumea își vând produsele pe platforme precum Amazon, Facebook și Alibaba și folosesc instrumente digitale pentru a dezvolta producția, marketingul și livrarea. Ca urmare, economia digitală este înfloritoare. Din 2005 până în 2016, calculează Cisco, folosirea lătimii

de bandă transfrontaliere a crescut de 90 de ori și există așteptări că va crește de încă 13 ori până în 2023⁵⁵. Deși au pornit de la un nivel foarte scăzut, produsele digitale domină acum multe industrii. Majoritatea serviciilor online traversează granițele în mod continuu și invizibil. Așa se explică faptul că economiștii Susan Lund și Laura Tyson susțin că globalizarea nu bate în retragere; de fapt, își schimbă doar formele.

Chiar dacă globalizarea devine digitală, forma ei tradițională înregistrează noi progrese pe piețele emergente, în special cea asiatică. Așa cum scriu Lund și Tyson, „mai mult de jumătate din comerțul internațional cu bunuri implică măcar o țară în curs de dezvoltare, iar comerțul cu bunuri între țările în curs de dezvoltare – așa-numitul comerț sud-sud – a crescut de la 7% din totalul global în 2000 la 18% în 2016”⁵⁶. Aceste piețe emergente manifestă mai degrabă o deschidere față de comerț, nu o închidere. Asia și-a crescut ponderea în comerțul mondial între anii 1990 și 2016 de la 24% la 34%, iar în aceeași perioadă ponderea comerțului în PIB-ul Asiei a crescut de la mai puțin de 35% la peste 55%⁵⁷. Inițiativa Chinei „O centură, un drum”, un amplu program de investiții în infrastructură oferit unor țări din Asia, Africa, America Latină și chiar Europa, are la bază motivații mercantiliste, poate chiar imperialiste. Dar înseamnă încă o expansiune masivă a comerțului și investițiilor străine. Numai din 2014 până în 2017, China a împrumutat circa 120 de miliarde de dolari țărilor participante la proiect pentru investiții în infrastructură⁵⁸.

Începând din 1945, America a condus lumea spre un comerț mai deschis și mai liber. Trump marchează o despărțire clară de această tradiție. Însă chiar și fără leadership american țări

* Există o singură mare excepție de la această lume digitală fără granițe: China, care și-a izolat internetul de companiile din afară. Însă exemplul Chinei nu a fost urmat de alte țări – oricum, puține au capacitatea de a face acest lucru – și așa se face că avem, în anumite domenii, două lumi digitale, China și restul țărilor.

din întreaga lume, din Asia de Est până în Africa, continuă să caute noi căi de a stabili relații și de a face comerț. Dacă vrei să ridici nivelul de trai al poporului tău, trebuie să găsești modalități de a cumpăra de la și de a vinde la restul omenirii. Să ne gândim la parteneriatul transpacific, pe care Trump l-a abandonat în ianuarie 2017. Fiecare dintre celelalte țări implicate a mers înainte cu pași mari, iar acum este în vigoare alt pact comercial, incluzând 495 de milioane de oameni și 15% din economia mondială⁵⁹. Deocamdată, America are o piață internă suficient de mare pentru a se putea izola de lume – deși va plăti prețul costurilor ridicate și al eficienței reduse. Dar pentru aproape tot restul lumii nu există alternativă la dezvoltarea comerțului.

Globalizare pentru totdeauna?

Oamenii nu vor să stea locului. De zeci de mii de ani, circulația este un mod de a fi în lume. Dacă ne gândim la globalizare ca la o circulație crescândă a persoanelor, mărfurilor și capitalului înseamnă că ea a existat încă de când primii oameni au început să migreze din Africa, cu vreo 60.000-90.000 de ani în urmă – cel mai probabil deoarece creșterea frecvenței secetelor și a foamei (și poate și a bolilor) i-a obligat să se îndrepte spre noi orizonturi⁶⁰. În milenii care s-au scurs de atunci, lungul proces al globalizării a continuat cu pași mari, trecând prin războaie și moli⁶¹. Când au apărut imperiile – persan, roman, incas, Mali, mongol și otoman –, au extins rutele comerciale, au descoperit frontiere noi și au contribuit la amestecul populațiilor.

Momentul în care s-a născut globalizarea modernă poate fi stabilit mult mai precis. Nimeni altul decât Adam Smith sugera doi ani – 1492 și 1498. În primul an, Columb „a descoperit” Americile; în celălalt, Vasco da Gama a descoperit o nouă rută spre Asia ocolind Africa. Smith le-a numit „cele mai mari și

mai importante evenimente înregistrate de istoria omenirii”⁶² De ce? Ele au însemnat că economia globală se extinsese masiv, adăugând milioane de noi consumatori și producători. „Orașele comerciale ale Europei, în loc să fie centre producătoare și furnizoare doar pentru o mică parte a lumii (acea parte a Europei ale cărei țărmuri sunt scăldate de Oceanul Atlantic, precum și țările din jurul Mării Mediterane și Mării Baltice)”, explica el, „au devenit producători pentru cultivatorii numeroși și înfloritori ai Americii, precum și cărăuși și, în unele privințe, producători pentru aproape toate națiunile din Asia, Africa și America”⁶³ Smith scria într-un moment în care agricultura încă domina economia fiecărei națiuni, dar el a anticipat modul în care această piață globală extinsă avea să genereze o dezvoltare continuă a industriei și comerțului, în detrimentul agriculturii. Orașele și metropolele, anticipa el, aveau să ia locul zonelor rurale, ca producătoare ale celei mai mari valori economice.

După revoluția industrială, comerțul a luat un avânt fără precedent. Zahărul, vinul, tutunul și codul erau transportate în toată lumea în cantități din ce în ce mai mari. (Globalizarea a implicat de asemenea comerțul brutal, înfiorător cu sclavi care, vreme de secole, au asigurat forță de muncă gratuită pentru industriei precum cea a zahărului și cea a tutunului.) Dar dezvoltarea rapidă a schimbului de mărfuri nu a îmbunătățit fundamental nivelul general de trai până la începutul secolului al XIX-lea. Istoricii Kevin O'Rourke și Jeffrey Williams susțin că „big bangul” globalizării a început în anii 1820 și a continuat pe tot parcursul secolului al XIX-lea⁶⁴. A fost declanșat de scăderea masivă a prețurilor la transport. Între 1882 și 1914, spun ei, costul transportării orezului din Rangoon (actualul Yangon din Myanmar) până în Europa a scăzut cu trei sferturi. La fel

* *Avuția națiunilor*, traducere din engleză de Monica Mitarcă, Publica, București, 2011, p. 322 (n.red.).

** *Ibidem*, p. 326 (n.red.).

s-a întâmplat și cu tarifele de navlosire pentru cărbune între Shanghai și Nagasaki⁶⁵. În doar trei decenii, tonajul transportului maritim mondial aproape s-a triplat⁶⁶. Prețurile produselor au început să se uniformizeze la nivel global. Și împreună cu această globalizare a venit o creștere amplă a veniturilor în acele țări care participau la această piață nouă și mult mai mare⁶⁷.

Putem găsi transformări la fel de spectaculoase și în epoca noastră, mai ales în scăderea costului comunicațiilor care a avut loc odată cu apariția legăturilor rapide de internet. Când eram eu student, o convorbire de trei minute cu mama mea din India era atât de scumpă, încât trebuia să calculez în avans costul și să mă uit la ceas. Astăzi fiica mea poate să stea cinci ore pe FaceTime cu o prietenă din Singapore și nu costă nimic. Și, cu toate că putem descrie această scădere ca o pe o diminuare a costului comunicațiilor, ea este în realitate o scădere la zero a costului de transport pentru multe bunuri și servicii care sunt digitale. Și a declanșat al doilea big bang al globalizării, pe care îl trăim și azi.

Curenții de adâncime ai globalizării de astăzi o fac să fie foarte diferită de versiunile anterioare. Investițiile circulă în jurul lumii. Bunurile sunt produse într-o serie de țări și apoi lansate pe piață, vândute și reparate în altele. Uneori un produs circulă de cinci sau șase ori înainte și înapoi între țări. Informațiile ajung imediat oriunde în lume. La baza tuturor acestora se află circulația neîncetată a persoanelor – cinci milioane de studenți internaționali⁶⁸, 270 de milioane de migranți⁶⁹, 1,5 miliarde de călătorii turistice internaționale în fiecare an⁷⁰. Pot fi inversate toate acestea? Poate că rata creșterii va încetini sau va da înapoi, însă există atât de multe forțe structurale care împing globalizarea înainte, încât o inversare pe scară largă ar fi o operațiune masivă cu consecințe uriașe. Însă trebuie să ne amintim că acest lucru s-a întâmplat o dată în istoria modernă – și s-ar putea întâmpla din nou.

Ultima mare epocă a integrării globale a fost în primii ani ai secolului XX. În general, lumea trăia în pace. Revoluțiile tehnologice care au marcat această epocă au fost uimitoare – telegraful, telefonul, radioul, trenul, vaporul cu aburi, automobilul și iluminatul electric. Comerțul a cunoscut o dezvoltare fără precedent. Descriind această epocă temerară, economistul John Maynard Keynes observa că oamenii se obișnuiau cu un confort cu neputință de imaginat până la acea dată. „Londonezul putea să comande prin telefon, sorbindu-și ceaiul de dimineață în pat, variate produse din toată lumea, în cantitatea pe care o considera potrivită, și să se aștepte să îi fie livrate cât de curând la ușă.”⁷¹ Oamenii puteau să călătorească în străinătate fără pașaport și să comunice peste graniță așa cum nu o mai făcuseră înainte. Zeci de milioane de imigranți se stabiliseră în teritorii noi precum America, Canada și Australia. În perioada 1870-1914, numărul total al muncitorilor care locuiau într-o țară străină a crescut de cinci ori⁷². În 1914, circa 15% din populația Statelor Unite era alcătuită din imigranți, cifră de care această țară se apropie abia acum, după un secol.

Compatriotul lui Keynes, lordul Bryce, unul dintre cei mai fini observatori ai epocii, afirma în 1902 că, „din motive economice, întreaga omenire devine rapid un singur popor”⁷³. În același deceniu, în foarte populara sa lucrare *Marea iluzie*, Norman Angell susținea că principalele țări ale Europei deveniseră atât de interdependente, încât declanșarea unui război ar fi fost, evident, contraproductivă. Distrugerea comerțului global și sărăcirea inamicului tău (și a partenerului de comerț) ar fi fost mult mai costisitoare decât orice posibil câștig economic de pe urma victoriei. „Națiunile războinice nu moștenesc pământul; ele reprezintă elementul uman decăzut”, scria el⁷⁴.

Angell avea dreptate că războiul urma să se dovedească a fi costisitor și contraproductiv, dar Europa a decis să facă acest experiment. După patru ani scâldați în sânge, 20 de milioane

de oameni își pierduseră viața, iar economia interconectată a Europei era în ruine. Patru vaste imperii multinaționale – rus, austro-ungar, german și otoman – se prăbușiseră. Războiul a declanșat tulburări economice și politice, aducând comunismul în Rusia și fascismul în Germania și Italia. Apoi au venit Marea Criză și încă un război mondial și mai sângeros. Potrivit multor estimări, comerțul și circulația internațională au avut nevoie de 60 de ani pentru a ajunge la vârfurile pe care le atinseseră înainte de Primul Război Mondial⁷⁵. Ultima mare epocă a globalizării nu a fost subminată de regresul economic sau tehnologic, ci de politică – de tip vechi, *Realpolitik*.

Se spune că istoria nu se repetă, ci rimează. Și, cu toate că trăim într-o nouă epocă a globalizării și schimbării tehnologice, asistăm la revenirea unuia dintre cele mai vechi scenarii din relațiile internaționale – apariția unei noi mari puteri și discomfortul pe care aceasta i-l creează hegemonului de la acel moment⁷⁶. O *Realpolitik* dură ar putea să se întoarcă odată cu ascensiunea Chinei și intensificarea concurenței dintre ea și Statele Unite ca mari puteri – cele mai mari două economii de pe planetă. Putem spune cu certitudine că, dat fiind nivelul de interdependență dintre cele două țări, un conflict susținut ar fi dureros, costisitor și în cele din urmă – pentru cetățeanul obișnuit din ambele țări – extrem de contraproductiv. Dar, așa cum a descoperit Norman Angell, asta nu înseamnă că nu se va întâmpla.

Pe scurt, globalizarea nu este moartă. Dar am putea s-o ucidem.

Lecția 9

Lumea devine bipolară

„În fiecare dimineață a interminabilei luni martie, americanii s-au trezit cu sentimentul că sunt cetățenii unui stat eșuat”, afirma scriitorul George Packer în primele săptămâni ale pandemiei de COVID-19¹. Starea de șoc provocată de pandemie și de reacția nefericită a Americii a fost reală, dar a venit pe fondul unor îngrijorări crescânde legate de situația țării. De la criza financiară din 2008, care a pătat reputația Americii, mulți își exprimaseră temerea că țara are probleme serioase. Unii economiști au scris despre scăderea productivității și încetinirea creșterii economice – „stagnarea seculară”². Alții au subliniat inegalitatea în creștere³, iar alții creșterea izbitoare a mortalității provocate de alcoolism, consumul de droguri și sinucidere – așa-numitele morți din disperare⁴. Alegerea unei vedete de reality-show în 2016 a fost un semn de colaps al politicii. (Chiar și cei care vedeau în Trump un salvator erau de părere că sistemul e defect; credeau doar că el este soluția.) Iar apoi a venit pandemia, care a scos și mai mult în evidență problemele Americii – de la ineficiența guvernului și sistemul medical șubred la polarizarea nesănătoasă. „În peste două secole, Statele Unite le-au stârnit o gamă foarte largă de sentimente celorlalte națiuni ale lumii: iubire și ură, frică și speranță, invidie și dispreț, admirație și furie”, scria comentatorul irlandez Fintan O’Toole în aprilie 2020. „Dar există un sentiment pe care nimeni nu l-a mai avut până acum față de Statele Unite: compasiunea.”⁵

COVID-19 nu numai că a accelerat discuția despre declinul american, ci a făcut acest lucru în contextul îngrijorărilor legate de ascensiunea Chinei. La fel cum deteriorarea infrastructurii Americii era pusă adesea în contrast cu strălucirea unor orașe din China, tot astfel reacția inefficientă a Washingtonului la pandemie este acum comparată cu reușita Beijingului în ce privește controlarea răspândirii bolii. În pofida faptului că a fost epicentrul inițial al coronavirusului, China a reușit nu numai să aplătizeze curba acestuia, ci și să o strivească – cu o viteză și la o scară impresionantă. La un moment dat, China a instituit carantina totală sau parțială pentru 800 de milioane de oameni, iar apoi a testat zece milioane de oameni din Wuhan în mai puțin de trei săptămâni⁶. Administrația Trump a încercat să abată atenția de la propriile probleme aruncând vina pe China, care, într-adevăr, gestionase greșit virusul la început și indusese lumea în eroare în privința lui. Mulți oameni din întreaga lume, deși erau nemulțumiți de comportamentul lipsit de onestitate al Chinei, s-au arătat totuși impresionați de competența ei. Comentatorii chinezi au tratat retorica Washingtonului ca pe o încercare a unei superputeri în declin de a pune piedici rivalei sale în ascensiune.

Am mai trecut prin așa ceva. Într-un eseu publicat în *Foreign Affairs* în 1988, politologul Samuel Huntington a descoperit atât de multe exemple de oameni care vorbeau despre declinul american, încât a inventat un termen pentru ei – „decliniști”. El susținea că America asista la vremea aceea la al cincilea val de declinism. Primul a fost declanșat de lansarea de către sovietici a satelitului artificial *Sputnik*, al doilea, la sfârșitul anilor '60, de împotmolirea Statelor Unite în Vietnam, al treilea de șocul petrolier din 1973, al patrulea de efectele scandalului Watergate și de stagflația de la sfârșitul anilor '70, iar al cincilea de ascensiunea Japoniei la sfârșitul anilor '80 (când scria el)⁷. În anii care au urmat, America a fost atât de puternică, încât a fost nevoie de ceva efort pentru ca încrederea în ea să se clatine. Însă

Războiul din Irak, criza financiară din 2008 și acum COVID-19 au generat, în mod cât se poate de clar, un al șaselea val de declinism.

Huntington susținea că, indiferent cât de elocvente și de intense au fost profețiile legate de declinul american, ele nu s-au adeverit în niciun caz. Perspectiva sa contrară s-a transformat ea însăși de-a lungul anilor într-o prejudecată îmbrățișată de numeroși cercetători și jurnaliști ce combat cu fermitate „mitul declinului american”. Se va dovedi al șaselea val a fi un alt exemplu de previziune eronată alimentată de scepticism? Sau asistăm la acumularea unor vulnerabilități, fiecare suprapunându-se cu ultima, într-un mod care va duce în cele din urmă la prăbușire? În cartea sa *The Collapse of British Power*, istoricul Correlli Barnett susținea că Marea Britanie, superputerea epocii sale, a urmat un pattern asemănător⁸. A trecut de o serie de dificultăți, dar, în timp, problemele s-au adâncit, greșelile s-au adunat, iar concurența internațională a devenit din ce în ce mai dură. După multe decenii de erodare, la sfârșitul anilor '40, în ciuda faptului că fusese învingătoare în al Doilea Război Mondial, țara era efectiv în faliment. Imperiul Britanic s-a fărâmițat și a petrecut următoarea jumătate de secol încercând să se adapteze la rolul său global diminuat. Oare asta îi rezervă viitorul și Americii?

Există motive de îngrijorare. Modul defectuos în care Statele Unite au tratat problema pandemiei a pus în evidență punctele slabe ale sistemului lor intern și le-a afectat imaginea de lider mondial, alimentând criticile la adresa modelului american de democrație și capitalism. În ultimele două decenii, internetul le-a oferit oamenilor din întreaga lume un acces mai larg la modelul american – și ei au dat înapoi în fața aspectelor sale mai brutale. Statele Unite au într-o măsură mult mai mare violență cu arme de foc, persoane împușcate de polițiști și deținuți în închisori decât alte țări avansate. Inegalitatea este considerabil mai mare, uneori net superioară⁹. Un număr mare de oameni nu beneficiază de protecția elementară a unei asigurări de sănătate.

Divizarea rasială persistă, nerezolvată. Când eram copil în India, oamenii criticau politica externă americană, dar asta nu îi împiedica să creadă că modelul american era cel mai avansat și mai de succes din lume. Astăzi, ei privesc acest model cu mult mai mult scepticism și uneori chiar cu milă.

Dar realitatea este că America, în ciuda tuturor neajunsurilor sale, continuă să se descurce extrem de bine la un indicator fundamental al puterii globale: ponderea economică. Ea rămâne de departe cea mai mare economie a lumii, acoperind aproape un sfert din întreaga producție globală – mai mult decât următoarele două țări, China și Japonia, luate împreună. Procentul Americii din PIB-ul global a crescut de fapt în ultimul deceniu, în condițiile în care SUA și-au revenit din criza financiară globală mai repede și mai puternic decât mulți dintre partenerii săi economici¹⁰. Băncile sale, care s-au aflat în centrul acestei crize, au ieșit din ea mai importante în plan global. În Indicele Competitivității Globale al Forumului Economic Mondial, Statele Unite ocupă locul al doilea (după minusculul Singapore). În clasificările cele mai recente ale companiei Deloitte privind competitivitatea globală din sectorul de producție, sunt aproape la egalitate cu China pe primul loc¹¹. În Statele Unite se află majoritatea companiilor celor mai mari și mai avansate tehnologic din lume. Valuta de rezervă a lumii rămâne dolarul american, care nu a făcut decât să-și extindă dominația în ultima vreme, fiind folosit în aproape 90% din toate tranzacțiile valutare¹². Economistul și investitorul Ruchir Sharma observă că, în cazul în care China și SUA „își mențin ratele nominale de creștere a produsului intern brut din 2019 – în jur de 6% și, respectiv, 4% –, China nu va ajunge din urmă Statele Unite mai devreme de 2050”¹³. Și, desigur, Washingtonul are cea mai mare forță militară din lume, cheltuind pentru apărare mai mult decât următoarele zece țări considerate împreună – dintre care jumătate sunt aliați prin tratat ai americanilor¹⁴.

America este o țară inegală, dezordonată, neuniformă, cu capacități și vulnerabilități impresionante. Ar putea fi mai bine guvernată și mai echitabilă, dar rămâne incredibil de puternică, cel puțin dacă ne raportăm la indicatorii tradiționali ai puterii. Ceea ce s-a schimbat în mod vizibil în ultimii ani este „puterea blândă” a Americii – definită adesea drept atracția pe care o exercită aceasta, exemplul pe care îl dă și capacitatea de a stabili agenda¹⁵. Politologul care a inventat acest concept de *soft power*, Joseph Nye, și care s-a arătat în general sceptic față de declinul Americii, a atras atenția în ultimii ani asupra existenței unor semne clare de erodare a puterii blânde a Americii. Nye observă că atitudinile globale față de Statele Unite sunt mai acide¹⁶. Într-un sondaj Pew din 2018, doar 50% dintre persoanele intervievate din 25 de țări și-au exprimat o atitudine favorabilă față de America, comparativ cu 43%, care aveau o părere nefavorabilă. Doar 28% credeau că America ține cont și de interesele altor națiuni. Și doar 14% credeau că această țară contribuie mai mult la soluționarea problemelor globale decât în anii anteriori. Această situație este în parte o reflectare directă a diminuării drastice a sprijinului pentru președintele american, de la 64% pentru Obama¹⁷ la 29% pentru Trump¹⁸. Dar, dincolo de personalități, această alunecare pare să aibă de-a face mai degrabă cu ceea ce se întâmplă în afara Americii decât în interiorul ei. Schimbarea reală a avut loc acolo, afară, odată cu „ascensiunea restului” – și rapid¹⁹.

Pentru a înțelege de ce puterea Americii a intrat în declin, trebuie să ne concentrăm asupra ideii centrale a puterii: capacitatea de a-i determina pe alții să facă ce vrei tu. Să comparăm capacitatea Americii de a influența, să zicem, Turcia astăzi cu cea de acum trei decenii. În anii '80, Washingtonul putea să obțină de la Turcia tot ce voia. Economia țării era într-o situație disperată, din care ieșea adesea cu sprijin financiar din partea guvernului american. Turcia a rămas un aliat credincios al Statelor Unite pe tot parcursul Războiului Rece. Astăzi Turcia acționează aproape fără să țină cont de opinia Washingtonului, impunându-și

agenda și ideile proprii, opunându-se ferm sprijinului dat de americani kurzilor din Siria și cumpărând echipamente militare sofisticate din Rusia. Lipsa de considerație tot mai pronunțată pe care Turcia o manifestă față de Washington datează cu mult înainte de epoca Trump. În 2003, administrația Bush, obișnuită cu vechea relație cu Turcia, a decis că va folosi această țară ca unul dintre cele două fronturi ale sale pentru invazia în Irak. A fost uimită când Turcia a refuzat să-i acorde permisiunea.

Am folosit exemplul Turciei pentru a ilustra motivul central al slăbirii puterii americane, care nu este declinul Americii, ci mai degrabă ascensiunea restului. În anii '80, Turcia era un aliat devotat deoarece depindea de Washington în ce privește supraviețuirea sa economică, politică și militară. Dar Războiul Rece s-a încheiat demult, iar îngrijorările Turciei legate de securitate sunt mai degrabă de natură locală, având mai puțin de-a face cu amenințări precum comunismul sovietic și mai mult cu vecinii săi. Totodată, începând din anii '90, producția sa economică a crescut de cinci ori²⁰, iar produsul intern brut pe cap de locuitor s-a triplat²¹. Sistemul său politic, relativ vorbind, a devenit mai stabil și mai avansat. Președintele țării, Recep Tayyip Erdoğan, ales în mod repetat în funcție, conduce tot mai sigur pe el. Militarii au o influență mult mai redusă în politică; în 2016, Erdoğan a împiedicat o tentativă de lovitură de stat, evitând soarta de care au avut parte mulți lideri turci aleși. Turcia nu este o excepție. Dacă o înlocuim cu Indonezia, Brazilia sau Kenya, vom descoperi un pattern similar de creștere economică și politică ducând la independență și afirmare. Cea mai bună ilustrare a acestui pattern este, desigur, China.

O lume, două puteri

Orice discuție despre ascensiunea Chinei începe cu tendința-cheie care se află la baza ei: creșterea economică. La începutul epocii

care a urmat Războiului Rece, țara producea mai puțin de 2% din PIB-ul global. Acum produce 16%²². În ultimul deceniu, China a fost cea mai mare sursă de creștere globală. În momentul de față este prima țară din lume în ce privește comerțul cu bunuri, luând locul Statelor Unite, care au păstrat această poziție vreme de șapte decenii²³. China este cel mai mare producător industrial din lume și ocupă locul al doilea la importuri, deținând cele mai mari rezerve valutare. Este pe primul loc la construcțiile navale și la producția de panouri solare și turbine eoliene. Reprezintă cea mai mare piață din lume pentru mașini, calculatoare și smartphone-uri. Deține 226 dintre cele 500 cele mai rapide calculatoare din lume, de două ori mai multe decât America.

Cu alte cuvinte, China a atins succesul. Ascensiunea sa a fost atât de spectaculoasă, încât putem vedea acum contururile unui sistem internațional bipolar. Statele Unite rămân de departe națiunea numărul unu, însă trăsătura distinctivă a oricărui sistem bipolar este că cele două mari puteri sunt cu mult înaintea tuturor celorlalte, iar acest lucru e cât se poate de adevărat în cazul Chinei și Statelor Unite. (Când teoreticianul politicii externe Hans Morgenthau descria ordinea de după al Doilea Război Mondial drept bipolară, raționamentul său era că, odată cu prăbușirea puterii britanice, SUA și URSS dominau toate celelalte țări mari.) În 2020, procentul Chinei din PIB-ul global este al doilea din lume, însă e aproape la fel de mare ca acela *al următoarelor patru țări luate împreună*. Bugetul său pentru apărare este acum întrecut doar de Statele Unite – dar și la acest capitol cheltuielile militare ale Chinei sunt mai mari decât cele ale următoarelor patru țări laolaltă.

Odată cu creșterea puterii economice a Chinei, Europa, și nu America a dat înapoi în această privință. Contribuția Americii la PIB-ul global a rămas aproximativ constantă începând din 1980²⁴. Din 1990, țările care alcătuiesc acum UE au asistat la o scădere a ponderii lor în economia mondială de la 30% la sub 20%, iar din punct de vedere geopolitic, UE este în continuare

în bună măsură ineficientă ca putere unică²⁵. Națiunea europeană cea mai bogată, Germania, reprezintă cam un sfert din economia Chinei. Alte țări nu sunt nici măcar în aceeași ligă. India, văzută adesea ca o contrapondere la China, are o economie și mai mică, aproape o cincime din cea chineză. Rusia are câteva din atributele formale ale unei puteri majore, cum ar fi dreptul de veto în Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite și un vast arsenal nuclear. Dar economia sa este o optime din cea chineză, iar bugetul pentru apărare un sfert.

Nu există două sisteme bipolare la fel²⁶. Uniunea Sovietică era la egalitate cu Statele Unite în termeni de putere militară (cel puțin după unii indicatori), dar la toate celelalte capitole era cu mult în urmă. China este, în anumite privințe, imaginea ei răsturnată. Puterea sa militară rămâne mai slabă decât a Americii, dar în multe sectoare economice și tehnologice este un rival pe măsură. Următoarele pe listă, economiile aflate pe locurile al treilea și al patrulea ca mărime – Japonia și Germania – sunt sortite, din rațiuni istorice, să joace un rol oarecum pasiv în afacerile internaționale. Toate acestea arată că există o prăpastie tot mai mare între aceste două superputeri și restul lumii.

Suntem deci sortiți unui conflict între acești doi poli, în contextul internațional care se prefigurează?²⁷ Începând cu Tucidide, cărturarii au fost dintotdeauna îngrijorați de pericolele „tranzițiilor puterii” – când o putere în ascensiune se lovește de una consacrată²⁸. Inițial, China și America nu păreau să fie rivale. Până în 2006, interdependența economică a celor două țări părea atât de strânsă, încât profesorii Niall Ferguson și Moritz Schularick au avansat termenul *Chimerica*, susținând că „America și China au fuzionat efectiv, devenind o singură economie”²⁹. Dar lucrurile au început să se deterioreze după criza financiară globală, odată cu venirea la putere a lui Xi Jinping în China și apoi a lui Donald Trump în America. Până în 2020 existau deja numeroase tensiuni între cele două națiuni în domeniile comerțului, tehnologiei și geopoliticii. Pandemia le-a permis să iasă brusc la suprafață,

în condițiile în care Washingtonul și-a intensificat retorica și acțiunile împotriva Beijingului. Privind retrospectiv, vor spune oare generațiile următoare că cea mai profundă consecință pe care a avut-o COVID-19 a fost începutul celui de-al Doilea Război Rece?

Modificarea relațiilor dintre China și Statele Unite a avut loc în ambele capitale. Sub președintele Xi Jinping, care a venit la putere în 2012, Beijingul a trecut la acțiuni mult mai îndrăznețe în plan internațional, de la acapararea unui teritoriu indian până la afirmarea unor pretenții asupra Mării Chinei de Sud³⁰. A impus un control mult mai strict asupra Hong Kongului și a cerut mai mult respect din partea țărilor care primesc ajutoare și împrumuturi externe din China – făcând în același timp presiuni asupra națiunilor, companiilor și organizațiilor globale să accepte poziția sa în problema Taiwanului și în altele. Ministerul de Externe chinez a devenit și mai belicos odată cu noua sa „diplomație de tip Războiul lupilor”, o abordare inspirată de o franciză cinematografică chineză care prezintă armata chineză arătându-și puterea în întreaga lume³¹.

În ce privește administrația Trump, aceasta a venit la putere hotărâtă să ia măsuri serioase împotriva Chinei. În special, a căutat să decupleze Statele Unite de această țară din punct de vedere economic și tehnologic, efort care a atins o extremă retorică odată ce a început pandemia. Și China a văzut o oportunitate. După ce a reușit în bună măsură să controleze pandemia pe plan intern și s-a eschivat în ce privește problema proastei gestionări a virusului în faza inițială, Beijingul a căutat să-și asigure o poziție superioară în plan extern, trimițând produse medicale și experți pentru a câștiga bunăvoința prin „diplomația măștii”. Contrastul dintre cele două țări în ce privește comunicarea strategică legată de problema pandemiei nu ar fi putut să fie mai izbitor. China a promis să doneze două miliarde de dolari pentru lupta la nivel mondial împotriva COVID-19, în vreme ce SUA au trecut la tăierea fondurilor pentru Organizația Mondială a Sănătății și s-au retras complet din agenție. De fapt, până

acum, contribuțiile Statelor Unite la OMS le-au depășit cu mult pe cele ale Chinei, iar ajutorul american pentru Covid destinat altor țări se ridică la 2,4 miliarde de dolari³². America rămâne un pilon al ordinii internaționale, dar fanfaronada provocatoare a lui Trump a umbrit această realitate. Beijingul a câștigat această rundă a diplomației publice, iar acest lucru l-a făcut mai încrezător în privința reluării unor asemenea eforturi în viitor³³.

Atitudinea critică a lui Trump față de China reflectă însă un consens bipartizan rar care tot crește de câțiva ani. Linia tot mai dură a Washingtonului față de China își are rădăcinile în credința că politica „angajării” pe care a dus-o vreme de câteva decenii a eșuat – încercările de a coopera nu au transformat China într-o țară mai liberală și mai democratică. Unele discursuri despre eșecul angajării sună precum suspinele deznădăjduite ale unui iubit neconsolat. Dar această mare dezamăgire se bazează pe o mare neînțelegere. Politica Statelor Unite față de China nu a fost niciodată una a angajării pure, ci întotdeauna o combinație de angajare și intimidare. Strategia aceasta a fost numită uneori „de acoperire”.

Începând din anii '70, autoritățile americane au ajuns la concluzia că este mai bine să invite China în sistemul economic și politic global decât s-o lase în afara lui, resentimentară și turbulentă. Washingtonul a continuat să-și cupleze efortul de a integra China cu un sprijin consistent pentru alte puteri asiatice, inclusiv vânzări continue de arme către Taiwan. În mandatul lui Clinton, SUA au garantat că vor menține o prezență militară importantă în Asia de Est (plan numit Inițiativa Nye). În timpul administrației Bush, Washingtonul a renunțat la politici vechi de decenii și și-a îndreptat atenția spre India, care, ca putere nucleară, putea fi un mijloc suplimentar de control al Beijingului. Administrația Obama a făcut o celebră „întoarcere” înspre Asia, întărind legăturile militare cu Japonia și Australia și cultivând o relație mai strânsă cu Vietnamul. Ea a propus de asemenea parteneriatul transpacific, o modalitate de a contrabalansa ponderea

Chinei în Asia – dar Trump s-a retras din pact în prima zi de mandat³⁴.

Strategia de acoperire a funcționat. Înainte ca Nixon să restabilească relațiile Statelor Unite cu China, aceasta era cel mai mare stat-bandit din lume. Mao Zedong a fost obsedat de ideea că el se află în fruntea unei mișcări revoluționare ce va distruge capitalismul occidental. Nicio măsură nu era prea extremă pentru această cauză – nici măcar apocalipsa nucleară. „Dacă ar fi să se întâmple ce este mai rău și ar pieri jumătate de omenire”, explica el într-un discurs susținut la Moscova în 1957, „cealaltă jumătate ar rămâne, în timp ce imperialismul ar fi ras de pe fața pământului și întreaga lume ar deveni socialistă”. China lui Mao a finanțat și a instigat revolte și mișcări ideologice antioccidentale în toată lumea, din America Latină până în Asia de Sud-Est.

Prin comparație, China de astăzi este o națiune remarcabil de moderată pe frontul geopolitic și militar. Nu a mai declanșat un război din 1979, când a invadat pentru scurtă vreme Vietnamul. Și nici nu a finanțat și nu a susținut insurgenți înarmați nicăieri în lume de la începutul anilor '80. Acest palmares de neagresiune este unic în rândul marilor puteri ale lumii. Toți ceilalți membri permanenți ai Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite au făcut uz de forță de multe ori și în multe locuri în ultimele câteva decenii – listă în fruntea căreia se află, desigur, Statele Unite.

Cu toate că nu are legătură directă cu politica externă a Chinei, pentru mulți oficiali de la Washington faptul că China nu a devenit o democrație liberală a fost profund dezamăgitor. Acest lucru este de înțeles, dar nu ar fi trebuit să fie o surpriză. La cel mai înalt nivel, puțini demnitari americani au susținut vreodată că obiectivul lor este schimbarea fundamentală a sistemului politic chinez. Mai degrabă ei au crezut că, pe măsură ce se va moderniza, China își va domoli autoritarismul, internetul va crea un spațiu mai amplu pentru manifestarea libertății în diferite feluri, iar rolul statului în economie se va reduce. Și numeroși

demnitari și intelectuali chinezi au sperat asta. Și, pentru o vreme, chiar a părut posibil, în condițiile în care China și-a intensificat reforma economică și chiar a introdus alegeri locale. Dar, în ultimii ani, direcția regimului a devenit clară: mai mult control și represiune din partea statului. Însă ar fi o greșală să considerăm că aceasta este o dovadă a faptului că politica americană a eșuat. Întărirea autorității statului chinez nu este rezultatul vreunei acțiuni a Washingtonului, ci a ceea ce s-a întâmplat la Beijing: ascensiunea unui nou lider politic, Xi Jinping.

A treia revoluție a Chinei

Atât de radicale sunt schimbările făcute de Xi, încât cercetătoarea Elizabeth Economy susține că abordarea lui reprezintă o „a treia revoluție” în China, comparabilă cu revoluția comunistă inițială a lui Mao și cu orientarea spre economia de piață și spre America introdusă de Deng Xiaoping în anii '80. Xi a acționat pe patru fronturi: mai multă putere pentru sine, un rol mai mare al Partidului Comunist în economie și societate, intensificarea reglementării informațiilor și capitalului și o politică mai ambițioasă în plan extern. Orville Schell, un observator veteran al Chinei, care a urmărit ascensiunea și declinul politicii de angajare începând din anii '70, descrie această ultimă tendință în termeni duri. Dincolo de adoptarea retorică de către Xi a multilateralismului și discursurile despre renaștere națională³⁵, a existat, afirmă Schell, „o latură întunecată a marilor ambiții ale lui Xi care s-a născut din fixația lui paranoidă privind ideea «forțelor străine ostile»... care acționează permanent și pe ascuns împotriva intereselor Chinei”³⁶. Poate că schimbările introduse de Xi marchează debutul unei prefaceri ce se va întinde pe câteva decenii, la fel cum s-a întâmplat în cazul primelor două revoluții, sau poate că se vor dovedi a fi una dintre multele ajustări ale politicii chineze care se estompează în timp. Deocamdată însă,

Statele Unite și restul lumii au de-a face cu o Chină nouă, aflată în ceea ce Xi consideră a fi propria „nouă eră”³⁷.

Represiunea crescândă este o tragedie pentru poporul chinez. El este condus acum de un lider care a încetinit reformele economice, a strâns șuruburile controlului și represiunii exercitate de Partidul Comunist și i-a înfuriat pe vecinii țării sale. Această schimbare a fost deosebit de tragică pentru locuitorii regiunii majoritar musulmane Xianjiang, unde guvernul a internat un milion de etnici uiguri în lagăre de „reeducare” și a pus sub supraveghere strictă alte câteva milioane. (Cum negocierile comerciale trenează, în mod remarcabil președintele Trump păstrează tăcerea asupra acestui abuz. Fiind obsedat de realegerea lui, se pare că Trump l-a implorat pe Xi să cumpere mai multă soia produsă în Midwestul american ca să-l ajute să câștige – în timp ce îl asigură pe Xi că reprimarea musulmanilor din China era exact ce trebuia făcut³⁸.) Beijingul și-a întărit de asemenea controlul asupra Hong Kongului, impunând o lege a „securității naționale” draconică teritoriului autonom în iulie 2020.

Politica externă a Chinei a devenit la rândul ei mai ambițioasă în timpul lui Xi³⁹, de la încercările de a juca un rol decisiv în agențiile Organizației Națiunilor Unite – în care acum depășește numeric SUA cu patru la unu – la ampla inițiativă „O centură, un drum” și construirea unor insule în Marea Chinei de Sud⁴⁰. Agresivitatea tot mai accentuată a țării marchează o despărțire de pasivitatea ei anterioară, exprimată de adagiul lui Deng Xiaoping „Ascunde-ți puterea, așteaptă momentul potrivit”. Consolidarea forțelor armate, în special, sugerează că China urmează un plan pe termen lung.

Dar care ar fi nivelul acceptabil de influență pentru China, dată fiind ponderea sa economică în lume? Washingtonul trebuie să formuleze această întrebare crucială înainte de a putea vorbi despre acele utilizări ale puterii chineze ce depășesc limita admisibilă. În 1990, când Deng îi sfătuia pe liderii chinezi să aștepte momentul oportun, țara era săracă și avea o economie

firavă. Această economie a crescut cu 800% și este acum un colos. China a așteptat momentul oportun și și-a sporit puterea, iar astăzi încearcă să dobândească o influență mai mare în plan regional și global, la fel cum fac toate marile puteri pe măsură ce acumulează bogăție și putere. Cât de mare ar trebui să fie această influență și care ar fi dimensiunea care ar plasa-o în categoria expansionismului periculos? Aceasta este o problemă strategică fundamentală pe care Washingtonul și restul lumii nu au analizat-o serios niciodată.

Să luăm cazul altei țări care era în ascensiune, de data aceasta în secolul al XIX-lea, deși nu chiar la o scară comparabilă cu aceea a Chinei de astăzi. Statele Unite erau în 1823 ceea ce astăzi am numi o țară în curs de dezvoltare⁴¹ – o națiune de agricultori, cu o infrastructură precară, nici măcar între primele cinci economii ale lumii⁴² – și totuși, prin Doctrina Monroe, declarau întreaga emisferă vestică zonă interzisă marilor puteri europene. Marea Britanie a consimțit fără nicio tragere de inimă, acceptând și uneori chiar consolidând hegemonia regională a Statelor Unite. Cazul american este o analogie imperfectă, dar el ne ajută să ne reamintim că, odată ce dobândesc putere economică, țările caută să-și sporească influența în străinătate. Dacă Washingtonul va declara că fiecare asemenea efort din partea Chinei este periculos, se va poziționa împotriva dinamicii naturale a vieții internaționale și va crea o profecție care se autoîmplinește.

Pentru Statele Unite, relația cu un asemenea concurent cum e China este o provocare nouă și unică. Începând din 1945, marile state care au devenit bogate și influente au fost cei mai apropiați aliați ai Washingtonului, dacă nu chiar cvasiprotectore: Germania, Japonia și Coreea de Sud. Un aspect al politicii internaționale care în mod normal este o amenințare – apariția unor puteri noi – a fost astfel extraordinar de benign pentru Statele Unite. Însă Republica Populară Chineză nu numai că este mult mai mare decât puterile în ascensiune de dinaintea sa, ci s-a aflat întotdeauna în afara sferei de influență și structurilor de alianțe ale Statelor Unite.

Elitele politicii externe americane din ambele partide s-au obișnuit cu o lume în care Statele Unite sunt liderul indiscutabil. Pe vremea când era secretar de stat, Madeleine Albright explica de ce America avea autoritatea morală să folosească forța militară (în acest caz, să bombardeze Irakul în 1998). „Noi suntem America; noi suntem națiunea indispensabilă”, afirma ea. „Noi stăm drept și vedem mai departe în viitor decât orice altă țară.” Este puțin probabil că multe țări ar fi de acord cu această afirmație astăzi. În 2019, secretarul de stat Mike Pompeo afirma – într-o declarație arogantă care cu siguranță că i-a înfuriat pe chinezi – că Statele Unite și aliații lor trebuie să se asigure că China rămâne acolo „unde îi este locul”. Păcatul acestei țări, potrivit lui Pompeo, este că cheltuie cu armata mai mult decât are nevoie pentru propria apărare. Același lucru, desigur, se poate spune despre Statele Unite – și despre Franța, Rusia, Marea Britanie și majoritatea celorlalte țări mari. De fapt, o definiție utilă a unei mari puteri este aceea că e o țară preocupată de mai mult decât propria securitate imediată. Climatul politic de la Washington îi impulsionează întotdeauna pe politicieni să fie mai degrabă „duri” decât „blânzi” – un mod periculos de raportare la afacerile internaționale. Adevărata întrebare este: pot fi ei mai degrabă deștepți decât proști?

Noul consens al Americii cu privire la menținerea unei linii „dure” în relația externă cu China este, în mod straniu, solipsist, lipsit de orice discuție despre cum ar putea reacționa ținta sa. Și la Beijing există adepți ai unei asemenea abordări, care au avertizat ani la rând că Statele Unite vor să împiedice dezvoltarea Chinei și chiar să schimbe regimul de la Beijing. Din ce în ce mai mult, administrația Trump a confirmat aceste afirmații, astfel că promotorii lor au putut să impună în China exact tipul de comportament asertiv și destabilizator pe care politica americană încearcă să-l prevină. Această dinamică, în cadrul căreia adepții americani și cei chinezi ai liniei dure în politica externă se susțin reciproc prin declarațiile lor, sporește tensiunile și riscul

de conflict. Este important să notăm că tacticile dure ale lui Trump nu și-au atins niciunul dintre scopuri – de la eliminarea deficitelor comerciale ale Statelor Unite la atragerea Beijingului de partea americanilor în ceea ce privește abordarea problemelor din Coreea de Nord și Iran. De fapt, ele au făcut din China o țară mai agresivă în plan extern și mai opresivă pe plan intern.

Linia dură din politica externă americană își are rădăcinile în teama că, la un moment dat, China ar putea să pună stăpânire pe glob. Este o atitudine periculoasă deoarece, așa cum se vede în istorie, când o putere dominantă crede că pierde teren în fața unui nou concurent, ea acționează adesea preventiv, sperând că va profita de o „fereastră de vulnerabilitate” percepută după care ascensiunea concurentului devine de neoprit. Acest tip de raționament i-a determinat pe oamenii de stat europeni să intre în război ca niște somnambuli în 1914⁴³. Un fatalism straniu asemănător legat de ascensiunea de neoprit a Chinei îi animă pe liderii de la Washington. Dar avem motive să ne îndoim de acest scenariu de coșmar. Nici Uniunea Sovietică și nici Japonia nu au reușit să ia în stăpânire lumea, în pofida temerilor intense, uneori paranoide manifestate de politicienii de la Washington. În plus China, cu toate punctele tari și realizările sale, este măcinată de o serie de dificultăți interne, de la declinul demografic până la munții de datorii. Partidul Comunist se confruntă de asemenea cu un viitor politic incert. În ciuda unui deceniu de represiune politică tot mai intensă pe continent, apariția unei clase de mijloc alimentează aspirația la o mai mare deschidere politică, așa cum se poate observa în cele două societăți chineze monitorizate atent de Beijing: Hong Kongul și Taiwanul.

Un aspect foarte important este că sporirea puterii Chinei a generat o anxietate profundă în rândul aproape tuturor vecinilor săi, de la Japonia și India la Australia. Politica externă promovată de Xi a intensificat enorm temerile acestor țări, determinându-le pe mai multe dintre ele să-și regândească fundamental politica externă. După scurta ciocnire de la graniță din iunie 2020 care

s-a soldat cu zeci de morți, India pare să fi inițiat o strategie pe termen lung pentru a echilibra situația⁴⁴. În ciuda puternicei sale dependențe de piața chineză, Australia consideră acum China drept principalul său adversar, în special după nenumăratele atacuri cibernetice ale Beijingului asupra unor ținte australiene, și s-a aflat în fruntea apelurilor globale pentru investigarea modului necorespunzător în care Beijingul a gestionat inițial problema epidemiei de COVID-19. Japonia a reanimat parteneriatul transpacific, a adus și celelalte națiuni la bord și s-a asigurat că acordul intră în vigoare. Chiar și Vietnamul, îngrijorat de vecinul său gigantic, a inițiat ceva ce părea cândva de neimaginat: parteneriatul militar și chiar alianța cu vechiul său dușman, Statele Unite⁴⁵. Îngrozită de soarta Hong Kongului, populația din Taiwan a reales un președinte anti-China și se arată tot mai ostilă Chinei continentale, făcând ca opțiunea militară să fie tot mai dificilă și mai costisitoare pentru Beijing. (Invadarea unui teritoriu ostil cu milioane de oameni iritați de ceea ce ei consideră a fi o ocupație străină poate să se transforme rapid într-un coșmar.) Principala vulnerabilitate strategică a Chinei a fost întotdeauna numărul mare de țări vecine care se opun ascensiunii sale. Dar, departe de a ameliora această deficiență, politicile lui Xi o exacerbează. China este încă în ascensiune – dar încastrată într-un vast continent și înconjurată de vecini tot mai antagonici de la o zi la alta.

Bipolaritate fără război

Tensiunile dintre China și Statele Unite sunt inevitabile. Nu și conflictul. Noi avem în minte o imagine a politicii internaționale care este inspirată în bună măsură de istoria modernă a Europei. Ea este despre niște mari puteri care fac tot felul de manevre pentru a-și crește influența într-un mare joc de *Realpolitik* și ajung frecvent la conflict. Acest sistem internațional este numit

adesea „multipolar” – caracterizat de multe mari puteri – și e în mod inerent instabil. Într-un context în care multe țări cu puteri aproximativ egale concurează între ele, fiecare urmărind-o pe cealaltă cu suspiciune, riscul unor calcule greșite, al agresiunii și războiului devine foarte mare, motiv pentru care Europa a fost vreme de secole arena unor conflicte permanente. Dar sistemul multipolar acoperă doar o perioadă din istoria lumii – care se întinde aproximativ din secolul al XVI-lea până la jumătatea secolului XX. Mult mai adesea au existat sisteme unipolare, dominate de o singură putere, de la Imperiul Roman în Occident la o serie de imperii chineze în Orient.

Ordinea bipolară caracterizată de rivalitatea dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite a durat mai puțin de 50 de ani. Ea a inaugurat cea mai lungă perioadă de pace între marile puteri din 150 de ani și a sfârșit într-un mod uluitor: una din tabere a capitulat și s-a prăbușit – fără să se tragă nici măcar un foc de armă. Dacă sistemul internațional revine la o ordine bipolară, nu e nevoie ca acesta să fie unul înspăimântător. Putem avea bipolaritate fără război⁴⁶.

Putem avea chiar bipolaritate și fără un război *rece*. Aceasta deoarece Războiul Rece inițial a fost declanșat de tensiuni internaționale de un tip dificil de imaginat astăzi. Uniunea Sovietică fusese invadată din vest de naziști în 1941 și pierduse circa 25 de milioane de bărbați, femei și copii – mai mult de 10% din întreaga sa populație⁴⁷. După ce a îndurat cele mai mari sacrificii pentru a câștiga al Doilea Război Mondial, Moscova a căutat să-i controleze pe toți vecinii de la granița sa vestică, din Europa Centrală și de Est, pentru a crea un cerc de state-tampon care s-o protejeze împotriva oricărei invazii viitoare. Apoi și-a îndreptat privirile spre sud, asupra Turciei și Greciei, și s-a aventurat chiar mai departe pentru teritorii și influență. Regimul sovietic a fost organizat în jurul unei ideologii a revoluției comuniste globale care preamărea conflictul cu Occidentul. În ce o privește, America considera comunismul sovietic o amenințare cumplită la adresa existenței sale înseși și vedea un pericol în orice aliat

sovietic de oriunde din lume. (Chiar și statele neutre erau privite cu suspiciune.) Să ne gândim cum au acționat cele două superputeri. Moscova a instalat rachete nucleare în Cuba, riscând un război cataclismic, pentru a-și extinde influența internațională și a o contracara pe cea a Washingtonului. La rândul său, America a trimis trei milioane de soldați în junglele din Vietnam pentru a împiedica o țară minoră, săracă, aflată la celălalt capăt al lumii să devină comunistă.

Relațiile dintre Washington și Beijing sunt mult mai puțin tensionate din toate punctele de vedere. „Leninismul de piață” al Beijingului nu reprezintă în niciun caz o alternativă socială viabilă la Occident⁴⁸. Modelul chinezesc este o combinație neobișnuită de economie liberală și mercantilistă și politică opresivă, care emană din istoria aparte a Chinei. Este mai degrabă o jonglerie menită să răspundă mai multor cerințe decât o ideologie coerentă și nu a fost copiat aproape nicăieri în lume. În pofida tuturor încălcărilor drepturilor omului, China este în mai mare măsură parte a unei ordini internaționale decât a fost vreodată Uniunea Sovietică. Moscova s-a opus aproape tuturor fațetelor acestei ordini. În timpul Războiului Rece, comerțul cu mărfuri dintre SUA și Uniunea Sovietică, atunci când a existat, rareori a depășit două miliarde de dolari pe an⁴⁹. Comerțul cu mărfuri dintre SUA și China ajunge la aproape două miliarde de dolari – *pe zi*⁵⁰. Superputerile epocii noastre sunt profund interconectate economic, iar acest fapt încurajează foarte mult cooperarea. Acesta este motivul pentru care administrația Trump are o politică de tip „una caldă, una rece” față de China, îndemnând la decuplarea tehnologică de această țară în paralel cu încercarea de a întări interdependența – cerând Beijingului să cumpere mai multe produse americane și să ofere firmelor americane un acces mai mare.

Mai degrabă decât Războiul Rece, o paralelă mai strânsă cu situația actuală este rivalitatea dintre o Mare Britanie aflată la apogeu și o Germanie în ascensiune care a debutat spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Explicând originile Primului Război Mondial,

președintele Woodrow Wilson rezuma succint dinamica dintre cele două puteri: „Marea Britanie are pământul, Germania îl vrea”⁵¹. Mai mulți cercetători au explorat paralelele dintre ciocnirea anglo-germană și tensiunile SUA-China de astăzi. O analiză istorică trece în revistă asemănările:

Ambele rivalități se manifestă într-o perioadă caracterizată de apariția globalizării economice și de inovație tehnologică explozivă. Amândouă au loc între o autocrație crescândă cu un sistem economic protejat de stat și o democrație consacrată cu un sistem economic al pieței libere. Și ambele rivalități pun în prim-plan țări aflate într-o interdependență profundă, ce recurg la amenințări legate de taxele vamale, impuneri de norme, furt tehnologic, putere financiară și investiții în infrastructură pentru a obține avantaje⁵².

Proasta gestionare a acestei rivalități a târât lumea într-un război care a devastat Europa și a creat premisele pentru un al doilea război mondial.

Trebuie să ne reamintim însă că toate aceste analogii provin dintr-o epocă foarte diferită. Astăzi, lumea este definită de un sistem global unic. Iar acest lucru nu a mai existat cu adevărat înainte. Ca un exemplu de sisteme anterioare, uitați-vă cum era lumea în jurul anului 200 d.Hr. Cele mai populate regiuni ale lumii erau stăpânite de imperii – Roma în Europa și în jurul Mediteranei și Han în China. Acestea erau state puternice, care se aflau în fruntea propriilor sisteme internaționale unipolare, dar aproape în întregime separate unul de celălalt. Astăzi, aceste regiuni sunt profund interconectate, persoane, mărfuri și idei circulând constant între ele. Mai mult decât atât, interacțiunile globale au loc astăzi în cadrul „ordinii internaționale liberale”. Acest cadru, stabilit de Statele Unite după al Doilea Război Mondial, este marcat de deschidere în ce privește economia și comerțul, instituții internaționale precum ONU, reguli și norme ce reglementează comportamentul internațional și facilitează soluții bazate pe cooperare la probleme comune. După cum

observa cercetătorul John Ikenberry, în ciuda numeroaselor provocări și schimbări, această ordine a dăinuit pentru că este în interesul tuturor, fiind, cum spunea el, „ușor să i te alături și greu s-o răstorni”⁵³. Ea a contribuit de asemenea la asigurarea celei mai lungi perioade de pace între marile puteri din istoria modernă și a scăpat de sărăcie mai mulți oameni decât în întreaga istorie. Oricât de tensionată ar ajunge bipolaritatea SUA-China, ea rămâne prinsă în această lume trainică, puternică și *multilaterală*, despre care vom discuta în continuare.

Observând forma politicii internaționale viitoare, este evident că bipolaritatea e inevitabilă. Războiul rece este o opțiune.

Lecția 10

Uneori cei mai mari realiști sunt idealiștii

COVID-19 este un fenomen global care, în mod paradoxal, a făcut națiuni întregi să se întoarcă spre interior. Durerea și suferința, greutățile economice și dislocările i-au determinat pe liderii mondiali să abandoneze ideea de cooperare internațională și să rămână la adăpost, să-și închidă granițele și să-și croiască propriile planuri pentru reziliență și redresare. Prin aprilie 2020, strategia lui Donald Trump în ceea ce privește pandemia se transformase într-un simplu apel la naționalismul american, președintele blamând China pentru răspândirea bolii și acuzând Organizația Mondială a Sănătății de complicitate. În ce privește China, aceasta susținea numai de formă cooperarea globală, îmbrățișând rapid „naționalismul vaccinului”. Cum afirma într-un editorial belicosul oficios al Partidului Comunist *Global Times*, „este cu neputință ca China să se bazeze pe Europa sau pe SUA în ce privește dezvoltarea unui vaccin. China trebuie să se descurce singură în acest domeniu crucial”¹. Conducerea Indiei a ajuns la aceeași concluzie ca Beijingul în ce privește chestiunea arzătoare a zilei. New Delhi a restrâns exporturile de materiale medicale esențiale² și a investit peste un miliard de dolari pentru a-și reduce dependența de China în privința unor ingrediente farmaceutice³. S-a pregătit să creeze medicamente⁴ și să fabrice pe cont propriu materiale esențiale⁵. Pretutindeni,

propriul interes și bizuirea pe forțele proprii păreau să devină noile cuvinte de ordine.

Dintr-o perspectivă istorică, este bizar să vezi cum criza aceasta îi face pe lideri atât de obtuși și de naționaliști. Suferința provocată de pandemie este reală și profundă, dar nu prea se compară cu perioada dintre 1914 și 1945 – un mare război care a sfâșiat Europa, o pandemie mult mai ucigătoare decât Covid, o criză economică globală, ascensiunea totalitarismului, un alt război mondial care a distrus Europa încă o dată și a devastat orașe japoneze cu arme nucleare – în total, peste 150 de milioane de morți⁶. Și totuși, după aceste crize infernale, liderii au făcut presiuni pentru o sporire a cooperării la nivel internațional. După ce au văzut costurile naționalismului dezlănțuit și ale interesului egoist, luptătorii și oamenii de stat care au supraviețuit au crezut că au datoria de a crea o lume care să nu se mai angajeze niciodată într-o competiție nihilistă.

Ne-am bucurat de roadele strădaniilor lor: 75 de ani de relativă pace. Dar ca rezultat am devenit cinici și disprețuitori față de idealismul care ne-a adus unde suntem. Acum este la modă să criticăm „globalismul”, fără să ne gândim prea mult la costurile alternativei. Britanicii pot să afișeze și să îmbrățișeze naționalismul mărunț al Brexitului deoarece nu trebuie să-și mai facă griji în legătură cu naționalismul real și concurența geopolitică, de tipul celor care au ucis aproape 20.000 de soldați britanici într-o singură zi – 1 iulie 1916 – în Bătălia de pe Somme, pentru a cuceri mai puțin de opt kilometri pătrați de teren mocirlos⁷. Oamenii de stat care au condus țările aliate în vreme de război și de criză au avut mai multă minte și au decis să dea idealismului o șansă.

Franklin Roosevelt a fost secretar adjunct al Forțelor Navale în administrația Woodrow Wilson și un mare admirator al viziunii lui Wilson despre o lume „securizată pentru democrație”. El a asistat la năruirea acestui idealism în anii de după Primul Război Mondial și la un război și mai mare în timpul președinției

sale. Dar ceea ce a învățat F.D.R. din experiențele lui Wilson a fost să încerce să restabilească cooperarea internațională, de data aceasta cu America în centrul noului sistem – și de data aceasta oferind marilor puteri stimulente concrete mai puternice pentru a se angaja pe deplin în procesul de pace. La câteva luni după ce America a intrat în al Doilea Război Mondial, când victoria era încă departe și incertă, F.D.R. a început să facă planuri pentru crearea unor instituții internaționale și a unor sisteme de securitate colectivă care să facă improbabile războaiele mondiale în viitor. Vechiul său secretar de stat, Cordell Hull, care văzuse cum războaiele comerciale din anii '30 escaladaseră într-un război propriu-zis, a promovat cu hotărâre un nou regim de liber schimb la nivel internațional. Succesorii săi au pus în practică această viziune în anii de după 1945 – mai întâi prin Acordul General pentru Tarife și Comerț, care a evoluat ulterior în Organizația Mondială a Comerțului.

Despre Roosevelt se știa că era un idealist în adâncul sufletului, dar succesorul lui, Harry S. Truman, nu avea o asemenea reputație. E creditat drept un realist încăpățânat care a lansat bombe atomice asupra orașelor Hiroshima și Nagasaki, a înființat NATO, a depus eforturi pentru a îngradi Uniunea Sovietică și a purtat un război în Coreea. Dar Truman a fost de asemenea un om profund idealist și s-a inspirat la rândul lui din internaționalismul wilsonian. În ultimul său an de liceu, în Independence, Missouri, a fost vrăjit de o poezie înălțătoare a lordului Alfred Tennyson, „Locksley Hall”⁸. A copiat următoarea strofă pe o foaie:

Căci m-am cufundat în viitor, atât cât poate ochiul uman vedea,
Am văzut imaginea lumii și toată minunea care va fi,
Am văzut cerurile pline de comerț, flote de pânze magice,
Piloții din amurgul violet, prăbușindu-se sub baloții costisitori;
Am auzit cerurile umplându-se de strigăte, iar acolo ploua o rouă
groaznică

Din marile flote războinice aeriene ale națiunilor încleștându-se
în albastrul central;
Departe, odată cu șoapta cât lumea a vântului de miazăzi gonind
cald,
Cu stindardele popoarelor avântându-se prin furtună;
Până ce toba războiului nu a mai bătut, iar flamurile de luptă au
fost strânse
În Parlamentul omului, Federația Lumii.
Acolo bunul-simț al celor mai mulți va ține în admirație un tărâm
zbuciumat,
Iar pământul cel bun va adormi, învelit de legea universală⁹.

Decenii mai târziu, de fiecare dată când oficiali sau membri ai
Congresului îl întrebau pe președinte de ce susține cu atâta zel
Națiunile Unite, Truman își scotea portofelul și le citea versurile
lui Tennyson¹⁰.

Succesorul lui Truman, Dwight D. Eisenhower, se luptase cu
armata germană și italiană în toată Europa în calitate de coman-
dant suprem al armatelor aliate de pe continent. Văzuse că natura
umană poate fi întunecată și rea – Wehrmachtul s-a luptat cu
înverșunare până la sfârșit. Iar concluzia pe care a tras-o din
experiența sa din timpul războiului a fost că nu trebuie precupețit
niciun efort pentru pace și cooperare. La 20 de ani după Ziua Z,
Walter Cronkite i-a luat un interviu lui Eisenhower pe o bancă
din cimitirul militar american din Colleville-sur-Mer din
Normandia, unde erau îngropați 9.000 de americani. Privind
spre pietrele de mormânt, Eisenhower i-a explicat lui Cronkite:
„Acești oameni ne-au dat o șansă și au câștigat timp pentru noi,
ca să facem lucruri mai bune decât am făcut înainte... Așa că,
de fiecare dată când mă întorc pe plajele astea sau oricând mă
gândesc la acea zi din urmă cu 20 de ani, spun iarăși că trebuie
să găsim o cale către pace și să câștigăm cu adevărat o pace
eternă pentru această lume”¹¹.

Ca președinte, Eisenhower a făcut propuneri care ar fi de
neînchipuit astăzi. În 1953, în toiul Războiului Rece și când

Războiul din Coreea încă nu se încheiase, a ținut un discurs în care a propus ca toate națiunile să adopte limite stricte cu privire la numărul și tipul de arme, procesul de dezarmare fiind administrat de Națiunile Unite. A cerut de asemenea abolirea armelor nucleare și a propus ca întreaga energie nucleară să fie pusă sub control internațional și folosită doar în scopuri pașnice. Eisenhower a vorbit într-un limbaj pe care puțini pacifiști de stânga ar îndrăzni să-l folosească astăzi. „Fiecare armă fabricată, fiecare navă de război lansată la apă, fiecare rachetă trasă înseamnă, în ultimă instanță, că furăm de la cei care suferă de foame și nu sunt hrăniți, de la cei care suferă de frig și nu sunt îmbrăcați”, a afirmat el. „Acesta nu este deloc un mod de viață, în niciun sens adevărat. Sub norul războiului amenințător, omenirea este cea care atârnă de o cruce de fier.”¹²

Nu doar americanii propovăduiau idealismul. Winston Churchill era cel mai profund naționalist – chiar rasist – și mai belicos om de stat dintre Aliați la acea vreme. Și totuși, la doar un an după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, el declara într-un discurs celebru: „Trebuie să construim un fel de Statele Unite ale Europei”, adăugând: „Nu putem să ne propunem nimic mai puțin decât unificarea Europei ca întreg și așteptăm cu încredere ziua în care va fi realizată această unire”¹³. Această federație avea să fie clădită, spunea el, pe aceleași principii care au condus la înființarea Societății Națiunilor și i-au motivat pe idealiștii anilor '20 și '30, ce își imaginaseră că o cooperare mai extinsă ar putea scăpa lumea de război. În anii de după discursul lui Churchill, unii oameni de stat francezi ca Jean Monnet și Robert Schuman au colaborat cu lideri germani precum Konrad Adenauer pentru a crea ceea ce s-a transformat în Uniunea Europeană – o reunire fără precedent a suveranităților naționale și cel mai frapant exemplu de cooperare pașnică din istoria omenirii.

În prezent este o practică comună ca asemenea aspirații înălțătoare să fie privite cu cinism. Astăzi, mulți lideri susțin cu mândrie

o viziune îngustă asupra intereselor națiunilor lor. „Eu voi pune întotdeauna America pe primul loc”, declara Trump la Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite din 2017, „la fel cum dumneavoastră, ca lideri ai țărilor dumneavoastră, veți pune și ar trebui să puneți întotdeauna pe primul loc țăările dumneavoastră”¹⁴. Însă lumea în care trăim a fost construită de oameni de stat care au adoptat o viziune mai largă, potrivit căreia securitatea colectivă și eforturile colective erau în interesul propriu luminat al fiecărei națiuni. Statele Unite erau cea mai puternică țară din lume când au construit ONU și rețeaua de organizații internaționale asociate, toate acestea limitând puterea unilaterală a Americii¹⁵. Ele au ajutat Europa și Asia de Est să iasă din ruine după al Doilea Război Mondial – finanțându-și, de fapt, viitorii concurenți. Au acceptat convenții și organizații în care aveau doar un vot, la fel ca și cea mai mică dintre națiuni. Dar, făcând toate acestea, au construit un sistem global care menține pacea între marile puteri de trei sferturi de secol, încurajează dezvoltarea democrației și respectarea drepturilor omului și permite cea mai mare reducere a sărăciei din istoria omenirii. Europa a găsit o cale de a lăsa în urmă secole de naționalism și războaie și de a crea un continent al păcii, prosperității și securității împărțind puterea în cadrul Uniunii Europene și al NATO. Țările din Asia de Sud-Est, după decenii de colonialism și război, s-au grupat în Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est și au relații pașnice de două generații. Toate aceste succese, mari și mici, alcătuiesc un palmares impresionant al idealismului și globalismului.

Moartea globalismului?

Și totuși, confrunțați cu COVID-19, mulți s-au refugiat în egoism. America lui Trump a fost în frunte. Președintele Statelor Unite a respins în mare parte avertismentele internaționale cu privire la boală, iar când a trecut la acțiune în cele din urmă, a

procedat unilateral, fără măcar să se deranjeze să-și informeze cei mai apropiați aliați europeni înainte de a anunța interdicții de călătorie pentru țările respective¹⁶. Cum era de așteptat, Jair Bolsonaro al Braziliei și Narendra Modi al Indiei – naționaliști populiști ca Trump – au abordat pandemia cu o neîncredere asemănătoare în orice fel de eforturi globale ori soluții multilaterale. Modi le-a reamintit indienilor de pericolele lanțurilor de aprovizionare globale și i-a îndemnat să fie „vocali pentru ceea ce este local”, cumpărând și promovând doar produse fabricate în India¹⁷. Dar pandemia pare să fi scos la suprafață naționalismul chiar și în locuri în care te-ai fi așteptat cel mai puțin, precum Europa¹⁸.

Naționaliștilor le place să arate că cooperarea multilaterală nu a pus capăt pandemiei. Ei afirmă că instituția mondială în care mulți și-au pus încrederea că va controla răspândirea bolii peste granițe, Organizația Mondială a Sănătății, nu a procedat cum trebuie. Chiar și pe 14 ianuarie 2020, când a fost anunțat primul caz de coronavirus în afara Chinei, OMS a acceptat credulă afirmația Beijingului că nu există dovezi care să susțină transmiterea de la om la om¹⁹. A amânat declararea pandemiei până pe 11 martie, când mare parte a lumii înțelesese deja gravitatea crizei și căuta să se izoleze²⁰. Asemenea eșecuri i-au făcut pe oameni să pledeze pentru întărirea controlului și rezilienței naționale.

Însă problemele cu OMS dovedesc că este nevoie de mai mult multilateralism, nu de mai puțin. Organizația are un buget limitat și se bazează pe cooperarea voluntară a statelor sale membre²¹. Nu are autoritatea de a le obliga să facă ceva și adesea nu poate nici măcar să-i critice pe cei mai puternici finanțatori ai săi ca să-i determine să acționeze²². Aceste reguli au fost scrise cu sprijinul deplin al Statelor Unite, care au fost întotdeauna alergice la ideea că o organizație internațională ar putea să se amestece în treburile lor interne. Și totuși, în această pandemie, cooperarea globală a oferit avantaje semnificative. Posibilitatea ca banii și echipamentele medicale să circule rapid în întreaga

lume până la cei aflați în nevoie s-a dovedit a fi vitală. Faptul că ideile științifice și bunele practici pot să circule liber a fost și mai important. Mii de vieți au fost salvate datorită deschiderii și rapidității sistemului internațional. Chiar și Statele Unite, cea mai bogată țară din lume, au acceptat fără ezitare stocuri din China pentru a acoperi lipsa temporară a unor echipamente²³. Cu toate neajunsurile sale, OMS furnizase până la sfârșitul lunii aprilie 1,5 milioane de kituri de testare și trimisese echipamente de protecție în 133 de țări – o mană cerească pentru cele mai sărace țări ale lumii²⁴.

În plus, majoritatea lucrurilor care au mers rău au mers de fapt rău în interiorul țărilor, nu între ele. Țările care s-au descurcat cel mai bine, precum Taiwanul și Coreea de Sud, s-au confruntat cu aceleași probleme internaționale ca și altele – și chiar au avut cu mult mai mulți călători din China pe cap de locuitor decât țările occidentale²⁵. Cele care nu au reușit să aplatizeze rapid curba, precum Marea Britanie și America, au eșuat în bună măsură din cauza problemelor lor locale și a unei slabe conduceri la nivel național, nu a unui defect al sistemului internațional. Și totuși, cumva, s-a dat vina pe multilateralismul global. Miopia celor care îl arată cu degetul este la fel de obtuză ca afirmația că eșecurile individuale ale guvernelor Statelor Unite sau Marii Britanii dovedesc că statele-națiuni înseși sunt defuncte. S-a instalat o dinamică disfuncțională, în care mulți oameni folosesc instituții multilaterale în beneficiul lor, dar apoi se întorc împotriva lor ori de câte ori apar probleme. Când se construiesc sute de kilometri de autostradă într-o țară europeană cu fonduri europene, liderii locali își asumă meritele și nimeni nu mulțumește Bruxellesului – dar, când trebuie tăiate bugetele, ei arată cu degetul spre vreo regulă a Uniunii Europene și spun: „Eurocrații ăia răi de la Bruxelles m-au obligat s-o fac”.

La nivel global, idealismul epocii de după al Doilea Război Mondial este încă viu sub forma creației sale remarcabile, ordinea internațională liberală. Sunt mulți aceia care recunosc realizările

din trecut ale acestui cadru de cooperare dirijat de SUA, dar susțin că acum este sortit pieirii. COVID-19 s-ar putea dovedi a fi cauza imediată a dispariției ordinii. Dar, spun ei, aceasta se dezintegrează deja într-o lume dezordonată și era menită să se prăbușească.

Un șoc pentru sistem

Voltaire a făcut observația celebră că Sfântul Imperiu Roman „nu a fost nici sfânt, nici roman și nici măcar imperiu”²⁶. Același lucru se poate spune și despre ordinea internațională liberală, care nu a fost niciodată atât de liberală, atât de internațională sau atât de ordonată pe cât o descriu nostalgicii astăzi. A fost din start o realitate complicată, idealism combinat cu naționalism oportunist. Începuturile sale pot fi regăsite la gânditori precum Hugo Grotius²⁷ și Immanuel Kant²⁸, dar prima dată când au fost formulate de un om de stat important a fost la sfârșitul secolului al XIX-lea, când o altă superputere liberală, Marea Britanie, a permis primul mare val de cooperare și globalizare. În 1879, William Gladstone, de patru ori prim-ministru al Marii Britanii și un gigant al liberalismului secolului al XIX-lea, a susținut o serie de discursuri privind politica externă. În acestea, el promova un nou tip de diplomatie menită să asigure pacea între marile puteri, o nouă abordare bazată pe reținere, „drepturile egale ale tuturor națiunilor” și „dragostea de libertate”²⁹. Nu erau vorbe goale. Marea Britanie a jucat un rol crucial protejând rutele maritime globale, în timp ce lira sterlină britanică a fost folosită ca valută de rezervă la nivel mondial. Hegemonia navală a Marii Britanii a menținut un minimum de stabilitate internațională.

Desigur, și în această epocă au fost o concurență economică intensă, puteri în ascensiune, revoluții pe plan intern și imperialism agresiv pe plan extern. „Dragostea de libertate” a lui

Gladstone a fost aplicată selectiv: Marea Britanie însăși era cu înflăcărare imperialistă, înăbușind revolte din Irlanda până în India. Uneori, era totodată profund mercantilistă³⁰. Dar, în termeni relativi, comparând-o cu oricare perioadă anterioară din istoria omenirii, aceasta a fost o epocă marcată de o pace fără precedent, extinderea comerțului și semnele timpurii ale unei cooperări internaționale precum primele acorduri moderne de control al armelor³¹. Pe scurt, era o ordine internațională liberală în formare. Ea s-a prăbușit odată cu Primul Război Mondial, fractură care a dăinuit de-a lungul perioadei agitate dintre războaie și apoi al celui de-al Doilea Război Mondial.

După 1945, când America a înlocuit Marea Britanie în rolul de lider mondial, Washingtonul a început să construiască un set mai formal de norme și instituții internaționale. Însă noul sistem a întâmpinat o opoziție zgomotoasă din partea Uniunii Sovietice, urmată de o serie de eșecuri ale cooperării dintre aliați (cele mai dureroase au fost cele cu privire la Canalul Suez în 1956 și apoi la Vietnam un deceniu mai târziu). S-a confruntat chiar cu dezertarea parțială a Statelor Unite în timpul lui Richard Nixon, care în 1971 a pus capăt practicii Washingtonului de a susține sistemul monetar internațional folosind rezervele de aur ale Statelor Unite. Așadar, o imagine mult mai realistă a epocii de după 1945 este aceea a unei ordini slabe, afectată de la bun început de excepții, dezacorduri și fragilitate. În interiorul acesteia, marile puteri îi încălcau adesea regulile – mai ales Statele Unite. Între 1947 și 1989, în timp ce construia ordinea internațională liberală, America a încercat să schimbe regimul în diverse țări din lume de 72 de ori, după socoteala unui cercetător, aproape de fiecare dată fără aprobarea Organizației Națiunilor Unite³².

Dar ordinea s-a dezvoltat, în ciuda multor tendințe contrare și obstacole. Tot mai multe țări i s-au alăturat, iar după colapsul Uniunii Sovietice în 1991, aproape fiecare națiune de pe pământ a devenit, într-un anumit sens, parte a economiei mondiale deschise, îmbrățișând cel puțin în teorie normele de conduită

internațională. Chiar și acum, ordinea internațională liberală cuprinde o varietate de regimuri – de la Cuba și Arabia Saudită până la Vietnam – și încă asigură un cadru bazat pe reguli ce încurajează pacea, stabilitatea și un comportament mai civilizat între state. Mulți dintre cei de la Washington și nu numai susțin acum că ea se confruntă cu o amenințare nouă și poate fatală. Ei acuză faptul că ascensiunea Chinei a defectat sistemul, deoarece Beijingul a abuzat de economia internațională deschisă pentru a-și consolida propriul sistem etatist și mercantilist. În opinia lor, China a încercat să diminueze angajamentul Națiunilor Unite față de drepturile omului. Și susțin că încearcă să-și instituie propriul sistem internațional paralel, un cadru care este incompatibil cu cel existent, girat de Occident. Așadar, ce înseamnă ascensiunea Chinei pentru ordinea internațională?

Să analizăm afirmația că China abuzează de economia mondială deschisă. Aproape toți economiștii sunt de acord că succesul economic al țării poate fi pus în cea mai mare parte pe seama a trei factori fundamentali: trecerea de la economia comunistă la o abordare bazată în mai mare măsură pe piață, o rată ridicată de economisire ce permite investiții mari de capital și creșterea productivității. Adoptarea economiei de piață a inclus și o deschidere substanțială către investiții străine, într-o măsură mai mare decât majoritatea celorlalte piețe emergente mari. China este singura țară în curs de dezvoltare care s-a numărat printre principalele 25 de piețe pentru investiții străine directe în fiecare an începând din 1998³³.

China lansează astăzi unele provocări noi, mai ales pentru că președintele Xi preferă să folosească puterea de stat pentru a asigura țării dominația economică în sectoare esențiale. Dar cel mai mare avantaj al său în sistemul de schimburi comerciale mondiale nu vine din disponibilitatea de a încălca regulile, ci pur și simplu din mărimea sa. Țările și companiile vor să aibă acces în China și sunt dispuse să facă concesii în acest scop. Nu este ceva ieșit din comun. Și alte țări la fel de influente fac adesea

uz cu impunitate de un comportament asemănător sau chiar mai rău – prima dintre acestea fiind Statele Unite. Un raport din 2015 întocmit de gigantul din domeniul serviciilor financiare Credit Suisse inventaria barierele netarifare împotriva bunurilor străine instituite de țările mari între 1990 și 2013³⁴. Cu un număr total de aproape 450, Statele Unite se detașează net de celelalte țări. Următoarea este India, cu circa 350, apoi Rusia, cu aproximativ 250. China ocupă locul al cincilea, cu mai puțin de 150. Războaiele comerciale ale lui Trump cu China și Europa sunt cele mai recente și mai stridente exemple de mercantilism american.

Sprijinul guvernamental pentru întreprinderile de stat este mai mare decât în urmă cu câțiva ani, dar Beijingul a abandonat ceea ce era cândva o parte centrală a strategiei sale mercantiliste: devalorizarea monedei sale pentru a stimula exporturile. Economistul Nicholas Lardy a calculat că sfârșitul mercantilismului valutar și scăderea ulterioară a excedentului comercial al Chinei au contribuit „la aproape jumătate din încetinirea ritmului de creștere a Chinei după criza financiară mondială”³⁵. Desigur, asemenea reforme sunt adesea întreprinse doar datorită presiunilor exercitate de Occident și, chiar și atunci, pentru că slujesc intereselor competitive ale Chinei. Dar este de asemenea adevărat că Beijingul se confruntă cu presiuni sporite pentru a întreprinde și mai multe reforme. Mulți economiști și factori de decizie chinezi susțin că aceasta este singura cale de modernizare și creștere a economiei. Evitând reforma, avertizează ei, China va ajunge să se zbată în „capcana venitului mediu” – soarta comună a țărilor care au scăpat de sărăcie doar pentru a se bloca la un PIB pe cap de locuitor undeva pe la circa 10.000 de dolari, după ce au refuzat să-și mai modernizeze sistemul economic, de reglementare și juridic. China a depășit pragul de 10.000 de dolari în 2019, dar încă ar putea să se împotmolească³⁶. Nici înainte ca pandemia să-i mai diminueze creșterea, China nu voia să facă reforme suplimentare. Alte țări care au

procedat la fel au realizat în cele din urmă că sunt obligate să continue reformele pentru a nu se împotmoli pe un drum anevoios. Pandemia poate să impulsioneze o mai mare deschidere – sau să determine Beijingul să se concentreze mai mult asupra agendei sale naționaliste. Chiar dacă alege această din urmă cale, China este departe de a căuta să răstoarne ordinea multilaterală și s-o substituie cu una dictată de ea.

Adevărul despre ordinea internațională liberală este că nu a existat niciodată cu adevărat o epocă de glorie și nici ordinea nu s-a degradat atât de mult pe cât se susține adesea. Principalele atribute ale acestei ordini – pacea și stabilitatea între țările mari – sunt încă în mod evident prezente, cu un declin accentuat al războaielor și anexărilor după 1945³⁷. (Invadarea Ucrainei de către Rusia este o excepție care confirmă regula.) Problema mercantilismului economic al Chinei trebuie abordată, iar administrația Trump are un oarecare merit pentru că a scos-o în evidență. Însă Trump trebuie criticat serios pentru că a abordat-o în mod unilateral, nu în ultimul rând pentru că ar fi fost mult mai eficient să prezinte Beijingului un set de cerințe din partea Statelor Unite și a aliaților lor – să zicem UE, Regatul Unit, Canada, Japonia, Coreea de Sud și Australia, grupare ce, împreună cu America, ar acoperi 58% din economia mondială³⁸. Lumea interconectată îi oferă Washingtonului pârghii de acțiune împotriva Chinei. Decuplarea de ea împuținează aceste pârghii. Și totuși, este adevărat că Statele Unite nu s-au confruntat niciodată cu un adversar atât de formidabil precum China. Dar și China are de înfruntat propriile obstacole: de-a lungul istoriei, nicio putere emergentă nu a încercat să-și facă loc într-o lume traversată de o rețea atât de încâlcită de canale de cooperare și apărare multilaterale. Orice încercare a statului chinez de eludare completă a regulilor și normelor globale ar atrage o opoziție puternică din partea vecinilor săi și nu numai³⁹. Poate cel mai important, cea mai bună modalitate de descurajare a Chinei este întărirea sistemului care o constrânge. Desigur, pentru aceasta

ar fi nevoie ca Statele Unite să se alăture unor foruri precum Convenția privind Dreptul Mării și Curtea Penală Internațională și să le susțină. Dacă America încalcă regulile și normele, nu prea se află în poziția de a critica China că face la fel.

Cea mai importantă contribuție a Americii la viața internațională a fost că, spre deosebire de toate celelalte mari puteri victorioase din istorie, după ce a învins decisiv – în cel mai sângeros conflict din lume –, a ales să ierte, să reconstruiască și să-i reabiliteze pe învinși. America a imaginat o cale nouă pentru națiunile lumii. Acțiunile sale au fost inspirate adesea de binele comun, și nu doar de interesul național îngust. Cei care analizează provocările momentului – ascensiunea Chinei și acum pandemia de COVID-19 – și trag concluzia că America ar trebui să abandoneze această moștenire bogată și să se comporte pur și simplu ca orice altă mare putere, devenind o versiune engleză a Germaniei imperiale, sunt orbi la istoria și realizările Statelor Unite.

Așadar, cea mai serioasă amenințare la adresa ordinii internaționale liberale nu este expansionismul Chinei, ci abdicarea Americii⁴⁰. Arhitectul acestui sistem își pierde rapid interesul față de propria creație. Așa cum arăta profesorul Walter Russell Mead, instinctele lui Trump sunt jacksoniene, în sensul că este interesat de ce se întâmplă în lume doar în măsura în care crede că majoritatea țărilor nu fac decât să tragă pe sfoară Statele Unite, inclusiv și mai ales țările aliate⁴¹. Trump este un naționalist, un protecționist și un populist decis „să pună America pe primul loc”. Dar, mai mult decât orice altceva, este un izolaționist care a abandonat câmpul de luptă⁴². Trump a retras Statele Unite din mai multe organizații, tratate și acorduri decât orice președinte din istoria americană. Nu numai că a ezitat să încheie un acord comercial cu Uniunea Europeană, ci a și pornit un război comercial împotriva blocului și a luat măsuri pentru a retrage trupe din baze europene⁴³ – anunțând aparent sfârșitul unui parteneriat atlantic de 70 de ani⁴⁴. În ce privește America Latină,

Trump a căutat fie să-i țină pe imigranți afară din țară, fie să câștige voturi în Florida. A reușit chiar să-i îndepărteze și pe canadieni (o ispravă deloc de neglijat). Și a subcontractat politica Orientului Mijlociu Israelului și Arabiei Saudite, în bună măsură pentru ca Statele Unite să se poată retrage. Cu câteva excepții impulsive – cum ar fi dorința sa narcisistă de a câștiga Premiul Nobel pentru Pace, încercând să facă pace cu Coreea de Nord –, cea mai remarcabilă trăsătură a politicii externe a lui Trump este absența sa.

Pandemia a accelerat reorientarea egoistă a Americii – abandonarea rolului său de lider al lumii libere și de furnizor de bunuri publice într-un sistem multilateral. Probabil cel mai izbitor exemplu este oferit de strategia referitoare la vaccin. Departe de a coordona un efort global sau de a-și încuraja aliații să-și unească eforturile, administrația Trump a căutat pur și simplu „să învingă”, depășind celelalte țări în cursa pentru a obține prima vaccinul. În presa germană a apărut știrea că guvernul american a oferit „sume mari de bani” pentru ca o companie germană să producă vaccinul „doar pentru Statele Unite”⁴⁵. În acest timp, unii parteneri precum Franța, Brazilia și Canada i-au acuzat pe americani că intervin în tranzacții pentru achiziționarea de echipamente medicale esențiale și supralicitează sau chiar blochează transporturile⁴⁶.

America beneficiază de multă vreme de securitate pe plan național, apărată de instabilitate și războaie de două oceane. Acest lucru le-a permis liderilor americani, începând cu 1945, să-și folosească o parte din putere și resurse pentru binele comun. Să ne gândim la poziția Washingtonului de lider în lupta împotriva bolilor secolului XXI. Administrația lui George W. Bush a lansat o inițiativă de luptă împotriva răspândirii SIDA în Africa care a strâns 85 de miliarde de dolari pentru stoparea epidemiei, salvând până la 18 milioane de vieți⁴⁷; administrația Obama a condus atacul împotriva Ebola, adunând fondurile și expertiza necesare pentru a o ține sub control. Și alte națiuni

fac donații, dar nicio altă țară nu a mai jucat acest rol central, de coordonare în lume⁴⁸.

Pe la jumătatea anului 2020, din nefericire, când pandemia făcea prăpăd în majoritatea celor 50 de state ale sale – mult timp după ce Europa și Asia de Est reușiseră să controleze răspândirea bolii, toată atenția Americii era îndreptată către sine și către nimeni și nimic altceva, dacă lăsăm deoparte criticile dure la adresa Beijingului⁴⁹. Administrația Trump este îndreptățită să condamne modul în care China a înțeles să trateze problema COVID-19. Dar, venind dintr-o asemenea sursă, mesajul nu are niciun fel de răsunet. Într-un articol din *Foreign Affairs*, un vechi prieten al Americii, fostul prim-ministru australian Kevin Rudd, s-a declarat șocat și dezamăgit de cât de jos a ajuns America: „Au existat cândva Statele Unite ale podului aerian al Berlinului. Acum există imaginea portavionului USS *Theodore Roosevelt* afectat de virus, știri despre eforturile depuse de administrația americană pentru a dobândi controlul exclusiv asupra unui vaccin care este dezvoltat în Germania și intervenția federală pentru a opri vânzările comerciale de echipament de protecție personală către Canada. Lumea s-a întors cu susul în jos”⁵⁰.

Este timpul să reconstruim

În acest moment, revenirea la o ordine internațională dominată de America nu mai este posibilă. Prea multe puteri noi sunt în ascensiune și prea multe forțe noi s-au dezlănțuit și nu mai pot fi îmblânzite, nici măcar dacă președintele american ar fi un multilateralist convins. China a devenit o putere rivală și, în multe privințe, egală, care nu ar fi de acord cu o reinstaurare a hegemoniei americane. Iar ascensiunea restului lumii continuă. Lumea este plină acum de noi grupări și instituții, multe dintre ele având caracter regional. China a înființat Banca Asiatică de Investiții în Infrastructură și a ajutat la finanțarea Noii Bănci

de Dezvoltare. Beijingul a organizat o serie de grupuri multilaterale în America Latină și Europa de Est care gravitează în jurul său, precum și inițiativa „O centură, un drum” care dezvoltă o rețea de lanțuri de aprovizionare, infrastructură și rute de tranzit pe cuprinsul Eurasiei și al Africii, având China în centru⁵¹. Rusia a încercat să-și organizeze propria sferă de influență, aducând laolaltă republici foste sovietice într-un tratat de apărare și într-o „Uniune Economică Eurasiatică” născută moartă⁵². (Agresarea Crimeei de către Putin i-a făcut pe vecinii Rusiei să aibă rețineri în a se asocia cu Moscova⁵³.) Unele blocuri regionale mai vechi precum Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est și Uniunea Africană au devenit mai active în ultimii ani.

În ciuda tuturor previziunilor sumbre, Europa ar putea foarte bine să iasă din criză mai puternică și mai unită, decisă să-și joace propriul rol independent în lume⁵⁴. Chiar și președintele francez Emmanuel Macron, care a făcut concesii verbale naționalismului în discursul său cerând „independența” Franței, și-a exprimat dorința ca țara lui să fie tot mai ferm înrădăcinată în multilateralismul unei Europe federale ce este suficient de puternică pentru a înfrunta „China, Statele Unite și dezordinea mondială”⁵⁵. Chiar dacă retorica pare să fie una a independenței, realitatea este a interdependenței. Niciunul dintre aceste blocuri nu este la fel de puternic ca o superputere reprezentată de un stat-națiune; dar colectiv ele reflectă noua constelație de actori mai diverși și mai dispersați de pe scena internațională. Nu este o lume multipolară, ci multilaterală – deoarece liderii înțelepți știu că, de una singură, nicio țară nu poate să facă prea multe lucruri la nivel internațional, chiar dacă ea se numește Statele Unite ale Americii sau China. America ar putea juca un rol decisiv în această eră nouă: ca putere principală, SUA pot încă să stabilească agenda, să formeze coaliții și să organizeze acțiuni colective. Dar acest rol va fi diferit de cel hegemonic – iar clasa imperialistă de la Washington ar putea să se împotrivească necesității unei consultări și diplomații reale.

Acest nou multilateralism ar putea avea unele avantaje. El se bazează pe o mai mare participare a altor state, mici și mari. El recunoaște caracterul cu adevărat global al sistemului internațional, care se întinde din Brazilia și Africa de Sud până în India și Indonezia. Dacă va funcționa, un sistem internațional în care glasurile mai multor țări se fac auzite mai bine ar da naștere unui sistem democratic vibrant. Să fie clar. Totul se bazează pe un pariu: că ideile care stau la baza ordinii internaționale care are America în frunte pot supraviețui sfârșitului hegemoniei americane⁵⁶. Alternativa, o reinstaurare a hegemoniei, nu este posibilă. Există însă motive raționale pentru a spera. Înclinația spre multilateralism nu este pur idealistă. Statele Unite, Europa, Japonia, Coreea de Sud și mai ales China s-au bucurat de avantaje incomensurabile ca urmare a faptului că au făcut parte dintr-un sistem deschis, reglementat. Așadar, fiecare dintre ele – inclusiv Beijingul – are toate motivele să-l susțină. Rusia este mai degrabă un factor distrugător, căutând uneori să semene haos – însă puterea acestei țări scade de la an la an și ea va ajunge să fie tot mai izolată. India și majoritatea celorlalte puteri emergente ar trebui să salute apariția unui sistem în care China este constrânsă de o rețea de instituții și reguli, chiar dacă acestea din urmă le constrâng și pe ele. Într-o asemenea lume, se vor bucura de un grad mai mare de stabilitate și prosperitate.

Mai presus de toate, un sistem multilateral funcțional le oferă membrilor săi o șansă de a rezolva problemele comune. Pandemia ilustrează perfect riscurile și oportunitățile unei lumi interconectate. Criza este prin natura sa globală, afectând toate țările, bogate și sărace deopotrivă. Nimeni nu poate fi în siguranță dacă nu se bucură toți, într-o măsură mai mare sau mai mică, de siguranță. Tot astfel, pentru soluționarea problemelor de mediu este nevoie de acțiune colectivă. Spațiul cibernetic este o arenă care nu cunoaște granițe. Schimbările climatice reprezintă, desigur, cel mai izbitor exemplu de provocare globală, deoarece ele

pot amenința însăși supraviețuirea omenirii și nu pot fi soluționate fără o cooperare susținută a tuturor, dar în special a celor mai mari poluatori, Statele Unite și China.

Climatologii care ne atrag atenția asupra pericolelor modului în care ne raportăm la mediul înconjurător ne amintesc de laureatul Nobel Joshua Lederberg, care ne-a avertizat cu privire la virusuri în 1989. Asemenea acestuia, ei ne îndeamnă să nu presupunem că natura este o forță benefică ce are vreun interes să mențină viața pe acest pământ. Climei nu îi pasă de noi; este pur și simplu o acumulare de reacții chimice care pot scăpa cu ușurință de sub control, distrugând planeta și pe toți cei care trăiesc pe ea. Milioane de alte planete din alte sisteme solare e posibil să fi avut o soartă asemănătoare. Nu mai departe de propriul nostru sistem solar, simulările pe calculator făcute recent de specialiștii de la NASA sugerează că Venus ar fi fost locuibilă vreme de două miliarde de ani, după care un „efect de gaze de seră accelerat” a creat suprafața sa extrem de fierbinte și sterilă de astăzi⁵⁷. Noi putem domoli forțele care împing Pământul într-o direcție similară. Dacă acesta nu este un motiv suficient pentru a ne face să cooperăm, atunci nu vom găsi niciodată altul.

Dacă nu vom găsi calea de a crea un cadru de cooperare, ne vom confrunta cu o lume a concurenței naționaliste nerestricționate. Pericolele sale sunt pe cât de înfiorătoare, pe atât de subestimate. Dacă Statele Unite și China, țările cele mai dinamice și mai avansate din punct de vedere tehnologic din lume, ar ajunge la un conflict lipsit de constrângeri – de la militarizarea spațiului cosmic la războiul cibernetic, alimentate de o cursă a înarmării în ce privește inteligența artificială –, rezultatele ar fi catastrofale. Ar însemna cu siguranță sfârșitul acelei lumi pe care am construit-o până acum – o lume deschisă a comerțului, circulației și comunicării globale, în care statele își unesc eforturile pentru a reduce sărăcia și a învinge bolile. Al Doilea Război Rece poate fi evitat, dar numai printr-un proces diplomatic și de cooperare susținut, care în mod ideal ar trebui

să implice alte puteri majore precum Uniunea Europeană și India. America și China sunt societăți foarte diferite, dar amândouă sunt animate de patriotism și mândrie națională. Tendința politicii externe atât la Washington, cât și la Beijing este de a urma o linie dură – atât la nivelul discursului, cât și al acțiunii. Riscurile beligeranței sunt vagi și aparent îndepărtate. Intrăm din nou în conflict ca somnambulii, la fel ca în 1914.

În ciuda acestor dificultăți, în ciuda tensiunilor și obstacolelor curente, eu nu îmi pierd speranța. Ne-am confruntat cu provocări mai dure în trecut și am reușit să le facem față. Am înregistrat progrese uriașe, fie că ne uităm în urmă cu câteva decenii, fie cu câteva secole. Când Tennyson scria „Locksley Hall” în anii 1830, primul mare conflict global, Războaiele Napoleonice, se încheiase și făcuse loc unei noi epoci fragile a păcii în Europa. Industrialismul lua locul feudalismului, iar revoluțiile comerciale și tehnologice conectau lumea. Cu o nouă regină pe tronul britanic, poemul era un simbol al idealismului victorian timpuriu. Spre sfârșitul vieții însă, Tennyson a ajuns la concluzia că fusese extrem de naiv și a scris altă poezie, „Locksley Hall Sixty Years After”. În opinia sa, sfârșitul secolului al XIX-lea fusese marcat de război, revoluție, sărăcie urbană și pierderea credinței. „Când a mai fost veacul atât de plin de primejdii? Nebunie? Minciuni scrise, rostite”, scria el furios.

La puțină vreme după publicarea poemului, pesimismul său a fost combătut. În revista *The Nineteenth Century* a apărut un eseu remarcabil care apăra realizările epocii. Marele leu liberal William Gladstone – aflat între două din cele patru mandate ale sale ca prim-ministru – admitea că, deși unele dintre visurile cele mai mărețe ale idealiștilor nu se împliniseră încă, trebuia să cântărim realizările. Și făcea inventarul. Cum spunea istoricul Paul Kennedy, „lista este amețitoare, plictisitoare și impresionantă în același timp. Procentul copiilor înscriși la școală crescuse substanțial... drepturile femeilor fuseseră extinse... dezgustătorul cod penal... fusese dat la o parte... iar schimburile

comerciale crescuseră de cinci ori, în vreme ce infracțiunile scăzuseră considerabil”⁵⁸.

Același lucru se poate spune și despre ordinea internațională liberală din vremurile noastre. Este incompletă și are multe defecte. A implicat prea multe conflicte și prea multă sărăcie și ipocrizie. Dar, una peste alta, a îmbunătățit viața mai multor oameni decât oricare alt sistem anterior. Și a reușit să facă asta pentru că nu se întemeiază pe iluzia unei lumi în care răul este abolit și domnește virtutea. Idealismul care se află la baza liberalismului este simplu și practic. Dacă oamenii vor coopera, vor obține rezultate mai bune și soluții mai durabile decât ar putea obține acționând singuri. Dacă statele vor putea evita războiul, popoarele lor vor avea o viață mai lungă, mai bogată și mai sigură. Dacă ele ajung să fie interconectate din punct de vedere economic, situația tuturor se va îmbunătăți. Aceasta este speranța care se află în centrul primului poem al lui Tennyson, cel pe care îl purta Truman în portofel. Versurile sale profetice imaginează o lume în care „bunul-simț al celor mai mulți va ține în admirație un tărâm zbuciumat, / Iar pământul cel bun va adormi, învelit de legea universală”. Convingerea că cooperarea poate schimba lumea nu este o născocire a fanteziei noastre avântate. Este bun-simț.

Concluzie

Nimic nu e scris

Este unul dintre cele mai mari momente ale cinematografilei. În exhaustiva dramă istorică *Lawrence al Arabiei*, tânărul diplomat-aventurier britanic T.E. Lawrence – în interpretarea de neuitat a lui Peter O'Toole – a convins câteva triburi arabe să organizeze un atac surpriză împotriva Imperiului Otoman, față de care voiau să-și câștige independența. Lawrence conduce prin deșert un grup din acești luptători beduini, apropiindu-se de portul otoman Aqaba de pe uscat. Ei traversează deșertul înfruntând căldura năucitoare și furtunile de nisip. La un moment dat, își dau seama că unul dintre soldații arabi, Gasim, a căzut de pe cămilă. Lawrence ia imediat decizia să se întoarcă și să-l caute. Căpetenia arabilor, Sherif Ali, jucat în film de Omar Sharif, se opune. Unul dintre aghiotanții săi îi spune lui Lawrence: „Lui Gasim i-a sunat ceasul. Așa i-a fost scris”. Lawrence ripostează: „Nimic nu e scris!”. Apoi face cale întoarsă, caută printre nisipuri și furtuni și îl găsește pe Gasim clătinându-se pe picioare, mai mult mort decât viu. Lawrence îl aduce înapoi în tabără, unde este primit ca un erou. Când Sherif Ali îi aduce apă, Lawrence se uită la el și, înainte de a-și potoli setea, repetă calm: „Nimic nu e scris”.

Această carte descrie lumea care se conturează ca o consecință a pandemiei de COVID-19. Dar asta înseamnă pur și simplu să descrii niște forțe care nu fac decât să pună lucrurile în mișcare. Pentru ca povestea să fie completă, trebuie să adăugăm acțiunea

omului. Oamenii pot să aleagă direcția în care vor să se îndrepte ei, societatea lor și lumea lor. De fapt, acum avem mai multă libertate de acțiune. În cele mai multe epoci, istoria urmează o cale bine definită, iar schimbarea este dificilă. Dar noul coronavirus a dat peste cap societatea. Oamenii sunt dezorientați. Lucrurile se schimbă deja, iar în această atmosferă este mai ușor ca oricând să faci și alte schimbări.

Să ne gândim doar la schimbările pe care le-am făcut în viața noastră ca reacție la pandemie. Am acceptat să ne izolăm o perioadă lungă. Am muncit, am participat la ședințe și am avut conversații profund personale vorbind cu laptopul. Am făcut cursuri online, iar când am avut nevoie de doctori sau terapeuți, am apelat la telemedicină. În decurs de o lună, companiile au modificat politici pentru care, în mod normal, ar fi avut nevoie de ani să le revizuiască. Peste noapte, orașele au transformat bulevardele în zone pietonale și trotuarele în cafenele. Atitudinile față de oameni care înainte erau ignorați sau trecuți cu vederea se schimbă, așa cum ne arată expresia nou adoptată „lucrători esențiali”. Iar guvernele și-au deschis cuferele într-un fel care era inimaginabil odinioară și care ar putea duce la o mult mai mare disponibilitate de a investi în viitor.

Aceste schimbări ar putea fi începutul a ceva nou sau doar impulsuri de moment. În fața noastră se deschid acum mai multe căi. Ne putem întoarce spre noi înșine, îmbrățișând naționalismul și interesul egoist, sau putem vedea în pandemie un imbold pentru cooperare și acțiune globală. Am mai avut de-a face cu un asemenea moment de răscruce înainte. În anii '20, după un război mondial și o pandemie, lumea putea s-o ia în oricare din două direcții diferite. Unii dintre liderii care au trecut prin război au vrut să creeze structuri ale păcii care să poate preveni izbucnirea altuia. Dar Congresul a respins planurile lui Woodrow Wilson, iar Statele Unite au întors spatele Societății Națiunilor și eforturilor de a crea un sistem de securitate colectivă în Europa. Liderii europeni au impus măsuri punitive dure

Germaniei, împingând țara către colaps. Aceste decizii au condus către o lume foarte sumbră în anii '30 – hiperinflație, șomaj în masă, fascism și încă un război mondial. Un set diferit de alegeri ar fi putut să așeze lumea pe o cale complet diferită.

În mod asemănător, în anii '40, Uniunea Sovietică a lui Stalin a ales o strategie a provocării și confruntării, refuzând oferta Statelor Unite de ajutor prin Planul Marshall și respingând orice negocieri privind plasarea energiei nucleare sub autoritate internațională, pentru a fi utilizată în scopuri pașnice. Dacă la acea vreme s-ar fi aflat la putere alt lider, să zicem Nikita Hrușciiov, poate că Războiul Rece ar fi fost o perioadă mai puțin tensionată și înfiorătoare. Poate chiar nu ar fi existat niciodată.

Când ne uităm la lumea de astăzi, nu putem să nu observăm tendințele care avansează rapid. Am încercat să descriu câteva dintre ele. Dezvoltarea economică generează riscuri climatice tot mai mari. Din motive demografice și nu numai, țările se dezvoltă mai lent. Cei bogați devin și mai bogați; companiile mari devin și mai mari. Tehnologia progresează atât de rapid, încât, pentru prima oară în istorie, oamenii ar putea să piardă controlul asupra propriilor creații. Globalizarea va persista, dar vocile celor care i se opun se aud tot mai tare. Statele devin mai egoiste. Statele Unite și China se îndreaptă spre o confruntare acerbă și de lungă durată. Dar putem face alegeri care să modeleze și să modifice aceste tendințe.

Am putea să ne obișnuim cu o lume caracterizată de creștere economică lentă, pericole naturale crescânde și inegalitate tot mai accentuată și să ne vedem mai departe de treburile noastre. Sau am putea alege să acționăm în forță, folosind vasta capacitate a statului de a face noi investiții masive pentru a-i înzestra pe oameni cu competențele și siguranța atât de necesare într-o lume care se schimbă într-un ritm deconcertant. Am putea construi o infrastructură de secol XXI, folosind o bună parte din mâna de lucru cea mai amenințată de noile tehnologii. Am putea să reducem emisiile de carbon impunând pur și simplu un preț

pentru ele care să reflecte costurile lor reale. Și am putea să recunoaștem că avem nevoie nu numai de creștere economică și dinamism, ci și de securitate și reziliență – pentru că altfel următoarea criză ar putea fi ultima. Pentru unii radicali, propunerile mele sună mai degrabă a agendă de reforme decât a revoluție. E adevărat. Dar nu e nevoie să aruncăm peste bord ordinea existentă în speranța că va apărea ceva mai bun. Am făcut progrese reale, în plan economic și politic. Lumea este un loc mai bun decât era cu 50 de ani în urmă, din aproape toate punctele de vedere. Știm care sunt neajunsurile și știm și cum putem să le eliminăm. Nu ne lipsesc soluțiile, ci voința politică de a le implementa. Avem nevoie de reforme în multe domenii și dacă ele ar fi într-adevăr făcute ar echivala cu un fel de revoluție. Fie și numai cu câteva dintre aceste idei puse în practică, peste 20 de ani lumea ar putea arăta foarte diferit.

Țările se pot schimba. În anii '30, majoritatea națiunilor aveau guverne mici și nu considerau că este treaba lor să promoveze bunăstarea generală a populației. Până în 1950, fiecare dintre națiunile importante ale lumii își asumase această sarcină. Nu a fost ușor. Pe 20 octombrie 1935, Gallup a publicat primul său sondaj de opinie oficial¹. A ieșit la iveală că – în toiul Marii Depresiuni și al așa-numitului Dust Bowl – 60% din americani credeau că „cheltuielile guvernului pentru ajutoare și redresare” sunt *prea mari*. Doar 9% credeau că sunt prea mici, în vreme ce 31% spuneau că sunt aproape corecte. Asta nu l-a împiedicat pe Franklin Roosevelt să meargă înainte cu programul „New Deal” – și să-și continue eforturile de educare a poporului american pentru ca acesta să ajungă să înțeleagă necesitatea unei guvernări care să acționeze ca un instrument de stabilizare la nivelul economiei și al societății. Marii lideri, precum F.D.R., citeau sondajele pentru a înțelege natura provocării cu care se confruntă, nu ca o scuză pentru inacțiune.

Să ne uităm la Uniunea Europeană. La început, pandemia a determinat statele sale membre să se închidă. Acestea au închis

granițele, au concurat pentru materiale medicale și s-au acuzat reciproc de răutate și lăcomie. Sentimentele populației erau categoric împotriva Uniunii Europene în țările puternic afectate precum Italia². Dar, după șocul inițial, europenii au început să se gândească cum să abordeze criza generată de COVID-19. Au recunoscut că aceasta a pus la grea încercare continentul și în special statele sale cele mai slabe. Datorită conducerii înțelepte a marilor puteri, Franța și Germania, precum și a înalților oficiali ai Uniunii Europene, în iulie 2020 s-a încheiat un acord pentru emiterea unor obligațiuni europene ce vor permite țărilor mai sărace să acceseze fonduri care sunt, de fapt, garantate de cele mai bogate³. Aceasta poate părea o chestiune tehnică, dar ea reprezintă un enorm pas înainte pe calea unei Europe mult mai profund interconectate. Liderii europeni au văzut direcția în care îi împinge COVID-19 și au ripostat. O pandemie care inițial a despărțit țările s-ar putea dovedi a fi un catalizator pentru o mult așteptată uniune mai strânsă.

Aceași tensiune între izolare și integrare poate fi observată și în alte părți ale lumii. Pandemia determină țările să privească spre interior. Dar liderii luminați vor recunoaște că singura soluție reală la probleme precum pandemia – ori schimbările climatice și războiul cibernetice – este să privim dincolo de granițe, spre o cooperare mai strânsă. Soluția pentru o Organizație Mondială a Sănătății slabă și prost finanțată nu este să te retragi din ea, gândindu-te că va dispărea oricum la un moment dat, ci mai degrabă s-o finanțezi mai bine și să-i asiguri o autonomie mai mare pentru a se putea impune în fața Chinei – ori a Statelor Unite – în cazul în care o urgență de sănătate ar impune asta. Nicio țară nu mai poate organiza de una singură întreaga lume. Asta înseamnă că singurele posibilități care rămân sunt haosul, războiul rece sau cooperarea.

Este adevărat că, așa cum acuză criticii, o colaborare internațională reală implică un proces colectiv de luare a deciziilor. Dar, oricât de sinistru ar suna acest lucru pentru unele urechi,

el este de fapt ceea ce fac țările tot timpul. Este mecanismul prin care reglementăm totul, de la apelurile telefonice internaționale și călătoriile cu avionul până la comerț, proprietatea intelectuală și emisia de clorofluorocarburi. Nu există și nici nu va exista vreodată „un guvern mondial unic” – asta nu este decât o expresie menită să-i sperie pe oameni, făcându-i să-și imagineze o armată secretă care îi atacă din niște elicoptere negre. Ceea ce există de fapt – și ceea ce ne trebuie într-o și mai mare măsură – este o *guvernanță* globală, acorduri între națiunile suverane pentru a coopera în vederea soluționării unor probleme comune. Nu ar trebui să fie atât de greu. Cooperarea este una dintre trăsăturile fundamentale ale ființelor umane, căreia mulți biologi cred că i se datorează supraviețuirea noastră de-a lungul mileniilor⁴. Dacă vrem să supraviețuim mult timp de acum încolo, cooperarea ne va fi mai de folos decât conflictul.

Desigur, contextul contează. Forțele tehnologice, realitățile economice și imperativele biologice determină, toate, parametrii acțiunilor noastre. „Oamenii își făuresc ei înșiși istoria”, scria Karl Marx, „dar și-o făuresc nu după bunul lor plac și în împrejurări alese de ei, ci în împrejurări care există independent de ei, împrejurări date și moștenite din trecut”⁵. De asta cei mai înțelepți lideri încearcă să înțeleagă istoria, să evalueze forțele mai ample care acționează și să determine cât loc a rămas pentru acțiunea oamenilor. Omul căruia i se datorează aproape exclusiv unificarea Germaniei, Otto von Bismarck, și-a descris rolul în următorii termeni: „Sarcina omului de stat este să audă pașii lui Dumnezeu străbătând istoria și să încerce să se prindă de pulpana veșmântului lui când trece pe lângă el”⁶.

Uneori, chiar în mijlocul unor mari forțe structurale care acționează într-o direcție, țările pot să ia decizii care să ne remodeleze calea. În mai 1958, la apogeul Războiului Rece, a existat

* „Oprește bruma al lui Ludovic Bonaparte”, în *Opere alese*, Editura Politică, București, 1966, p. 207 (n.red.).

un asemenea moment, în Minneapolis, Minnesota. Ministrul adjunct al Sănătății din Uniunea Sovietică, dr. Viktor Jdanov, participa la reuniunea anuală a organului de conducere al Organizației Mondiale a Sănătății, Adunarea Mondială a Sănătății⁷. Era prima oară când o delegație sovietică participa la un asemenea eveniment de la crearea Organizației Mondiale a Sănătății, cu un deceniu în urmă. Jdanov a cerut organizației să desfășoare o campanie globală pentru eradicarea definitivă a variolei. Făcând o reverență la adresa Statelor Unite, el a citat în discursul său o scrisoare pe care Thomas Jefferson i-a trimis-o lui Edward Jenner, cel care a efectuat primul vaccin antivariolic. „Națiunile viitoare vor ști doar din cărți că a existat detestabila variolă”, scria Jefferson. Aceasta a fost una dintre primele încercări de a pune în practică planul poststalinist al lui Nikita Hrușciiov de „coexistență pașnică” cu Occidentul.

Statele Unite s-au opus la început, gândindu-se că propunerea sovieticilor va abate atenția de la eforturile de eradicare a malariei în fruntea cărora se aflau americanii. Dar, odată ce Washingtonul a decis să sprijine proiectul, această cooperare s-a consolidat în timpul administrației Johnson și a devenit o preocupare centrală a Organizației Mondiale a Sănătății. Cele două superputeri au facilitat nu numai producerea în masă a vaccinului, ci și un program de vaccinare a populațiilor din Lumea a Treia. Până în 1980 variola a fost oficial eradicată⁸. Istoricul de la Harvard University Erez Manela afirmă că acesta a fost „probabil cel mai de succes exemplu de colaborare între cele două superputeri din istoria Războiului Rece”. Și este o lecție pe care Beijingul și Washingtonul ar trebui s-o învețe cu privire la lumea bipolară post-Covid ce va veni.

În filmul *Lawrence al Arabiei*, lecția despre soartă *versus* acțiunea omului devine mai complicată. În noaptea de dinaintea atacului asupra portului Aqaba, triburile arabe încep să se certe îngrozitor din cauza uciderii unui membru al unui trib de către membrul altui trib. Ca străin, Lawrence se oferă să-l execute

pe asasin pentru ca dreptatea să poată fi făcută de o mână imparțială – dar află cu această ocazie că ucigașul e nimeni altul decât Gasim, bărbatul căruia îi salvase viața în deșert. Și, cu toate acestea, Lawrence se îndreaptă spre el și îl împușcă calm de șase ori în piept. Lecția este probabil că Gasim era sortit pieirii. Lawrence putuse să-l salveze în deșert și, procedând astfel, îi acordase un răgaz. Dar, prin acțiunile sale, Gasim a dat cu piciorul șansei de a avea un viitor diferit.

În felul său, Dwight Eisenhower făcea o remarcă asemănătoare în interviul cu Walter Cronkite, pe când stăteau și priveau șirurile de morminte din cimitirul francez. Soldații care au murit în al Doilea Război Mondial ne-au dat tuturor o șansă de a construi o lume mai bună și mai pașnică. Tot astfel, în vremurile noastre, această pandemie urâtă poate fi o ocazie pentru schimbare și reformă. Ea a deschis calea către o lume nouă. De noi depinde dacă profităm de această ocazie sau o irosim. Nimic nu e scris.

Mulumiri

Pandemia a accelerat multe lucruri din viața noastră și la fel s-a întâmplat și cu scrierea și publicarea acestei cărți. Totul a pornit de la o listă făcută pe o foaie de hârtie. Când a lovit COVID-19, mi-am dat seama că va avea efecte la scară largă și pe termen lung. Am început să-mi notez modurile în care ar putea schimba lumea, iar această listă se regăsește aproape în întregime în cele zece lecții din cartea de față. Apoi a început procesul de cercetare, documentare și scriere, ce a fost pe cât de obositor, pe atât de captivant. Într-un fel, mi-am găsit propria cale de a aborda pandemia – gândește, citește și scrie despre asta.

Am rugat trei tineri colaboratori eminenți să mă ajute cu critici și cu verificarea informațiilor din manuscris. Jonathan Esty, Jonah Bader și John Cookson s-au dedicat acestui proiect – muncind uneori până noaptea târziu –, iar rezultatul a fost un fel de seminar digital foarte stimulator desfășurat într-un ritm rapid. Ei mi-au corectat greșelile, mi-au făcut sugestii excelente și au identificat erorile de logică. Jonathan, care a preluat conducerea și a organizat întreaga activitate, lucrează cu mine la o serie de proiecte pentru Schmidt Futures, inovatoarea societate filantropică înființată de Eric și Wendy Schmidt. Jonah lucrează la emisiunea mea de la CNN, producând și editând comentariile mele din deschidere, printre alte sarcini. Iar John a lucrat la emisiunea mea acum câțiva ani și apoi s-a mutat în alte locuri, printre care și Chicago Council of Foreign Relations.

Stuart Reid, redactor-șef al revistei *Foreign Affairs*, și-a întrerupt lucrul la propria carte și mi-a citit întregul manuscris, îmbogățindu-l substanțial cu sugestiile sale judicioase. Zachary Karabell a citit primele capitole și m-a ghidat într-o direcție mai bună de la început.

Eric Schmidt și Jared Cohen au avut răbdarea să mă asculte expunând câteva versiuni ale acestor idei. Inutil să spun că niciunul dintre acești colaboratori sau prieteni nu poartă vreo responsabilitate pentru vreuna dintre greșelile mele. Și nici nu vreau să sugerez că ei sunt de acord cu tot ceea ce am scris.

Drake McFeely, editorul meu de la Norton, a fost entuziasmat de cartea mea încă din primul moment, în ciuda faptului că îi sunt dator cu o altă carte pe un subiect diferit. (Următoarea, Drake, promit!) Este editorul meu de 18 ani, timp în care am scris patru cărți, iar acum este complicele meu indispensabil, prietenul și îndrumătorul meu totodată. Am avut șansa să lucrez cândva cu Stuart Proffitt de la Penguin Press și am fost încântat că s-a angajat și de data asta să publice cartea în Marea Britanie și în Commonwealth. Erudiția și eleganța lui au contribuit la îmbunătățirea considerabilă a manuscrisului. Am lucrat – cu ocazia acestei cărți – pentru prima oară cu Andrew Wylie. Nu mi-a trebuit mult să înțeleg de ce este considerat o legendă în această industrie.

Mulțumesc echipei de la Norton. Asistentul lui Drake, Bee Holekamp, a menținut proiectul pe drumul cel bun și conform programării. Avery Hudson a redactat manuscrisul într-un timp record. Becky Homiski, Julia Druskin și Joe Lops au lucrat intens pentru a accelera publicarea cărții. Rachel Salzman și Meredith McGinnis s-au ocupat de marketing și promovare cu foarte mult talent și entuziasm.

Îi sunt recunoscător lui Jeff Zucker pentru că mi-a oferit libertate și sprijin în realizarea emisiunii și seriei mele de documentare de la CNN. În acești ultimi ani l-am urmărit pe Jeff cum își face treaba – și o face minunat – sub o presiune extraordinară. Am învățat foarte multe de la el, ca șef al meu, dar și ca prieten. Am avut ocazia de a scrie pentru Fred Hiatt de la *The Washington Post*, care conduce cea mai bună pagină editorială din țară – ce continuă să etaleze o bogată diversitate și în același timp să mențină standardele ridicate ale excelenței.

Aș vrea să le mulțumesc membrilor echipei mele de la CNN. Vă sunt deosebit de recunoscător fiecăruia dintre voi: Tom Goldstone, care produce emisiunea *GPS*, Melanie Galvin, care se ocupă de toate proiectele mele variate, Jessica Gutteridge, Dana Sherne, Caroline Richenberg, Nida Najar, Matthew Kendrick, Kiara Bhagwanjee, Chris Good, Simon Bouvier, Katrina Kaufman, Dan Logan, Jennifer Dargan, Peter Stevenson,

Liza McGuirk, Diane Beasley, Tal Trachtman Alroy, Jenny Friedland, Zac Leja, Nicholas Paolo Accinelli și Ingrid Holmquist. La *The Washington Post*, mulțumirile mele sincere se îndreaptă spre Mike Larabee, Ruth Marcus, Christian Caryl, Mili Mitra, Josh Alvarez și Sophie Yarborough.

Un program încărcat de lucru îți pune la grea încercare relația cu familia și prietenii. Dragostea nemărginită a mamei mele mi-a oferit întotdeauna echilibru, chiar și acum, când nu mai este capabilă s-o exprime. Pentru sprijinul și afecțiunea lor, le sunt recunoscător copiilor mei, Omar, Lila și Sofia, și fostei mele soții, Paula. Multe dintre subiectele din această carte le-am discutat adesea cu fratele meu Arshad, iar soția lui, Ann, un strălucit om de știință, mi-a oferit sugestii pentru câteva dintre ele. Fratele meu Mansoor și soția sa, Rachel, precum și sora mea Tasneem și soțul ei, Vikram, m-au încurajat întotdeauna. În final, îi mulțumesc lui Julian, care m-a suportat cât am lucrat până târziu la cartea aceasta, obsedat de fiecare detaliu, pentru a o scrie repede și bine.

Le dedic această carte lui Dan, Joannei și lui Gideon Rose. Pe Gideon l-am cunoscut când eram în anul întâi la facultate, iar el în anul doi. De atunci, de 38 de ani deja, vorbim săptămânal, dacă nu mai des. Părinții lui, Joanna și Dan, sunt nașii mei neoficiali și ne-au oferit mie și familiei mele, vreme de aproape patru decenii, afecțiune, sprijin și încurajare. Așa cum spune Dan adesea când ne despărțim după o seară minunată cu mâncare, vin și conversație, *va urma...*

Note

Introducere. Efectul liliacului

1. Cara Giaimo, „The Spiky Blob Seen Around the World”, *New York Times*, 1 aprilie 2020, <https://www.nytimes.com/2020/04/01/health/coronavirus-illustration-cdc.html>
2. Virionul SARS-CoV-2 are 0,1 micrometri în diametru (100 de nanometri): Yinon M. Bar-On, Avi Flamholz, Rob Phillips și Ron Milo, „SARS-CoV-2 (COVID-19) by the Numbers”, *eLife*, 9 (2 aprilie 2020), e57309, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7224694/>; un punct are aproximativ 1.000.000 de nanometri în diametru: Shige Abe, „How Small Can Life Be?”, *Astrobiology at NASA*, 9 iulie 2001, <https://astrobiology.nasa.gov/news/how-small-can-life-be/>
3. Cheltuielile pentru apărare ale Statelor Unite = 732 de miliarde de dolari în 2019: Stockholm International Peace Research Institute, „Global Military Expenditure Sees Largest Annual Increase in a Decade”, 27 aprilie 2020, <https://www.sipri.org/media/press-release/2020/global-military-expenditure-sees-largest-annual-increase-decade-says-sipri-reaching-1917-billion>
4. Lawrence Summers, „Covid-19 Looks like a Hinge in Hstory”, *Financial Times*, 14 mai 2020, <https://www.ft.com/content/de643ae8-9527-11ea-899a-f62a20d54625>
5. Micah Zenko, „The United States Will Learn Nothing from the Pandemic”, *Foreign Policy*, 5 iunie 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/06/05/coronavirus-pandemic-covid-lessons-united-states-9-11/>

6. Richard Haass, „The Pandemic Will Accelerate History Rather Than Reshape It”, *Foreign Affairs*, 7 aprilie 2020.
7. William Maxwell, *They Came Like Swallows* (1937, reeditat de Vintage International, 1997), p. 174.
8. Katherine Anne Porter, *Pale Horse, Pale Rider* (1939, reprint Houghton Mifflin Harcourt, 1990), p. 208 [ed.rom.: *Calule alb! Călărețule palid!*, în românește de Vera Berceanu și Cezar Radu, Editura pentru Literatura Universală, București, 1968].
9. Uri Friedman, „We Were Warned”, *Atlantic*, 18 martie 2020.
10. Scriitorul genovez Gabriele de' Mussi. Vezi Mark Wheelis, „Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa”, *Emerging Infectious Diseases*, 8, nr. 9 (2002), pp. 971-975, <https://dx.doi.org/10.3201/eid0809.010536>
11. Walter Scheidel, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015), p. 293.
12. A murit 30-50% din populația Europei: James W. Wood *et al.*, „The Temporal Dynamics of the 14th Century Black Death”, *Human Biology* (2003), citat în Sharon N. DeWitte, „Age Patterns of Mortality during the Black Death in London, AD 1349-1350”, *Journal of Archaeological Science*, 37, nr. 12 (decembrie 2010), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440310002803>
13. World Health Organization, „Plague”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague>
14. Scheidel, *Great Leveler*, capitolul 10, „The Black Death”, pp. 291-313.
15. Barbara W. Tuchman, *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century* (New York: Alfred A. Knopf, 1978) [ed.rom.: *O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XIV*, traducere din limba engleză și postfață de Alexandru Vianu, 2 vol., Editura Politică, București, 1988]. Vezi, de exemplu: „Supraviețuitorii ciumei, constatând că ciuma nici nu i-a distrus, nici nu i-a făcut mai buni, n-au putut descoperi niciun scop Divin în suferința pe care o înduraseră. Sco-purile lui Dumnezeu erau de obicei misterioase, dar această cala-mitate fusese prea groaznică ca să fie acceptată fără întrebări. Dacă un dezastru de o astfel de mărime, cel mai ucigător din câte au fost vreodată, era doar un act lipsit de sens din partea lui Dumnezeu sau poate chiar nici nu era opera lui Dumnezeu, atunci absoluturile

unei ordini fixe erau desfăcute din legăturile lor. Mințile care se luminaseră ca să primească aceste întrebări nu se mai puteau întoarce în întuneric. Odată ce oamenii au întrezărit posibilitatea schimbării într-o ordine considerată imuabilă, a apărut la orizont sfârșitul unei ere a supunerii; urma apariția conștiinței individuale. În această privință Moartea Neagră a fost poate începutul nerecunoscut al omului modern” (pp. 153-154) [ed.rom. p. 160].

16. Deși acest discurs și noțiunea de „criză medievală” sunt intens dezbătute de medievști și de specialiștii în Renaștere. Vezi Ada Palmer, „Black Death, COVID, and Why We Keep Telling the Myth of a Renaissance Golden Age and Bad Middle Ages”, *Ex Urbe*, 4 iunie 2020, <https://www.exurbe.com/black-death-covid-and-why-we-keep-telling-the-myth-of-a-renaissance-golden-age-and-bad-middle-ages/>
17. *The Native Population of the Americas in 1492*, ediția a II-a, ed. William M. Denevan (Madison: University of Wisconsin Press, 1992), citat în Alexander Koch *et al.*, „Earth System Impacts of the European Arrival and Great Dying in the Americas After 1492”, *Quaternary Science Reviews*, 207 (1 martie 2019), pp. 13-36, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277379118307261>
18. William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (Garden City, NY: Anchor Press, 1976), introducere, pp. 23-24; vezi și Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies* (New York: W.W. Norton, 1999) [ed.rom.: *Virusi, arme și oțel. Soarta societăților umane*, traducere de Mircea Ștefancu și Teodor Fleșeru, ALFFA, București, 2010].
19. Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Immunization and Respiratory Diseases, „Partner Key Messages on the 1918 Influenza Pandemic Commemoration”, 10 august 2018, <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1918-commemoration/key-messages.htm>
20. 20 de milioane de morți în Primul Război Mondial: Nadège Mougel, „World War I Casualties”, traducere de Julie Gratz (Scy-Chazelles: Centre européen Robert Schuman, 2011), <http://www.centre-robert-schuman.org/userfiles/files/REPERES%20%E2%80%93%20module%201-1-1%20-%20explanatory%20notes%20%E2%80%93%20World%20War%20I%20casualties%20%E2%80%93%20EN.pdf>

21. Vezi John M. Barry, *The Great Influenza: The Story of the Deadliest Plague in History* (New York: Viking, 2004), p. 171.
22. Pentru mai multe despre gripa spaniolă, vezi Barry, *The Great Influenza*, în special pp. 353-358.
23. Bill Gates, „The Next Outbreak? We're Not Ready”, TED2015, https://www.ted.com/talks/bill_gates_the_next_outbreak_we_re_not_ready/transcript?language=en
24. Bill Gates, Bill & Melinda Gates Foundation, 17 februarie 2017, <https://www.gatesfoundation.org/Media-Center/Speeches/2017/05/Bill-Gates-Munich-Security-Conference>
25. Fareed Zakaria, „Global Pandemic Possibility”, *Fareed Zakaria GPS: Global Public Square*, CNN, 25 iunie 2017, <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1706/25/fzgps.01.html>
26. Pentru o tratare a pandemiilor istorice ca șocuri asimetrice, vezi Guido Alfani, „Pandemics and Asymmetric Shocks: Lessons from the History of Plagues”, *VoxEU*, Center for Economic Policy Research, 9 aprilie 2020, <https://voxeu.org/article/pandemics-and-asymmetric-shocks>
27. Neta C. Crawford, „United States Budgetary Costs and Obligations of Post-9/11 Wars through FY2020”, Brown University, 3 noiembrie 2019, <https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/2019/US%20Budgetary%20Costs%20of%20Wars%20November%202019.pdf>
28. Jon Henley, „How Populism Emerged as an Electoral Force in Europe”, *Guardian*, 20 noiembrie 2018, <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/how-populism-emerged-as-electoral-force-in-europe>
29. Charles Riley, „The UK Economy Is Heading for Its Worst Crash in 300 Years”, CNN Business, 7 mai 2020, <https://www.cnn.com/2020/05/07/economy/uk-economy-bank-of-england/index.html>
30. Rata șomajului în Statele Unite a atins 14,7%, un record al perioadei de după anii '30, potrivit US Bureau of Labor Statistics, „The Employment Situation – June 2020”, <https://www.bls.gov/news.release/pdf/empstat.pdf> (Recordul absolut al șomajului în SUA a fost de 24,9% în 1933, potrivit US Census, *Bicentennial Edition: Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970*, capitolul D: „Labor”, citat în Gene Smiley, „Recent Unemployment Rate Estimates for the 1920s and 1930s”, *Journal of Economic*

History, 43, nr. 2 [iunie 1983], pp. 487-493, <http://www.jstor.org/stable/2120839>)

31. Janet Morrissey, „Credit Default Swaps: The Next Crisis?“, *Time*, 17 martie 2008, <http://content.time.com/time/business/article/0,8599,1723152,00.html>
32. PIB-ul mondial = 63,6 trilioane de dolari în 2008, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=1W>
33. Această idee a fost tratată pe larg în Edward N. Lorenz, *The Essence of Chaos* (Seattle: University of Washington Press, 1995).
34. „Influenza at a Glance“, Nieman Foundation for Journalism at Harvard, <https://nieman.harvard.edu/wp-content/uploads/pod-assets/microsites/NiemanGuideToCoveringPandemicFlu/AnIntroduction/InfluenzaAtAGlance.aspx.html>
35. „grippe (n.)“, Etymology Online, <https://www.etymonline.com/word/grippe>

Lecția 1. Puneți-vă centura de siguranță

1. Există zeci de cărți despre acest subiect. O lucrare clasică astăzi este Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War* (New York: Columbia University Press, revăzută în 2001, publicată inițial în 1959) [ed. rom.: *Omul, statul și războiul. O analiză teoretică*, traducere de Mihaela Sadovschi, postfață de Lucian-Dumitru Dîrdală, Institutul European, Iași, 2001].
2. Thomas Hobbes, *Leviathan*, capitolul al XIII-lea, „Of the Naturall Condition of Mankind“, „The Incommodities of Such a War“ [ed. rom.: *Leviatanul*, traducere, introducere și note de Alexandru Anghel, Herald, București, 2017].
3. Esteban Ortiz-Ospina și Diana Beltekian, „Trade and Globalization“, Our World in Data, octombrie 2018, <https://ourworldindata.org/trade-and-globalization>
4. „Two Out of Three Ain't Bad“, *Economist*, 27 august 2016. Pentru o altă formulare, vezi și Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy* (New York: W.W. Norton, 2012).

5. United Nations, Sustainable Development Report: „Nature’s Dangerous Decline”, 6 mai 2019, <https://www.un.org/sustainable-development/blog/2019/05/nature-decline-unprecedented-report/>
6. James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven, CT: Yale University Press, 1985).
7. Centers for Disease Control and Prevention, „Zoonotic Diseases”, <https://www.cdc.gov/onehealth/basics/zoonotic-diseases.html>
8. Jon Hilsenrath, „Global Viral Outbreaks like Coronavirus, Once Rare, Will Become More Common”, *Wall Street Journal*, 6 martie 2020.
9. Christian Walzer, „COVID-19: Where It Starts and Stops”, Wildlife Conservation Society, Wildlife Health Program, https://youtu.be/_D_6a56zI_U?t=129
10. Nita Madhav *et al.*, „Pandemics: Risks, Impacts, and Mitigation”, capitolul 17 din *Disease Control Priorities: Improving Health and Reducing Poverty*, ediția a III-a, National Center for Biotechnology Information (National Institutes of Health), 27 noiembrie 2017, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK525302/#pt5.ch17.sec3>
11. Lena H. Sun, „On a Bat’s Wing and a Prayer: Scientists’ Plan to Track Deadly Marburg Virus Is Literally Held together with Glue”, *Washington Post*, 13 decembrie 2018.
12. Toby Ord, *The Precipice: Existential Risk and the Future of Humanity* (New York: Hachette, 2020), pp. 130-131.
13. Vezi, de exemplu, peșterile cu lilieci din Uganda ca incubatoare pentru virusul Marburg, în *ibidem*.
14. Carolyn Kormann, „The Changing Climate Inside the World’s Largest Bat Colony”, *New Yorker*, 5 august 2019.
15. Robert Kessler, „Nipah: The Very Model of a Pandemic”, EcoHealth Alliance, martie 2018, <https://www.ecohealthalliance.org/2018/03/nipah>
16. „De regulă, coronavirusurile care se găsesc la lilieci au nevoie de o gazdă intermediară înainte de a ajunge la oameni, așa cum s-a observat în cazul MERS-CoV...”, în Arinjay Banerjee, „Bats and Coronaviruses”, *Viruses*, 9 ianuarie 2019, 11, nr. 1, p. 41, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6356540/>
17. Joel Achenbach, „Coronavirus Came from Bats or Possibly Pangolins amid «Acceleration» of New Zoonotic Infections”, *Washington Post*, 7 februarie 2020.

18. Peter Daszak, într-o discuție cu Fareed Zakaria, *Fareed Zakaria GPS: Global Public Square*, CNN, 22 aprilie 2020, <https://www.cnn.com/videos/tv/2020/04/26/exp-gps-0426-daszak-int.cnn>
19. „Meat Production”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/meat-production>. Vezi și estimări de 77 de miliarde: Food and Agriculture Organization of the United Nations, <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QL>
20. World Economic Forum, „New Nature Economy Report II: The Future of Nature and Business”, 39, http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Future_Of_Nature_And_Business_2020.pdf
21. Jacy Reese, „US Factory Farming Estimates”, 11 aprilie 2019, Sentience Institute, <https://www.sentienceinstitute.org/us-factory-farming-estimates>
22. Kelly Witwicki, „Global Farmed & Factory Farmed Animals Estimates”, Sentience Institute, 21 februarie 2019, <https://www.sentienceinstitute.org/global-animal-farming-estimates>
23. Sigal Samuel, „The Meat We Eat Is a Pandemic Risk, Too”, *Vox*, 22 aprilie 2020, actualizat pe 10 iunie 2020.
24. Rob Wallace, citat în *ibidem*.
25. Charles W. Schmidt, „Swine CAFOs & Novel H1N1 Flu: Separating Facts from Fears”, *Environmental Health Perspectives*, 117, nr. 9 (septembrie 2009), pp. A394-A401, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2737041/>
26. Fiona Harvey, „Factory Farming in Asia Creating Global Health Risks, Report Warns”, *Guardian*, 13 august 2017.
27. Robert Lawrence, citat în Samuel, „The Meat We Eat”.
28. Centers for Disease Control and Prevention, „Antibiotic/Antimicrobial Resistance (AR/AMR)”, <https://www.cdc.gov/drugresistance/index.html>
29. Sigal Samuel, „The Post-Antibiotic Era Is Here”, *Vox*, 14 noiembrie 2019.
30. World Bank Group, „Pulling Together to Beat Superbugs”, octombrie 2019, <http://documents.worldbank.org/curated/en/430051570735014540/pdf/Pulling-Together-to-Beat-Superbugs-Knowledge-and-Implementation-Gaps-in-Addressing-Antimicrobial-Resistance.pdf>
31. Jonathan Coppess, „The Conservation Question, Part 2: Lessons Written in Dust”, Gardner Policy Series, Department of Agricultural

and Consumer Economics, University of Illinois, 24 octombrie 2019, <https://farmdocdaily.illinois.edu/2019/10/the-conservation-question-part-2-lessons-written-in-dust.html>

32. *Ibidem*.
33. „National Climate Report – Annual 2014”, National Oceanic and Atmospheric Administration, <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/national/201413>
34. „Drought of 2012 Conjures Up Dust Bowl Memories, Raises Questions for Tomorrow”, CNN, 15 septembrie 2012.
35. United Nations, Sustainable Development Goals, 2020, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity/>
36. Damian Carrington, „Desertification Is Greatest Threat to Planet, Expert Warns”, *Guardian*, 16 decembrie 2010.
37. Montserrat Núñez *et al.*, „Assessing Potential Desertification Environmental Impact in Life Cycle Assessment”, *International Journal of Life Cycle Assessment*, 15, nr. 1 (ianuarie 2010), pp. 67-78, https://www.researchgate.net/publication/226955880_Assessing_potential_desertification_environmental_impact_in_life_cycle_assessment_Part_1_Methodological_aspects
38. Jeremy Frankel, „Crisis on the High Plains: The Loss of America’s Largest Aquifer – the Ogallala”, *University of Denver Water Law Review*, 17 mai 2018.
39. Carey Gillam, „Ogallala Aquifer: Could Critical Water Source Run Dry?”, Reuters, 27 august 2013.
40. Jane Braxton Little, „The Ogallala Aquifer: Saving a Vital US Water Source”, *Scientific American*, 1 martie 2009.
41. Joshua Lederberg, „Viruses and Humankind: Intra-cellular Symbiosis and Evolutionary Competition”, *Frontline*, 1989, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/aids/virus/humankind.html>
42. Ed Yong, „The Next Chapter in a Viral Arms Race”, *Atlantic*, 14 august 2017.
43. Siro Igino Trevisanato, „The «Hittite Plague» an Epidemic of Tularemia and the First Record of Biological Warfare”, *Medical Hypotheses*, 69, nr. 6 (2007), pp. 1, 371-374, <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2007.03.012>, citat în Ord, *The Precipice*, p. 130.
44. Jonathan B. Tucker, „Bioweapons from Russia: Stemming the Flow”, *Issues in Science and Technology*, 15, nr. 3 (primăvara 1999), https://issues.org/p_tucker/, citat și în Ord, *The Precipice*, p. 132.

45. Ord, *The Precipice*, p. 132.
46. Thomas L. Friedman, „How We Broke the World”, *New York Times*, 30 mai 2020.
47. Paula vW. Dáil, *Hard Living in America's Heartland: Rural Poverty in the 21st Century Midwest* (Jefferson, NC: McFarland, 2015), p. 80.
48. Larry Brilliant, „Outbreaks Are Inevitable, but Pandemics Are Optional”, Long Now Foundation, YouTube, 6 martie 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=nVWoHmURDTQ>
49. „Will Wet Markets Be Hung Out to Dry After the Pandemic?”, *Economist*, 26 mai 2020.
50. John Vidal, „«Tip of the Iceberg»: Is Our Destruction of Nature Responsible for Covid-19?”, *Guardian*, 18 martie 2020; James Gorman, „Wildlife Trade Spreads Coronaviruses as Animals Get to Market”, *New York Times*, 19 iunie 2020.

Lecția 2. În privința guvernării contează calitatea, nu cantitatea

1. Elizabeth Cameron *et al.*, „Global Health Security Index: Building Collective Action and Accountability”, Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, octombrie 2019, <https://www.ghsindex.org/wp-content/uploads/2019/10/2019-Global-Health-Security-Index.pdf>
2. „Coronavirus Map: Tracking the Global Outbreak”, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/world/coronavirus-maps.html>, accesat pe 13 iulie 2020.
3. Paul Krugman, postare pe Twitter, 13 iulie 2020, <https://twitter.com/paulkrugman/status/1282656106762952705/photo/1>, citând Our World in Data, „Daily New Confirmed COVID-19 Deaths per Million People”, European Union versus United States, 13 iulie 2020.
4. Jeremy Konyndyk, „Exceptionalism Is Killing Americans: An Insular Political Culture Failed the Test of the Pandemic”, *Foreign Affairs*, 8 iunie 2020.
5. Eric Lipton *et al.*, „The CDC Waited «Its Entire Existence» for This Moment: What Went Wrong?”, *New York Times*, 3 iunie 2020.

6. Ben Schreckinger, „Mask Mystery: Why Are US Officials Dismissive of Protective Covering?“, *Politico*, 30 martie 2020, <https://www.politico.com/news/2020/03/30/coronavirus-masks-trump-administration-156327>
7. Selena Simmons-Duffin, „As States Reopen, Do They Have the Workforce They Need to Stop Coronavirus Outbreaks?“, NPR, 18 iunie 2020.
8. Raymond Zhong și Paul Mozur, „To Tame Coronavirus, Mao-Style Social Control Blankets China“, *New York Times*, 15 februarie 2020, <https://www.nytimes.com/2020/02/15/business/china-coronavirus-lockdown.html>
9. Lingling Wei, „China's Coronavirus Response Toughens State Control and Weakens the Private Market“, *Wall Street Journal*, 18 martie 2020.
10. Nectar Gan, Caitlin Hu și Ivan Watson, „Beijing Tightens Grip over Coronavirus Research, amid US-China Row on Virus Origin“, CNN, 16 aprilie 2020, <https://www.cnn.com/2020/04/12/asia/china-coronavirus-research-restrictions-intl-hnk/index.html>
11. „Diseases like Covid-19 Are Deadlier in Non-Democracies“, *Economist*, 18 februarie 2020.
12. Amartya Sen, *Development as Freedom* (New York: Anchor, 1999), p. 16 [ed.rom.: *Dezvoltarea ca libertate*, traducere de Cristina Ionescu și Nora Chiriță, Editura Economică, București, 2004].
13. Andrew Van Dam, „The US Has Thrown More Than \$6 Trillion at the Coronavirus Crisis. That Number Could Grow“, *Washington Post*, 15 aprilie, 2020, și Chris Edwards, „Crisis May Add \$6 Trillion to Federal Debt“, Cato Institute, 21 aprilie 2020, <https://www.cato.org/blog/crisis-may-add-6-trillion-federal-debt>
14. IMF, „Policy Responses to Covid-19“, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>
15. Faiz Siddiqui și Reed Albergotti, „Ford and General Electric Team Up to Produce Ventilators as Major Manufacturers Shift to Medical Equipment“, *Washington Post*, 30 martie 2020.
16. John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society* (Boston: Houghton Mifflin, 1958), p. 189.
17. Jesse Drucker, „The Tax-Break Bonanza inside the Economic Rescue Package“, *New York Times*, 24 aprilie 2020.

18. Brendan Fischer și Kedric Payne, „How Lobbyists Robbed Small Business Relief Loans”, *New York Times*, 30 aprilie 2020.
19. Lisa Rein, „In Unprecedented Move, Treasury Orders Trump’s Name Printed on Stimulus Checks”, *Washington Post*, 14 aprilie 2020.
20. 120 de milioane de cecuri au fost trimise până pe 30 aprilie, US Treasury’s Bureau of the Fiscal Service, actualizat pe 6 iulie 2020, <https://www.fiscal.treasury.gov/files/news/eip-operational-faqs-for-financial-industry.pdf>; Comisia pentru buget și finanțe a Camerei estimează că în total vor trebui făcute între 171 și 190 de milioane de plăți, potrivit „Economic Impact Payments Issued to Date”, 5 iunie 2020, <https://waysandmeans.house.gov/sites/democrats.waysandmeans.house.gov/files/documents/2020.06.04%20EIPs%20Issued%20as%20of%20June%204%20FINAL.pdf>
21. Erica Werner, „Treasury Sent More Than 1 Million Coronavirus Stimulus Payments to Dead People, Congressional Watchdog Finds”, *Washington Post*, 25 iunie 2020.
22. Lauren Vogel, „COVID-19: A Timeline of Canada’s First-Wave Response”, *Canadian Medical Association Journal News*, 12 iunie 2020, <https://cmajnews.com/2020/06/12/coronavirus-1095847/>
23. „Germany Offers Cash for Everyone”, *Economist*, 26 martie 2020.
24. Heritage Foundation, 2019 Index of Economic Freedom, „Key Findings of the 2019 Index”, <https://www.heritage.org/index/book/chapter-3>
25. Heritage Foundation, 2020 Index of Economic Freedom, „Hong Kong”, <https://www.heritage.org/index/country/hongkong>
26. Heritage Foundation, 2020 Index of Economic Freedom, „France”, <https://www.heritage.org/index/country/france>
27. Pentru Hong Kong și Taiwan, vezi *New York Times*, „Coronavirus Map: Tracking the Global Outbreak”, accesat pe 27 iulie 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/world/coronavirus-maps.html>
28. Tsung-Mei Cheng, „Health Care Spending in the US and Taiwan”, *Health Affairs*, 6 februarie 2019.
29. Max Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978).
30. Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014), p. 199.

31. Paul Waldman, „How Our Campaign Finance System Compares to Other Countries”, *American Prospect*, 4 aprilie 2014.
32. Deși vechea istorie a unui Imperiu Bizantin decadent, sclerotic a fost contestată recent de cercetători. Vezi Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007).
33. Sarah Zhang, „Why Mandarin Doesn't Come from Chinese”, *Atlantic*, 4 ianuarie 2019.
34. Charles Tilly, „Reflections on the History of European State-Making”, în Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975), p. 45.
35. John Brewer, *Sinews of Power: War, Money, and the English State, 1688-1783* (Londra: Unwin Hyman, 1989), p. 74.
36. Frank Snowden, citat în Jason Willick, „How Epidemics Change Civilizations”, *Wall Street Journal*, 27 martie 2020.
37. T.J. Pempel, „Bureaucracy in Japan”, *PS: Political Science and Politics* 25, nr. 1 (martie 1992), pp. 19-24.
38. Woodrow Wilson, „The House of Representatives”, în Josephus Daniels (ed.), *The Collected Works of Woodrow Wilson*.
39. Woodrow Wilson, „The Executive”, *Congressional Government* (1885), 283, <https://archive.org/stream/congressionalgov00wilsiala>
40. *Washington Post*, „FDR's Government: The Roots of Today's Federal Bureaucracy”, 12 aprilie 1995.
41. Datele privind angajații guvernului federal de la Banca Rezervei Federale din St. Louis, <https://fred.stlouisfed.org/series/CES9091000001>, totalul angajaților americani care nu lucrau în agricultură, <https://fred.stlouisfed.org/series/PAYEMS>
42. US Census Bureau, „Quickfacts”, <https://www.census.gov/quickfacts/fact/table/US/AGE775219>
43. Date preluate de la Federal Reserve Bank of St. Louis, <https://fred.stlouisfed.org/series/GDPCA>
44. Cu mult mai puțini decât media OCDE, potrivit OECD, „Government at a Glance 2017”, <https://www.oecd.org/gov/government-at-a-glance-2017-highlights-en.pdf>
45. Fiona Hill, „Public Service and the Federal Government”, Brookings Institution, 27 mai 2020, <https://www.brookings.edu/policy2020/votervital/public-service-and-the-federal-government/>

46. Jeff Spross, „The GOP Plot to Drown Medicaid in the Bathtub”, *Week*, 9 martie 2017.
47. Philip Rucker și Robert Costa, „Bannon Vows a Daily Fight for «Deconstruction of the Administrative State»”, *Washington Post*, 23 februarie 2017.
48. Polly J. Price, „A Coronavirus Quarantine in America Could Be a Giant Legal Mess”, *Atlantic*, 16 februarie 2020.
49. Editorial Board, „Federalism Explains Varied COVID-19 Responses”, *Columbus Dispatch*, 8 mai 2020, <https://www.dispatch.com/opinion/20200508/editorial-federalism-explains-varied-covid-19-responses>
50. Pentru inadvertențele rapoartelor americane privind testarea pentru COVID-19, vezi Sarah Kliff și Margot Sanger-Katz, „Choke Point for US Coronavirus Response: The Fax Machine”, *New York Times*, 13 iulie 2020.
51. Pentru „cardurile de sănătate” aproape instantanee ale Taiwanului, vezi Jackie Drees, „What the US Can Learn from Taiwan’s EHR System and COVID-19 Response”, *Becker’s Hospital Review*, 1 iulie 2020, <https://www.beckershospitalreview.com/ehrs/what-the-us-can-learn-from-taiwan-s-ehr-system-and-covid-19-response.html>; și Ezekiel Emanuel, discuție cu Fareed Zakaria, *Fareed Zakaria GPS: Global Public Square*, CNN, 12 iulie 2020, <https://www.cnn.com/videos/tv/2020/07/12/exp-gps-0712-emanuel-on-us-covid-19-response.cnn>
52. Duren Banks *et al.*, „National Sources of Law Enforcement Employment Data”, US Department of Justice, 4 octombrie 2016, <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/nslead.pdf>
53. Michael Bernhard, Christopher Reenock și Timothy Nordstrom, „The Legacy of Western Overseas Colonialism on Democratic Survival”, *International Studies Quarterly*, 48, nr. 1 (martie 2004), pp. 225-250, <https://academic.oup.com/isq/article-abstract/48/1/225/2963246>
54. Paul Light, „People on People on People: The Continued Thickening of Government”, The Volcker Alliance, octombrie 2017, https://www.volckeralliance.org/sites/default/files/attachments/Issue%20Paper_People%20on%20People.pdf
55. Marc Andreessen, „It’s Time to Build”, Andreessen Horowitz, <https://a16z.com/2020/04/18/its-time-to-build/>

56. Marc J. Dunkelman, „This Is Why Your Holiday Travel Is Awful”, *Politico*, 11 noiembrie 2019.
57. Ezra Klein, *Why We're Polarized* (New York: Simon & Schuster, 2020).
58. James Traub, „After the Coronavirus, the Era of Small Government Will Be Over”, *Foreign Policy*, 15 aprilie 2020.

Lecția 3. Piețele nu sunt de ajuns

1. Citat în David Kynaston, *The Financial Times: A Centenary History* (New York: Viking, 1988), p. 17.
2. Editorial Board, „Virus Lays Bare the Fragility of the Social Contract”, *Financial Times*, 3 aprilie 2020.
3. Mohamed Younis, „Four in 10 Americans Embrace Some Form of Socialism”, Gallup, 20 mai 2019, <https://news.gallup.com/poll/257639/four-americans-embrace-form-socialism.aspx>
4. Pablo D. Fajgelbaum, Pinelopi K. Goldberg, Patrick J. Kennedy și Amit K. Khandelwal, „The Return to Protectionism”, National Bureau of Economic Research, working paper 25638, tipărit în martie 2019, revizuit în octombrie 2019, <https://www.nber.org/papers/w25638>
5. Lydia Saad, „Socialism as Popular as Capitalism Among Young Adults in US”, Gallup, 25 noiembrie 2019, <https://news.gallup.com/poll/268766/socialism-popular-capitalism-among-young-adults.aspx>
6. Remarci făcute în 2018 în fața New England Council, potrivit unei postări făcute de Katie Lannan pe Twitter pe 16 iulie 2018, <https://twitter.com/katielannan/status/1018852303212896257?s=20>
7. Donald R. Kinder și Nathan P. Kalmoe, *Neither Liberal nor Conservative: Ideological Innocence in the American Public* (Chicago: University of Chicago Press, 2017).
8. Tucker Carlson, „Mitt Romney Supports the Status Quo: But for Everyone Else, It's Infuriating”, Fox News Opinion, 19 ianuarie 2019.
9. Paul Krugman, „Saving Asia: It's Time to Get Radical”, *Fortune/CNN Money*, 7 septembrie 1998.

10. Chris Gaither și Dawn C. Chmielewski, „Fears of Dot-Com Crash, Version 2.0”, *Los Angeles Times*, 16 iulie 2006.
11. Alex Williams, „2001: When the Internet Was, Um, Over?”, *New York Times*, 8 octombrie 2018.
12. Martin Wolf, „Seeds of Its Own Destruction: The Scope of Government Is Again Widening and the Era of Free-Wheeling Finance Is Over”, *Financial Times*, 8 martie 2009.
13. Joe Weisenthal, „Geithner Tells Charlie Rose: Capitalism Will Be Different”, *Business Insider*, 11 martie 2009.
14. Pentru un alt observator sceptic că asta va însemna o ruptură de ortodoxia pieței libere, vezi Lane Kenworthy, „The Pandemic Won't Usher In an American Welfare State”, *Foreign Affairs*, 1 mai 2020.
15. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992) [ed.rom.: *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu, Paideia, București, 1994].
16. President William J. Clinton, „Remarks on Signing the North American Free Trade Agreement Implementation Act”, 8 decembrie 1993, *Public Papers of the Presidents of the United States: William J. Clinton* (1993, cartea a II-a), <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1993-book2/html/PPP-1993-book2-doc-pg2139-3.htm>
17. Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999) [ed. rom.: *Lexus și măslinul*, traducere de Adela Motoc, ediția a II-a revăzută, Polirom, Iași, 2008].
18. Congressional Research Service, „China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States”, 25 iunie 2019, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33534.pdf>
19. Nicholas Kristof, „China Sees «Market-Leninism» as Way to Future”, *New York Times*, 6 septembrie 1993.
20. World Steel Association, „World Steel in Figures 2019”, <https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:96d7a585-e6b2-4d63-b943-4cd9ab621a91/World%2520Steel%2520in%2520Figures%25202019.pdf>
21. US Geological Survey, „Mineral Commodity Summaries”, <https://www.usgs.gov/centers/nmic/mineral-commodity-summaries>

22. Atribuit jurnalistului Michael Kinsley. Vezi Jonathan Chait, „The Origins of the Gaffe, Politics’ Idiot-Maker”, *New York, Intelligencer*, 14 iunie 2012.
23. Cheltuielile pe cap de locuitor pentru sănătate sunt în America de 10.586 de dolari *versus* media în OCDE de 5.287 de dolari: OECD Health Statistics 2020, <https://www.oecd.org/health/health-data.htm>, citat în „How Does the US Healthcare System Compare to Other Countries?”, Peter G. Peterson Foundation, 22 iulie 2020, <https://www.pgpf.org/blog/2019/07/how-does-the-us-healthcare-system-compare-to-other-countries>
24. Tim Bontemps, „Adam Silver Lays Out Conditions for NBA’s Return, Mulls Charity Game «Diversion»”, ESPN, 18 martie 2020.
25. Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (New York: W.W. Norton, 2003), capitolul 6: „The Death of Authority” [ed.rom.: *Viitorul libertății. Democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume*, traducere de Doris Mironescu, Polirom, Iași, 2021, capitolul 6: „Moartea autorității”].
26. Robert A. Dahl, „Why All Democratic Societies Have Mixed Economies”, *Nomos*, 35 (1993), pp. 259-282, <https://www.jstor.org/stable/pdf/24219491.pdf?refreqid=excelsior%3A41633675a96dd0b062c13fd9eaac3053>
27. Reihan Salam, „Incarceration and Mobility: One Pretty Big Reason We’re Not Denmark”, *National Review*, 23 noiembrie 2011.
28. Raj Chetty, „Improving Opportunities for Economic Mobility: New Evidence and Policy Lessons”, Stanford University/Federal Reserve Bank of St. Louis, https://www.stlouisfed.org/~media/files/pdfs/community%20development/econmobilitypapers/section1/econmobility_1-1chetty_508.pdf?d=1&s=tw
29. Éric Grenier, „21.9% of Canadians Are Immigrants, the Highest Share in 85 Years”, CBC News, 25 octombrie 2015, <https://www.cbc.ca/news/politics/census-2016-immigration-1.4368970>
30. Jynnah Radford, „Key Findings about US Immigrants”, Pew Research Center, 17 iunie 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/06/17/key-findings-about-u-s-immigrants/>
31. Vezi, *inter alia*, Rick Newman, „The American Dream Is Alive and Well – Just Not in America”, *US News & World Report*, 11 septembrie

- 2012, <https://www.usnews.com/news/blogs/rick-newman/2012/09/11/the-american-dream-is-alive-and-welljust-not-in-america>; Alison Williams, „The American Dream Is Alive and Well, Outside America”, *Harvard Business Review*, 6 august 2013, <https://hbr.org/2013/08/the-american-dream-is-alive-and-well>; și Issie Lapowsky, „Data Reveals the American Dream Is Alive and Well – in Canada”, *Wired*, 13 octombrie 2016, <https://www.wired.com/2016/10/data-reveals-american-dream-alive-well-canada/>
32. Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014), capitolul 1.
 33. Lars Løkke Rasmussen, „Nordic Solutions and Challenges – a Danish Perspective”, Harvard Kennedy School’s Institute of Politics, https://youtu.be/MgrJnXZ_WGo?t=490
 34. 2020 Index of Economic Freedom, Heritage Foundation, <https://www.heritage.org/index/ranking>
 35. „Denmark: Individual – Other Taxes, Inheritance, Estate, and Gift Taxes”, PwC Denmark, 2 iunie 2020, <https://taxsummaries.pwc.com/denmark/individual/other-taxes>
 36. „Taxing Inheritances Is Falling out of Favour”, *Economist*, 23 noiembrie 2017.
 37. Administrația Fiscală norvegiană, „Inheritance Tax Is Abolished”, <https://www.skatteetaten.no/en/person/taxes/get-the-taxes-right/gift-and-inheritance/inheritance-tax-is-abolished/>
 38. „Revenue Statistics – OECD Countries: Comparative Tables”, Organisation for Economic Cooperation and Development, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>
 39. TVA mediu de 21% în UE, 25% în Danemarca: Elle Aksén, „2020 VAT Rates in Europe”, Tax Foundation, 9 ianuarie 2020, <https://taxfoundation.org/european-union-value-added-tax-2020/>
 40. Medie bazată pe „State Sales Tax Rates”, Sales Tax Institute, 1 mai 2020, <https://www.salestaxinstitute.com/resources/rates>
 41. Peter Baldwin, „A US More Like Denmark? Be Careful What You Wish For”, *New York Times*, 20 octombrie 2015, <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2015/10/20/can-the-us-become-denmark/a-us-more-like-denmark-be-careful-what-you-wish-for>
 42. Venitul disponibil ajustat mediu al gospodăriilor pentru Danemarca: 29.606 dolari. Pentru SUA: 45.284 de dolari, potrivit

OECD Better Life Index, <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/united-states/> și <https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/denmark/>. Definiția „venitului disponibil ajustat mediu al gospodăriilor” inclusă în „How's Life? 2020: Measuring Wellbeing”, OECD Better Life Index, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9870c393-en.pdf>: „Venitul disponibil ajustat mediu al gospodăriilor se obține adunând toate fluxurile de venit (brut) (salariu, venituri din activități independente și venituri din capital, transferuri curente primite din alte sectoare) plătite sectorului gospodăriilor (sistemul de conturi naționale) și apoi scăzând transferurile curente (precum impozitele pe venit și avere) plătite de gospodării altor sectoare ale economiei. Termenul *ajustat*, în vocabularul conturilor naționale, denotă includerea transferurilor sociale în natură (precum educația și serviciile de sănătate) pe care le primesc gospodăriile din partea statului. Criteriul utilizat aici ia în calcul și suma necesară pentru a înlocui bunurile de capital ale gospodăriilor (adică locuințe și echipamente ale întreprinzătorilor individuali), care se deduc din veniturilor. Venitul disponibil ajustat al gospodăriilor este prezentat pe cap de locuitor și exprimat în dolari (USD) utilizând paritățile puterii de cumpărare (PPC) din 2017 pentru consumul individual efectiv. Sursa este baza de date a statisticilor OCDE privind conturile naționale”.

43. Danemarca cheltuie 0,52% din PIB pentru formarea angajaților; SUA cheltuie 0,03%. Gary Burtless, „Comments on «Employment and Training for Mature Adults: The Current System and Moving Forward,» by Paul Osterman”, Brookings Institution, 7 noiembrie 2019, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2019/11/07/employment-and-training-for-mature-adults-the-current-system-and-moving-forward/>
44. OECD Better Life Index, Denmark and United States.
45. Fareed Zakaria, „The Politics of the Future: Be Open and Armed”, *Washington Post*, 7 iulie 2016, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-politics-of-the-future-be-open-and-armed/2016/07/07/fd171ce0-447b-11e6-8856-f26de2537a9d_story.html

Lecția 4. Oamenii ar trebui să-i asculte pe experți – și experții ar trebui să-i asculte pe oameni

1. Eliza Collins, „Trump: I Consult Myself on Foreign Policy”, *Politico*, 16 martie 2016.
2. Nick Gass, „Trump: «The Experts Are Terrible»”, *Politico*, 4 aprilie 2016.
3. Henry Mance, „Britain Has Had Enough of Experts, Says Gove”, *Financial Times*, 3 iunie 2016.
4. Pentru vicepreședintele taiwanez, Chen Chien-jen, vezi Javier C. Hernández și Chris Horton, „Taiwan’s Weapon Against Coronavirus: An Epidemiologist as Vice President”, *New York Times*, 9 mai 2020.
5. Prim-ministrul grec Kyriakos Mitsotakis, în dialog cu Fareed Zakaria, *Fareed Zakaria GPS: Global Public Square*, CNN, 14 iunie 2020.
6. Ernesto Londoño, Manuela Andreoni și Leticia Casado, „President Bolsonaro of Brazil Tests Positive for Coronavirus”, *New York Times*, 7 iulie 2020.
7. León Krauze, „Mexico’s President Has Given Up in the Fight against the Coronavirus”, *Washington Post*, 18 iunie 2020.
8. Kevin Liptak, „Trump Tweets Support for Michigan Protesters, Some of Whom Were Armed, as 2020 Stress Mounts”, CNN, 1 mai 2020.
9. Până pe 13 iulie. Vezi Jonathan Lemire, „Trump Wears Mask in Public for First Time During Pandemic”, Associated Press, 13 iulie 2020.
10. Producătorul Lysol (Reckitt Benckiser) i-a avertizat pe clienți să nu bea înălbitor: „Improper Use of Disinfectants”, <https://www.rb.com/media/news/2020/april/improper-use-of-disinfectants/>
11. Toluse Olorunnipa, Ariana Eujung Cha și Laurie McGinley, „Drug Promoted by Trump as Coronavirus «Game Changer» Increasingly Linked to Deaths”, *Washington Post*, 15 mai 2020.
12. US Food and Drug Administration, „FDA Cautions Against Use of Hydroxychloroquine or Chloroquine for COVID-19 Outside of the Hospital Setting or a Clinical Trial Due to Risk of Heart

Rhythm Problems”, actualizat pe 1 iulie 2020, <https://www.fda.gov/drugs/drug-safety-and-availability/fda-cautions-against-use-hydroxychloroquine-or-chloroquine-covid-19-outside-hospital-setting-or>

13. Donald J. Trump, „Remarks by President Trump, Vice President Pence, and Members of the Coronavirus Task Force in Press Briefing”, White House, 20 martie 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-vice-president-pence-members-coronavirus-task-force-press-briefing/>
14. Stephen Colbert, „The Word: Truthiness”, *Colbert Report*, 17 octombrie 2005, Comedy Central, <http://www.cc.com/video-clips/63ite2/the-colbert-report-the-word---truthiness>. Preluat din Kurt Andersen, „How America Lost Its Mind”, *Atlantic*, septembrie 2017.
15. J. Edward Moreno, „Government Health Agency Official: Coronavirus «Isn't Something the American Public Need to Worry About»”, *Hill*, 26 ianuarie 2020.
16. Alex M. Azar II, „Secretary Azar Delivers Remarks on Declaration of Public Health Emergency for 2019 Novel Coronavirus”, White House, 31 ianuarie 2020, <https://www.hhs.gov/about/leadership/secretary/speeches/2020-speeches/secretary-azar-delivers-remarks-on-declaration-of-public-health-emergency-2019-novel-coronavirus.html>
17. Alice Park și Jeffrey Kluger, „The Coronavirus Pandemic Is Forcing US Doctors to Ration Care for All Patients”, *Time*, 22 aprilie 2020.
18. S.J. Lange, M.D. Ritchey, A.B. Goodman *et al.*, „Potential Indirect Effects of the COVID-19 Pandemic on Use of Emergency Departments for Acute Life-Threatening Conditions – United States, January-May 2020”, Centers for Disease Control and Prevention, *MMWR Morb Mortal Weekly Report*, 69 (2020), pp. 795-800; și Will Feuer, „Doctors Worry the Coronavirus Is Keeping Patients Away from US Hospitals as ER Visits Drop: «Heart Attacks Don't Stop»”, CNBC, 14 aprilie 2020.
19. Jonathan Ford, „The Battle at the Heart of British Science over Coronavirus”, *Financial Times*, 15 aprilie 2020; David D. Kirkpatrick, Matt Apuzzo și Selam Gebrekidan, „Europe Said It Was Pandemic-Ready: Pride Was Its Downfall”, *New York Times*, 20 iulie 2020.

20. *Ibidem*.
21. Steven Pinker, „Alan Alda & Steven Pinker: Secrets of Great Communication”, 92nd Street Y, 23 aprilie 2020.
22. Jhag Balla, „This Viral Angela Merkel Clip Explains the Risks of Loosening Social Distancing Too Fast”, *Vox*, 17 aprilie 2020; și Katrin Bennhold, „Relying on Science and Politics, Merkel Offers a Cautious Virus Re-entry Plan”, *New York Times*, 15 aprilie, 2020.
23. Lili Pike, „Why 15 US States Suddenly Made Masks Mandatory”, *Vox*, 29 mai 2020.
24. Pentru o descriere a modului cum ar fi putut fi evitate aceste erori, vezi Zeynep Tufekci, „Why Telling People They Don't Need Masks Backfired”, *New York Times*, 15 martie 2020.
25. La *CBS Face the Nation*. Vezi Melissa Quinn, „Surgeon General Says Administration «Trying to Correct» Earlier Guidance against Wearing Masks”, *CBS News*, 12 iulie 2020, <https://www.cbsnews.com/news/coronavirus-surgeon-general-jerome-adams-wearing-masks-face-the-nation/>
26. Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years at the State Department* (New York: W.W. Norton, 1970), p. 375.
27. Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos și Rasmus Kleis Nielsen, „Trust in UK Government and News Media COVID-19 Information Down, Concerns over Misinformation from Government and Politicians Up”, University of Oxford, Reuters Institute, 1 iunie 2020, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/trust-uk-government-and-news-media-covid-19-information-down-concerns-over-misinformation>
28. Chris Curtis, „One in Five Have Started Breaking Lockdown Rules More Following Cummings Saga”, *YouGov*, 3 iunie 2020, <https://yougov.co.uk/topics/health/articles-reports/2020/06/03/one-five-have-started-breaking-lockdown-rules-more>
29. Eliot Cohen, *Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Wartime* (New York: Free Press, 2002).
30. Formularea originală în franceză: *La guerre! C'est une chose trop grave pour la confier à des militaires* (literal: „Războiul este o chestiune mult prea serioasă pentru a fi încredințată unor militari”).
31. Shana Kushner Gadarian, Sara Wallace Goodman și Thomas B. Pepinsky, „Partisanship, Health Behavior, and Policy Attitudes in

- the Early Stages of the COVID-19 Pandemic”, SSRN, 30 martie 2020, <https://ssrn.com/abstract=3562796> (Notă: acest studiu, precum și cel al lui Painter și Qiu și cel al lui Allcott și al colaboratorilor săi de mai jos nu au fost recenzate.)
32. Marcus Painter și Tian Qiu, „Political Beliefs Affect Compliance with COVID-19 Social Distancing Orders”, SSRN, 3 iulie 2020, <https://ssrn.com/abstract=3569098>; Hunt Allcott, Levi Boxell, Jacob Conway, Matthew Gentzkow, Michael Thaler și David Y. Yang, „Polarization and Public Health: Partisan Differences in Social Distancing During the Coronavirus Pandemic”, SSRN, iunie 2020, <https://ssrn.com/abstract=3574415>
 33. Adam Satariano și Davey Alba, „Burning Cell Towers, out of Baseless Fear They Spread the Virus”, *New York Times*, 10 aprilie 2020.
 34. Jonathan Haidt, *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion* (New York: Vintage Books, 2013), pp. 98, 104 [ed.rom.: *Mintea moralistă. De ce ne dezbină politica și religia?*, traducere de Simona Drelciuc, Humanitas, București, 2016].
 35. Ezra Klein, „Why the Most Informed Voters Are Often the Most Badly Misled”, *Vox*, 8 iunie 2015.
 36. Christopher H. Achen și Larry M. Bartels, „It Feels Like We’re Thinking: The Rationalizing Voter and Electoral Democracy”, Annual Meeting of the American Political Science Association, Philadelphia, 28 august 2006, <https://web.archive.org/web/20160410201427/http://www.princeton.edu/~bartels/thinking.pdf>
 37. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, cartea a III-a, partea a III-a, secțiunea a III-a, „Of the Influencing Motives of the Will”.
 38. David Roberts, „Partisanship Is the Strongest Predictor of Coronavirus Response”, *Vox*, 14 mai 2020.
 39. Cas Mudde, „Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism”, Andrea Mitchell Center for the Study of Democracy, University of Pennsylvania, <https://www.sas.upenn.edu/andrea-mitchell-center/cas-mudde-populism-twenty-first-century>
 40. Donald J. Trump, „Let Me Ask America a Question”, *Wall Street Journal*, 14 aprilie 2016.
 41. Michael Lewis, *The Fifth Risk* (New York: W.W. Norton, 2018) [ed.rom.: *Al cincilea risc*, RAO, București, 2020].

42. Matthew Cappucci și Andrew Freedman, „President Trump Showed a Doctored Hurricane Chart: Was It to Cover Up for «Alabama» Twitter Flub?», *Washington Post*, 5 septembrie 2019.
43. Christopher Flavelle, „NOAA Chief Violated Ethics Code in Furor over Trump Tweet, Agency Says”, *New York Times*, 15 iunie 2020.
44. Michael Lind, *The New Class War: Saving Democracy from the Managerial Elite* (New York: Portfolio, 2020).
45. Din 1996 până în 2000, în timpul președintelui Lee Teng-hui (doctorat la Cornell): John Trenhaile, „The New Cabinet”, *Taiwan Review*, 1 august 1996, arhivat la <https://web.archive.org/web/20160915152001/http://www.taiwantoday.tw/ct.asp?xItem=54929&ctNode=2198&mp=9>
46. În 2016 33,4% din populația Statelor Unite avea studii universitare: US Census Bureau, „Educational Attainment in the United States: 2016”, <https://www.census.gov/newsroom/press-releases/2017/cb17-51.html>; „31% of 25-64 Year Olds Achieved Tertiary Level Study”, European Commission, Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20181008-1>
47. 13,1% au masterat, formare profesională superioară sau doctorat: US Census Bureau, „Educational Attainment in the United States: 2018”, <https://www.census.gov/library/stories/2019/02/number-of-people-with-masters-and-phd-degrees-double-since-2000.html>
48. Potrivit recensământului din China din 2010, Education at a Glance: OECD Indicators 2016, „People’s Republic of China”, https://gpseducation.oecd.org/Content/EAGCountryNotes/EAG2016_CN_CHN.pdf
49. În 2016, 99,2% din membrii celui de-al 18-lea Comitet Central al Partidului Comunist Chinez urmaseră o facultate: Cheng Li, tabelul 4.1, „Percentage of College-Educated Members on the 8th-18th Central Committees”, *Chinese Politics in the Xi Jinping Era: Reassessing Collective Leadership* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2016).
50. US Census Bureau, „Educational Attainment in the United States: 2018”.
51. Nate Silver, „Education, Not Income, Predicted Who Would Vote for Trump”, *FiveThirtyEight*, 22 noiembrie 2016, <https://fivethirtyeight.com/features/education-not-income-predicted-who-would-vote-for-trump/>

52. Nathaniel Rakich și Dhruvil Mehta, „Trump Is Only Popular in Rural Areas”, *FiveThirtyEight*, 7 decembrie 2018, <https://fivethirtyeight.com/features/trump-is-really-popular-in-rural-areas-other-places-not-so-much/>
53. Will Wilkinson, „The Density Divide: Urbanization, Polarization, and Populist Backlash”, Niskanen Center, iunie 2019, <https://www.niskanencenter.org/wp-content/uploads/2019/09/Wilkinson-Density-Divide-Final.pdf>
54. Anushka Asthana, „People Who Felt Marginalised Drove Brexit Vote, Study Finds”, *Guardian*, 31 august 2016.
55. Marie Dupin, „Jeunes, précaires, ruraux: qui sont les gilets jaunes?”, *BFM*, 9 aprilie 2020, https://www.bfmtv.com/economie/economie-social/france/jeunes-precaires-ruraux-qui-sont-les-gilets-jaunes_AN-201904090053.html
56. Feargus O’Sullivan, „Why Drivers Are Leading a Protest Movement across France”, *City Lab*, 19 noiembrie 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-11-19/-yellow-vests-why-france-is-protesting-new-gas-taxes>
57. Christian Franz, Marcel Fratzscher și Alexander S. Kritikos, „German Right-Wing Party AfD Finds More Support in Rural Areas with Aging Populations”, *DIW Weekly Report*, 8, nr. 7/8 (2018), pp. 69-79, <http://hdl.handle.net/10419/175453>
58. *Daily Sabah*, rezultatele alegerilor prezidențiale din 2018, <https://www.dailysabah.com/election/june-24-2018-election-results>
59. „Job Flexibilities and Work Schedules – 2017-2018, Data from the American Time Use Survey”, Bureau of Labor Statistics, 24 septembrie 2019, <https://www.bls.gov/news.release/flex2.nr0.htm>
60. Jeanna Smialek, „Poor Americans Hit Hardest by Job Losses amid Lockdowns, Fed Says”, *New York Times*, 14 mai 2020, <https://www.nytimes.com/2020/05/14/business/economy/coronavirus-jobless-unemployment.html>
61. Richard Hofstadter, *Anti-Intellectualism in American Life* (New York: Alfred A. Knopf, 1963), p. 34.
62. Henry Kissinger, „The Sayings of Secretary Henry”, compilate de DuPre Jones, *New York Times*, 28 octombrie 1973, citat în Jerry Useem, „Power Causes Brain Damage”, *Atlantic*, iulie/august 2017: „[Puterea] îl poate face chiar și pe Henry Kissinger să creadă că are magnetism sexual”.

63. Dacher Keltner, *The Power Paradox: How We Gain and Lose Influence* (New York: Penguin, 2016), pp. 112-113, 116-118 [ed. rom.: *Paradoxul puterii*, traducere de Ruxandra Comșa, Curtea Veche, București, 2018].
64. Jean Edward Smith, *FDR* (New York: Random House, 2007).
65. Doris Kearns Goodwin, *No Ordinary Time: Franklin and Eleanor Roosevelt – The Home Front in World War II* (New York: Simon & Schuster, 1994).
66. Incident menționat în, de exemplu, Ken Burns, *The Roosevelts: An Intimate History*, PNS, 2014.

Lecția 5. Viața este digitală

1. Niall Johnson și Juergen Mueller, „Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 «Spanish» Influenza Pandemic”, *Bulletin of the History of Medicine* (primăvara 2002), https://www.researchgate.net/publication/11487892_Updating_the_Accounts_Global_Mortality_of_the_1918-1920_Spanish_Influenza_Pandemic
2. Lisa Bramen, „October 28, 1919: The Day That Launched a Million Speakeasies”, *Smithsonian Magazine*, 28 octombrie 2010.
3. În discursul lui Harding din 1920: „America nu are nevoie acum de grandoare, ci de vindecare; nu de panacee, ci de normalitate; nu de revoluție, ci de restaurație... nu de operații chirurgicale, ci de serenitate”: Library of Congress, Presidential Election of 1920, <https://www.loc.gov/collections/world-war-i-and-1920-election-recordings/articles-and-essays/from-war-to-normalcy/presidential-election-of-1920/>
4. Cel mai vechi calculator personal potrivit Computer History Museum din Palo Alto, California: Chris Garcia, „In His Own Words: John Blankenbaker”, CHM Blog, Curatorial Insights, 5 aprilie 2016, <https://computerhistory.org/blog/in-his-own-words-john-blankenbaker/>
5. Brad Stone, *The Everything Store: Jeff Bezos and the Age of Amazon* (New York: Little, Brown, 2013), capitolul 2 [ed.rom.: *Jeff Bezos și epoca Amazon. The everything store*, traducere din engleză de Dan Bălănescu, Publica, București, 2014].

6. În trimestrul I al anului 2020, potrivit calculelor lui Christopher Rossbach, administrator de portofoliu la J. Stern & Co. World Stars Global Equity fund: Irina Ivanova, „Amazon Makes \$10,000 per Second as Shoppers Shelter in Place”, CBS News, Moneywatch, 1 mai 2020, <https://www.cbsnews.com/news/amazon-q1-earnings-75-billion-10000-per-second/>; vezi și vânzările nete ale companiei Amazon pe trimestrul I, de 75,5 miliarde de dolari, 9.709 dolari pe secundă: „Amazon.com Announces First Quarter Results”, https://s2.q4cdn.com/299287126/files/doc_financials/2020/Q1/Amazon-Q1-2020-Earnings-Release.pdf
7. US Bureau of Labor Statistics, „Unemployment Rate 9.1 Percent in August 2011”, https://www.bls.gov/opub/ted/2011/ted_20110908.htm?view_full
8. Marc Andreessen, „Why Software Is Eating the World”, 20 august 2011.
9. Veniturile din industria jocurilor video = 78 de miliarde de dolari în 2010, 137 de miliarde în 2019, vezi: Will Partin, „The 2010s Were a Banner Decade for Big Money and Tech – and Esports Reaped the Rewards”, *Washington Post*, 28 ianuarie 2020; venitul Hollywoodului = 42,5 miliarde de dolari în 2019, vezi Pamela McClintock, „2019 Global Box Office Revenue Hit Record \$42.5B Despite 4 Percent Dip in US”, *Hollywood Reporter*, 10 ianuarie 2020, <https://www.hollywoodreporter.com/news/2019-global-box-office-hit-record-425b-4-percent-plunge-us-1268600>. Veniturile din industria muzicii = 11,1 miliarde de dolari în 2019, vezi Dan Rys, „US Recorded Music Revenue Reaches \$11.1 Billion in 2019, 79% from Streaming: RIAA”, *Billboard*, 25 februarie, 2020, <https://www.billboard.com/articles/business/8551881/riaa-music-industry-2019-revenue-streaming-vinyl-digital-physical>
10. Suzanne Kapner și Sarah Nassauer, „Coronavirus Finishes the Retail Reckoning That Amazon Started”, *Wall Street Journal*, 14 mai 2020.
11. Carl Benedikt Frey, *The Technology Trap: Capital, Labor, and Power in the Age of Automation* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2020), p. 304.
12. „Percentage of Mobile Device Website Traffic Worldwide from 1st Quarter 2015 to 1st Quarter 2020”, Statista, <https://www.statista.com>

com/statistics/277125/share-of-website-traffic-coming-from-mobile-devices

13. Ravi Agrawal, *India Connected: How the Smartphone Is Transforming the World's Largest Democracy* (New York: Oxford University Press, 2018), p. 3.
14. McKinsey Global Institute, „Digital India”, 2019, <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/McKinsey%20Digital/Our%20Insights/Digital%20India%20Technology%20to%20transform%20a%20connected%20nation/MGI-Digital-India-Report-April-2019.ashx>
15. Mukesh Ambani, în dialog cu *India Today*, „India is now world's top mobile data consuming nation: Mukesh Ambani”, 25 octombrie 2018, <https://www.indiatoday.in/technology/news/story/india-top-mobile-data-consuming-nation-mukesh-ambani-1375253-2018-10-25>
16. *Ibidem*.
17. McKinsey Global Institute, „Digital India”, p. 6.
18. Mobis Philipose, „Why Reliance Jio's Big and Bold 2021 Vision Doesn't Make Sense”, *LiveMint*, 7 martie 2017.
19. Geeta Anand și Suhasini Raj, „Rumors on WhatsApp Ignite 2 Mob Attacks in India, Killing 7”, *New York Times*, 25 mai 2017.
20. „Dintre cei care aveau un loc de muncă cu patru săptămâni înainte, 34,1% declară că făceau naveta și că acum lucrează de acasă.” Erik Brynjolfsson *et al.*, „COVID-19 and Remote Work: An Early Look at US Data”, MIT Sloan School of Management, <https://mitsloan.mit.edu/shared/ods/documents/?PublicationDocumentID=6322>
21. Sonal Khetarpal, „Post-COVID, 75% of 4.5 Lakh TCS Employees to Permanently Work from Home by '25; from 20%”, *Business Today India*, 30 aprilie 2020.
22. Saunak Chowdhury, „TCS Refutes Claims of 75% Employees Working from Home Post Lock-Down”, *Indian Wire*, 28 aprilie 2020.
23. Tata Consultancy Services, „About Us”, <https://www.tcs.com/about-us>
24. Jeff Becker și Arielle Trzcinski, „US Virtual Care Visits to Soar to More Than 1 Billion”, Forrester Analytics, 10 aprilie 2020, <https://go.forrester.com/press-newsroom/us-virtual-care-visits-to-soar-to-more-than-1-billion/>

25. Lizzy Gurdus, „Tim Cook: Apple's Greatest Contribution Will Be «About Health»”, *CNBC Mad Money*, 8 ianuarie 2019.
26. „Using Artificial Intelligence to Classify Lung Cancer Types, Predict Mutations”, National Cancer Institute, 10 octombrie 2018, <https://www.cancer.gov/news-events/cancer-currents-blog/2018/artificial-intelligence-lung-cancer-classification>
27. D. Ardila, A.P. Kiraly, S. Bharadwaj *et al.*, „End-to-End Lung Cancer Screening with Three-Dimensional Deep Learning on Low-Dose Chest Computed Tomography”, *Nature Medicine*, 25 (2019), pp. 954-961, <https://doi.org/10.1038/s41591-019-0447-x>
28. Kim Martineau, „Marshaling Artificial Intelligence in the Fight Against Covid-19”, MIT Quest for Intelligence, *MIT News*, 19 mai 2020, <http://news.mit.edu/2020/mit-marshaling-artificial-intelligence-fight-against-covid-19-0519>
29. Vezi, *inter alia*, Cade Metz, „How AI Steered Doctors toward a Possible Coronavirus Treatment”, *New York Times*, 30 aprilie 2020; și O. Kadioglu, M. Saeed, H. Johannes Greten și T. Efferth, „Identification of Novel Compounds against Three Targets of SARS CoV-2 Coronavirus by Combined Virtual Screening and Supervised Machine Learning”, *Bulletin of the World Health Organization*, e-pub: 21 martie 2020, <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.20.255943>
30. Salvatore Babones, „Countries Rolling Out Coronavirus Tracking Apps Show Why They Can't Work”, *Foreign Policy*, 12 mai 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/05/12/coronavirus-tracking-tracing-apps-cant-work-south-korea-singapore-australia/>
31. Goh Yu Chong și Nasrath Hassan, „Fact-sheet: Tracetogether Programme”, Smart Nation, Singapore Government, 8 iunie 2020, <https://www.smartnation.gov.sg/whats-new/press-releases/factsheet--tracetogether-programme>
32. „Covid-19 and the Workforce”, *MIT Technology Review* și Faethm, 2020, <https://mittrinsights.s3.amazonaws.com/AIagenda2020/Covid19workforce.pdf>
33. Rachel Premack, „Robots Are Already Working in Fast-Food Restaurants – Here's Exactly What They're Doing Right Now”, *Business Insider*, 26 iunie 2018, <https://www.businessinsider.com/mcdonalds-kfc-panera-robot-employees-2018-6>

34. „Road Traffic Injuries and Deaths – a Global Problem”, US Centers for Disease Control and Prevention, actualizată ultima oară pe 18 decembrie 2019, <https://www.cdc.gov/injury/features/global-road-safety/index.html>
35. „Critical Reasons for Crashes Investigated in the National Motor Vehicle Crash Causation Survey”, US Department of Transportation, februarie 2015, <https://crashstats.nhtsa.dot.gov/Api/Public/ViewPublication/812115>
36. Jennifer Cheeseman Day și Andrew W. Haidt, „Number of Truckers at All-Time High”, US Census, 6 iunie 2019, <https://www.census.gov/library/stories/2019/06/america-keeps-on-trucking.html>
37. Fred Smith, Federal Express CEO, „Transcript: The Path Forward: Business & the Economy”, *Washington Post Live*, 14 mai 2020.
38. Ian McEwan, *Machines like Me: A Novel* (New York: Knopf Doubleday, 2019) [ed.rom.: *Mașinării ca mine*, traducere de Dan Croitorul Polirom, Iași, 2019, p. 176].
39. Brian Merchant, „When an AI Goes Full Jack Kerouac”, *Atlantic*, 1 octombrie 2018.
40. John Maynard Keynes, „Economic Possibilities for Our Grandchildren” (scrisă în 1930), retipărită în *Essays in Persuasion* (New York: W.W. Norton, 1963), pp. 358-373.
41. „Muncește trei ore pe zi, trei zile pe săptămână”, potrivit lui Sarah Ellison, „Reckitt Turns to Jetsons to Launch Detergent Gels”, *Wall Street Journal*, 13 ianuarie 2003; Hanna-Barbera Wiki, „The Jetsons”, https://hanna-barbera.fandom.com/wiki/The_Jetsons
42. Zoe Didali, „As PM Finland’s Marin Could Renew Call for Shorter Work Week”, *New Europe*, 2 ianuarie 2020, <https://www.neweurope.eu/article/finnish-pm-marin-calls-for-4-day-week-and-6-hours-working-day-in-the-country/>
43. David Graeber, *Bullshit Jobs: A Theory* (New York: Simon & Schuster, 2018).
44. McEwan, *Machines like Me* [ed.rom. p. 55].
45. David Silver și Demis Hassabis, „AlphaGo: Mastering the Ancient Game of Go with Machine Learning”, Google DeepMind, 27 ianuarie 2016, <https://ai.googleblog.com/2016/01/alphago-mastering-ancient-game-of-go.html>
46. Kyle Wiggers, „DeepMind’s Agent57 Beats Humans at 57 Classic Atari Games”, *Venture Beat*, 31 martie 2020; Rebecca Jacobson,

- „Artificial Intelligence Program Teaches Itself to Play Atari Games – and It Can Beat Your High Score”, *PBS NewsHour*, 20 februarie 2015.
47. Stuart Russell, „3 Principles for Creating Safer AI”, TED2017, https://www.ted.com/talks/stuart_russell_3_principles_for_creating_safer_ai/transcript?language=en
 48. Stuart Russell, în dialog cu Sam Harris, „#53 – The Dawn of Artificial Intelligence”, *Making Sense*, 23 noiembrie 2016, <https://samharris.org/podcasts/the-dawn-of-artificial-intelligence1/>
 49. Nick Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, and Strategies* (New York: Oxford University Press, 2014) [ed.rom.: *Superintelența. Căi, pericole, strategii*, traducere de Doru Valentin Căstăian, Litera, București, 2017].
 50. Henry Kissinger, „How the Enlightenment Ends”, *Atlantic*, iunie 2018, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/>
 51. Immanuel Kant, „An Answer to the Question: What Is Enlightenment?” (30 septembrie 1784), traducere de Mary C. Smith.
 52. Formulă folosită prima dată într-un imn din 1774 de poetul englez William Cowper, „Light Shining Out of Darkness”, în, de exemplu, *The Columbia Anthology of Poetry*, ediție îngrijită de Carl R. Woodring și James Shapiro (New York: Columbia University Press, 1995), p. 383.
 53. Yuval Noah Harari, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* (Londra: Harvill Secker, 2016) [ed.rom.: *Homo deus. Scurtă istorie a viitorului*, traducere de Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2018].

Lecția 6. Aristotel avea dreptate – suntem animale sociale

1. De la un virus numit SIV, virusul imunodeficienței simiene. Vezi „Where Did HIV Come From?”, AIDS Institute, <https://www.theaidsinstitute.org/education/aids-101/where-did-hiv-come-0>
2. Craig Timberg și Daniel Halperin, *Tinderbox: How the West Sparked the AIDS Epidemic and How the World Can Finally Overcome It* (New York: Penguin, 2012).

3. Nicola Decaro și Alessio Lorusso, „Novel Human Coronavirus (SARS-CoV-2): A Lesson from Animal Coronaviruses”, *Veterinary Microbiology*, 244 (mai 2020), <https://doi.org/10.1016/j.vetmic.2020.108693>
4. În dialog cu Fareed Zakaria, „On GPS: Tracing Pandemics Back to Their Source”, *Fareed Zakaria GPS: Global Public Square*, CNN, 26 aprilie 2020, <https://www.cnn.com/videos/tv/2020/04/26/exp-gps-0426-daszak-int.cnn>; pentru mai multe afirmații ale lui Daszak, vezi Nurith Aizenman, „Why the US Government Stopped Funding a Research Project on Bats and Coronaviruses”, NPR, 29 aprilie 2020, <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2020/04/29/847948272/why-the-u-s-government-stopped-funding-a-research-project-on-bats-and-coronavirus>
5. Anonim, *Times*, 3 decembrie 1889, p. 9, citat în James Mussell, „Pandemic in Print: The Spread of Influenza in the Fin de Siècle”, <https://doi.org/10.1016/j.endeavour.2007.01.008>
6. Alain-Jacques Valleron *et al.*, „Transmissibility and Geographic Spread of the 1889 Influenza Pandemic”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107, nr. 19 (11 mai 2010), pp. 8778-8781, <https://doi.org/10.1073/pnas.1000886107>
7. Benoît Morenne și Vivien Ngo, „Train Drain: How Social Distancing Is Transforming Mass Transit”, *Wall Street Journal*, 22 iunie 2020.
8. Paul Sandle, „No Name, No Pint: New Rules for England’s Pubs after Lockdown”, Reuters, 24 iunie 2020.
9. Aaron Holmes, „Singapore Is Using a High-Tech Surveillance App to Track the Coronavirus, Keeping Schools and Businesses Open: Here’s How It Works”, *Business Insider*, 24 martie 2020.
10. Kevin Quealy, „The Richest Neighborhoods Emptied Out Most as Coronavirus Hit New York City”, *New York Times*, 15 mai 2020.
11. Laura Forman, „For Newly Remote Workers, Small Town USA Will Lose Its Allure Soon Enough”, *Wall Street Journal*, 19 iunie 2020.
12. „«Thank You Parisians, Don’t Bring the Virus»: Plea from Rural France”, *Guardian*, 18 martie 2020.
13. 68.596, potrivit arhivelor municipalității; vezi John S. Morrill, „Great Plague of London”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Great-Plague-of-London>

14. Adică din zona centrală, fortificată a oraşului: Matthew Green, „Lost in the Great Fire: Which London Buildings Disappeared in the 1666 Blaze?”, *Guardian*, 30 august 2016.
15. Vezi, de exemplu, „Build Back Better”, We Mean Business Coalition, <https://www.wemeanbusinesscoalition.org/build-back-better/>
16. Andrew Sullivan, „The Very First Pandemic Blogger”, *New York*, 15 martie 2020.
17. Clay Jenkinson, „Thomas Jefferson, Epidemics and His Vision for American Cities”, *Governing*, 1 aprilie 2020, <https://www.governing.com/context/Thomas-Jefferson-Epidemics-and-His-Vision-for-American-Cities.html>
18. Alan Weisman, *The World Without Us* (New York: St. Martin's Thomas Dunne Books, 2007) [ed.rom.: *Lumea fără noi*, traducere din engleză şi note de Mihaela Sofonea, Art, Bucureşti, 2018].
19. United Nations, „World Population Prospects 2018”, Department of Economic and Social Affairs, Population Dynamics, <https://population.un.org/wup/>
20. David Satterthwaite, „The Transition to a Predominantly Urban World and Its Underpinnings”, Human Settlements Discussion Paper Series, „Theme: Urban Change – 4” (2007), <https://pubs.iied.org/pdfs/10550IIED.pdf>
21. Toate datele din această secţiune sunt preluate din United Nations, *The World's Cities in 2018 – Data Booklet*, 2018, https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf
22. Edward Glaeser, *Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier* (New York: Penguin, 2011); vezi şi <https://www.scientificamerican.com/article/glaeser-triumph-of-the-city-excerpt/>
23. „The Destiny of Density”, *Economist*, 11 iunie 2020.
24. David M. Cutler şi Grant Miller, „The Role of Public Health Improvements in Health Advances: The 20th Century United States”, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 10511, mai 2004, <https://www.nber.org/papers/w10511>
25. Frederick Law Olmsted, *Public Parks and the Enlargement of Towns* (New York: American Social Science Association, la Riverside Press, 1870).

26. Frederick Law Olmsted, „Notes on the plan of Franklin Park and related matters” (1886), în *The Papers of Frederick Law Olmsted*, ed. C. E. Beveridge, C. F. Hoffman și K. Hawkins, „Supplementary Series 1: Writings on Public Parks, Parkways and Park Systems” (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997), pp. 460-534.
27. Steven Johnson, *The Ghost Map: The Story of London's Most Terrifying Epidemic – and How It Changed Science, Cities, and the Modern World* (New York: Penguin Random House, 2006), p. 25.
28. *Ibidem*, pp. 175, 195-196.
29. David M. Cutler și Grant Miller, „The Role of Public Health Improvements”, NBER Working Paper 10511, mai 2004, <https://www.nber.org/papers/w10511>
30. *Ibidem*.
31. Trebuie să menționăm că, deși a fost respinsă în New York City, propunerea privind taxa pe băuturi carbogazoase a lui Bloomberg a fost adoptată în alte orașe, printre care se numără San Francisco, Seattle, Philadelphia și Washington, DC. Vezi „State and Local Finance Initiative: Soda Taxes”, Urban Institute, 2011-2020, <https://www.urban.org/policy-centers/cross-center-initiatives/state-and-local-finance-initiative/state-and-local-backgrounders/soda-taxes>
32. Michael Howard Saul, „Life Span in City Exceeds US Average”, *Wall Street Journal*, 28 decembrie 2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203479104577125151628468014>
33. Stu Loeser, Samantha Levine, Susan Craig și Alexandra Waldhorn, „Mayor Bloomberg, Deputy Mayor Gibbs, Health Commissioner Farley Announce New Yorkers Living Longer than Ever, Outpacing National Trend”, Official Website of the City of New York, 7 decembrie 2011, <https://www1.nyc.gov/office-of-the-mayor/news/453-11/mayor-bloomberg-deputy-mayor-gibbs-health-commissioner-farley-new-yorkers-living-longer#/4>
34. Liu Zhifeng *et al.*, „How Much of the World's Land Has Been Urbanized, Really? A Hierarchical Framework for Avoiding Confusion”, *Landscape Ecology*, 29 (2014), pp. 763-771.
35. H.E.S. Mestl, K. Aunan, H.M. Seip *et al.*, „Urban and Rural Exposure to Indoor Air Pollution from Domestic Biomass and Coal Burning across China”, *Science of the Total Environment*, 377, nr. 1 (mai 2007), pp. 12-26, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2007.01.087>

36. „Country Living, Dirty Air: Oil & Gas Pollution in Rural America”, Earthworks and Clean Air Taskforce, <https://www.scribd.com/document/383729903/Country-Living-Dirty-Air>; vezi și, de exemplu, Liz Ruskin, „Alaska Remote Diesel Generators Win Exemption from Pollution Rule”, Alaska Public Media, 18 septembrie 2019, <https://www.alaskapublic.org/2019/09/18/alaska-remote-diesel-generators-win-exemption-from-pollution-rule/>
37. Tristan Baurick, Lylla Younes și Joan Meiners, „Welcome to «Cancer Alley,» Where Toxic Air Is about to Get Worse”, *Pro-Publica*, 30 octombrie 2019, <https://www.propublica.org/article/welcome-to-cancer-alley-where-toxic-air-is-about-to-get-worse>
38. Problema notorie a gunoaielor de pe trotuarele New Yorkului este un rezultat al dispunerii strânse a străzilor sub formă de tablă de șah. Spre deosebire de alte orașe mari, New Yorkul a fost construit în bună măsură începând din secolul al XIX-lea fără aleile unde își depozitează gunoaiile majoritatea orașelor. Vezi Gersh Kuntzman, „Will NYC Finally Get Garbage out of Pedestrians’ Way?”, *Streetsblog NYC*, 4 iunie 2019, <https://nyc.streetsblog.org/2019/06/04/will-nyc-finally-get-garbage-out-of-pedestrians-way/>
39. Un studiu făcut de Pew a descoperit că statele intens urbanizate California (53,4%) și Washington (50,1%) aveau printre cele mai ridicate rate de reciclare în 2011; cele mai scăzute se înregistrează în statele predominant rurale Oklahoma (3,7%), Alaska (4,5%) și Mississippi (4,8%). Drew DeSilver, „Perceptions and Realities of Recycling Vary Widely from Place to Place”, Pew Research Center, 7 octombrie 2016, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/10/07/perceptions-and-realities-of-recycling-vary-widely-from-place-to-place/>
40. Arumugam Sankarasubramanian *et al.*, „Synthesis of Public Water Supply Use in the US: Spatio-Temporal Patterns and Socio-Economic Controls”, *Earth’s Future*, 18 mai 2017, <https://doi.org/10.1002/2016EF000511>
41. „În aproape fiecare zonă metropolitană, emisiile de carbon sunt cu mult mai reduse în cazul persoanelor care locuiesc în zone centrale decât în cazul persoanelor ce locuiesc în suburbii”, în Edward Glaeser, „Green Cities, Brown Suburbs”, *City Journal*, iarna 2009, <https://www.city-journal.org/html/green-cities-brown-suburbs-13143.html>

42. Vezi Arcadis Sustainable Cities Index 2018, https://www.arcadis.com/media/1/D/5/%7B1D5AE7E2-A348-4B6E-B1D7-6D94FA7D7567%7DSustainable_Cities_Index_2018_Arcadis.pdf; și Robert Muggah și Parag Khanna, „These 10 Asian Cities Are the Most Prepared for the Future”, World Economic Forum, 5 septembrie 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/these-asian-cities-are-best-equipped-for-the-future/>
43. De pildă, rezervații precum cele ale indienilor navajo. Vezi Ian Lovett, Dan Frosch și Paul Overberg, „Covid-19 Stalks Large Families in Rural America”, *Wall Street Journal*, 7 iunie 2020.
44. Ilya Kashnitsky și José Manuel Aburto, „The Pandemic Threatens Aged Rural Regions Most”, Center for Open Science, University of Oxford și Centrul Interdisciplinar privind Dinamica Populației (CPOP) de la Universitatea Danemarcei de Sud, <https://ideas.repec.org/p/osf/osfxxx/abx7s.html>
45. „Density & COVID-19 in New York City”, Citizens Housing & Planning Council, mai 2020, <https://chpcny.org/wp-content/uploads/2020/05/CHPC-Density-COVID19-in-NYC.pdf>
46. „Coronavirus Map”, *New York Times*, accesat pe 27 iulie 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/world/coronavirus-maps.html>
47. Soutik Biswas, „How Asia’s Biggest Slum Contained the Coronavirus”, BBC, 23 iunie 2020, <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-53133843>
48. United Nations, *The World’s Cities in 2018*, p. 9.
49. „A Ride Along Chicago’s Red Line: Life Expectancy Varies by 30 Years from One End to the Other”, *Economist*, 10 octombrie 2019.
50. Darrell Bricker și John Ibbitson, *Empty Planet: The Shock of Global Population Decline* (New York: Crown, 2019).
51. United Nations, *The World’s Cities in 2018*, p. 5.
52. United Nations, „World Populations Prospects 2019”, <https://population.un.org/wpp/>
53. Sabrina Tavernise și Sarah Mervosh, „America’s Biggest Cities Were Already Losing Their Allure: What Happens Next?”, *New York Times*, 23 aprilie 2020.
54. Peter W. Colby, „Public Policy in New York State Today”, în *New York State Today: Politics, Government, Public Policy* (Albany: State

University of New York Press, 1985), tabelul 17: schimbarea din 1970 până în 1980 (-10,4%), p. 228.

55. William H. Frey, „Even before Coronavirus, Census Shows US Cities Growth Was Stagnating”, Brookings, 6 aprilie 2020, <https://www.brookings.edu/research/even-before-coronavirus-census-shows-u-s-cities-growth-was-stagnating>
56. Joel Kotkin, „What the Census Numbers Tell Us”, 5 aprilie 2018, <http://joelkotkin.com/what-the-census-numbers-tell-us/>
57. Natalie Whittle, „Welcome to the 15-Minute City”, *Financial Times*, 17 iulie 2020, <https://www.ft.com/content/c1a53744-90d5-4560-9e3f-17ce06aba69a>; Jennifer Keesmaat, „The Pandemic Does Not Spell the End for Cities”, *Foreign Affairs*, 28 mai 2020.
58. „What Is Paris Mayor Anne Hidalgo’s Plan for a «15-Minute City»?”, Chicago Council on Global Affairs, 24 februarie 2020, <https://youtu.be/55VkdnzGzhw>
59. Alana Semeuls, „From «Not in My Backyard» to «Yes in My Backyard»”, *Atlantic*, 5 iulie 2018.
60. „Hidalgo, primar din 2014, a învins-o pe conservatoarea Rachida Dati la alegerile municipale din Franța cu 50,2% din voturi față de 32%. În urma lor s-a clasat Agnes Buzyn cu doar 16%”: Carlton Reid, „Anne Hidalgo Reelected as Mayor of Paris Vowing to Remove Cars and Boost Bicycling and Walking”, *Forbes*, 28 iunie 2020.
61. Feargus O’Sullivan, „What Happens to Public Space When Everything Moves Outside”, *City Lab*, 29 mai 2020, <https://www.bloomberg.com/news/features/2020-06-29/what-happens-to-public-space-when-everything-moves-outside>
62. Parag Khanna, „A New Map for America”, 15 aprilie 2016, citând „megaregiunile” lui Joel Kotkin. Vezi harta din versiunea digitală: <https://www.nytimes.com/2016/04/17/opinion/sunday/a-new-map-for-america.html>
63. Ivo Daalder, „Why Cities Need Their Own Foreign Policies”, *Policies*, 6 mai 2017.
64. Alina Dizik, „New Residents Are Spending Big in Columbus”, *Wall Street Journal*, 7 noiembrie 2019.
65. Inspirat din titlul capodoperei lui Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Random House, 1961).

66. William Wordsworth, „Composed upon Westminster Bridge, September 3, 1802”.
67. Elwyn Brooks White, *Here Is New York* (1949), p. 21.
68. Jane Jacobs, „Can Big Plans Solve the Problem of Renewal?”, în *Vital Little Plans: The Short Works of Jane Jacobs*, ed. Samuel Zipp și Nathan Storrington (New York: Random House, 2016).
69. Jane Jacobs, citată în Jared Greed, „The Case for Diversity”, *Dirt: Uniting the Built and Natural Environments*, 30 septembrie 2016, <https://dirt.asla.org/2016/09/30/jane-jacobs-the-case-for-diversity/>
70. Tom Simonite, „Remote Work Has Its Perks, Until You Want a Promotion”, *Wired*, 28 mai 2020.
71. E.M. Forster, „The Machine Stops”, *Oxford and Cambridge Review* (noiembrie 1909) [ed.rom.: „Mașina se oprește”, traducere de M. Bodean și L. Huică, *Almanahul Anticipația*, 1984, pp. 102-114]. Notă: în textul original al lui Forster apare vechiul *Pekin* pentru *Peking* (adică Beijing).
72. E.M. Forster, *Howards End* (Londra: Edward Arnold, 1910).

Lecția 7. Inegalitățile se vor accentua

1. Adriana Gomez Licon, „Mexican Day of Dead «Skeleton Lady» Spreads Look”, Associated Press, 31 octombrie 2013.
2. Simon Ingram, „La Catrina: The Dark History of Day of the Dead’s Immortal Icon”, *National Geographic*, 18 octombrie 2019.
3. José Guadalupe Posada, *La calavera del cólera morbo* (1910), Library of Congress, <https://www.loc.gov/pictures/item/99615954/>
4. Richard Wike, „The Global Consensus: Inequality Is a Major Problem”, Pew Research Center, 15 noiembrie 2013, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/11/15/the-global-consensus-inequality-is-a-major-problem/>
5. *Taking on Inequality: Poverty and Shared Prosperity 2016*, The World Bank Group, 9, 81, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf>
6. „Table 4.1: Trends in the Within-Country Gini Index, 1993-2013”, *Taking on Inequality: Poverty and Shared Prosperity 2016*, The World Bank Group, p. 86, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf>

7. *Ibidem*, p. 88.
8. *Ibidem*.
9. Facundo Alvaredo, Lucas Chancel, Thomas Piketty, Emmanuel Saez și Gabriel Zucman, „World Inequality Report 2018”, p. 46, <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>
10. Markus P.A. Schneider și Daniele Tavani, „Tale of Two Ginis in the United States, 1921-2012”, Levy Economics Institute (ianuarie 2015), http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_826.pdf; vezi și Thomas Piketty, Paris School of Economics, figuri și tabele extrase, tabelul 1.1, <http://piketty.pse.ens.fr/files/capital21c/en/Piketty2014FiguresTables.pdf>
11. Barack Obama, „Remarks by the President on Economic Mobility”, The White House, Office of the Press Secretary, 4 decembrie 2013, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/12/04/remarks-president-economic-mobility>
12. United Nations, „Millenium Development Goals Report 2015”, p. 15, [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
13. Max Roser și Esteban Ortiz-Ospina, „Global Extreme Poverty”, Our World in Data, 2019, <https://ourworldindata.org/extreme-poverty>
14. „Under-Five Mortality”, date de la Global Health Observatory (GHO), WHO, https://www.who.int/gho/child_health/mortality/mortality_under_five_text/en/#:~:text=Trends,1%20in%2026%20in%202018
15. Philip Schellekens și Diego Sourrouille, „Tracking COVID-19 as Cause of Death: Global Estimates of Relative Severity”, Brookings Institution, mai 2020, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/05/Tracking_COVID-19_as_-Cause_of_Death-Global_Estimates_of_Severity.pdf
16. Islam *et al.*, „Temperature, Humidity, and Wind Speed Are Associated with Lower COVID-19 Incidence”, 2020, <https://doi.org/10.1101/2020.03.27.20045658>, citat în „Rapid Expert Consultation on SARS-CoV-2 Survival in Relation to Temperature and Humidity and Potential for Seasonality for the COVID-19 Pandemic” (7 aprilie 2020), National Academies of Science, Engineering, and Medicine, <https://www.nap.edu/read/25771/chapter/1>

17. „Chinese Tourists Made 169 Million Outbound Trips in 2019: Report”, China Global Television Network, 29 februarie 2020, citând Biroul Național de Statistică al Chinei, <https://news.cgtn.com/news/2020-02-29/Chinese-tourists-made-169-million-outbound-trips-in-2019-report-OtIYWzZmOQ/index.html>
18. „Cartierul Dharavi are o densitate a populației de aproape 30 de ori mai mare decât New Yorkul – aproximativ 280.000 de locuitori pe kilometru pătrat”: Vedika Sud, Helen Regen și Esha Mitra, *Mercury News*, citat din CNN, 4 aprilie 2020, <https://www.mercurynews.com/2020/04/03/doctors-india-must-prepare-for-onslaught-of-coronavirus/>
19. Potrivit lui Leilani Farha, raportor special al Organizației Națiunilor Unite privind condițiile de locuit, în 2019: Paul Wallace și Tope Alake, „Lagos Building Luxury Homes in Face of Affordable Housing Crisis”, Bloomberg, 20 decembrie 2019.
20. World Bank DataBank, „Hospital Beds (Per 1,000 People) – Bangladesh, European Union, United States”, <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.BEDS.ZS?locations=BD-EU-us>
21. Ruth Maclean și Simon Marks, „10 African Countries Have No Ventilators: That’s Only Part of the Problem”, *New York Times*, 18 aprilie 2020.
22. *Ibidem*.
23. „Economy to shrink 5% this year, fiscal stimulus not enough to support growth”, *Economic Times*, 8 iunie 2020.
24. World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN>
25. 706.000 de decese anual ca urmare a malnutriției înregistrate în rândul copiilor sub 5 ani în 2017: Aastha Ahuja, „68 Per Cent of Child Deaths under Five Years in India Caused by Malnutrition in 2017: Study”, Banega Swasth India, citând India State-Level Disease Burden Initiative Study, <https://swachhindia.ndtv.com/68-per-cent-of-child-deaths-under-five-years-in-india-caused-by-malnutrition-in-2017-study-39470>
26. Șefa FMI Kristalina Georgieva: „În graba de a se pune la adăpost, foarte mult capital a părăsit economiile din lumea în curs de dezvoltare; aproape 90 de miliarde de dolari au plecat. Cu mult mai mult decât în timpul crizei financiare”. Conferință de presă online, OMS, 3 aprilie 2020, <https://www.who.int/docs/default->

source/documents/covid-19-virtual-press-conference-transcript-3-april-2020.pdf?sfvrsn=43e2f2f3_6

27. „Slowly Emerging”, *Economist*, 7 aprilie 2015.
28. Vezi Daniel Gerszon *et al.*, World Bank, 8 iunie 2020, <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty>; Andy Sumner, Chris Hoy și Eduardo Ortiz-Juarez, „Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty”, WIDER Working Paper 2020/43. Helsinki: UNU-WIDER, <https://www.wider.unu.edu/publication/estimates-impact-covid-19-global-poverty>
29. „New Zealand PM: No Open Borders for «a Long Time»”, BBC, 5 mai 2020.
30. *Ibidem*.
31. Jamie Smith, „Pacific Islands Plead to Join Australia – New Zealand Travel Bubble”, *Financial Times*, 7 iunie 2020.
32. World Travel & Tourism Council, „Economic Impact Reports”, <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>
33. Jason Douglas, Jon Sindreu și Georgi Kantchev, „The Problem with Innovation: The Biggest Companies Are Hogging All the Gains”, *Wall Street Journal*, 15 iulie 2018.
34. Morgan Stanley Wealth Management, „The Capex Conundrum and Productivity Paradox”, Global Investment Committee, noiembrie 2017, <https://advisor.morganstanley.com/sandra-smith-allison-butler/documents/home-office/investing/The-Capex-Conundrum-and-Productivity-Paradox.pdf>
35. J. Clement, „Global Market Share of Search Engines 2010-2020”, Statista, 18 iunie 2020, <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/>
36. Peter Thiel, „Competition Is for Losers”, *Wall Street Journal*, 12 septembrie 2014.
37. JPMorgan Chase 2018 Annual Report, <https://www.jpmorganchase.com/corporate/investor-relations/document/line-of-business-ceo-letters-to-shareholders-2018.pdf>
38. Vezi un infografic al Comitetului pentru un Buget Responsabil, indicând că, chiar dacă Legea CARES a fost prezentată drept un colac de salvare pentru întreprinderile mici și mijlocii, ea ar aduce cam aceleași beneficii pentru marile afaceri și transporturile aeriene

ca și pentru afacerile mici (<http://www.crbf.org/blogs/visualization-cares-act>). Notă: împrumuturile acordate întreprinderilor mici (Programul de Protecție a Salariilor) au fost ulterior extinse până la aproape 700 de miliarde de dolari, însă e necesar să se observe că nu toate acele mici afaceri care au primit împrumuturi în baza acestui program erau cu adevărat „afaceri de familie”. Printre beneficiari se numără și Shake Shack – precum și compania din sectorul de îmbrăcăminte a lui Kanye West, Soho House, companii de avioane private și Jeff Koons.

39. André Dua, Deepa Mahajan, Ingrid Millan și Shelley Stewart, „COVID-19's Effect on Minority-Owned Small Businesses in the United States”, McKinsey & Company, Social Sector Practice, 27 mai 2020, <https://www.mckinsey.com/industries/social-sector/our-insights/covid-19s-effect-on-minority-owned-small-businesses-in-the-united-states>
40. Gene Ludwig și Sarah Bloom Raskin, „How the Fed's Rescue Program Is Worsening Inequality”, *Politico*, 28 mai 2020.
41. Atribuit lui Frank Borman, citat în Thomas G. Donlan, „The Benefits of Failure”, *Barrons*, 12 aprilie 2010.
42. Joseph Stiglitz, *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future* (New York: W.W. Norton, 2012).
43. Richard G. Wilkinson și Kate Pickett, *The Spirit Level: Why More Equal Societies almost Always Do Better* (Londra: Allen Lane, 2009).
44. Taylor Telford, „Income Inequality in America Is the Highest It's Been since Census Bureau Started Tracking It, Data Shows”, *Washington Post*, 26 septembrie 2019.
45. Alvaredo *et al.*, „World Inequality Report, 2018”, pp. 6, 8.
46. „The Unequal States of America: Income Inequality in the United States”, Economic Policy Institute infographic, extras din Estelle Sommeiller și Mark Price, „The New Gilded Age: Income Inequality in the US by State, Metropolitan Area, and County”, raport al Economic Policy Institute publicat în iulie 2018, <https://www.epi.org/multimedia/unequal-states-of-america/#/United%20States>
47. Moritz Kuhn, Moritz Schularick și Ulrike I. Steins, „Income and Wealth Inequality in America, 1949-2016”, Federal Reserve Bank

of Minneapolis, Institute Working Paper 9, iunie 2018, p. 21, <https://www.minneapolisfed.org/institute/working-papers-institute/iwp9.pdf>

48. US Federal Reserve, „Distribution of Household Wealth in the US since 1989”, <https://www.federalreserve.gov/releases/z1/dataviz/dfa/distribute/table>
49. Drew Desilver, „Global Inequality: How the US Compares”, FactBank, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2013/12/19/global-inequality-how-the-u-s-compares/>; și „Income Distribution Database”, OECD, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IDD>
50. World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=US-DK-BR>
51. Vezi, de exemplu, Joe Pinsker, „The Pandemic Will Cleave America in Two”, *Atlantic*, aprilie 2020.
52. Larry Buchanan, Jugal K. Patel, Brian M. Rosenthal și Anjali Singhvi, „A Month of Coronavirus in New York City: See the Hardest-Hit Areas”, *New York Times*, 1 aprilie 2020.
53. „Double Jeopardy: COVID-19 and Behavioral Health Disparities for Black and Latino Communities in the US”, Office of Behavioral Health Equity, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, US Department of Health and Human Services, <https://www.samhsa.gov/sites/default/files/covid19-behavioral-health-disparities-black-latino-communities.pdf>
54. „The Color of Coronavirus: Covid-19 Deaths by Race and Ethnicity in the US”, APM Research Lab, 8 iulie 2020, <https://www.apmresearchlab.org/covid/deaths-by-race>
55. Shaun Treweek, Nita G. Forouhi, K.M. Venkat Narayan și Kamlesh Khunti, „COVID-19 and Ethnicity: Who Will Research Results Apply To?”, *Lancet*, 395, nr. 10242 (27 iunie – 3 iulie 2020), pp. 1955-1957, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7292594/>; și Lucinda Platt și Ross Warwick, „Are Some Ethnic Groups More Vulnerable to COVID-19 Than Others?”, *VI Inequality*, 1 mai 2020, <https://www.ifs.org.uk/inequality/chapter/are-some-ethnic-groups-more-vulnerable-to-covid-19-than-others/>
56. Amy Goldstein și Emily Guskin, „Almost One-Third of Black Americans Know Someone Who Died of Covid-19, Survey Shows”, *Washington Post*, 26 iunie 2020.

57. Raj Chetty, John N. Friedman, Emmanuel Saez, Nicholas Turner și Danny Yagan, „Income Segregation and Intergenerational Mobility across Colleges in the United States”, *Quarterly Journal of Economics*, 135, nr. 3 (august 2020), pp. 1567-1633, <https://doi.org/10.1093/qje/qjaa005>
58. Jacob Hacker și Paul Pierson, *Let Them Eat Tweets: How the Right Rules in an Age of Extreme Inequality* (New York: Liveright, 2020).
59. Vezi, de exemplu, Antigua și Barbuda (<https://cbiu.gov.dm/investment-options/>), sau Dominica (<http://www.antiguabarbuda-citizenship.com>).
60. US Department of State, „Immigrant Investor Visas”, <https://travel.state.gov/content/travel/en/us-visas/immigrate/immigrant-investor-visas.html>
61. „Investor visa (Tier 1)”, UK Government, <https://www.gov.uk/tier-1-investor>
62. Francesco Guarascio, „EU Sees Crime Risks from Malta, Cyprus Passport-for-Sale Schemes: Report”, Reuters, 21 ianuarie 2019.
63. „Can People be Trusted”, General Social Survey, 2018, <https://gsdataexplorer.norc.org/variables/441/vshow>
64. Esteban Ortiz-Ospina și Max Roser, „Trust”, 2016, <https://ourworldindata.org/trust>; vezi și Paul R. Ward, Loreen Mamerow și Samantha B. Meyer, „Interpersonal Trust Across Six Asia-Pacific Countries: Testing and Extending the «High Trust Society» and «Low Trust Society» Theory”, *PLoS ONE*, 9, nr. 4 (23 aprilie 2014), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0095555>; și Soo Jiuan Tan și Siok Kuan Tambyah, „Generalized Trust and Trust in Institutions in Confucian Asia”, *Social Indicators Research*, 103, nr. 3 (septembrie 2011), pp. 357-377, <https://www.jstor.org/stable/41476527?seq=1>
65. Fabio Pisani și Maria Cristina Scarafile, „Income Inequality and Social Capital: An Empirical Analysis for European Regions”, University of Rome Tor Vergata, Società Italiana degli Economisti, https://siecon3-607788.cdn77.org/sites/siecon.org/files/media_wysiwyg/160-pisani-scarafile.pdf
66. Susan Sontag, „Illness as Metaphor”, *New York Review of Books*, 26 ianuarie 1978, <https://www.nybooks.com/articles/1978/01/26/illness-as-metaphor/>

Lecția 8. Globalizarea nu dispare

1. „The Story of the Pediatrician Who Died of Coronavirus in La Rioja”, Web24 News, 1 aprilie 2020, <https://www.web24.news/u/2020/04/the-story-of-the-pediatrician-who-died-of-coronavirus-in-la-rioja.html>; și Ministerio de la Salud de La Rioja, postare pe Twitter, 31 martie 2020, <https://twitter.com/Minsaludlrj/status/1244962594496143366>
2. Antipode Map, <https://www.antipodesmap.com/#about-antipodes>, „Wuhan, China”, accesată pe 10 iulie 2020.
3. Florence Fenwick Miller, „The Ladies Column”, *Illustrated London News*, 96 (1890), pp. 154-155, citată în J. Mussell, „Writing the «Great Proteus of Disease»: Influenza, Informatics, and the Body in the Late Nineteenth Century”, în *Minds, Bodies, Machines, 1790-1920*, ed. D. Coleman și H. Fraser (Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2011), pp. 161-178, <https://core.ac.uk/download/pdf/267268737.pdf>
4. Winston Churchill, „The Influenza, 1890”, National Churchill Museum, <https://www.nationalchurchillmuseum.org/winston-churchill-the-influenza-poem.html>; publicat în ziarul Școlii Harrow, *The Harrovian*, în 1890, potrivit arhivei Winston Churchill: <https://www-archives.chu.cam.ac.uk/perl/node?a=a;reference=CHUR%202%2F336>
5. Garry White, „Coronavirus Is the Canary in Globalisation’s Coal Mine”, *Telegraph*, 6 martie 2020.
6. Zachary Karabell, „Will the Coronavirus Bring the End of Globalization? Don’t Count on It”, *Wall Street Journal*, 20 martie 2020.
7. Adam Tooze, „The Death of Globalisation Has Been Announced Many Times: But This Is a Perfect Storm”, *Guardian*, 2 iunie 2020.
8. Expresia a fost folosită de Harold Wilson într-un discurs din 1956 și a început să intre în uz în timpul inflației din anii ’60: „Why Are Swiss Bankers Called Gnomes?”, BBC News, 25 februarie 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/8534936.stm
9. Vezi, de exemplu, Jagdish Bhagwati, într-o dezbatere la BBC Radio cu un primar francez care era supărat că o fabrică locală se muta

în Anglia: „Când au venit în oraș la voi, ați aplaudat. Acum, că au plecat, vă agitați. Trebuie să vă decideți”. Citat în Jagdish Bhagwati, *In Defense of Globalization* (Oxford: Oxford University Press, 2007), postfață.

10. 1,674 miliarde de pasageri în 2000, 1,655 miliarde în 2001, 1,889 miliarde în 2004, 4,233 miliarde în 2018: „Air Transport, Passengers Carried”, International Civil Aviation Organization, Civil Aviation Statistics, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/IS.AIR.PSGR>
11. 9,9% declinul comerțului global, 9% declinul investițiilor înregistrat în 2009: World Bank Report, „A Decade After the Global Recession: Lessons and Challenges for Emerging and Developed Economies”, ed. M. Ayhan Kose și Franziska Ohnsorge, capitolul 3: „Macroeconomic Analysis”, <http://pubdocs.worldbank.org/en/799211574200483232/Recession-Chapter-3.pdf>
12. Creșterea comerțului mondial a fost încetinită la 4,1% anual după 2011, comparativ cu 76% din 2002 până în 2007: *ibidem*.
13. Comerțul = 30,7% din PIB-ul mondial în 2008, 30,1% în 2018: „Exports of Goods and Services (% of GDP)”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>
14. Circulația capitalului la nivel mondial = 22% din PIB-ul mondial în 2007, 6,9% în 2017; United Nations Conference on Trade and Development, Global Investment Report 2018, figura 1.1: „Circulația capitalului la nivel mondial, 2002-2017 (procent din PIB)”, p. 11, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf
15. Investiții străine directe la nivel mondial: 3,7 trilioane de dolari în 2007, 2,2 trilioane de dolari în 2015, 970 de miliarde de dolari în 2018: „Foreign Direct Investment, Net Outflows”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINY.CD.WD>
16. Vezi, de exemplu, Lawrence H. Summers, „The Inequality Puzzle”, *Democracy: A Journal of Ideas*, nr. 3 (vara 2014).
17. Vezi Ruschir Sharma, „Our Irrational Anxiety about «Slow» Growth”, *New York Times*, 17 august 2019.
18. Comparând traficul aerian din aprilie 2020 cu cel din aprilie 2019: „After April Passenger Demand Through, First Signals of Upstick”,

IATA (International Air Transport Association, grup comercial reprezentând 290 de linii aeriene și 82% din traficul aviatic global), Press Release #49, 3 iunie 2020, <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-06-03-01/>

19. „Passenger Car Registrations”, European Automobile Manufacturers’ Association, 19 mai 2020, <https://www.acea.be/press-releases/article/passenger-car-registrations-38.5-four-months-into-2020-76.3-in-april>
20. Citatul și cifra de 14,7% șomaj preluate din Nelson D. Schwartz, Ben Casselman și Ella Koeze, „How Bad Is Unemployment? «Literally off the Charts»”, *New York Times*, 8 mai 2020.
21. Priyali Sur, „The Coronavirus Exposed the US’ Reliance on India for Generic Drugs: But That Supply Chain Is Ultimately Controlled by China”, CNN Business, 16 mai 2020, <https://www.cnn.com/2020/05/16/business-india/india-pharma-us-china-supply-china-intl-hnk/index.html>
22. Keith Bradsher și Ana Swanson, „The US Needs China’s Masks, as Acrimony Grows”, *New York Times*, 23 martie 2020.
23. Vezi, de exemplu, European Commission, „Coronavirus: Commission Issues Guidelines to Protect Critical European Assets and Technology in Current Crisis”, 25 martie 2020, <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2124>; Japonia: Walter Sim, „Coronavirus: Japan PM Shinzo Abe Calls on Firms to Cut Supply Chain Reliance on China”, *Straits Times*, 16 aprilie 2020; și India: Bill Spindle și Rajesh Roy, „India’s Coronavirus Crisis Spurs a New Look at Self-Reliance”, *Wall Street Journal*, 17 mai 2020.
24. Emmanuel Macron, „Adresse aux Français”, 14 iunie 2020, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2020/06/14/adresse-aux-francais-14-juin-2020>
25. „The Biden Plan to Ensure the Future Is «Made in All of America» by All of America’s Workers”, Joe Biden for President, <https://joebiden.com/madeinamerica/>
26. „Exports of Goods and Services (% of GDP)”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>
27. „Foreign Direct Investment, Net Inflows”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>

28. La vreo 2,7 trilioane de dolari: „Aviation Benefits Report 2019”, Industry High Level Group/International Coordinating Council of Aerospace Industries Associations, 17, <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2019-web.pdf>
29. „Globalization over 5 Centuries”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/grapher/globalization-over-5-centuries?time=1945..2016>. Informații preluate din Mariko J. Klasang și P. Milionis, „Quantifying the Evolution of World Trade, 1870-1949”, *Journal of International Economics*, 92, nr. 1 (2014), pp. 185-197; A. Estevadeordal, B. Frantz și A. Taylor, „The Rise and Fall of World Trade, 1870-1939”, *Quarterly Journal of Economics*, 118, nr. 2 (2003), pp. 359-407, <http://www.jstor.org/stable/25053910>; World Bank – World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>; Robert C. Feenstra, Robert Inklaar și Marcel P. Timmer, „The Next Generation of the Penn World Table”, *American Economic Review*, 105, nr. 10 (2015), pp. 3150-3182, www.ggdc.net/pwt
30. Taxele vamale ale lui Trump vor reduce venitul mediu al familiilor americane cu 1.277 de dolari în 2020, potrivit unui studiu realizat de Oficiul pentru Buget al Congresului, „The Budget and Economic Outlook, 2020 to 2030”, Congressional Budget Office, ianuarie 2020, <https://www.cbo.gov/publication/56073>
31. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), „Tariff Escalation & Environment” (Paris, 1996), 15, extras din UNCTAD (1968), „The Kennedy Round: Estimated Effects on Tariff Barriers”, TD/6/Rev. 1, United Nations, New York, [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD\(96\)171&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD(96)171&docLanguage=En)
32. Media tarifară globală în 2017 = 2,59%: „Tariff Rate, Applied, Weighted Mean, All Products (%)”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.WM.AR.ZS>
33. Statele Unite: „Să nu mai ajungem niciodată în situația de a depinde de restul lumii pentru produsele noastre medicale esențiale”, a spus Peter Navarro, consilierul economic al președintelui Trump: Sur, „The Coronavirus Exposed the US’ Reliance on India for Generic Drugs: But That Supply Chain Is Ultimately Controlled by China”; India: Vindu Goel, „As Coronavirus Disrupts Factories,

India Curbs Exports of Key Drugs”, *New York Times*, 6 martie 2020; și Franța: Rym Momtaz, „Macron Urges Massive Increase in Local Production of Medical Equipment”, *Politico*, 31 martie 2020.

34. Pentru Statele Unite, vezi Farhad Manjoo, „How the World’s Richest Country Ran Out of a 75-Cent Face Mask”, *New York Times*, 25 martie 2020; K Oanh Ha, „The Global Mask Shortage May Get Much Worse”, *Bloomberg*, 10 martie 2020.
35. Viswanath Pill, „Rising Inventory, Falling Prices Spook PPEs, Sanitizer Makers Who Jumped into COVID-19 Bandwagon”, *Moneycontrol.com*, citând Association of Indian Medical Device Industry (AiMeD), <https://www.moneycontrol.com/news/business/companies/rising-inventory-falling-prices-spook-ppes-santizer-makers-who-jumped-into-covid-19-bandwagon-5547681.html>
36. Heather Mowbray, „Trending in China: Wholesale Mask Prices Fall over 90% and Raw Materials Fall to Fraction of Peak Price”, *Caixin Global*, 15 iulie 2020.
37. Sarah Fitzpatrick, „Why the Strategic National Stockpile Isn’t Meant to Solve a Crisis like Coronavirus”, *NBC NEWS*, 28 martie 2020.
38. „Made in China?”, *Economist*, 12 martie 2015.
39. Uniunea Europeană: Flavia Rotondi, Piotr Skolimowski, Jeannette Neumann și Joao Lima, „Europe Finds It’s Not So Easy to Say Goodbye to Low-Cost China”, *Bloomberg*, 29 iunie 2020; Japonia: Isabel Reynolds și Emi Urabe, „Japan to Fund Firms to Shift Production out of China”, *Bloomberg*, 8 aprilie 2020.
40. „Companies Get Leniency in Made-in-America Export Tax Break”, *Bloomberg*, 4 martie 2019.
41. Vezi St. Louis Fed pentru date despre SUA, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2017/april/us-manufacturing-really-declining>; și declinul începând din 1960 pentru alte țări în curs de dezvoltare: Our World in Data, <https://ourworldindata.org/grapher/share-of-manufacturing-employment-in-high-income-countries-1960-2011>
42. Dana Varinsky, „Here What 5 of Your Favorite Products Would Cost if They Were Made in the US”, *Business Insider*, 27 noiembrie 2016, <https://www.businessinsider.com/how-much-products-would-cost-if-made-in-us-2016-11#jeans-2>

43. Chad P. Bown și Eva (Yiwen) Zhang, „Trump's 2019 Protection Could Push China Back to Smoot-Hawley Tariff Levels”, Peterson Institute of International Economics, 14 mai 2019, <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/trumps-2019-protection-could-push-china-back-smoot-hawley>
44. Excluzând fluctuațiile bruște din pricina COVID-19, locurile de muncă din sectoarele de producție au crescut cu jumătate de milion în timpul mandatului lui Trump în termeni absoluți. Ca procent din rata de ocupare totală, au rămas stabile – au început cu 8,49% în ianuarie 2017, au atins nivelul maxim de 8,55% în februarie 2019, întorcându-se la 8,44% în ianuarie 2020. Pentru comparație, procentul locurilor de muncă din sectoarele de producție a scăzut cu 3,5 puncte în timpul mandatului lui George W. Bush. Date preluate din US Bureau of Labor Statistics, All Employees, Manufacturing [MANEMP], extrase din DRED, Federal Reserve Bank of St. Louis; <https://fred.stlouisfed.org/series/MANEMP>, 15 iulie 2020. Pentru contextul istoric, Federal Reserve din St. Louis arată: 1980 = 19 milioane de locuri de muncă în sectoarele de producție; 2000 = 17 milioane; 2010 = 11,5 milioane; ianuarie 2020 = 12,8 milioane; mai 2020 = 11,7 milioane.
45. Directorul executiv al companiei Brooks Brothers, Claudio Del Vecchio, într-un interviu publicat în *The New York Times*: Vanessa Friedman și Sapna Maheswari, „Brooks Bros., «Made in America» since 1818, May Soon Need a New Calling Card”, *New York Times*, 5 iunie 2020.
46. Ronnie Polidoro, „Apple CEO Tim Cook Announces Plans to Manufacture Mac Computers in USA”, NBC News, 6 decembrie 2012.
47. Jack Nicas, „A Tiny Screw Shows Why iPhones Won't Be «Assembled in USA»”, *New York Times*, 28 ianuarie 2019.
48. *Ibidem*.
49. Yoko Kubota și Tripp Mickle, „Apple Explores Moving Some Production out of China”, *Wall Street Journal*, 20 iunie 2019; și India: Kim Lyons, „Apple Starts Making First Flagship iPhone in India”, *Verge*, 25 iulie 2020.
50. 70,4% pentru 2019. US Bureau of Economic Analysis, „Value Added by Private Services-Producing Industries as a Percentage

- of GDP”, extras din FRED, Federal Reserve Bank of St. Louis, 18 iunie 2020, <https://fred.stlouisfed.org/series/VAPGDPSPI>
51. 80,2% dintre locurile de muncă din SUA sunt în domeniul serviciilor: US Bureau of Labor Statistics, „Employment by Major Industry Sector”, tabelul 2.1, 4 septembrie 2019, <https://www.bls.gov/emp/tables/employment-by-major-industry-sector.htm>
 52. 69,3% din produsul intern brut al Germaniei din servicii: Bruttoinlandsprodukt für Deutschland 2019 (produsul intern brut pentru Germania 2019), Biroul Federal de Statistică al Germaniei (Statistisches Bundesamt), p. 11, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressekonferenzen/2020/BIP2019/pressebroschuere-bip.pdf?__blob=publicationFile
 53. 74,5% dintre locurile de muncă din Germania în domeniul serviciilor: „Persons in Employment and Employees by Sectors of Economic Activity”, Biroul Federal de Statistică al Germaniei (Statistisches Bundesamt), 19 mai 2020, <https://www.destatis.de/EN/Themes/Labour/Labour-Market/Employment/Tables/persons-employment-sectors-economic.html>
 54. „Manufacturing, Value Added (% of GDP) – France”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?locations=FR>. De notat că definiția pe care o dă Banca Mondială producției exclude construcțiile. Cu tot cu construcții, întreaga industrie furnizează aproape 17% din produsul intern brut al Franței, tot potrivit datelor Băncii Mondiale, <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>
 55. Christine Lagarde, „Creating a Better Global Trade System”, IMF, 14 mai 2018, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/05/14/sp-lagarde-creating-a-better-global-trade-system>. Vezi și McKinsey, „Fluxurile transfrontaliere de date au crescut cu un factor de 150 din 2005 până în 2017”. McKinsey Global Institute, „Globalization in Transition: The Future of Trade and Value Chains”, ianuarie 2019, 72, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/innovation/globalization%20in%20transition%20the%20future%20of%20trade%20and%20value%20chains/mgi-globalization%20in%20transition-the-future-of-trade-and-value-chains-full-report.ashx>
 56. Susan Lund și Laura Tyson, „Globalization Is Not in Retreat: Digital Technology and the Future of Trade”, *Foreign Affairs*, mai/iunie 2018.

57. Raport al Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE): „Perspectives on Global Development 2019: Rethinking Development Strategies”, noiembrie 2018, figura 4.9, p. 164, http://obela.org/system/files/persp_glob_dev-2019-en.pdf
58. Benn Steil și Benjamin Della Rocca, „Belt and Road Tracker”, Council on Foreign Relations, Greenberg Center for Geoeconomic Studies, 8 mai 2019, accesat pe 13 iulie 2020, <https://www.cfr.org/article/belt-and-road-tracker>
59. „Overview and Benefits of the CPTPP”, Government of Canada, 11 februarie 2019, <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/cptpp-ptpgp/overview-apercu.aspx>
60. Cassandra Love, „In Their Footsteps: Human Migration out of Africa”, *National Geographic*, 18 ianuarie 2019, <https://www.nationalgeographic.org/article/their-footsteps-human-migration-out-africa/>
61. Pentru o lucrare recentă care datează globalizarea cu mult mai devreme decât majoritatea autorilor (globalizare în primul rând în Lumea Veche care cuprindea Africa-Eurasia, dar incluzând expedițiile nordicilor spre Islanda, Groenlanda și Canada), vezi Valerie Hansen, *The Year 1000: When Explorers Connected the World and Globalization Began* (New York: Scribner, 2020).
62. Adam Smith, *The Wealth of Nations*, vol. II, capitolul VII, partea a III-a: „Of the Advantages which Europe has derived From the Discovery of America, and from that of a Passage to the East Indies by the Cape of Good Hope” [ed.rom.: *Avuția națiunilor*, traducere din engleză de Monica Mitarcă, Publica, București, 2011, p. 322], menționat în Kevin H. O'Rourke și Jeffrey G. Williamson, „When Did Globalization Begin?”, *European Review of Economic History*, 6, nr. 1 (aprilie 2002), pp. 23-50, <https://doi.org/10.1017/S1361491602000023>, având la bază J.D. Tracy (1990), „Introduction”, în *The Rise of Merchant Empires*, edited by J.D. Tracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 3.
63. Smith, *Wealth of Nations*, „Of the Advantages Which Europe Has Derived” [ed.rom. p. 326].
64. O'Rourke și Williamson, „When Did Globalization Begin?”.
65. *Ibidem*, „IV. The Second Era: 19th Century Transport Revolutions and Commodity Price Convergence”.

66. Eric Hobsbawm, *Age of Empire: 1875-1914* (New York: Vintage Books, 1987), p. 350, citând Mulhall, *Dictionary of Statistics* (Londra, 1881) și *League of Nations International Statistical Yearbook 1913*, tabelul 76 [ed.rom.: *Era Imperiului: 1875-1914*, traducere din engleză de Florin Sicoie, Cartier, București, 2002].
67. Our World in Data, „GDP per Capita, 1870 to 1914”, <https://ourworldindata.org/grapher/average-real-gdp-per-capita-across-countries-and-regions?time=1870..1914>. Pentru regiunile cele mai globalizate, Europa de Vest și „ramificațiile Occidentului” (adică SUA, Canada, Australia, Noua Zeelandă), observați produsul intern brut pe cap de locuitor mai mult decât dublu în perioada primului val al globalizării. Date preluate din Maddison Project Database, versiunea 2018, Jutta Bolt, Robert Inklaar, Herman de Jong și Jan Luiten van Zanden, „Rebasing «Maddison»: New Income Comparisons and the Shape of Long-Run Economic Development”, Maddison Project Working Paper 10 (2018).
68. UNESCO, „Outbound Internationally Mobile Students by Host Region”, accesat pe 18 iunie 2020, <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=172>
69. United Nations Department of Economic and Social Affairs, „The Number of International Migrants Reaches 272 Million, Continuing an Upward Trend in All World Regions”, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/international-migrant-stock-2019.html>
70. UN World Tourism Organization, „World Tourism Barometer”, ianuarie 2020, <https://www.unwto.org/world-tourism-barometer-n18-january-2020>
71. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1920), capitolul II: „Europe Before the War”.
72. Maurice Obstfeld, „Globalization and Nationalism, Retrospect and Prospect”, University of California, Berkely, Peterson Institute, CEPR și întâlnirea anuală NBER a Asociației Economice Italiene, Palermo, Italia, 24 octombrie 2019, <https://conferences.wcfia.harvard.edu/files/peif/files/globalizationandnationalism.pdf>
73. Lord James Bryce, The Romanes Lecture, 7 iunie 1902, Oxford University. (Prelegerea avea revoltătorul titlu „The Relations of the Advanced and the Backward Races of Mankind”).

74. Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage*, ediția a III-a, 1911, <https://archive.org/details/greatillusion00angeiala>
75. Obstfeld, „Globalization and Nationalism”.
76. Vezi Tucidide, „Ascensiunea Atenei și teama pe care aceasta a inspirat-o Spartei au făcut războiul inevitabil”, citat în Graham Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* (Londra: Scribe, 2017).

Lecția 9. Lumea devine bipolară

1. George Packer, „We Are Living in a Failed State”, *Atlantic*, iunie 2020.
2. Lawrence H. Summers, „Reflections on Secular Stagnation”, 19 februarie 2015, remarci la Centrul pentru Politici Publice și Finanțe Julis-Rabinowitz de la Princeton University.
3. Vezi, *inter alia*, Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013) [ed. rom.: *Capitalul în secolul XXI*, traducere din imba franceză de Iulia Brateș și Lucia Popovici, Litera, București, 2015].
4. Anne Case și Angus Deaton, *Deaths of Despair and the Future of Capitalism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2020).
5. Fintan O'Toole, „Donald Trump Has Destroyed the Country He Promised to Make Great Again”, *Irish Times*, 25 aprilie 2020.
6. James Griffiths și Amy Woodyatt, „780 Million People in China Are Living under Travel Restrictions Due to the Coronavirus Outbreak”, CNN, 17 februarie 2020.
7. Samuel P. Huntington, „The US – Decline or Renewal?”, *Foreign Affairs*, iarna 1988/1989.
8. Correlli Barnett, *The Collapse of British Power* (Amherst, NY: Prometheus Books, 1986).
9. „Firearms: Global Mortality from Firearms, 1990-2016”, Global Burden of Disease 2016 Injury Collaborators, *JAMA*, 320, nr. 8 (2018), pp. 792-814, <https://jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/2698492>; închisori: Eurostat, „Prison Statistics”, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Prison_statistics;

și Drew Kann, „5 Facts Behind America's High Incarceration Rate”, CNN, 21 aprilie 2019.

10. În 2010, produsul intern brut al Statelor Unite ca procent din PIB-ul mondial = 22,7%; în 2018, era de 24%: World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
11. 2016 Global Manufacturing Competitiveness Index, Deloitte, <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/manufacturing/articles/global-manufacturing-competitiveness-index.html>
12. 88% din toate tranzacțiile valutare s-au desfășurat în dolari în aprilie 2019: „Foreign Exchange Turnover in April 2019”, Triennial Central Bank Survey, Bank for International Settlements, https://www.bis.org/statistics/rpfx19_fx.htm; și 85% din tranzacțiile valutare s-au desfășurat în dolari în iunie 2020: Committee on the Global Financial System, Paper #65: „US Dollar Funding: An International Perspective”, p. 3, <https://www.bis.org/publ/cgfs65.pdf>
13. Ruchir Sharma, „The Comeback Nation: US Economic Supremacy Has Repeatedly Proved Declinists Wrong”, *Foreign Affairs*, 31 aprilie 2020.
14. Cheltuielile militare ale Statelor Unite în 2009 = 732 de miliarde de dolari, cheltuielile militare totale ale următoarelor zece națiuni (China, India, Rusia, Arabia Saudită, Franța, Germania, Regatul Unit, Japonia, Coreea de Sud, Brazilia) = 725,8 miliarde de dolari: „Trends in World Military Expenditure, 2019”, tabelul 1, Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf
15. Sintagmă creată de Joseph S. Nye, *Bound to Lead* (New York: Basic Books, 1990).
16. „Dovezile sunt clare. Președinția lui Donald Trump a erodat puterea blândă a Americii”: Joseph S. Nye, „Donald Trump and the Decline of US Soft Power”, *Project Syndicate*, 6 februarie 2018.
17. Richard Wike, Bruce Stokes, Jacob Poushter și Janell Fetterolf, „US Image Suffers as Publics around World Question Trump's Leadership”, Pew Research, 26 iunie 2017, <https://www.pewresearch.org/global/2017/06/26/u-s-image-suffers-as-publics-around-world-question-trumps-leadership/>
18. Richard Wike, Jacob Poushter, Janell Fetterolf și Shannon Schumacher, „Trump Ratings Remain Low around Globe, While

- Views of US Stay Mostly Favorable”, Pew Research, 8 ianuarie 2020, <https://www.pewresearch.org/global/2020/01/08/trump-ratings-remain-low-around-globe-while-views-of-u-s-stay-mostly-favorable/>
19. Vezi Fareed Zakaria, *The Post-American World* (New York: W.W. Norton, 2008) [ed.rom.: *Lumea postamericană*, traducere de Crisia Miroiu, Polirom, Iași, 2009].
 20. World Bank DataBank, Turkey GDP since 1990, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>
 21. World Bank DataBank, Turkey GDP per capita since 1990, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TR>
 22. World Bank DataBank, China and World GDP, 1990 to 2019, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN-1W>
 23. Începând din 2013; vezi „China Eclipses US as Biggest Trading Nation”, *Bloomberg News*, 9 februarie 2013, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-02-09/china-passes-u-s-to-become-the-world-s-biggest-trading-nation>
 24. În 1980, produsul intern brut al Statelor Unite ca procent din PIB-ul mondial = 25,4%; în 2018, era de 23,9%: „GDP (current US\$) – United States” și „World GDP (current US\$)”, World Bank DataBank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>
 25. Mikkel Barslund și Daniel Gros, „Europe’s Place in the Global Economy – What Does the Last Half Century Suggest for the Future?”, „Figure 5: Regional GDP Shares in US\$, 1965-2030”, în „50 Years of European Integration”, *Intereconomics*, 51, nr. 1 (2016), pp. 5-11 (ZBW – Leibniz Information Centre for Economics and CEPS – Centre for European Policy Studies), <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2016/number/1/article/europes-place-in-the-global-economy-what-does-the-last-half-century-suggest-for-the-future.html>
 26. Pentru o discuție detaliată despre diferențele dintre bipolaritatea SUA – Uniunea Sovietică și bipolaritatea SUA-China, vezi Øystein Tunsjø, *The Return of Bipolarity in World Politics: China, the United States, and Geostuctural Realism* (New York: Columbia University Press, 2018).
 27. Vezi, de exemplu, Graham Allison, *Destined for War*.
 28. Vezi *ibidem* și Harvard Belfer Center, „Thucydides’s Trap Case File”, <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/case-file>

29. Niall Ferguson în dialog cu Nathan Gardeis, „Niall Ferguson: Is US-China Economic Marriage on the Rocks?”, blogul *HuffPost*, 25 mai 2011, https://www.huffpost.com/entry/niall-ferguson-is-us-chin_b_245470
30. Deși Xi a devenit președinte al țării în 2013, el era conducător de facto din 2012, când a devenit secretar general al Partidului Comunist și președinte al Comisiei Militare Centrale: John Rutwich, „Timeline – the Rise of Chinese Leader Xi Jinping”, Reuters, 16 martie 2018, <https://www.reuters.com/article/us-china-parliament-xi-timeline/timeline-the-rise-of-chinese-leader-xi-jinping-idUSKCN1GS0ZA>
31. Ben Westcott și Steven Jiang, „China Is Embracing a New Brand of Foreign Policy: Here’s What Wolf Warrior Diplomacy Means”, CNN, 22 mai 2020.
32. Departamentul de Stat al Statelor Unite vorbește despre 2,4 miliarde de dolari sub formă de fonduri alocate de Congres „pentru a susține sistemele sanitare, asistența umanitară și eforturile economice, cele de consolidare a securității și cele în materie de stabilizare din întreaga lume”: US Department of State, „Foreign Assistance for Coronavirus (COVID-19)”, <https://www.state.gov/foreign-assistance-for-coronavirus-covid-19/>
33. Un sondaj global pe 124.000 de persoane din 53 de țări realizat în primăvara anului 2020 a ajuns la concluzia că doar două țări considerau că SUA se descurcau mai bine decât China în ceea ce privește reacția la pandemia de Covid. Una era SUA și cealaltă vechiul rival al Chinei, Japonia. Vezi „Nearly all countries say that China’s response to the COVID-19 is better than the US’s”, în Democracy Perception Index – 2020, <https://daliaresearch.com/blog/democracy-perception-index-2020>
34. Peter Baker, „Trump Abandons Trans-Pacific Partnership, Obama’s Signature Trade Deal”, *New York Times*, 23 ianuarie 2017.
35. Xi Jinping: „Ar trebui să aderăm la multilateralism pentru a întări autoritatea și eficacitatea instituțiilor multilaterale. Ar trebui să ne onorăm promisiunile și să respectăm regulile. Regulile nu ar trebui selectate sau interpretate după bunul plac”, CGTN America, „Full Text of Xi Jinping Keynote at the World Economic Forum”, 17 ianuarie 2017, <https://america.cgtn.com/2017/01/17/full-text-of-xi-jinping-keynote-at-the-world-economic-forum>

36. Orville Schell, „The Death of Engagement”, *The Wire – China*, 7 iunie 2020, <https://www.thewirechina.com/2020/06/07/the-birth-life-and-death-of-engagement/>
37. Ceea ce Xi numește „o eră în care China se apropie mai mult de centrul scenei și aduce o contribuție mai mare în lume”: Xi Jinping, „Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era”, susținut la al XIX-lea Congres Național al Partidului Comunist din China, 18 octombrie 2017, *China Daily*, http://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpc-nationalcongress/2017-11/04/content_34115241.htm
38. Dacă e să credem spusele fostului consilier pe probleme de securitate națională John Bolton, Trump a căutat în mod activ asistența electorală a Chinei în Vestul Mijlociu agricol. John Bolton, *The Room Where It Happened: A White House Memoir* (New York: Simon & Schuster, 2020), fragment publicat în *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/john-bolton-the-scandal-of-trumps-china-policy-11592419564>: „Trump atunci, în mod uimitor, a adus vorba despre alegerile prezidențiale din SUA, făcând aluzie la capacitățile economice ale Chinei și insistând ca Xi să se asigure că va câștiga el. A subliniat importanța fermierilor și a creșterii achizițiilor de soia și grâu făcute de China pentru rezultatul alegerilor... La dineul inaugural de la reuniunea G20 de la Osaka din iunie 2019, când nu erau de față decât interpreții, Xi îi explicase lui Trump de ce construia practic lagăre de concentrare în Xinjiang. Potrivit interpretului nostru, Trump a spus că Xi ar trebui să continue construirea lagărelor, care, considera Trump, era îndreptățită”.
39. „As America Gets Tired, China Gets Busy”, 18 iunie 2020.
40. „Who Runs the World?”, *Economist*, 18 iunie 2020.
41. Vezi, de exemplu, Stefan Link și Noam Maggor, „The United States as a Developing Nation: Revisiting the Peculiarities of American History”, *Past & Present*, 246, nr. 1 (februarie 2020), pp. 269-306, <https://foi.org/10.1093/pastj/gtz032>
42. Primele economii ca procent din PIB-ul mondial pe la 1820: 1. China (38,7%); 2. India (16%); 3. Franța (5,4%); 4. Regatul Unit (5,2%); 5. Rusia (4,5%)... 9. SUA (1,8%), cf. Angus Maddison, *Monitoring*

the World Economy, 1820-1992 (Paris: OECD, 1995), p. 30, date compile de Vincent Ferraro, Mount Holykote College, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ipe/topten.htm>

43. Christopher C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (Londra: Allen Lane, 2012) [ed.rom.: *Somnambulii. Cum a intrat Europa în război în 1914*, traducere din limba engleză de Cristina Mihaela Tripon, RAO, București, 2016].
44. Jeffrey Gettleman, Hari Kumar și Sameer Yasir, „Worst Clash in Decades on Disputed India-China Border Kills 20 Indian Troops”, *New York Times*, 16 iunie 2020.
45. Parteneriatul militar: „US Security Cooperation with Vietnam”, US Department of State Bureau of Political-Military Affairs, fișă de informare, 21 mai 2019, <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-vietnam-2/>
46. Pentru mai multe despre stabilitatea sistemelor bipolare, vezi Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Long Grove, IL: Waveland Press, 1979) [ed.rom.: Kenneth N. Waltz, *Teoria politicii internaționale*, traducere de Nicoleta Mihăilescu, studiu introductiv de Lucian-Dumitru Dîrdală, Polirom, Iași, 2006].
47. Estimările referitoare la victimele sovietice din al Doilea Război Mondial variază foarte mult – „Nu există cifre fiabile”, potrivit *Britannica*. Pentru estimarea de 25 de milioane incluzându-i pe cei căzuți în luptă și pe civilii uciși (dar excluzând pierderile de populație reprezentate de cei care s-ar fi născut dacă nu ar fi fost război), vezi Warren W. Eason, „The Soviet Population Today: An Analysis of the First Results of the 1959 Census”, *Foreign Affairs*, iulie 1959, [https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1959-07-01/soviet-population-today#:~:text=\(1\)](https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1959-07-01/soviet-population-today#:~:text=(1))
48. Kristof, „China Sees «Market-Leninism» as Way to Future”.
49. Vezi US Census, „Trade in Goods with the USSR, Years 1985-1990”, <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c4610.html>
50. Comerț cu bunuri și servicii în valoare de 737,1 miliarde de dolari în 2018, 2,02 miliarde de dolari pe zi. Cifra de 737,1 miliarde de dolari preluată din Office of the US Trade Representative, „The People’s Republic of Cina: US-China Trade Facts”, <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
51. Woodrow Wilson în dialog cu ambasadorul Marii Britanii Walter Hines Page: în august 1916 Wilson „spunea că Anglia are pământul

și Germania îl vrea”, însemnare în jurnalul lui Page. Citat în Adam Tooze, *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916-1931* (New York: Penguin/Viking Press, 2014), capitolul 1, nota 39, compilat în *The Papers of Woodrow Wilson*, 69 vol., ediție îngrijită de A.S. Link et al. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966-1994), vol. 36, p. 120.

52. Markus Brunnermeier, Rush Doshi și Harold James, „Beijing’s Bismarckian Ghosts: How Great Powers Compete Economically”, *Washington Quarterly*, 41, nr. 3 (toamna 2018), pp. 161-176, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0163660X.2018.1520571>
53. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001, ediție nouă 2019), prefață.

Lecția 10. Uneori cei mai mari realiști sunt idealiștii

1. Mu Lu, „Mastering Advanced Tech Protects National Security”, *Global Times*, 18 martie 2020.
2. Pamela Boykoff, Clare Sebastian și Valentina Di Donato, „In the Race to Secure Medical Supplies, Countries Ban or Restrict Exports”, *CNN Business*, 27 martie 2020.
3. Ari Aststedter, „India to Spend \$1.3 Billion to Boost Pharmaceutical Production”, *Bloomberg*, 22 martie 2020.
4. Devjyot Ghoshal și Sachin Ravikumar, „Health Experts Cast Doubt on India’s Timeline for COVID Vaccine”, *Reuters*, 3 iulie 2020.
5. „Văd oameni gândind: *kaash* (îmi doresc) să ne bazăm pe noi înșine pentru echipamente medicale, îmi doresc să ne bazăm pe noi înșine pentru producerea de kituri de echipamente de protecție... îmi doresc să ne bazăm pe noi înșine în ceea ce privește producerea a tot ceea ce cumpărăm sau consumăm... Soluția pentru toate acestea nu poate veni decât din *atma nirbhar Bharat* (India autonomă)”, afirma Narendra Modi în discursul inaugural de la a 95-a sesiune plenară anuală a Camerei de Comerț din India: „Turn Crisis into Opportunity, Says PM Modi; Reiterates Self-Reliance”, *Decan Chronicle*, 11 iunie 2020.

6. Pe baza estimărilor asupra cărora există de obicei un acord cu privire la pierderile de vieți omenești provocate de aceste atrocități în 1914-1945: 20 de milioane în Primul Război Mondial; aproximativ 50 de milioane din cauza gripei spaniole (poate până la 100 de milioane); vreo 80 de milioane în al Doilea Război Mondial, inclusiv cei care au murit în Holocaust și alte victime ale lagărelor de exterminare naziste; circa cinci milioane de morți din cauza uciderilor în masă ale lui Stalin (Marea Epurare și foametea ucraineană Holodomor).
7. 19.240 de victime, potrivit BBC, „WW1: Why Was the First Day of the Somme Such a Disaster?”, <https://www.bbc.co.uk/teach/why-was-the-first-day-of-the-somme-such-a-disaster/zn3hwtv>
8. Alfred, Lord Tennyson, „Locksley Hall”, *Poems* (1842). Acest poem a inspirat titlul cărții lui Paul Kennedy despre Națiunile Unite, *The Parliament of Man*.
9. John Hersey, *New Yorker*, 7 aprilie 1951, <https://archives.newyorker.com/newyorker/1951-04-07/flipbook/050/>
10. „Caught in the Middle”, *Economist*, 13 iulie 2006.
11. „Eisenhower Recalls the Ordeal of D-Day Assault 20 Years Ago”, *New York Times*, 6 iunie 1964.
12. Dwight D. Eisenhower, „April 16, 1953: Chance for Peace”, University of Virginia Miller Center, <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-16-1953-chance-peace>
13. „Speech of Sir Winston Churchill, Zurich, 19th September 1946”, Council of Europe, Parliamentary Assembly, https://archive.is/20130218054245/http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/AboutUs/zurich_e.htm#selection-653.1-661.27
14. Donald J. Trump, „Remarks by President Trump to the 72nd Session of the United Nations General Assembly”, White House, 19 septembrie 2017, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/>
15. Ikenberry, *After Victory*.
16. David E. Sanger, „For Trump, a New Crisis and a Familiar Response: It's China's Fault, and Europe's”, *New York Times*, 12 martie 2020.
17. „«It's a Great Service to the Nation»: PM Modi Urges People to Go Vocal about local”, *Hindustan Times*, 28 iunie 2020.

18. Giulio Sabbati și Costica Dumbrava, „The Impact of Coronavirus on Schengen Borders”, European Parliament, Members’ Research Service PE 649.347, aprilie 2020, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649347/EPRS_BRI\(2020\)649347_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649347/EPRS_BRI(2020)649347_EN.pdf)
19. Kathy Gilsinan, „How China Deceived the WHO”, *Atlantic*, 12 aprilie 2020; pentru credulitatea Organizației Mondiale a Sănătății în ce privește afirmațiile Chinei, vezi World Health Organization, „Novel Coronavirus – Thailand (ex-China)”, actualizat pe 14 ianuarie 2020, <https://www.who.int/csr/don/14-january-2020-novel-coronavirus-thailand-ex-china/en/>
20. World Health Organization, „WHO Timeline – Covid-19”, actualizat pe 27 aprilie 2020, <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19>
21. 4,4 miliarde de dolari în 2018-2019, WHO, „Programme Budget 2020-21”, 7, <https://www.who.int/about/finances-accountability/budget/WHOPB-PRP-19.pdf?ua=1>
22. Observați că în timpul epidemiei de SARS din 2003, când China era mult mai puțin bogată și influentă, OMS chiar a apostrofat Beijingul pentru felul cum a reacționat la epidemie: „China a fost criticată de Organizația Mondială a Sănătății pentru felul cum a gestionat SARS, o imagine proastă creată de o agenție a Națiunilor Unite care rareori înfruntă statele membre”: Joseph Kahn, „China Discovers Secrecy Is Expensive”, *New York Times*, 13 aprilie 2003; vezi și „Faptul că China nu a recunoscut adevărata amploare a epidemiei de SARS a atras critici severe din partea unor guverne și a directorului general al OMS, Gro Harlem Brundtland”, Isabel de Bertodano, *Bulletin of the World Health Organization*, 2003, 81, nr. 8, <https://www.who.int/bulletin/volumes/81/8/News0803.pdf>
23. Alexandra Stevenson, Nicholas Kulish și David Gelles, „Frantic for Coronavirus Gear, Americans in Need Turn to China’s Elite”, *New York Times*, 24 aprilie 2020.
24. „Strategic Preparedness and Response Plan: Data as of 22 April 2020”, WHO, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/covid-19-exr-srp-infographic-.pdf?sfvrsn=6f7a7e58_11
25. Înainte de pandemie, Taiwanul primea lunar 5.700 de zboruri din China, comparativ cu aproximativ 1.300 către SUA. Coreea de Sud a primit vreo 480.000 de vizitatori chinezi în ianuarie 2020. Datele privind zborurile în/din Taiwan: NPR, „With Odds against

It, Taiwan Keeps Coronavirus Coralled”, 13 martie 2020; datele privind zborurile în/din SUA: Lin Yang, „China Flights Increasing, but America Carriers Still Left Out”, *Voice of America*, 12 iunie 2020; datele turistice ale Coreei de Sud: Korea Tourism Organization, „Monthly Arrivals”, ianuarie 2020: China, <https://kto.visitkorea.or.kr/eng/tourismStatics/keyFacts/KoreaMonthlyStatistics/eng/inout/onout.kto>

26. *Le saint empire romain n'était en aucune manière ni saint, ni romain, ni empire*: François-Marie Arouet de Voltaire, *Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'esprit des nations* (Eseu asupra istoriei generale și a moravurilor și spiritului națiunilor) (1756), capitolul 70.
27. Pentru contribuția lui Grotius la originile dreptului internațional și fundamentele unei ordini mondiale mai pașnice, vezi Oona A. Hathaway și Scott J. Shapiro, *The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World* (New York: Simon & Schuster, 2017).
28. În „Spre pacea eternă: un proiect filosofic” din 1795.
29. William E. Gladstone, „Third Midlothian Speech, West Calder, 27 November 1879”, *English Historical Documents, 1874-1914*, ed. W.D. Hancock și David Charles Douglas, citând *Political Speeches in Scotland* (1880), 1, pp. 115-117.
30. Ca, de exemplu, cu sistemul „preferinței imperiale” de taxe vamale reduse între Marea Britanie și coloniile sale. Vezi Brian Varian, „Britain's Post-Brexit Trade: Learning from the Edwardian Origins of Imperial Preference”, *VoxEU*, Center for Economic Policy Research, 23 iunie 2018, <https://voxeu.org/article/what-imperial-preference-canteach-us-about-post-brexit-trade-deals>
31. În special Convențiile de la Haga din 1899 și 1907.
32. Lindsey A. O'Rourke, „The US Tried to Change Other Countries' Governments 72 Times during the Cold War”, *Washington Post*, 23 decembrie 2016.
33. A.T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index, 2020, <https://www.kearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index/2020-full-report>
34. Michael O'Sullivan și Krithika Subramanian, „The End of Globalization or a More Multipolar World?”, Raport Credit Suisse,

septembrie 2015, <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/the-end-of-globalization-or-a-more-multipolar-world-report.pdf>

35. Nicholas R. Lardy, *The State Strikes Back: The End of Economic Reform in China?* (Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2019), p. 31.
36. Potrivit directorului Biroului Național de Statistică al Chinei, Ning Jizhe: „China's Per Capita GDP Crosses USD 10,000-Mark for the First Time”, *Economic Times*, 17 ianuarie 2020, <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/business/chinas-per-capita-gdp-crosses-usd-10000-mark-for-the-first-time/articleshow/73329871.cms>
37. Mark W. Zacher, „The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force”, *International Organization*, 55, nr. 2 (primăvara 2001), p. 218, „Table 1: Interstate Wars by Historical Era, 1648-2000”, <https://www.jstor.org/stable/3078631>
38. Statele Unite și aliații lor oficiali au 57,7% din PIB-ul mondial: PIB total de 50,6 trilioane de dolari din PIB-ul mondial de 87,7 trilioane de dolari, potrivit datelor Băncii Mondiale începând din 2019.
39. Vezi Ikenberry, *After Victory*, prefață la ediția din 2019.
40. Vezi Ivo H. Daalder și James M. Lindsay, *The Empty Throne: America's Abdication of Global Leadership* (New York: Public-Affairs, 2018).
41. Walter Russell Mead, „The Jacksonian Revolt: American Populism and the Liberal Order”, *Foreign Affairs*, 20 ianuarie 2017.
42. Daniel W. Drezner, „This Time Is Different: Why US Foreign Policy Will Never Recover”, *Foreign Affairs*, mai/iunie 2019.
43. „Donald Trump's Baffling Proposal to Withdraw Troops from Germany”, *Economist*, 27 iunie 2020.
44. Pentru o prezentare oarecum mai optimistă a tensiunilor transatlantice, vezi Karen Donfried și Wolfgang Ischinger, „The Pandemic and the Toll of Transatlantic Discord”, *Foreign Affairs*, 18 aprilie 2020.
45. Aitor Hernández-Morales, „Germany Confirms that Trump Tried to Buy Firm Working on Coronavirus Vaccine”, *Politico*, 15 martie 2020, preluat din Jan Dams, „Diese Erfahrung wird Europa so

schnell nicht vergessen”, *Die Welt*, 15 martie 2020, <https://www.welt.de/wirtschaft/plus206563595/Trump-will-deutsche-Impfstoff-Firma-CureVac-Traumatische-Erfahrung.html>

46. Richard Lough și Andreas Rinke, „US Coronavirus Supply Spree Sparks Outrage among Allies”, Reuters, 3 aprilie 2020.
47. Potrivit Departamentului de Stat: „The United States President’s Emergency Plan for AIDS Relief”, US Department of State, <https://www.state.gov/pepfar/>; vezi și Anthony S. Fauci și Robert W. Eisenger, „PEPFAR – 15 Years and Counting the Lives Saved”, *New England Journal of Medicine*, 378 (25 ianuarie 2018), pp. 314-316, <https://www.nejm.org/doi/10.1056/NEJMp1714773>; și „The US President’s Emergency Plan for AIDS Relief (PEPFAR)”, Kaiser Family Foundation, 27 mai 2020, <https://www.kff.org/global-health-policy/fact-sheet/the-u-s-presidents-emergency-plan-for-aids-relief-pepfar/>
48. Europa donează sume mari sub formă de ajutor extern pentru dezvoltare, cu mult mai mult decât SUA după unii indici de cuantificare. Până în 2016, SUA au donat cam 30 de miliarde de dolari anual, în timp ce unele instituții ale Uniunii Europene împreună cu Franța, Regatul Unit și Germania au contribuit cu aproximativ 60 de miliarde de dolari, potrivit datelor OCDE: <http://www.oecd.org/dac/stats/ODA-2015-detailed-summary.pdf>
49. SUA au atins un nou record absolut în ceea ce privește cazurile zilnice de infectare cu COVID-19 (peste 75.000) pe 16 iulie: Lisa Shumaker, „US Shatters Coronavirus Record with over 77.000 Cases in a Day”, Reuters, 16 iulie 2020.
50. Kevin Rudd, „The Coming Post-Covid Anarchy”, *Foreign Affairs*, 6 mai 2020.
51. În America Latină, colaborarea cu Comunitatea Statelor Latinoamericane și Caraibiene (CELAC) prin Forumul China-CELAC din 2015 (http://www.chinacelacforum.org/eng/ltjj_1/P020161207421177845816.pdf), în Europa Centrală și de Est cu „Grupul de la Visegrád” și așa-numitul format 17 + 1 (Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Croația, Republica Cehă, Estonia, Ungaria, Letonia, Lituania, Macedonia, Muntenegru, Polonia, România, Serbia, Slovacia și Slovenia, cărora li s-a alăturat și Grecia în 2019): Emilian Kavalski, „China’s «16 + 1» Is Dead? Long Live the „17 + 1””, *Diplomat*, 29 martie 2019.

52. Organizația Tratatului de Securitate Colectivă (Collective Security Treaty Organization – CSTO), numită și Pactul de la Tașkent, din 1992, incluzând inițial Armenia, Kazahstanul, Kirgîzstanul, Rusia, Tadjikistanul și Uzbekistanul, cărora li s-au adăugat în 1993 Azerbaidjanul, Belarusul și Georgia. CSTO, „From the Treaty to the Organization”, <https://en.odkb-csto.org/25years/>
53. „Criza legată de Ucraina a devenit trauma nașterii U[niunii] E[conomice] E[urasiatice].” Evgeny Troitskiy, „The Eurasian Economic Union at Five: Great Expectations and Hard Times”, Wilson Center, 14 ianuarie 2020, <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/eurasian-economic-union-five-great-expectations-and-hard-times>
54. Ivan Krastev și Mark Leonard, „Europe’s Pandemic Politics: How the Virus Has Changed the Public’s Worldview”, European Council on Foreign Relations, sinteză, 23 iunie 2020, https://www.ecfr.eu/publications/summary/europes_pandemic_politics_how_the_virus_has_changed_the_publics_worldview
55. Emmanuel Macron, „Adresse aux Francais”, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2020/06/14/adresse-aux-francais-14-juin-2020>
56. Pentru mai multe despre ideea ordinii elaborate de SUA care supraviețuiește puterii de stat care a creat-o, vezi prefața lui Ikenberry din 2019 la *After Victory*.
57. Michael Cabbage și Leslie McCarthy, „NASA Climate Modeling Suggests Venus May Have Been Habitable”, NASA Goddard Institute for Space Studies, <https://climate.nasa.gov/news/2475/nasa-climate-modeling-suggests-venus-may-have-been-habitable/>. Oamenii de știință susțin de mult teoria că Venus s-a format din ingrediente similare cu ale Pământului, dar a urmat altă cale evolutivă. Măsurătorile realizate de misiunea *Pioneer* lansată de NASA pe Venus în anii '80 au sugerat la început că Venus se poate să fi avut inițial un ocean. Totuși, Venus este mai aproape de Soare decât Pământul și primește cu mult mai multă lumină solară. Ca urmare, oceanul primar al planetei s-a evaporat, moleculele vaporilor de apă au fost disociate de radiațiile ultraviolete, iar hidrogenul a scăpat în spațiul interplanetar. Nemărirămânând apă pe suprafața planetei, dioxidul de carbon s-a acumulat în atmosferă, ducând la un așa-numit efect de seră accelerat care a creat condițiile actuale.

58. Paul Kennedy, *The Parliament of Man: The Past, Present, and Future of the United Nations* (New York: Random House, 2006), p. 283.

Concluzie. Nimic nu e scris

1. Frank Newport, „75 Years Ago, the First Gallup Poll”, Gallup, 20 octombrie 2010, <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/169682/years-ago-first-gallup-poll.aspx>
2. „Un sondaj de opinie de la sfârșitul lunii martie sugera că 72% credeau că UE nu contribuisese «deloc» la controlarea pandemiei și încrederea în UE scăzuse la 25% de la 34%, cât fusese înainte de izbucnirea pandemiei.” Luigi Scazzieri, „Trouble for the EU Is Brewing in Coronavirus-Hit Italy”, Centre for European Reform, 2 aprilie 2020, <https://www.cer.eu/insights/trouble-eu-brewing-coronavirus-hit-italy>, citând ADN Kronos, „Il sondaggio: fiducia in Ue crolla anche fra europeisti”, https://www.adnkronos.com/fatti/cronaca/2020/03/29/sondaggio-fiducia-crolla-anche-fra-europeisti_4SqDLxMTeNlpRJsz9jEwzK.html
3. Jan Strupczewski, John Chalmers și Robin Emmott, „EU Reaches Historic Deal on Pandemic Recovery after Fractious Summit”, Reuters, 20 iulie 2020.
4. De exemplu, Robert Boyd și Peter J. Richerson, „Culture and the Evolution of Human Cooperation”, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B, Biological Sciences*, 364, nr. 1533 (12 noiembrie 2009), pp. 3281-3288, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2781880/>; o teorie popularizată recent în Rutger Breman, *Humankind: A Hopeful History* (New York: Little, Brown, 2020), traducere de Erica Moore și Elizabeth Manton.
5. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, traducere de Saul K. Padover (1852), capitolul 1 [ed.rom.: „Opsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, în *Opere alese*, Editura Politică, București, 1966, p. 207].
6. O formulare ușor diferită a acestui dicton bismarckian a oferit-o Henry Kissinger în „Otto von Bismarck: Master Statesman”, *New York Times*, 31 martie 2011.

7. Această descriere a colaborării americano-sovietice în eradicarea variolei îi aparține istoricului de la Harvard Erez Manela și se găsește în excelentul și influentul său studiu „A Pox on Your Narrative: Writing Disease Control into Cold War History”, *Diplomatic History*, 34, nr. 2 (aprilie 2010), <https://scholar.harvard.edu/files/manela/files/manela-pox-dh.pdf>. El citează scrisoarea lui Thomas Jefferson către Edward Jenner, 14 mai 1806, The Thomas Jefferson Papers, Series 1, General Correspondence, Library of Congress, Washington, DC.
8. „Smallpox”, US Centers for Disease Control and Prevention, actualizat pe 12 iulie 2017, <https://www.cdc.gov/smallpox/index.html>

Credite

Unele părți din „Lecția 9. Lumea devine bipolară” și „Lecția 10. Uneori cei mai mari realiști sunt idealiștii” au la bază „The Self-Destruction of American Power”. Republicat cu permisiunea FOREIGN AFFAIRS, iulie/august 2019. Copyright 2019 by the Council on Foreign Relations, Inc. www.ForeignAffairs.com

O parte din „Lecția 9. Lumea devine bipolară” are la bază „The New China Scare”. Republicat cu permisiunea FOREIGN AFFAIRS, ianuarie/februarie 2020. Copyright 2020 by the Council on Foreign Relations, Inc. www.ForeignAffairs.com

Această carte are la bază textele anterioare ale autorului, în special rubrica sa din *The Washington Post*, toate disponibile pe <https://www.washingtonpost.com/people/fareed-zakaria/>

POEMELE LUI EMILY DICKINSON: READING EDITION, ediție îngrijită de Ralph W. Franklin, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, Copyright © 1998, 1999 by the President and Fellows of Harvard College. Copyright © 1951, 1955 by the President and Fellows of Harvard College. Copyright © renewed 1979, 1983 by the President and Fellows of Harvard College. Copyright © 1914, 1918, 1919, 1924, 1929, 1930, 1932, 1935, 1937, 1942 by Martha Dickinson Bianchi. Copyright © 1952, 1957, 1958, 1963, 1965 by Mary L. Hampson.

Graficul de la p. 174 preluat din „Globalization over 5 centuries, World”, Esteban Ortiz-Ospina și Diana Beltekian, Our World in Data, publicat în 2014, revizuit în octombrie 2018, <https://ourworldindata.org/grapher/globalization-over-5-centuries?time=1945..2016>. Date preluate din Mariko J. Klasing și P. Millionis, „Quantifying the Evolution of World Trade, 1870-1949”, *Journal of International Economics*, 92,

nr. 1 (2014), pp. 185-197; A. Estevadeordal, B. Frantz și A. Taylor, „The Rise and Fall of World Trade, 1870-1939”, *Quarterly Journal of Economics*, 118, nr. 2 (2003), pp. 359-407, <http://www.jstor.org/stable/25053910>; World Bank – World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>; Robert C. Feenstra, Robert Inklaar și Marcel P. Timmer, „The Next Generation of the Penn World Table”, *American Economic Review*, 105, nr. 10 (2015), pp. 3150-3182, disponibil pentru descărcare pe www.ggdc.net/pwt.PWTv9.1

Cartea jurnalistului american Fareed Zakaria e una dintre primele încercări de a creiona lumea care ne așteaptă după ce va trece vârful crizei provocate de pandemia de COVID-19. Analiza pornește de la premisa că asistăm la unul dintre acele rare momente în care istoria își accelerează ritmul și că această criză ce a afectat toate aspectele vieții umane va reconfigura într-o măsură semnificativă lumea. Cele 10 „lecții” care compun cartea acoperă toate domeniile, în primul rând politica, dar și tehnologia, economia ori viața noastră socială. Autorul argumentează că vom fi nevoiți să ne reconsiderăm opiniile despre ceea ce înseamnă o guvernare eficientă, că, foarte probabil, domeniile precum sănătatea și educația vor ieși de sub dominația absolută a pieței, că globalizarea va căpăta un nou statut, mult mai ambiguu, și că vor avea loc o creștere a autorității experților, dar și o accentuare a inegalităților. *10 lecții pentru o lume postpandemică* vorbește despre trecut, prezent și viitor și va rămâne cu siguranță una dintre analizele de căpătâi ale vieții la începutul secolului XXI.

ISBN 978-973-46-8381-9

www.polirom.ro

Carte publicată și în ediție digitală